

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 11 (2)

Харків
2011

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Inter-regional journal «The Chronicle of Social-Economic Geography» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, протокол № 12 від 28.11.2011 р.

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київ), Немець Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харків), Голіков А.П. – д.геогр.н., професор (Харків), Костріков С.В. – д.геогр.н., професор (Харків), Немець К.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Пересадько В.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Решетов І.К. – д.геол.-мін.н., професор (Харків), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівці), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеса), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харків), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львів), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київ), Кандиба Ю.І. – к.геогр.н., технічний секретар (Харків).

Міжнародна рада редакційної колегії: Євдокімов М.Ю. – д.геогр.н., професор (м. Смоленськ, Росія), Корнілов А.Г. – д.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Петін О.М. – к.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (м. Вільнюс, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: chasopys_seg@mail.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

Ярослав Олійник, Анатолій Мельничук, Олена Кононенко КОНЦЕПТУАЛЬНА СУТНІСТЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ	5
Константин Немец, Людмила Немец НОВЫЙ ПОДХОД В ПРОСТРАНСТВЕННОМ АНАЛИЗЕ СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ СИСТЕМ	10
Сергій Костріков ЩОДО ІНВАЙРОНМЕНТАЛЬНОГО АСПЕКТУ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ВИХІД У ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР	13
Yuliya Yakovleva SOCIAL SPHERE: AIMS AND FACTORS OF DEVELOPMENT	19
Victoriya Yavorska THE QUESTION OF HISTORICAL-GEOGRAPHICAL (GENETIC) APPROACH TO SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH (brief review)	23
Olha Lyubiceva, Ihor Smyrnov, Serhiy Syrovets SOCIAL CHALLENGES OF GLOBALIZATION: UKRAINIAN CONTEXT	30

Наукові повідомлення

Іван Ровенчак ГЕОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЯСНОГО ЧАСУ	36
Костянтин Мезенцев, Наталія Мезенцева ПУБЛІЧНІ ПРОСТОРИ КИСВА: ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА СУЧАСНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ...	39
Леся Заставецька ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СХЕМ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ І ФРАНЦІЇ	48
Юлія Заволока, Тетяна Озерська ОЦІНКА ПОЛОЖЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ В СИСТЕМІ ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ ГРАФІВ	51
Олеся Корнус ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ	57
Катерина Сегіда, Людмила Ключко, Зоя Бойко СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	62
Сергій Пугач МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.	66
Юлія Заволока, Ольга Яновська ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ	69
Наталія Гук ВПЛИВ ДЕСТАНДАРТИЗАЦІЇ І ФЛЕКСИБІЛІЗАЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН	73
Людмила Немец, Наталія Моштаківа ПОЗАШКІЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ ЗАКЛАДИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ	81
Владимир Редин СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА ГОРОДА ХАРЬКОВА	88
Юрій Кандиба ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	90
Андрій Калько ГАЛУЗЕВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННОЇ БЕЗПЕКИ	94
Петро Сухий, Костянтин Дарчук СТРУКТУРА, РОЗПОДІЛ І ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	99
Ніна Нефедова ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВОДОГОСПОДАРСЬКІ СИСТЕМИ ТА ВОДОГОСПОДАРСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОДЕСИ ...	107
Костянтин Немец, Олексій Самойлов АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	110

Ганна КулешоваСУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
З КРАЇНАМИ АЗІЇ

117

Владимир Колосов, Алексей Кирюхин, Александр Лукашов

ПРИОРИТЕТЫ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ХАРЬКОВА НА ПЕРИОД ДО 2030 ГОДА

122

Oleksandr Beidyk

CHERNOVTSY REGION IN UKRAINIAN RECORDS BOOK

126

Fedir Shandor, Andriy Melnyk, Oleksandr Koval

BRAND «CARPATY» IN THE CONTEXT OF TOURISM INDUSTRY DEVELOPMENT

129

Mykhailo Logvyn, Pavlo ShukanovSACRALLY-SPIRITUAL FACTORS OF INFLUENCE ON GEODEMOGRAPHIC SITUATION IN
THE REGION

132

Дослідження молодих науковців

Олександр НосирєвРЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

136

Надежда Грищенко

РАССМОТРЕНИЕ НАУЧНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ В РАМКАХ МОДЕЛИ ДИФФУЗИИ ИННОВАЦИЙ

140

Зоя Бойко

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

143

Дар'я Шиян

ГЕОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ОНКОЗАХВОРЮВАНЬ У М. КРИВИЙ РІГ ...

146

Олександр Носирєв

ІНТЕГРАЦІЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ДО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

149

Сергій ЗадворнийЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ
31 ЖОВТНЯ 2010 РОКУ

159

Сергій Ткаченко

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

166

Сергій ОтечкоЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ОРГАНІЗАЦІЮ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ
ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

170

Лілія ВавринівСОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОШИРЕННЯ АЛКОГОЛІЗМУ СЕРЕД МОЛОДІ
ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

173

Наталія Добровольська, Віталій БережнийМОДЕЛЮВАННЯ ЕРОЗІЙНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
ЗЕМЛЕРОБСТВА

182

Vitaliy Berezhnoy, Natalya Dobrovol'skaya

FLUVIAL TOPOGRAPHY, LAND-USE SYSTEM AND ECOLOGICAL NETWORKS

185

Ігор Кучер

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ СНД

189

Рецензії

Валентина Нагірна

ВАЖЛИВИЙ ПІДСУМОК ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

193

Людмила Немець, Юрій Кандиба

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

196

Наші автори

198

Вимоги до матеріалів, які подаються до «Часопису соціально-економічної географії»

201

Горизонти науки

УДК 911.3; 504.03

Ярослав Олійник, Анатолій Мельничук, Олена Кононенко

КОНЦЕПТУАЛЬНА СУТНІСТЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розроблено підходи до наукового пізнання змін в системі взаємодії природи та суспільства в наскрізній часовій перспективі. Запропоновано методологічні підходи до історико-географічного вивчення екобезпечного розвитку регіону та стратегічних напрямів удосконалення системи природокористування. У статті здійснено аналіз зміни наукового трактування проблем природокористування та його трансформації. Визначено підходи до дослідження природокористування та його трансформації з позицій історичної географії. Розкрита сутність природокористування як суспільно-географічного процесу.

Ключові слова: природокористування, трансформація, простір, час, регіон, історико-географічний підхід.

Ярослав Олійник, Анатолій Мельничук, Елена Кононенко. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ СУЩНОСТЬ ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ КАК ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА. Разработаны подходы к научному познанию изменений в системе взаимодействия природы и общества в сквозной временной перспективе. Предложены методологические подходы к историко-географическому изучению экобезопасного развития региона и стратегических направлений совершенствования системы природопользования. В статье проанализированы изменения научной трактовки проблем природопользования и его трансформации. Определены подходы к исследованию природопользования и его трансформации с позиций исторической географии. Раскрыта сущность природопользования как общественно-географического процесса.

Ключевые слова: природопользование, трансформация, пространство, время, регион, историко-географический подход.

Yaroslav Oliynyk, Anatoliy Melnychuk, Olena Kononenko. THE CONCEPTUAL ESSENCE OF TREATMENT OF NATURE AS A HUMAN-GEOGRAPHICAL PROCESS The approaches to the scientific perception of changes in the system of interaction of nature and society in a time prospect are developed. The methodological approaches to the historic – geographical investigation of ecological safety development of region and strategic directions of improvement of the system of treatment of nature are offered. The changes in scientific interpretation of the problems of treatment of nature and its transformation are analyzed. The approaches to the investigation of treatment of nature and its transformation from the position of historical geography are offered. The essence of treatment of nature as human -geographical process is explored.

Key words: treatment of nature, transformation, expanse, time, region, history-geographical approach

Актуальність проблеми. Суспільна географія, крім традиційних внутродисциплінарних, розглядає складні міждисциплінарні проблеми. Так, наприклад, не можна не погодитись з думкою М. Паламарчука (1990) про те, що однією з найскладніших міждисциплінарних (дотичною майже до всіх галузей знань) є проблема природокористування. Проблема взаємодії природи і суспільства (за С. Соньком – найголовніша проблема існування людського суспільства, 2003) є однією з найгостріших і найважливіших у суспільній географії.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Особливостями розвитку системи природокористування сьогодення є всезростаючий антропогенний тиск на навколишнє середовище, який порушив його відновлювальний механізм і створив реальну небезпеку виникнення необоротних глобальних процесів, загрозу існування людства. Неефективне використання природних ресурсів, зростаюче посилення антропогенного тиску на довкілля та загострення природно-техногенних ризиків життєдіяльності населення визначають кризовий стан природного навколишнього середовища, обмежують можливості соціально-економічного розвитку суспільства на глобальному та регіональному рівнях. Суспільно-географічний підхід при вирішенні проблеми

переходу на раціональну систему природокористування дозволяє комплексно розкрити як стратегічні так і тактичні цілі процесу природокористування, ув'язавши їх з економічними і соціальними цілями регіонального розвитку.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблем. Проблема взаємодії людини й природи, перетворення природи людиною у контексті суспільного розвитку була й залишається центральною у колі наукових інтересів вчених різних галузей знань. Світоглядні концепції взаємоузгодженого розвитку природи та людини, просторово-часового розвитку розкрили великі мислителі людства А. Тойнбі, К. Маркс, К. Ясперс, І. Прігожин, Ж. Деріда та ін. Вчені-економісти розкрили економічну сутність перетворення природи та використання її ресурсів з метою забезпечення людини необхідним благами – П. Друкер, К. Кларк, Е. Ловінс, Х. Ловінс, С. Мурті, А. Фішер, П. Хокен та інші. Крізь призму збереження природи розглядають особливості природокористування екологи (Ю. Куражсковский, М. Реймерс та ін.). Пізнання процесу природокористування завжди було у сфері інтересів географів, насамперед фізико-географів: І. Ковальчука, О. Маринича, С. Романчука, В. Преображенського, Б. Сочави, П. Шищенко та інших. Менше праць присвячених пізнанню систем природокористування належить суспільним географам (D. Lowenthal, М. Паламарчук, С. Сонько,

О. Топчієв та ін.). Між тим суспільно-географічної інтерпретації потребує пізнання трансформацій природокористування в наскрізній часовій перспективі.

Метою написання статті є визначення суспільно-географічної сутності природокористування. Завдання – визначити особливості наукового пізнання природокористування у часовій перспективі та його просторово-часових трансформацій.

Виклад основних результатів дослідження. Переведення природокористування на теренах РСРС у русло наукової організації було пов'язано з вирішенням завдань, поставлених перед господарською системою країни з відновлення та реконструкції електроенергетичного господарства після жовтневого перевороту 1917 р. та відображено у ряді наукових робіт (І. Александров, Л. Нікітін, Б. Кніпович та ін., 1921). Визначений ними пріоритет – досягнення найвищої економічної ефективності розвитку території (що передбачало оптимальне використання природних ресурсів) зберігає своє значення у практичній господарській діяльності багатьох держав, у тому числі й України. Вже у другій половині ХХ ст. стала очевидною безперспективність ігнорування інтересів конкретної людини та небезпеки все зростаючого антропогенного тиску на навколишнє природне середовище. Відбувається наукове переосмислення реалізації процесу природокористування під впливом гуманістичних концепцій, які відкидали можливість експлуатації природних ресурсів без врахування основних інтересів людини та природи (Ю. Куражківський, 1969). Щодо географічної науки, то в онтологічному плані такий підхід, на нашу думку, репрезентований французькою школою географії вже у кінці ХІХ ст. шляхом визначення людини як детермінанта розвитку території (Відаля де ла Блаш, 1898). У царині природокористування це означало розгляд, поруч із простором, часу та волі людини як основи взаємодії та спілкування людини та природи. Опанування простору залежить таким чином від традицій та способу життя людини, завдання якої знайти форми господарської діяльності найбільш гармонізовані з навколишнім природним середовищем та дотримуватись їх.

Доробок Ю. Куражківського щодо формування науки про природокористування знайшов своє продовження в працях визначного радянського вченого Н. Реймерса (1990), який розробив наукову категорію раціональне природокористування, сформулював його наукові закони (1994).

Знаковою подією наукового життя стало видання книги “Природний капіталізм: прийдешня промислова революція” (П. Хокен, Е. Ловінс, Х. Ловінс, 1999). Вона стала новачиною для економіки природокористування. Автори вказують, що економіка майбутнього повинна розглядати природний та людський капітал не як доступні невичерпні джерела продукування благ, а як обмежений та цінний ресурс виробництва. Їх облік і сплата за використання, не лише не завадять економічному розвитку світу та його регіонів, але й можуть дозволити досягнути нової промислової революції. Конкретними заходами щодо можливості реалізації такого сценарію розвитку людського суспільства є підвищення ефективності

виробничих процесів з метою зменшення ресурсоспоживання, запровадження широко використання природних ресурсів повторно, на заміну зростання кількості використаних ресурсів забезпечити якість їх використання та споживання, здійснення інвестицій у природний капітал з метою відновлення та збереження природних ресурсів.

Між тим наукові концепції часткових наук стосуються лише окремих аспектів проблеми. Так, економіка природокористування не враховує духовні, культурологічні та ін. аспекти природокористування.

Погоджуємось із тезою С. Сонька щодо того, що головна причина виникнення екологічної проблеми людства визначена просторовою видозміною поверхні землі у процесі господарської діяльності людини (2003). Географічний простір, наповнений не лише матеріально-духовною складовою, але і “науковою думкою” людства. А географічний процес за С. Соньком контрольований та спрямований на ускладнення структурної організації людського суспільства перетворення земної поверхні.

Природокористування у суспільній географії визначають як базовий та конструктивний процес, який у значній мірі визначає просторові форми людської діяльності. Цей процес охоплює вплив суспільства на природу, в тому числі і на її охорону, освоєння, відтворення та раціональне використання в процесі життєдіяльності людей (М. Пістун, 2010). Вивчення проблем раціонального природокористування у розвитку суспільно-географічного комплексу полягає в дослідженні територіальних відмінностей у впливі окремих його ланок на навколишнє середовище (Олійник, 2006). За М. Пістуном (2010) суспільні географи в процесі комплексної оцінки території мають справу як з її цілісністю, так і з трьома основними аспектами: екологічним, економічним та соціальним.

Загалом особливості структури та специфіки функціонування системи природокористування відображають ряд наукових концепцій. О. Топчієв (1996) визначає, що сприйняття об'єкту вивчення географії як взаємодії в рамках системи природа-населення-господарство дозволяє пізнати та врегулювати відносини природокористування. Накладання картоїдів, які представляють теоретичні моделі раціональної територіальної організації ландшафтної сфери та соціо-, техносфери дозволяють автору розробити теоретичну модель раціональної територіальної організації природокористування (О. Топчієв, 2005).

Близькою до цієї є географічні концепції геосистеми (Б. Сочава, 1978) та геотехсистеми (В. Преображенський, 1978). Інтегральну геосистему насамперед відображає підпорядкування з одного боку природним законам й закономірностям функціонування та, з іншого – суспільним. Вони можуть бути розселенськими, виробничими, інфраструктурними тощо. Внаслідок їх взаємовпливу формуються нові за своєю сутністю цілісні утворення – геотехсистеми. Серед них виділяють промислові, агрогеотехсистеми, транспортні та ін.

Природокористування С. Сонько розглядає у контексті формування соціо-природних систем –

об'єкту дослідження суспільної географії, який відображає географічний аспект взаємодії природи і суспільства (2003). Їх можна трактувати як ноосферні екосистеми, які поділяються на агроекосистеми, урбоекосистеми, інфраекосистеми.

Сучасні географічні дослідження системи природокористування оперують термінами на кшталт: раціональне природокористування, збалансоване природокористування, оптимізація природного середовища, територіальна організація життя суспільства, стійкий розвиток та ін., які характеризують зміни та перетворення навколишнього природного середовища в інтересах людини. Досягнення раціонального рівня природокористування це не тільки врахування екологічної або економічної складової проблеми, але й соціальна її сторона. Усі варіанти раціоналізації природокористування здійснюються в інтересах людини з метою покращення умов її життєдіяльності.

Поняття "раціональне природокористування" досить близьке до поняття "стійкий розвиток", оскільки їх дослідження передбачають розгляд найбільш широкого кола еколого-економічних проблем використання й збереження навколишнього природного середовища.

Діяльність людини, яка зумовлена та визначається особливостями природокористування, у найбільш повній мірі конкретизована на регіональному рівні. Саме він є достатньо масштабним для здійснення усього об'єму необхідних засобів від наукового пізнання системи природокористування до підготовки кадрів у цій сфері. В той самий час саме він надає можливість конкретизувати механізм його реалізації в усіх аспектах. Диференціація регіонів визначена природними, господарськими, соціальними, історичними та іншими чинниками їх розвитку. Раціональне природокористування зобов'язує розглядати природні процеси й господарську діяльність людини як єдину систему. Збереження досягнутого рівня розвитку потужностей технологічних систем, його зростання у якій узгоджені із потребами збереження якості навколишнього середовища відповідно до визначених нормативних показників. Раціональне природокористування передбачає відповідність його територіальної структури із наявною ресурсною базою, особливостями технологічного процесу та територіальною організацією регіону, що досягається узгодженням економічної ефективності природокористування та підтриманням високих стандартів екологічного й соціального розвитку території.

Система природокористування крім просторових параметрів характеризуються часовими. Їх узгодження (взаємовплив), зокрема, відображають трансформаційні зрушення системи.

Під трансформацією розуміють перетворення структури, форми, способу функціонування та цільового спрямування процесу (Е. Алаєв, 1977). За Г. Балабановим (2003) структурна трансформація суспільно-географічних процесів відображається зміною пропорцій їх вираження у часовій перспективі. У першу чергу він розглядає інституціональний, галузевий, територіальний та управлінський аспекти трансформації структури. Ми вважаємо, що існує

обмеженість наукового використання цього терміну у географічних дослідженнях для визначення кардинальних, часто незворотних просторово-часових змін.

Трансформація процесу природокористування тісно пов'язана із господарським розвитком. Розвиток може бути визначений як стійке зростання, структурні зрушення як загалом господарського комплексу, так і його складових. Він, з одного боку, детермінований стримуючими та стимулюючими чинниками, а з іншого – стохастичні або ймовірнісні складові впливу на нього набувають все більшого значення.

Трансформаційний процес може бути відображений лише крізь призму ретроспективи. Запланований конструктивний вплив на розвиток в минулому повинен бути оцінений у тривалій десятилітній перспективі (С. Мурті, 1996). Структурні трансформації часто стають відображенням спірального поступу – іноді повільного, а іноді раптового. Впровадження новачків (насамперед, організаційних), утворення відриву у розвитку складових господарського комплексу та порушення його рівноваги веде до формування диспропорцій.

Основні сучасні наукові підходи щодо розкриття загального суспільного розвитку визначають його детермінований прогресивний розвиток, який визначається суспільною формацією (К. Маркс, 1859), або як циклічний розвиток за якого одна цивілізаційна модель суспільства змінюється іншою, проходячи стадії життя від народження до смерті, а рушієм кардинальних перетворень є випадковість невіддільна контролю людини (А. Тойнбі, 1934). Поєднання цих підходів своєрідно відображено у синергетичному трактуванні суспільного розвитку, який вказує на існування двох визначних стадій розвитку людського суспільства – детермінований поступальний розвиток змінюється після переходу у кризову стадію (точку біфуркації) та її подолання у новий розвиток визначений іншими його законами та закономірностями (С. Капіца, С. Курдюмов, Г. Малінецький, 1997). У контексті особливостей взаємодії природи та суспільства ці теорії не відображають ні причин виникнення гострої екологічної проблеми людства ні напрямів її вирішення. Ми поділяємо основні положення теорії суспільного розвитку К. Ясперса (1949), яка заперечує його поступальне спрямування (поза технологічним прогресом). За цією теорією суспільний розвиток – це безперервне перетворення умов, знання, змісту в якому кожна подія та мить є унікальними та неповторними.

Економічна наука сформулювала ряд теорій, які описують структурні трансформації господарського комплексу. Моделі розвитку описують різні форми перетворень у використанні енергетичних, матеріальних, людських та інших ресурсів, пошук нових можливостей їх застосування. Нині найбільш вживаними у гео економічному аналізі є теорії змін значимості секторів економіки та теорії постфордизму. Теорія трьохсекторної моделі економіки (А. Фішер, 1939, К. Кларк, 1957) теоретично обґрунтовує динаміку відносної значимості різних секторів економіки у структурі зайнятості населення у контексті

економічного розвитку. У теорію постіндустріального суспільства розвинув ці погляди Д. Белл (1967, 1973). За цією теорією постіндустріальне суспільство – це система взаємодій між людьми, де головними ресурсами виступають інтелект та інформація. У такому суспільстві на перший план виходять проведення досліджень, системи організації в усіх сферах. Ці погляди знайшли своє продовження у теорії економіки знання та пізнання (Р. Друкер, 1969). Розвиток господарства за цією теорією пов'язаний із підвищенням якості людського капіталу та життя, у виробництві провідними стають знання, високі технології, інновації та високоякісні послуги.

Постфордиські теорії описують стадійність та циклічність розвитку господарських систем. Школа регуляції (М. Агльєтта, 1976, А. Ліпієць, 1985, Р. Буайє, 1986) вказує, що одна система регуляції виробничих процесів (визначає структуру та особливості системи природокористування) яка забезпечує траєкторію розвитку (режим акумуляції) перейшовши через кризу змінюється іншою. Концепція гнучкої спеціалізації (М. Піор, М. Сабель, 1984) визначає продуктивність виробництва функцією розподілу парці, а економічний прогрес розуміє як розширення ринку та поглиблення поділу праці. Нео-шумпертиріанізм (К. Фрімен, Ш. Перес, 1980) зміну довгих хвиль зростання пов'язує із стрибками продуктивності викликаних зміною техніко-економічних парадигм розвитку.

Трансформація системи природокористування виходить далеко за межі господарських перетворень і не може бути описаною адекватно зазначеними теоріями, які й у вузькому економічному тлумаченні не дозволяють вийти на напрями подолання протиріч глобалізації господарства та на достовірний прогноз його розвитку у короткостроковій та довгостроковій перспективі. Для сучасного етапу господарського розвитку характерними є комерціалізація тих сфер буття людини, які раніше трактувались як елітарні – культура, вища освіта та ін. Цей процес супроводжує всепроникна масовізація та уніфікація, які, зрештою, ведуть до руйнування традицій, суверенності держав та кризи національної ідентичності. У контексті системи природокористування це визначає його комерціалізацію та тиражування уніфікованих форм навзамін традиційних (національних). Географи розуміють цінність поверхні землі не як лише природну об'єктивність, але як унікальне середовище існування людини. Оцінка цінності навколишнього природного середовища та системи природокористування, таким чином, не може бути здійсненою лише у вартісній системі координат. Особливо перспективними з цієї точки зору є вивчення сприйняття людиною навколишнього світу та системи природокористування. Усвідомлення людини, її сприйняття довкілля належить до сфери географічного пізнання (Д. Райт, 1947). Людина творить простір та час у відповідності до своїх індивідуальних рис. Виходячи з цього особистісна географія дозволяє отримати знання щодо об'єктивного світу та його перетворень (Л. Лоуенталь, 1961).

Необхідність утримувати у полі вивчення трансформацій природокористування максимально ве-

ликих часових відтинків визначають пріоритет історико-географічних підходів. Проблемі усвідомлення категорії часу у географічних науках, концепції просторово-часових перетворень надається достатньо багато уваги дослідниками, – насамперед, у теоретико-методологічних викладках. Запропоновано історико-географічні технології моделювання й прогнозування трансформаційних процесів у системі “людина-природа-господарство” (Ковальчук І., Круль В., Романчук С., 2008 р.). Широке запровадження функціонально-процесних підходів у сучасних дослідженнях та розробка концепції ноосферогенезу, як нової бази взаємодії людини та природи, обумовлюють у просторово-часовій перспективі розгляд природокористування як складного процесу. У науково-онтологічному сенсі керований людиною процес – це сукупність дій, які застосовуються для досягнення результату; природний процес – сукупність змін, які ведуть до зміни стану, стадій розвитку природних об'єктів¹. У цьому контексті Е. Аласв (1977) визначає, що геопросторові процеси пов'язані із понятійним апаратом метагеографії.

Основними характеристиками просторово-часового процесу є протяжність, тривалість, стадійність, розмірність, трансформаційність. Відповідне (просторово-часове) трактування процесу природокористування дозволяє відобразити траєкторію перетворення планетарної поверхні з натуросфери через антропосферу до ноосфери. Популярним стало уявлення про ущільнення простору (М. Мироненко, М. Сорокін, 2001) у процесі трансформацій внаслідок коеволюції природи та суспільства, яке супроводжується неефективним використанням (витратами) як часу (Ж. Дерріда, 1982) так і географічного простору (С. Сонько, 2003). Розділення суспільного та природного у геопросторі (у тому числі у контексті розвитку системи природокористування), узгодження темпів, спрямованості їх розвитку, на нашу думку, методологічно та практично не виправдано та обмежує можливості використання концепції ущільнення простору. До того ж ознакою відкритих систем є безперервні флуктації (І. Пригожін, 1984).

Висновки. Викладені у статі результати дослідження є складовою теоретико-методологічною засад пізнання процесу природокористування з позицій суспільної географії.

¹ Cambridge Dictionaries Online //

<http://dictionary.cambridge.org/search/british/?q=process>

Список використаних джерел:

1. Aglietta M. A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience / M. Aglietta London: New Left Books. – 1976 c.
2. Bell D. Notes on the Post-Industrial Society / D. Bell // The Public Interest. 1967. № 6, 7.
3. Clark C. Conditions of Economic Progress / C. Clark. – [3-d ed.]. – L.: The Macmillan Co.; New York: St. Martin's press, 1957. – 236p.
4. Drucker P. The Age of Discontinuity: Guidelines to our Changing Society / P. Drucker – New York: Haper and Row, 1968. – 210 p.
5. Fisher A.G. Primary. Secondary and Tertiary Production / A.G. Fisher // Economic Record. – June 1939. – P. 24-38.
6. <http://dictionary.cambridge.org/search/british/?q=process>.
7. Lipietz A. Mirages and Miracles: the Crisis of Global Fordism / A. Lipietz. – London: Verso, 1985.
8. Lowenthal D. Geography, experience, and imagination: towards a geographical epistemology / D. Lowenthal // Annals of the Association of American Geographers. – 51, 1961 – pp. 241-260.
9. Piore Michael. J.. The second industrial divide: possibilities for prosperity / Michael. J. Piore, Charles F., Sabel. – New York: Basic Books., 1984 – 355 pp.
10. Prigogine I. Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature / Ilya Prigogine ; trans. Isabelle Stengers. – William Heinemann, London, 1984. – 208 p.
11. Structural transformation of Indian economy : [ed. Sudarshan Murty]. – New Delhi : Publisher, 1996 – 387 c.
12. Wright J.K. Terrae incognitae: The place of the imagination in geography / J.K. Wright // Annals of the Association of American Geographers. 1947. Vol. 37. No. 1. P. 1-15.
13. Алаев Э.Б. Экономико-географическая терминология / Э.Б. Алаев. – М. : Мысль, 1977. – 199 с.
14. Александров И.Г. Экономическое районирование России / И.Г. Александров – М., 1921. – 15с.
15. Мироненко Н. С., Факторы сжатия географического пространства / Мироненко Н. С., Сорокин М. Ю. // География. Приложение к газете "Первое сентября". – 2001. – № 48. – С. 3-6.
16. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2003. – 895 с.
17. Буайе Р. Теория регуляції: Критический анализ / Робер Буайе.– М.: Издательство: Наука для общества, 1997. – 213 с.
18. Дерріда Ж. Дарувати час / Жак Дерріда ; переклад з французької Мирослави Ющенко. – Львів: Літопис, 2008. – 208 с.
19. Ковальчук І. Історико-географічні технології досліджень глобальних та регіональних трансформацій навколишнього середовища / І. Ковальчук, В. Круль, С. Романчук – Географія в інформаційному суспільстві. Зб. наук. праць. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – с. 100 – 110.
20. Куражковский Ю.Н., Очерки природопользования \ Ю.Н. Куражковский, М., 1969.
21. Маринич А.М. Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР. Теоретические и методические исследования // А.М. Маринич, М.М. Паламарчук – К.: Наукова думка, 1990. – 200 с.
22. Маркс К. До критики політичної економії / Карл Маркс, Фрідріх Енгельс – Твори: Пер. з 2-го рос. вид. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – Т. 13. – С. 1 – 65.
23. Паламарчук М.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М.М. Паламарчук, Паламарчук О.М.. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
24. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку. Навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене і доповнене / М.Д. Пістун, А.Л. Мельничук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 286 с.
25. Природа, техника, геотехнические системы / под ред. В.С. Преображенского. М., 1978. – 150с.
26. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми / С.П. Сонько. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 287 с.
27. Сочава Б.В. Введение в учение о геосистемах / Б.В. Сочава. – Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1978. – 319 с.
28. Суспільно-географічні основи регіонального природокористування. Монографія / [Олійник Я.Б., Іщук С.І., Кононенко О.Ю. та ін.] : за ред. Я.Б. Олійника. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 284 с.
29. Тойнби А. Дж. Постигжение истории / А.Дж. Тойнби. – М: Прогресс, 1996. – 608 с.
30. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. Навчальний посібник / О.Г.Топчієва – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 552.
31. Топчієв О.Г. “Геоэкология: географические основы природопользования” / О.Г. Топчієва – Одеса: Астропринт, 1996. – 392с.
32. Хокен П. Естественный капитализм. Грядущая промышленная революция / Поль Хокен, Эймори Ловинс, Хантер Ловинс. – М: Наука, 2002. – 460 с.
33. Экономическое районирование России. Доклад Госплана III сессии ВЦИК. – М., 1922.
34. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем./ Карл Ясперс К. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с.

УДК 911.3

Константин Немец, Людмила Немец

НОВЫЙ ПОДХОД В ПРОСТРАНСТВЕННОМ АНАЛИЗЕ СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В статье рассмотрена проблема корректности определения локальных показателей полей признаков социogeосистем, обосновано использование концепции зоны влияния социально-географического объекта, показаны преимущества предлагаемого метода ИФВ-моделирования сравнительно с существующими методами пространственного анализа.

Ключевые слова: социogeосистема, социально-географический объект, зона влияния, радиус влияния, пространственная структура поля.

Константин Немец, Людмила Немец. НОВИЙ ПІДХІД У ПРОСТОРОВОМУ АНАЛІЗІ СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ СИСТЕМ. В статті розглянута проблема коректності визначення локальних показників полів ознак соціогеосистем, обґрунтовано застосування концепції зони впливу соціально-географічного об'єкту, показано переваги пропонованого методу ІФВ-модельовання порівняно з існуючими методами просторового аналізу.

Ключові слова: соціогеосистема, соціально-географічний об'єкт, зона впливу, радіус впливу, просторова структура поля.

Konstantin Nemets, Ludmila Nemets. A NEW APPROACH TO SPATIAL ANALYSIS OF SOCIAL-GEOGRAPHICAL SYSTEMS. The article considers the problem of correctness of social-geosystems characteristics field indicators definition, using the concept of zones of influence of social - geographical object justified, the benefits of the proposed method IFI-simulation compared to existing methods of spatial analysis are shown.

Keywords: social-geosystem, social-geographical object, zone of influence, radius of influence, spatial structure of the field.

Актуальность работы. Пространственный анализ является неотъемлемым свойством географического подхода. В любой отрасли географии исследование пространственного размещения географических объектов, их пространственного соотношения и взаимодействия занимает центральное место. Поэтому, несмотря на достаточно длительную историю развития пространственного анализа (одна из первых пространственных математических моделей предложена в первой половине XIX века И.Г. Тюненом), совершенствование существующих и разработка новых методов пространственного анализа остается одной из важнейших методологических проблем современной географии. В связи с этим ее исследования имеют особую актуальность.

Анализ проблемы. Сегодня спектр методов пространственного анализа достаточно широкий, чему немало способствовало стремительное развитие вычислительной техники и ГИС-технологий с конца XX века. Наибольшее распространение в комплексе с картографическими способами визуализации получили методы, основанные на вычислении локальных средних показателей на сетках (GRID-модели прямоугольных сеток и TIN-модели более гибких треугольных сеток с оптимизацией Делоне), а также построение математических поверхностей, описываемых единой функцией координат пространства (тренд-анализ). Методы расчета локальных показателей разнообразны – от обычного или взвешенного осреднения в скользящем статистическом окне и пространственной интерпретации физических законов (например, гравитационная модель) до сложных алгоритмов, учитывающих статистические зависимости между параметрами анализируемых объектов (например, кригинг). Для тренд-анализа чаще всего используются алгебраические или тригонометрические полиномы различных степеней или линейные дифференциальные уравнения в частных производ-

ных (например, уравнение Лапласа). В любом случае для пространственного анализа указанными методами требуется наличие полного вектора наблюдений, т.е. пространственной привязки объектов (координаты) и значения их параметров. Однако, для неполного вектора наблюдений, когда заданы только координаты объектов, а их параметры неизвестны, применение традиционных методов для аппроксимации полей параметров объектов становится невозможным или приводит к очень грубым моделям, которые трудно интерпретировать. В этом случае набор методов анализа существенно уже, он ограничивается построением различного типа карт плотности объектов.

Более полно эта проблема обсуждается в работе авторов [1].

Цель работы состоит в обосновании применения метода ИФВ-моделирования [1] для решения различных задач пространственного анализа в социально-географических исследованиях.

Изложение сути исследований. Для выяснения пространственных ассоциаций социально-географических объектов (СГО) и оценки их взаимовлияния или взаимодействия авторами была разработана концепция зоны влияния СГО, исходя из следующих соображений. Социально-географические системы, как основной объект исследований социально-экономической географии, принадлежат к классу гетерогенных больших, сложных, динамических, открытых систем. Они содержат дискретные точечные, линейные или площадные СГО различного рода (природные, социальные, хозяйственные), распределенные определенным образом в пространстве системы.

Согласно традиционным представлениям о свойствах социально-географического пространства, каждый из СГО генерирует множество полей собственных параметров, посредством которых объекты взаимодействуют между собой. Иначе говоря, в каждой точке пространства социogeосистемы существу-

ет матрица параметров состояния полей, строки которой являются проекциями векторов наблюдений каждого из СГО в данной точке, т.е. вычисляемыми (интерполированными или аппроксимированными) «вкладами» векторов наблюдений СГО в вектор состояния поля в данной точке, а столбцы соответствуют параметрам СГО (в технологиях послойного моделирования они отвечают слоям). В самом простом случае, когда исследуется (описывается) поле одного параметра, вычисляемые векторы содержат координаты точек и локальные значения параметра. Для случая многомерных полей длина вычисляемого вектора состояния поля увеличивается в соответствии с количеством параметров СГО; при этом возрастает репрезентативность описания пространственного взаимодействия объектов.

В описанной выше концепции взаимодействия СГО предполагается, что ограничения на «дальность влияния» СГО накладываются только методами вычисления локального показателя, например, размером скользящего окна, в котором выполняется осреднение. Но при этом все СГО, находящиеся в площади окна, учитываются при расчете взвешенного по расстоянию среднего локального показателя, независимо от их «мощности», т.е. значения параметра. Логический анализ ситуаций в социogeосистемах показывает, что такой подход чаще всего огрубляет модель, внося искажения в расчет локального показателя. Это особенно заметно при исследовании пространственного взаимодействия СГО социальной инфраструктуры, которые имеют четкую актуализацию в пространстве.

Рассмотрим, например, сеть объектов торговли крупного города, которые представлены различными по многим показателям магазинами – от сетевых супермаркетов с большим ассортиментом товаров и огромным товарооборотом до мелких торговых точек микрорайонного масштаба. Очевидно, что услугами последних пользуются преимущественно только жители близлежащих домов, в то время, как супермаркеты ежедневно посещают десятки тысяч жителей всего города. Следовательно, роль этих объектов в формировании (планировании, оптимизации) пространственной структуры торговой сети города существенно отличается, но при использовании традиционных методов определения локальных показателей они будут дифференцированы только по количественному параметру (например, по объему товарооборота, посещаемости или другим количественным оценкам), их пространственные функции не учитываются. Вследствие этого в матрице состояния полей значения локальных показателей осложняются неконтролируемыми искажениями, которые затем проявляются на всех стадиях анализа полей. Так, при достаточно многочисленных и совершенных методах визуализации матриц состояния полей и их картографического анализа указанные искажения в конечном итоге являются источниками дополнительных погрешностей моделей полей.

Таким образом, можно констатировать, что наиболее слабым звеном пространственного анализа на сегодня является методика проектирования вектора наблюдений СГО в узлы сетки. Учитывая изло-

женное, авторами [1] предложен иной подход к решению проблемы получения локальных показателей, основанный на определении зоны влияния СГО – той части пространства социogeосистемы, где данный СГО оказывает влияние на любую составляющую социально-географического процесса. В однородной изотропной социальной среде зона влияния представляет круг радиуса R . Принципиальное отличие предлагаемого метода оценки локального показателя поля от существующих методов состоит в том, что размер зоны влияния (R) должен определяться в прямой зависимости от мощности объекта (значения его показателя). В этом случае более мощный СГО будет обладать большим радиусом влияния по сравнению с менее мощным, в то время как по традиционной методике «скользящего окна» в расчете учитываются все СГО, находящиеся в пределах окна, независимо от их мощности. Следовательно, дифференциация СГО по размеру радиуса влияния позволит более точно учесть особенности территориального местоположения СГО в комплексе с их мощностью.

При исследовании множества СГО объект с наименьшим значением показателя будет иметь наименьший радиус влияния, который целесообразно рассматривать как базовый – R_0 . Тогда радиусы влияния остальных СГО можно определять на основе R_0 как функции их мощности. В работе [1], например, предлагается следующая зависимость:

$$R_i = R_0 + k * \ln(Z_i / Z_{\min}) \quad (1)$$

где R_i – радиус влияния i – того СГО;

R_0 – базовый радиус влияния;

Z_i и $Z_{\min}$ – соответственно значения показателя i – того и базового СГО;

k – масштабный коэффициент.

На наш взгляд, формула (1) удобна тем, что предоставляет очень гибкие возможности варьирования величиной R . Мультипликативный способ определения радиуса влияния позволяет изменять его во-первых, системно через базовый радиус R_0 , что определяет степень генерализации представления данного поля, во-вторых, через масштабный коэффициент k , что влияет на уровень дифференциации СГО. Таким образом, применяя обе возможности, можно найти оптимальное соотношение контролируемых параметров для наиболее приемлемого варианта расчета и визуализации поля.

Очевидно, что в зоне влияния СГО должна быть определена некая функция расстояния данного объекта, которая описывает зависимость интенсивности влияния от расстояния до объекта и поэтому может быть названа *функцией влияния*. Вид этой функции может быть различным – от простой линейной зависимости до более сложных нелинейных зависимостей, например, гиперболической, степенной, экспоненциальной или логарифмической. В работе [1] предлагается параболическая функция, которая имеет физическую интерпретацию – интенсивность влияния уменьшается с расстоянием в некоторой степени n :

$$\Delta = (1 - L/R)^n \quad (2)$$

где Δ – функция влияния;

L – текущее расстояние от СГО;

n – показатель степени, который в общем случае определяется произвольно.

Как следует из формулы (2), функция влияния обладает следующими свойствами: при $L = 0$ $\Delta = 1$; при $L = R$ $\Delta = 0$; за пределами зоны влияния Δ не существует.

При достаточно высокой плотности пространственного размещения СГО их зоны влияния накладываются и в соответствии с принципом суперпозиции частные функции влияния суммируются, образуя интегральную функцию влияния (ИФВ). Если в зоне влияния единичного СГО функция влияния изменяется в интервале от 0 до 1, то значения ИФВ могут быть существенно выше – это зависит от количества перекрывающихся зон влияния СГО. Отсюда следует, что ИФВ по существу отражает особенности размещения СГО в пространстве социogeосистемы, т.е. является своеобразной функцией их пространственного распределения. Поэтому ИФВ – модели полей различных показателей можно использовать для описания и анализа пространственной структуры социogeосистем.

Необходимо отметить, что ИФВ-модели можно использовать и для неполного вектора наблюдений, хотя в этом случае СГО не дифференцируются по размеру зоны влияния, поле ИФВ представляет пространственную структуру системы СГО значительно детальнее по сравнению с картами плотности.

Функцию влияния СГО можно также рассматривать, как отражение возможности любого человека удовлетворить определенную социальную потребность. С этой точки зрения важно не только расстояние до СГО, но и его мощность, поэтому для пространственного анализа в этом контексте целесообразно функцию влияния (и ИФВ) дополнить параметром влияния, как произведением функции влияния СГО на его показатель:

$$p = Z * \Delta \quad (3)$$

По аналогии с ИФВ рассчитывается интегральное поле параметра влияния, которое отражает

не только пространственные особенности расположения СГО, как ИФВ, но и более контрастно их влияние. Совместный анализ полей ИФВ и параметра влияния объектов представляется более информативным по сравнению с традиционными методами. Меняя, например, базовый радиус влияния СГО, можно исследовать различные по степени обобщенности уровни пространственной структуры полей.

Метод ИФВ-моделирования эффективен для выделения пространственных ассоциаций объектов, исследования вклада каждого объекта в общее поле влияния, оптимизации пространственной структуры поля и решения любых задач, связанных с пространственным анализом социogeосистем.

Выводы. Наиболее проблемным звеном пространственного анализа полей различных признаков социogeосистем является методика проектирования векторов наблюдений СГО в узлы регулярной или нерегулярной сети для расчета матрицы состояния поля. Существующие формальные подходы к решению этой задачи не учитывают многих особенностей свойств СГО, в том числе пространственной дифференциации их влияния в социogeосистеме. Авторами предложен новый подход к оценке локальных показателей полей признаков социogeосистем, основанный на концепции зоны влияния СГО. Главным положением этой концепции является установление зависимости размера зоны влияния СГО от значения его показателя (мощности). Это позволяет пространственно идентифицировать СГО по значению функции и параметра влияния. При наложении зон влияния различных СГО вычисляется ИФВ, поле (модель) которой отражает особенности пространственного распределения объектов. Интегральное поле параметра влияния более контрастно отражает пространственное распределение влияния СГО в социальной среде. Предлагаемый подход реализован в методе ИФВ-моделирования, который апробирован в научной работе кафедры социально-экономической географии и регионоведения Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина.

Список использованных источников:

1. Немець К., Немець Л., Немець О. Дослідження просторової взаємодії суспільно-географічних об'єктів // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – вип. 6(1). – С. 20 – 31.
2. Немець К.А. Интегральна функція впливу суспільно - географічних об'єктів та її застосування у просторовому аналізі // «Регіон – 2009: стратегія оптимального розвитку» Матеріали міжнародної науково – практичної конференції (5 – 6 листопада 2009 року, м. Харків). Харків, РВВ ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – С. 37 – 40.
3. Ключко Л., Немець К., Немець Л. Просторові аспекти аналізу релігійної сфери (на прикладі Харківської області) // Часопис соціально - економічної географії. – Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – вип. 6(1). – С. 151 – 157.
4. Немець К.А. Моделювання полів впливу суспільно - географічних об'єктів // Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Харків, 4-5 листопада 2010 р. / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – С. 60 – 62.
5. Сегиди Е.Ю., Немець К.А., Немець Л.Н. Демографическое развитие региона как предмет исследования социально-экономической географии // Материалы Международной научной конференции «Теория социально - экономической географии: современное состояние и перспективы развития» (г. Ростов-на-Дону, 4 – 8 мая 2010 г.) / под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2010. – С. 476 – 481.

ЩОДО ІНВАЙРОНМЕНТАЛЬНОГО АСПЕКТУ СТАЛОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ: ВИХІД У ЧЕТВЕРТИЙ ВИМІР

Стаття продовжує серію авторських публікацій щодо ролі фактору природного довкілля у процесі сталого соціально-економічного розвитку. Коротко обговорені деякі підвалини відомої концепції. Подається оновлена (тривимірна) модель складових сталого розвитку в рамках його сучасної парадигми. Детально розглянутий вимір природного довкілля відносно його значення для соціально-економічної сталості. Зроблений натиск на можливості і доцільності визначення четвертого виміру в рамках парадигми розвитку – виміру технологічних інновацій. Наведений релевантний приклад системи підтримки прийняття рішень. Відокремлені поняття інвайронментального виміру сталого розвитку та інвайронментального аспекту останнього.

Ключові слова: сталий розвиток, економічний, соціальний та інвайронментальний виміри, формалізована модель, сучасна парадигма концепції сталого розвитку, вимір технологічних інновацій

Сергей Костриков. К ИНВАЙРОНМЕНТАЛЬНОМУ АСПЕКТУ УСТОЙЧИВОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: ВЫХОД В ЧЕТВЕРТОЕ ИЗМЕРЕНИЕ. *Статья продолжает серию авторских публикаций относительно роли фактора окружающей природной среды в процессе устойчивого социально-экономического развития. Коротко обсуждены некоторые фундаментальные принципы известной концепции. В статье представлена обновленная (трехмерная) модель составляющих устойчивого развития в рамках его современной парадигмы. Детально рассмотрено измерение окружающей природной среды относительно его значения для устойчивого социально-экономического развития. Сделано ударение на возможности и целесообразности определения четвертого измерения в рамках парадигмы устойчивого развития - измерения технологических инноваций. Приведен релевантный пример системы поддержки принятия решений. Разделены дефиниции инвайронментального измерения устойчивого развития и инвайронментального аспекта последнего.*

Ключевые слова: устойчивое развитие, экономическое, социальное и инвайронментальное измерения, формализованная модель, современная парадигма концепции устойчивого развития, измерение технологических инноваций

Sergiy Kostrikov. TOWARDS A SUSTAINABLE DEVELOPMENT ENVIRONMENTAL PERSPECTIVE: ENTERING THE FOURTH DIMENSION. *The paper continues this author previous publication series with respect to the performance of the environment upon the sustainable development process. SD-fundamentals have been shortly discussed. The paper represents the updated (3D) model of the sustainable development constituents in its current paradigm frameworks. The environmental dimension of sustainable development has been considered more in details. Both principal possibility and reasonability of the SD fourth dimension – the dimension of technological innovations - outlining have been emphasized. The relevant example of the decision support system has been introduced. The environmental dimension and the environmental aspect of sustainable development have been distinguished as the different entities.*

Key words: sustainable development, economic, social, environmental dimensions, formalized model, sustainable development concept current paradigm, dimension of technological innovations

Вступ до проблеми. Із загостренням глобальної екологічної кризи, яка є неминучим наслідком руху світової цивілізації техногенним шляхом, протягом приблизно трьох останніх десятиріч, з'явилася достатня кількість теоретичних концепцій оптимального розвитку людства. Особливе місце серед них займає концепція сталого (стійкого) соціально-економічного розвитку (Sustainable Development, SD – англ.), оскільки, по-перше, саме вона була офіційно сприйнята світовою спільнотою (у 2012 р. минає двадцятиріччя із часу проведення знаменитої «конференції в Ріо»). По-друге, завдяки вказаному офіційному сприйняттю різні країни світу із всіх концепцій оптимального розвитку намагалися перевести у практичну площину теоретичні положення саме SD-підходу.

Узагальнені положення цього підходу підкреслюють, що сам характер сучасної екологічної кризи потребує тільки об'єднаних зусиль світового суспільства в справі вирішення низки глобальних проблем довкілля. Наприклад, добре відомо, що на початку другого десятиріччя нашого століття з у світовому промисловому виробництві коефіцієнт корисного використання енергії і матеріалів у середньому складає не більш 5-7%, усе інше викидається, більше і більше

перетворюючи Землю в смітник побутово-промислових відходів, які забруднюють всі геосфери. Положення концепції сталого розвитку спонукають до спільних зусиль усіх країн по зниженню екологічного навантаження. Але без об'єднання їх у єдиний економічний, правовий і торговий простір зробити це не вважається за можливе. Саме тому процес сталого розвитку безпосередньо пов'язаний із процесом глобалізації. Сьогодні у переважній більшості країн світу вказаний процес здійснюється на принципах вільного ринкового розвитку, спрямованого на задоволення потреб людини, у тому числі і потреб екологічних.

Зрозуміло, що за майже 25 років існування концепції сталого розвитку (КСР) [1] з'явилася безліч відповідних публікацій щодо цієї предметної галузі. Серед переважної більшості досліджень як деяких російських, так і вітчизняних вчених предмет КСР, як правило, підкреслено розглядався у якості певного вектору саме соціально-економічного руху суспільства, хоча стан природного довкілля, зрозуміло, вказувався як один із головних факторів цього руху [2-6 та інші]. Тобто в цих роботах, незважаючи на те, що деякі з них позиціонувалися саме в рамках предметної галузі географії, на перший план, на нашу думку, висувалися все ж таки соціально-економічні питання щодо процесу гармонізації продуктивних сил і забезпечення необхідних потреб

суспільства за умови збереження і відтворення навколишнього природного середовища.

Однак, справа у тому, що підвалини КСР завжди походили із дещо іншого, назвемо його ортодоксальним, підходу, коли соціальний, економічний і екологічний (фактор природного довкілля) вектори приймаються певним чином рівноцінними і навіть – збалансованими. Йдеться про такі відомі в науковій англосовітській літературі предметні галузі як «екологічна економіка», «економіка природних ресурсів» та «економіка природного довкілля», які, що підкреслюється вище, власно, започаткували концепцію сталого соціально-економічного розвитку. До класичних публікацій вказаних наукових дисциплін треба віднести роботи Г. Хотелінга, Р. Солоу, Р. Констанзи, Г. Далі, П. Віктора та Д. Пірса (дивиться наш відповідний детальний огляд у [7]).

Сам автор даної статті в серії попередніх узагальнюючих публікацій із цієї тематики, як особистих, так і у співавторстві, намагався розглядати ймовірні тренди руху людської цивілізації, які могли би бути впроваджені шляхом заміщення природного капіталу штучним, тобто розглядав ці тренди саме в рамках вказаного класичного підходу до екологічного та інвайронментального вимірів сталого розвитку [7-10].

Метою цієї статті є як подання оновленої моделі складових сталого розвитку в рамках його сучасної парадигми, так і окреме обговорення виміру природного довкілля відносно його значення для соціально-економічної сталості. Ми також окреслюємо можливість визначення четвертого виміру в концептуальних рамках сучасної парадигми КСР – виміру технологічних інновацій інформаційного суспільства.

Про інвайронментальний аспект соціально-економічного росту і розвитку. Якщо у загальному визначенні екологія є наукою про особливості взаємодії живих істот із середовищем свого життя, то така предметна галузь як *екологічна економіка* матиме об'єктивні обмеження свого предмету дослідження, розглядаючи, в першу чергу, інфраструктурне співвідношення поновлювальних та непоновлювальних природних ресурсів, що фактично і має місце [11]. *Економіка природного довкілля* (природне довкілля – *environment* – *англ.*) свою чергу розглядає такий стан речей, коли, незважаючи на то, які саме показники економічного зростання беруться за основу, пріоритетна увага приділяється екологічним наслідкам, наприклад, збільшення валового продукту, підвищенню похідного рівня фонового забруднення довкілля, надмірному споживанню непоновлювальних ресурсів, як запоруці швидкого тимчасового поліпшення стану національної економіки та підвищення соціальних стандартів.

Останні майже три десятиріччя з боку економістів цим питанням приділяється дуже значна увага в аспекті взаємодії, взаємного впливу і взаємозв'язків *екологічних умов існування людства, науково-технічного прогресу і економічного зростання* із натиском саме на впровадження засобів забезпечення *сталості системного зв'язку між трьома вказаними складовими глобальної соціоекосистеми*. В особ-

ливостях успіху або невдачі, у самому змісті процедур забезпечення цієї сталості, на нашу думку, і полягає *інвайронментальний аспект соціально-економічного зростання* певного суспільства. Якщо ж намагатися визначити подібний аспект в рамках будь-якої концепції оптимізації цього зростання, наприклад, в межах тієї ж КСР, тобто за тією умовою, коли йдеться вже безпосередньо про *розвиток*, у такому разі ми матимемо відповіді на п'ять наступних питань:

- чи існує абсолютна інвайронментальна межа для економічного зростання?

- якщо – так, існує, які штучні обмеження накладатимуться на економічну складову суспільного розвитку, або – ні які: впровадження максимального економічного зростання, незважаючи ні на що; забезпечувати стабільне невеличке зростання протягом, наприклад, кількох десятиріч; запровадити нульовий економічний зріст;

- чи можна розробити декілька оптимальних варіантів економічного зростання, прийнявши до уваги вимоги такої предметної галузі як економіка природного довкілля (ЕКП) – варіанти *рівноважного (нульового), оптимального або сталого зростання*?

- чи можна запровадити ефективне поновлення структури територіальної організації національного господарства у випадку обрання кожного із трьох вказаних варіантів, тобто знайти відповідне рішення вже в рамках предметної галузі соціально-економічної географії?

- якщо такі визначенні об'єктивні інвайронментальні обмеження економічного зростання, чи можна все ж таки якимось чином забезпечити цю обов'язкову умову поліпшення соціальних стандартів суспільства, тобто вийти на рівень *сталого економічного зростання* через, наприклад, ефективну реорганізацію політичної надбудови суспільства, що стане умовою нового змісту його економічного базису?

Передумовою відповіді на ці питання, тобто передумовою визначення інвайронментальної складової сталого розвитку, на нашу думку, має бути подальший розгляд *трьох фундаментальних вимірів* його концепції, що у першому наближенні було зроблено в наших попередніх статтях [9, 10]. В цих публікаціях на підставі як посилянь, так і власних міркувань доводилося, що сучасна система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок КСР – її парадигма – має складатися з трьох фундаментальних вимірів – *інвайронментального, економічного і соціального*. Нами також наводилася стисла характеристику кожного із вимірів щодо поняття “природно-антропогенна система”. Під останньої розумілася *емерджентна сутність будь-якого рангу, яка виокремлюється на зрізі взаємодії “природне довкілля (оточуюче середовище) – суспільство”*, а зміст трьох вимірів в рамках цієї сутності має бути наступним:

Інвайронментальний – екологічно стала система підтримує стійку ресурсну базу, запобігає надмірній експлуатації поновлюваних природних ресурсів та функції природного довкілля як приймача токсичних відходів, передбачає зменшення ресурсів, які не по-

новлюються, тільки до обсягу, який повністю відшкодовується інвестиціями в їхні штучні замінники. Все викладене щодо цього виміру має на увазі підтримку біорізноманіття, стійкості складу атмосфери, а також функцій інших екосистем, які не завжди розглядаються в якості природних ресурсів суспільства.

- **Економічний** – економічно стала система має бути здатною безперервно виробляти товари та послуги, підтримувати адекватний рівень свого управління та зовнішнього боргу, запобігати розвитку надмірного дисбалансу між своїми секторами, який може призвести до занепаду або сільськогосподарського, або промислового виробництва.
- **Соціальний** – соціально стала система повинна забезпечити справедливість в розподілі суспільних

благ і наданні рівних можливостей. Така система запобігає побудові «суспільства соціальної дискримінації» [7, С. 133-134], забезпечує адекватне постачання соціальних послуг, включаючи охорону здоров'я, освіту, гендерну справедливість і політичний плюралізм.

Схематично три вказані виміри нами подавалися у вигляді трьох кутів певного «магічного трикутника», який, власно, лише і може бути формалізованим подання природно-антропогенної системи, тобто її поданням через три вказані виміри в рамках сучасної парадигми КСР (рис. 1).

Рис. 1. «Магічний трикутник» трьох вимірів в концептуальних рамках сучасної парадигми сталого розвитку [10, с. 8]

У кожному окремому випадку територіального зрізу природно-антропогенної системи, тобто при розгляді *регіональної соціоекосистеми* із застосування SD-підходу у взаємодіях між трьома вимірами можна виявити, так би мовити, «дух суперництва», певну конкурентну спроможність і явища *дематеріалізації* (під останніми розуміється заміна старих ресурсоемних та матеріалоемних застарілих технологій *технологіями інформаційного суспільства*, тобто фактично йдеться про *заміну природного капіталу штучним*). Навіть ця трикутна система є занадто складною, оскільки всі три кути – подані виміри сталості – спричиняють багато потенційних ускладнень навіть в простій класичній моделі економічного зростання. Фактично про це навіть йдеться в деяких програмних документах Об'єднаних Націй [12]. Однак, без розуміння цієї системи хоча б у першому наближенні здається неможливим запровадити *перетворення декларативної вимоги сталості соціаль-*

но-економічного розвитку у нормативний імператив.

Доцільно вважати, саме інвайронментальний вимір забезпечує відповідні найскладніші «збурення» і, як наслідок, варіативні зміни цілей застосування конкретної економічної моделі. Саме через фактор довкілля такі цілі мають бути багатовимірними, мають ініціювати питання про баланс інтересів, про об'єктивні критерії успіху або невдачі застосування даної моделі. Наприклад, коли постачання якісних продуктів харчування та води потребує кардинальних змін в землекористуванні, які, у свою чергу, призводять до суттєвого зменшення біорізноманіття? Що коли альтернативна енергетика коштує значно більше ніж традиційна (між іншим – реалії України), однак остання призводить до значного забруднення довкілля? Які цілі у таких випадках мають бути первинними? Таким чином, хоча кожний із кутів «магічного трикутника» має свої власні чинни-

ки визначення та впливи на інші виміри, *вимір довкілля можна розглядати таким, що є домінантним згідно цієї формалізованій схемі всіх трьох складових сталого розвитку суспільства* (див. рис. 1).

Четвертий вимір в парадигмі сталого розвитку. В наших попередніх публікаціях робився натиск на те, що до теперішнього часу є фактично відсутнім єдиний визначений універсальний підхід або концептуальні рамки, які спрямовані на обґрунтування, аналіз і впровадження сталого розвитку [9, 10]. У цьому відношенні була запропонована *формалізована база знань*, яка би інтегрувала три виміри КСР – інвайронментальний, економічний і соціальний (див. рис. 1). Така база знань відповідає міждисциплінарному, транзитивному, збалансованому, евристичному підходу і забезпечує концептуальні мета-рамки практичного впровадження, які разом дійсно здатні зробити розвиток більш сталим. Повна, всебічна, енциклопедична формалізована база знань буде ефективно підтримувати всі спроби практичного впровадження КСР.

Однак, у первісно запропонованому варіанті ця база знань не передбачала своє настроювання на різні варіанти суто економічного зростання, вказані в попередній рубриці статті (*рівноважне, оптимальне, стале*). Тим не менш, у кожному із даних варіантів

суто економічного росту мають місце ті чи інші *тренди соціально-економічного розвитку*, які у суспільстві із ліберальними політичною надбудовою та економічними базисом, мають забезпечувати обов'язкову наявність трьох ключових складових: *свобідної економічної конкуренції, максимально можливої зайнятості на ринку праці та здорового довкілля*. У цьому відношенні стає особливою роль державно-адміністративного компоненту політичної надбудови суспільства, який саме і впроваджує суб'єктивні умови наявності саме таких трендів розвитку, які, в свою чергу, забезпечують наявність трьох вказаних складових. Справа, однак, полягає у тому, що негативні для здорового довкілля наслідки впровадження технологічних інновацій у суспільному сприйнятті є значно більш розмитими та невираженими, аніж позитивні наслідки такого впровадження, які стосуються двох інших складових – наприклад, створення нових робочих місць або поява нових конкурентно-спроможних товарів масового споживання. Вирішити подібне протиріччя може, на нашу думку, лише визначення та впровадження в концептуальних рамках парадигми сталого розвитку *четвертого його виміру – виміру технологічних інновацій інформаційного суспільства* (рис. 2).

Рис. 2. Піраміда із четвертим виміром – похідна від «магічного трикутника» трьох вимірів в концептуальних рамках сучасної парадигми сталого розвитку (див. рис. 1)

Подана тут ідея четвертого виміру КСР отримала поштовх після ознайомлення автора із науковою статтею німецького фахівця Ф. Люкса, опублікованою у збірнику, який описував практичну реалі-

зацію різнорангових SD-проектів у Німеччині наприкінці минулого сторіччя [13]. У вказаній статті доводилося, що технологічні інновації (= інноваційні технології) лише на перший погляд з'являються

випадково, і то, якщо ряд цих інновацій розглядати на *суспільно-історичному мікрорівні*. Якщо ж впровадження подібних інновацій розглядати із *суспільного макрорівню*, з'являється, що вони строго детерміновані певним існуючим варіантом економічного зростання і трендами соціально-економічного розвитку (нагадаємо, що і про одне, і про інше йшлося в нашій статті вище). Далі Ф. Люкс доводить, що оптимізація та збільшення ефективності державно-адміністративного компоненту політичної надбудови суспільства у такому разі стає найважливішим фактором *інноваційної спроможності суспільства* не тільки на регіональному та національному рівнях, але і в глобальному масштабі.

Вслід за вказаним автором можна припустити, що подібний висновок є тим більш справедливий для так званої «зеленої економіки» (визначення із [11], тобто для такої, для якої три попередньо визначені виміри - економічний, соціальний та інвайронментальний – є рівноцінними).

Методологія визначення ролі вже не тільки технологічних, а різнопредметних інновацій у процесі суспільного розвитку отримала поглиблення в іншій публікації, яка з'явилася через декілька років після роботи Ф. Люкса [14]. Тут автори вводили поняття навіть «*інвайронментальних інновацій*», під якими розуміли «... заходи всіх відповідних агентів (бізнес-компаній, лобістів, церкви, приватних землевласників і власників домівок) спрямованих на зменшення тиску на довкілля або таких, які додають до забезпечення екологічної сталості...» (прямий переклад із англійської). Дані автори також відокрем-

лювали *технічні, соціальні та державно-адміністративні інновації*.

Однак, у такому разі виходить, що інновації роблять внесок буквально у кожний із трьох аспектів сталого розвитку (див. рис. 1). Більш того, у переважній більшості країн світу вплив держави (через вказані державно-адміністративні інновації на ринкові механізми формування того самого ринку праці, а тим більше – на механізми формування структури територіальної організації національної економіки, помітно зростає. Тоді у сучасному постіндустріальному, або за прийнятому в нашій науковій літературі визначенні - інформаційному – суспільстві надзвичайно зростає *роль інновацій саме в інформаційній площині державного та бізнес-управління через створення автоматизованих кадастрів та баз геоданих*. Вони стають об'єктивною необхідністю сталого розвитку. Маються на увазі впровадження корпоративних комп'ютерних мереж, геоінформаційних систем разом із системами комп'ютерної картографії, автоматизованого земельного кадастру, державного кадастру нерухомості та приватної вартості, систем підтримки прийняття рішень (СППР) для різних предметних галузей тощо.

Інтерфейс програмного забезпечення (в розробці якого автор цієї статті приймав безпосередню участь), яке становить основу СППР для природоохоронного менеджменту родовищ вуглеводнів *Petroleum iQ*, подається на наступній ілюстрації (рис. 3). Це є наочним прикладом інноваційного рішення через створення автоматизованого кадастру родовищ нафти та відповідної бази геоданих.

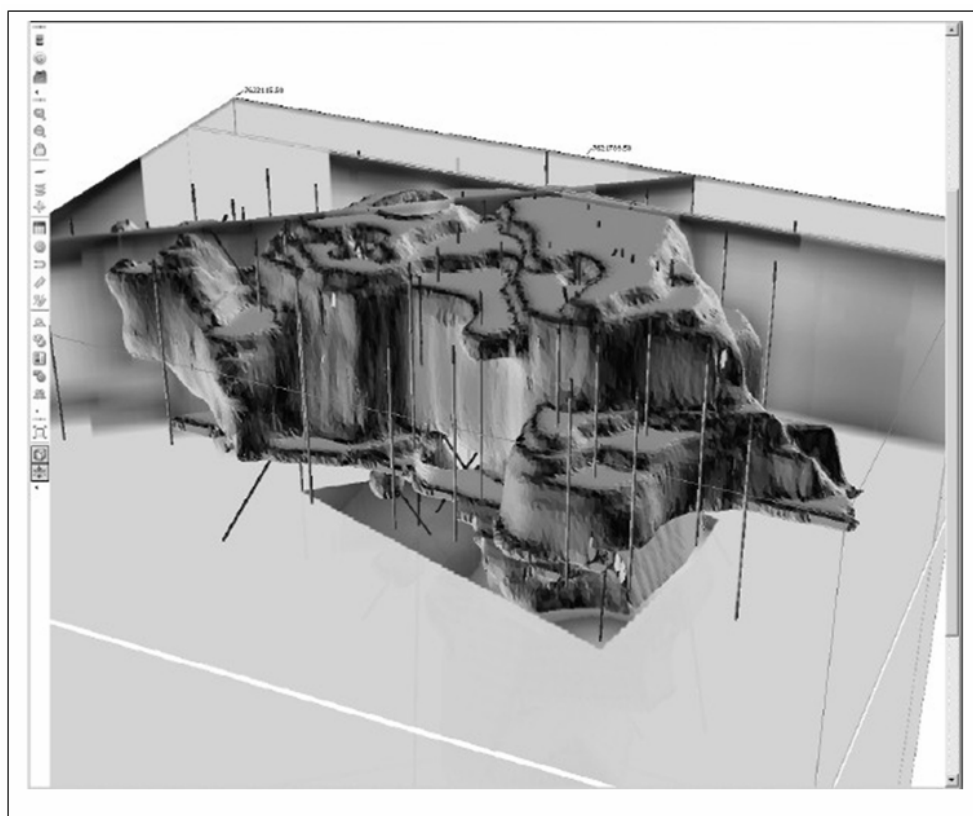

Рис. 3. Приклад інтерфейсу *Petroleum iQ* – системи підтримки прийняття рішень для природоохоронного менеджменту родовищ нафти

Висновки. Зважаючи на все викладене вище, доповнення запропонованої нами у 2008 році моделі концептуальних рамок сучасної парадигми сталого розвитку четвертим виміром – виміром технологічних інновацій (див. рис. 2) – виглядає цілком логічним. Цей вимір у процесі розвитку сучасного суспільства детерміновано впливає на три інші, а запропонована нами раніше [9, 10] *формалізована модель на площині (двовимірна)* перетворюється на *пірамідальну модель у тривимірному просторі* (порівняйте рис. 1 і рис. 2), що само по собі стає передумовою застосування більш широкого спектру релевантних методологій у разі подальших досліджень.

Вимір технологічних інновацій процесу розвитку інформаційного суспільства треба розуміти у тому широкому аспекті, який включатиме не тільки певні прориви в галузі ефективного управління продуктивними силами завдяки впровадженню новітніх

технологій. Цей вимір, як ми розуміємо, має вмещати навіть відповідні похідні зміни у суспільній думці, впровадження керівних принципів як суспільного, так і індивідуального ставлення до середовища життя людини через, наприклад, систему безперервної освіти та соціальні мережі.

На підставі поданої в цій статті розвиненої (чотирьохвимірної) концептуальної моделі сталого розвитку можна, на нашу думку, спробувати вже розрізнити *інвайронментальний вимір* та *інвайронментальний аспект* сталого соціально-економічного розвитку. В рамках пірамідальної моделі (див. рис. 2) це вже не одне і теж: в цілому інвайронментальний аспект сталого розвитку передбачає певну системну єдність двох вимірів, які знаходяться на суміжних вершинах знов введеного (похідного) ребра піраміди – інвайронментального та технологічного.

Список використаних джерел:

1. “Наше общее будущее”: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР)”. Пер. с англ. / Под ред. и с послесл. С. А. Евтеева и Р. А. Перелета / - М: Прогресс, 1989. – 376 с.
2. Гирусов Э.В. и др. Экология и экономика природопользования. Учебное пособие. - М.: Закон и право, 1998. – 325 с.
3. Лось В.А., Урсул А.Д. Устойчивое развитие. - М.: Агар, 2000. – 217 с.
4. Руденко Л.Г. Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України // Український географічний журнал – 1998. - № 1. – С. 5-12.
5. Горленко И.А., Дембицкий А.П., Олещенко В.И., Руденко Л.Г. Украина на пути к экологически сбалансированному развитию // Проблемы экологически сбалансированного развития стран с переходной экономикой. – Москва: ГЕОС, 2000. – С. 27-41.
6. Лісовський С.А. Проблеми сталого розвитку. До десятиріччя саміту “планета Земля” // Український географічний журнал – 2002. - № 3. – С. 3-10.
7. Костріков С.В. Про деякі екологічні аспекти соціально-економічної концепції сталого розвитку суспільства / С. В. Костріков, І.Г. Черваньов // Соціальна економіка – 2003. - № 1. – С. 126-135.
8. Костріков С.В., Немець Л.М., Немець К.А. Основи соціальної екології. Навчальний посібник. – Харків: Вид-во ХНУ, 1999. – 184 с.
9. Костріков С.В. Про можливість формалізації екологічного виміру сталого розвитку на підставі міждисциплінарного підходу // Людина і довкілля. Основи неоекології. – 2008.- № 1-2. – С. 10-20.
10. Костріков С.В. До питання формалізації інвайронментального виміру сталого соціально-економічного розвитку суспільства / М.В. Багров, С.В. Костріков, І.Г. Черваньов // Геополітика і екогеодинаміка регіонів.- Том. 4. Вып. 1-2. – С. 5-15. - Симферополь, 2008.
11. Ecological Economics. Various Issues. – Amsterdam: Elsevier, 1995. – 527 p.
12. United Nations Development Programme (UNDP). 2010. Human Development Report 2010. UNDP–Oxford University Press: Oxford. – 317 p.
13. Luks F. Throughput, scale, material input. – In: Sustainability in Question: The Search for a Conceptual Framework. – Cheltenham: Edward Elgar, 1999. – p.17-34.
14. Hopwood B., Mellor M, O’Brien G. Sustainable development: mapping different approaches // Sustainable Development – 2006. – Vol. 14. – № 1. – P. 38–52.

SOCIAL SPHERE: AIMS AND FACTORS OF DEVELOPMENT

The article represents analysis of currently existing approaches to determination of the content of “social; sphere” notion. Due to system approach the complex is established of the social sphere activity aims as well as the system components for these aims implementation. Factor are determined and grouped having the most important influence upon the progress in the social sphere that is social development. The system of settlement is proposed for direct introduction into the social sphere in territorial perspective.

Key words: social sphere, system approach, aims and factors of development.

Юлія Яковлева. СОЦІАЛЬНА СФЕРА: ЦІЛІ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ. У статті проаналізовано існуючі на сьогоднішній день підходи до визначення сутності поняття «соціальна сфера». З використанням системного підходу встановлено сукупність цілей діяльності соціальної сфери та компоненти системи, що реалізують ці цілі. Визначено й згруповано чинники, що мають найістотніший вплив на прогрес в соціальній сфері – соціальний розвиток. До складу соціальної сфери у територіальному вимірі запропоновано безпосередньо включити систему розселення.

Ключові слова: соціальна сфера, системний підхід, цілі та чинники розвитку.

Юлия Яковлева. СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА: ЦЕЛИ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ. В статье проанализированы существующие на сегодняшний день подходы к определению сути понятия «социальная сфера». С использованием системного подхода установлена совокупность целей деятельности социальной сферы и компоненты системы, реализующие эти цели. Определены и сгруппированы факторы, имеющие самое существенное влияние на прогресс в социальной сфере – социальное развитие. В состав социальной сферы в территориальном измерении предложено непосредственно включать систему расселения.

Ключевые слова: социальная сфера, системный подход, цели и факторы развития.

Actuality. In the course of study of social and geographic development there appears necessity to investigate geographic environment of social medium, in particular, interaction between people and nature, as the society (social sphere) is an integral part of landscape cover. Mankind does not exist on its own account, and interaction between people and nature is revealed in various forms, first of all in the exchange of substances and energy. However, a human being is not a purely biological creature but a social one too.

A great portion of human activity is concentrated in its interaction with nature: environment and objects of natural origin. In the general sense of word one understands the nature as everything existing: Universe, material world, objective reality that exists beyond and regardless of a human being. In this meaning the nature is infinite in space and time having no start and end with permanent movement and changing. From this position the nature includes society.

There exists a narrow understanding of the nature as ambient environment that is the totality of objective conditions of the humanity existence. In this case it is often stated that in some ways the nature is opposed to the society, and in the course of their interaction a new objective reality is formed. In this connection the notions of “nature” and “culture” are opposed to each other including the culture as transformed nature. The especially restricted approach to the notion of “nature” is observed when it is considered as the object of study of natural science or natural history.

However, the natural environment of society life is not restricted to geographic surroundings. Unconventional consideration of interaction between human and nature allowed determination of such notions as “biosphere” and “noosphere”. Literally the word “biosphere” means life, and this initial definition of the term was first introduced to scientific circulation by Austrian geologist and paleontologist E. Züß in 1875. Modern understanding of biosphere is based upon

the stimulus given to the development of this teaching by V. Vernadsky. According to it biosphere is the part of nature as spatial cover of the life on Earth including living organisms, and nonliving material (“bone stock” after V. Vernadsky) that is being covered and transformed by life.

The bone stock of the planet belongs to geographical surroundings. The term of “geographical surroundings” was put into circulation by J.J.E. Reclus and I. Mechnikov. Geographical surroundings are the cover of Earth that have the influence upon people’s conditions and mode of life, production, and culture. Geographical sphere is the part of geographical surroundings modified by mankind. Following development of society it is continuously extended as the mankind attracts the growing quantity of resources and/or masters natural forces. Geographical sphere of societies includes practically all natural means of existence, means of production of natural origin, and, unfortunately, such transformed components of geographical surroundings as polluted air and water, eroded and polluted soils, etc.

Influence of society on the nature is conditioned by development of production, science and technology, together with social requirements and character of social relations. In its turn, geographical surroundings influence on the society development. Interrelation between mankind and nature is the complicated process which parties are to strive for mutually beneficial cooperation. The issue of optimally effective interaction between nature and society was, is, and will remain one of the most important problems of not only qualitative development but the existence of the mankind itself.

Fragmentation of the issue under development. In scientific investigations there exist various theoretical and methodological approaches to definition of such terms as “nature”, “geographical surroundings”, “social sphere”, “aims and factors of development of social sphere”. In this or that aspect these problems were considered by Ya. Oliynyk, M. Palamarchuk, M. Pistun, L. Rudenko, A. Stepanenko, O. Shablyi, P.

Shyshchenko, and many other scientists. O. Alimov, S. Vazhenin, O. Kocherga, M. Yatskiv, etc. were involved in research of factors that are different by origin and influence upon the social sphere development.

Unsolved part of the general problem.

People's attempts to reduce dependence from nature and peculiarities of geographical surroundings (climate, fertility of soils, etc.) resulted in the pressure reduction due to development of culture and technosphere. However, the loss of contact with nature has led to the leveling of importance of natural component of life in public awareness which fact puts the mankind on the edge of the ecologic abyss, and restricts economic development. Thus dialectic interaction between mankind and geographical surroundings is accompanied by intensification of the geographical sphere role as the quantity of natural resources not involved in economic activity is getting shorter. Besides, practically there are no areas left that are not developed by people or that are ecological, and competition for natural especially power resources is growing.

Geographical sphere as the part of geographical surroundings transformed in the process of human life activity represents unity of natural and natural-social components. Transformative role of economy in the interaction with geographical surroundings (in particular, nature management) is studied substantially however the importance of the social sphere in the process is not enough investigated.

That is why **the aim** of the article is analysis of existing approaches to determination of notion of "social sphere" together with aims of its activity as well as factors that have influence upon it.

Main part. Investigations in the issue of the content of "social sphere" notion demonstrate that in scientific circles this term lacks definite interpretation. Like with the case of social development determination there is doubleness with the social sphere consideration. Thus one would distinguish a wide approach when the social sphere is considered to be a component of society that is the sphere of interaction between social groups that are available in the society [1] or the aggregate of cultural, social, political, and economic relations in the society [2], and a narrow approach according to which the social sphere is a component of economy (the aggregate of corresponding branches of national economy).

So, in the work [1] the social sphere is regarded as the sphere of interaction of social groups available in the society including classes (entrepreneurs, hired workers, etc.), professional and social-demographic layers of population as well as national totalities on the ground of those conditions of their life activity that promote reproduction of their living forces: conditions of production activity; material well-being; problems solution in public service, education, and social assistance; compliance with social justice in realization of the right to work by each individual, as well as with distribution and consumption of material and nonmaterial benefits created by the society.

O. Golovinov states that the social sphere could be defined as the subsystem of the society formed due to the objective need in continuous production and

reproduction of people and people's relations [3].

One should emphasize that in fact such wide interpretation is the initial definition of the notion that appeared in the wide scientific and political utilization as early as in the 70-80th of the XX century in the Soviet Union.

Authors of the work [4, p. 140] treat the definition of "social space" which becoming is also related to a social subject's activity as the notion that is close to "social sphere". Authors of the monograph believe that in the most general form everything could be related to the social space that directly provides human social interests protection and realization of people's social requirements, everything that motivates or blocks disclosure of essential forces of an individual or society. The social space is considered through two types of relations: those between people and nature, and between each other. The first sphere covers man-made nature: means of production, industrial and social infrastructure, dwelling, settlement, and city-forming complexes. Here the social space is represented like a man-made environment of vital activity. Another sphere of the social space covers social relations systems, social relations on the level of family, region, ethnos, and state. The state of the social space is valued through the system of social indicators.

Yu. Volkov [5, p.40] represents one of the most substantiated definitions of the social sphere as the sphere of social life according to which the social sphere is "...a great societal system covering conditions (including social infrastructure) and manner of life of members of the given society that is united by social relations functioning like a system-forming factor".

Among narrow determinations of the social sphere the following ones could be emphasized. A. Yagodka [6, p.6] states that the social sphere is the aggregate of branches and kinds of activity, enterprises, institutions and bodies that has to provide people's requirements satisfaction related to material benefits, services, and reproduction of mankind, to provide conditions for people's coexistence and cooperation in society in accordance with the existing laws and generally accepted rules in order to build megalopolises, develop mass communications, and strengthen the state. The social sphere also includes activities directed to development of people's spirituality, training of conscience as well as ability to distinguish between good and bad, to evaluate one's deeds, to formulate moral prescriptions for ones, and to require their execution.

Some authors understand social sphere as nonmaterial sphere that is the complex of national economy branches in this or that degree involved in people's social requirements satisfaction where workers get corresponding incomes from the costs fixed by the society for such requirements. One should state that the term of "nonmaterial sphere" became popular among Soviet scientists beginning with the 70th of the XX century, and was based on the value theory and such notions as efficient and inefficient work. That interpretation lost its actuality due to cancelation of active utilization of the value theory in the connection with market transformation of Ukrainian economy and, accordingly, access to the experience of implementation

of economy market theories (of boundary utility, institutionalism, marginalism, etc.).

Social sphere is the branch for reproduction of material, immediately social, and spiritual fundamentals of human and individual life activity [4, p. 144]. Social sphere is an integral however continuously modifying subsystem of society. It originates from the objective need of society in permanent reproduction of social process's subjects. This is a stable sphere of people's activity in their life reproduction and embodiment of the society's social function. Just here social policy of state finds its sense, while social and civil rights of people get realized [7, p.145].

In works [4, p. 72-73; 9] the social sphere is considered within the frames of paradigm of "region as socium" that is a community of people inhabiting in a fixed area. Such approach concentrates one's attention at reproduction of social existence of population and labor resources, education, public health system, culture, environment, etc., as well as at development of settlement system.

As it can be observed both with wide and narrow approach to interpretation of the notion of "social sphere" there exists the variety of thoughts and determinations. However considering the task of this article it would be more expedient to deal with the narrow understanding of the social sphere. Let us analyze determination of the type in detail. As soon as in the word combination of the "social sphere" the word "sphere" bears the quite abstract meaning of a branch or environment where something happens or occurs we can allow the social sphere investigation as the activity sphere for social processes, and supremacy of the social. As it was determined earlier this notion is considered in the article in its narrow meaning as a phenomenon covering a certain part of public phenomena positioned in the same line with economic, political, ecological and other phenomena and accordingly, processes. Thus, determining the boundaries of the social sphere one should pay attention at the fact that its basic function and task is "to reproduce a human being as representative of "homo sapiens" kind [4, p.145], and "social reproduction of population" [7, p.145]. In this case "social sphere includes all objects and processes taking immediate direct part in formation of the system peculiarities connected with reproduction and improvement of an individual (a group), satisfaction of the vital and highest requirements [10, p.41, 53, 75].

Implementation of the system approach to some extent allows formalization of this complicated task. In particular, it would be reasonable to use the approach according to which the systems investigation is conducted based on their tasks but not on elements and spatial status, as opposed to other widely spread interpretations of the term. So, in the work [11, p.12-14] the notion of the "system" is separated from ambient environment on the ground of determination of multiple aims of its functioning:

$$S_{def} = \langle Z, STR, TECH, COND \rangle,$$

where $Z = \{z\}$ is the aggregate or structure of aims;

$STR = \{STR_{pr}, STR_{org}\}$ is the aggregate of structures embodying aims (STR_{pr} – production, STR_{org} – organizational);

$TECH = \{meth, means, alg, \dots\}$ is the aggregate of technologies embodying the system (methods *meth*, means *means*, algorithms *alg* etc.);

$COND = \{\varphi_{ex}, \varphi_{in}\}$ is conditions of the system existence that is factors having influence upon its formation and functioning (φ_{ex} – outside, φ_{in} – inside).

With the further development of the approach up to the system notion the aggregate of the social sphere aims could be represented in the form of such set as $Z = \{\text{securing of convenience of areas occupied with and designed for urban development; securing of population reproduction: physical aspect; spiritual and intellectual aspect; social protection}\}$.

Thus the social reproduction of population includes securing of the following:

convenience of areas occupied with and designed for urban development (effective housing and communal services, convenient and accessible domestic services, and developed trade net);

reproduction of population: physical aspect (securing of the need in health improvement, opportunity to realize oneself through physical activity – development of sports (mass and higher achievements), spiritual and intellectual aspect (insuring of the need in education, entertainment and satisfaction of cultural requirements, opportunity to realize oneself through the development of inclinations to arts, and satisfaction of spiritual and religious requirements);

social protection of population (satisfaction of the need in social services and social assistance).

The aggregate of structures that realize the abovementioned aims can be divided into the set of $STR = \{\text{housing and communal services; the net of trade establishments; public health institutions (medical institutions); institutions for people's health improvement; sports establishments (for mass sports and the sports of higher achievements); educational institutions; cultural and domestic establishments; art establishments; religious institutions; establishments for social services rendering}\}$.

The aggregate of technologies $TECH$ designed for the aforesaid requirements satisfaction based on the system of corresponding institutions allows such number of kinds of activity implementation united by the general task of social reproduction of population;

activity in housing and communal services rendering (electric power, gas, cold and hot water supply, heating, sewerage system, streets cleaning, garbage disposal, etc.);

domestic services for population (public catering, repair of domestic appliances, barber's, hairdresser's and cosmetologist's services, dry cleaning, custom-made dressmaking and shoemaking, clothes and shoes repair, etc.);

activity of establishments of trade;

public health services (activity of hospitals and outpatient clinics, units for obstetrical and medical assistant's services, diagnostic centers, etc.);

health improvement of population (activity of sanatorium establishments, after-work sanatoriums,

holiday houses, boarding houses, etc.);

sports activity (sections for mass physical culture and sports of higher achievements: sports grounds, sports halls, stadiums, skating-rinks, ice palaces, cycle tracks, swimming pools, etc.);

education (preschool, school, out-of-school, professional: secondary and higher);

cultural and educational activity (libraries, theatres, cinemas, concert halls, exhibition centers, art galleries, etc.);

artistic activity;

religious activity;

social maintenance (social services rendering, social security).

The generated list of kinds of activity that are components of the social sphere allows certain boundaries direct determination of the social sphere itself to pass on to determination of *COND* factors that is conditions of the system existence. The social sphere is the internal environment of the system under investigation thus the attention shall be concentrated on internal and external factors determination influencing its formation, functioning and development.

In accordance with the theory of management the external environment is subdivided into the working (business) external environment (economic contractors: suppliers, consumers, competitors; administrative bodies, public institutions and mass media), and the general external environment (all other factors and institutions) which behavior cannot be influenced, and it is only possible to adapt to its changes.

The factors that are of the greatest importance for the progress in social sphere – social development – can be grouped in the following manner:

the first group – economic factors:

technical and technologic development level;

presence of financial resources for development;

presence of material resources for development;

presence of jobs;

the second group – political and legal factors:

democracy development level;

development level of political institutes, and equilibrium of branches of government;

realization degree of population's political rights;

political activity of population;

political awareness level of population;

society marginalization degree;

the third group – population spirituality factors:

religiosity of population;

toleration and inter-confessional tolerance;

presence (absence) of interethnic conflicts;

the fourth group – factors of geographical surroundings:

climatic conditions;

availability and accessibility of some kinds of natural resources;

availability and accessibility of some natural forces.

According to the task of this article we have to concentrate on the issue of in what way some definite conditions of geographical surroundings manage to influence on the social development. First, geographical surroundings influence upon the leading productive force – people – forming a special type of physical properties, mentality, religiosity, and other spiritual characteristics. Second, they influences on the population settlement pattern and its type. Third, they influence upon productive forces: distribution, development, effectiveness of production, social division of labor, development level of production relations, and identify the availability of certain kinds of natural means of production. Fourth, they influence upon the first and the second via ecological state of the geographical surroundings (deterioration of population's physical status, changes in public awareness towards its ecologization, ecologic limitations on production activity).

Distribution of branches on certain area forms the social infrastructure of settlements which a number of researchers in some simplified manner identify with the whole social sphere in the narrow interpretation of the notion. In particular, N. Guliyeva [7] and V. Vasylenko proceed from the point of identity of the social sphere and social infrastructure destination “to satisfy population's need in services, to provide its life activity as well as intellectual and spiritual development” [8, p.76]. In general, the issues of the social infrastructure development and functioning were investigated in the works by numerous national and foreign scientists. However the content of the social sphere is somewhat wider than that of the infrastructure as apart from it in territorial context the social sphere shall directly include the population settlement pattern.

Conclusions. Thus the social sphere as the subsystem of society is the complex of people's activity objects and processes for social life reproduction. The abovementioned complex of the social activity processes is divided into definite groups of activities for which securing the system of population settlement is formed together with the corresponding social infrastructure. From the system position in the article the social sphere activity tasks and component structure is investigated, and the factors are specified having the most substantial influence upon the progress in the social sphere – the social development.

The social sphere is formed and being changed under the influence of the aggregate action of factors of various groups, and there is an interconnection between not only the factors groups but factors of different groups. Consequently, the social sphere formation and development is a multifactor process where all factors including the territory structure of the social sphere shall be taken into account.

References:

1. *Study of socio-economic and political processes: teaching aid* / V. Lavrinenko, L. Putilov. – M.: Vuzovskiy uchebnik, 2005. – 184 p.

2. Martyakova E. Terminological aspects of the socio-economic system functioning. / E.Martyakova // *Economy and management*. – 2003. – No. 2-3. – P. 39-43.
3. Golovinov O. Social sphere is as sort of sociality test for the state –// *Socio-economic aspects of industrial policy. Management of human resources: state, regions, enterprise: collected scientific works: in 3 v. – V.1 / NAS of Ukraine*. – Institute of Industrial Economics; Edit. Board: A. Amosha (Resp. Editor.) and others. – Donetsk, 2006. – P. 130-137.
4. Northern theory of regions in the modern theory of regions: monograph / Resp. Editor. Yu. Lukin. – Arkhangelsk: Higher school of business management of IUPPK of PGU named after M. Lomonosov, 2005. – 449 p.
5. Volkov Yu. Social relations and social environment / Yu. Volkov // *Sociological studies*. – 2003. – No.4. – P. 34-41.
6. Yagodka A. Social infrastructure and policy: teaching aid. / A.Yagodka. – K.: KNEU, 2000. – 212 p.
7. Guliayeva N. Social sphere as the object of management, and social development / N. Guliayeva / [Electron resource] // *Electron Magazine «Samizdat»*. – Access mode: http://samlib.ru/n/natalxja_p_g/tema3-1.shtml.
8. Diagnostics of regions development: structure, borders, methods: monograph / [Vasylenko V., Gudz P., Krat O. and others.]; under scient. edit. by V. Vasylenko. – Donetsk: Yugo-Vostok, 2009. – 286 p.
9. Boichenko E. On the issue of theoretical fundamentals of regional socium diagnostics / E. Boichenko // *Economics and law*. – 2010. – No. 2. – P. 17-21.
10. Osadchaya G. Social sphere of society: theory and methodology of sociologic analysis / G. Osadchaya. – M.: Soyuz, 1996. – 209 p.
11. Volkova V. Development of the system definition / V. Volkova // in collected works. Intern. scientific and pract. conf.: System analysis in designing and management. – SPb.: Pub-s SPbGTU, 2001. – P. 12-14.

УДК 911.3

Victoriya Yavorskaya

THE QUESTION OF HISTORICAL-GEOGRAPHICAL (GENETIC) APPROACH TO SOCIAL AND GEOGRAPHICAL RESEARCH (brief review)

The question of long-known, but in a certain period of time partly "forgotten" approach to social-geographical research, specifically, genetic, historical-geographical approach are considered. The article focuses on the need to strengthen it the present time the socio-geographical researches in terms of genetic and historical-geographical approach.

Keywords: historical-geographical approach, historical approach, historical-genetic approach, geographic approach, historical geography, history of geography, historicism in geography.

Вікторія Яворська. ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ (ГЕНЕТИЧНИЙ) ПІДХІД В СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (короткий огляд літератури). Розглядаються питання застосування вже давно відомого, але в певний період частково «забутого» підходу в суспільно-географічних дослідженнях, а саме генетичного, історико-географічного підходу. В роботі акцентується увага на необхідності посилити саме в наш час суспільно-географічні дослідження з позицій генетичного та історико-географічного підходу.

Ключові слова: Історико-географічний підхід, історичний підхід, історико-генетичний підхід, географічний підхід, історична географія, історія географії, історизм в географії.

Виктория Яворская. К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ (ГЕНЕТИЧЕСКОМ) ПОДХОДЕ В СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ (краткий обзор литературы). Рассматриваются вопросы применения давно известного, но в определенный период времени частично «забытого» подхода в общественно-географических исследованиях, а именно генетического, историко-географического подхода. В статье акцентируется внимание на необходимости усиления именно в настоящее время общественно-географических исследований с позиций генетического и историко-географического подхода.

Ключевые слова: историко-географический подход, исторический подход, историко-генетический подход, географический подход, историческая география, история географии, историзм в географии.

In the history of the evolution of geographical science in general and in the development of social geographic component of this system in particular have repeatedly observed periods of increasing and "calming down" of interest to the analysis of certain techniques, methods, approaches regarding these or other scientific problems. One of these problems, in our opinion, is the question of the application has long been known, but in a certain period partially "forget" approach to social and geographical studies, namely, genetic, historical-geographical approach.

In the middle of the twentieth century there was increased interest in this issue, then center of attention of researchers shifted to the area of analyzing of new approaches (systemic-structural, mathematical and other areas) and significantly decreased attention to the

© V. Yavorskaya, 2011

problems of application of historical-geographical approach. In the modern period since the independence of Ukraine in domestic analytics we can re-watch some updating historical and geographical perspective (published scientific work carried out and successfully defended dissertation research).

This is due primarily to the fact that after Ukraine's independence question arises a revision of outdated approaches, concepts, terms, categories last day of the development of geographical science, as sometimes excessive ideologizing are not always given the possibility of an objective approach to solving certain problems faced researcher. In addition there was a need to review our attitude to the past, to understand more

objectively, and that will contribute to the formation of new perspectives on our future.

The necessity of applying the principles of historicism in the social-geographical studies, contradictory views of some authors on specific concepts and terminology of the said above issues, about own vision, the author of this paper tried to analyze in a short review of relevant literature (chronological framework - the second half of XX - beginning XXI century).

This work does not pretend to a comprehensive and complete analysis of these issues. Its purpose - to draw attention in our time to the need to strengthen social-geographical position of the genetic study of historical-geographical approach.

The logic of any scientific research, as well as called problems, primarily involves interpretation, clarification of key terms, categories, definitions, concepts that are directly (or indirectly) related to the object under investigation [12. p.149]. Unfortunately, the first, superficial familiarity with the relevant literature shows that the strict terminological understanding of concepts, categories, terms with this problem does not exist or it is characterized by ambiguous interpretation of certain terms, concepts, sometimes leading to their mixing and complicates their application in the specific research.

Some authors believe that putting in the work of local history section, which contains superficial, narrative description of the history of a particular object, phenomenon, element in a particular area, or in the country, they have already paid tribute to historicism in geography. These researchers substitute essence of historical-geographical approach only by main method, in which is dominated statistical (empirical) object vision research, and does not contain characters in development, dynamics in the system perspective, the relationships with the surrounding components.

The historical-geographical research - is one of the most important approaches that allows "...reconstruct paintings of geography of past eras. During this reconstruction contains all system of geographical concepts, terms, but they use additionally time coordinate" (Pokshyshevskyy, 1978).

In the 80s years of the last century Russian economic geographer N. Kaledin expressed concern about the fact that in those days still observed certain lag in the use of such important approach in the social-geographical studies as a historical-geographical analysis (historicism). He observed: "the developing of a system methodology has revealed the real possibility of historicism in geography, which is manifested in its interaction with systemic-structural approach. Knowledge of the laws of the genesis of the system, its development has become the basis for reproduction in the genetic analysis of the whole system, its qualitative states that are consistently obtained with each one of the original to the present and likely into the future"[15. p.64].

But this ambiguous situation is that the vast majority of economic geographers do not deny, however, support the need for widespread use of historical-geographical approach to research and analysis. But in reality, in practice you can find these facts, that some

authors even understand on different way not only the materiality of historicism in geography, do not apply methodological (and teaching) principles of this approach, but even suggest mixing in such factors as historical geography, history of geography, historical-geographical approach. Mostly it occurs in country-specific studies publications in which certain historical sections (often very bright and content) are taught in a statistical, descriptive, chronological aspects, even without any "hint" to analyze the causes of formation and development of facilities, events or processes under the influence of various internal and external natural or man-made factors.

The most heated debate on this problem opened among scientists in the 50-60-s years of twentieth century. One reason for this concern is likely to consider the leadership of All-Union Geographical Society in the person of Academician I.Gerasimov (in those days - Vice President of Society), which is at the Second Congress of the Society (1955 year) categorically stated: "In the modern period is required primarily historical approach in every way to strengthen the study of geographic phenomena. This approach should be the basis of scientific explanation for a large variety of natural and economic conditions of a territory "[8. p. 81]. After this was published a number of works whose authors directed critical remarks about those scientists who do not always comply with these guidelines. Under the "fire of criticism" gets even prof. Y.Saushkin (generally-recognized in those time as a "generator" of new ideas and approaches in economic geography), which as always urged to use "descriptive approach" in their studies.

In the most conservative form of criticisms of using of historicism in the social-geographical studies, we find in the work of M. Zhyrmunskoho "The Principle of historicism in the economic geography" (1962). It is criticized the authors who mix concepts and terminology in these problems such as "historicism in geography" and "historical geography", "history of geography" and "genetic approach", etc..

Apart from the characteristic of the time terminology ("bourgeois - Marxist geography", "capitalist - socialist location", "vulgarism in geography") and other ideological layers, we can see that such criticisms were and some positive value. They contributed to the deepening understanding of the need to use historical-geographical approaches in social-geographical research, targeting of scientists at the interconnected vision and analysis of territorial (spatial) and temporal components in the objects and phenomena that are the subject of study. The same M.Zhermunskyy repeatedly emphasizes in his work that ".... Historicism in geography requires not only answer to the questions when there was a phenomenon that is studied, but also why, under what specific conditions it arose" [14. p.108]. He tries to organize all discussion terms and concepts of this issue, formed a definition of certain terms and concepts that had certainly some scientific significance in deepening further research.

Let us first of all to concentrate on terms of terminology such as "historical geography", "historicism in geography", "history of geography", "historical-

geographical approach," "genetic approach". A number of authors in the context of research on this issue believe (and we have to agree with this) that in this situation there was (and unfortunately sometimes exists in our time) some confusion about the interpretation of these terms and concepts in research.

First of all we must note that the mixing of the concepts of "historical geography" and "history of geography" at the level of their content, and in terms of problems facing these areas of research in geographical science, often led to the emergence of works whose authors sometimes do not experience significant differences between the concepts of "historical geography" and "history of geography." This has been repeatedly underlined in the relevant work of national and foreign researchers (V.Drobyshev, I.Kovalchenko, A.Muravyov, M. Zhyrmunskyy, L.Voropay, V.Yatsunskiy, R.Kabo, N.Mukytanov and others).

Here are some definitions of terms and concepts that are found in the scientific literature. And that ambiguously are perceived by some researchers. Already referred by us M.Zhyrmunskyy defines historical geography as a science, "... the subject of which is geography economy in the last stages of historical development" [14. p. 94-95]. Native scholar L.Voropay believes that historical geography - a "science of connection between geographic and historical sciences, This is a complex system of integrating geographic science, which is formed in the area of mutual interest of sciences between natural-geographical and socio-geographical cycles in the contact zone of geographic and historical sciences, ... science of multiple submission [7. p.134-135], N.Mukytanov [19. p. 24] use a somewhat different interpretation of historical geography. He believes that "the historical geography is a science that explores the history of ideas about the subject of geography." It consists of two parts - the historical geography (paleogeography) is a subsystem of natural geography, and social-historical geography - to the social geography of the subsystem [19. p. 211].

Concerning the concept of "historicism in geography", we can agree with the opinion of M.Zhyrmunskoho "historicism in geography - it is the method of research. It requires not only answer to question when appeared this or that phenomenon, which we investigate, but also why and in which specific conditions and in what specific form it then emerged" [14. p.108].

In domestic and foreign analytics, we find many statements about the need to use historical-geographical approach to social-geographical research.

The need for the study of social-geographical features, processes and phenomena from the standpoint of historical-geographical (genetic) approach pays particular attention to famous native economic geographer Prof. A.Golikov. He stresses that "... without an analysis of the historical past it is difficult and sometimes impossible to understand the contemporary situation, to make economic-geographic prognosis for the future ... The historical-geographical approach helps to identify the causes and factors that led to the emergence of a particular object of economic-

geographical character, study stages of its development to the present state" [9. pp.45-46].

Historical-geographical approach (analysis) provides a real opportunity to deepen our understanding in the process of socio-geographical study of the territorial division of labor in a particular region (or in the country). This drew the attention on the 70-s years of the last century, russian scientists M.Agafov and S.Lavrov. They pointed out: "... at each particular stage of historical territorial division of labor is a historical form of the spatial manifestations of social division of labor. Thus, the territorial division of labor under the influence of more and more internal links (as a result of new elements of production), and retains some ties that have developed over the previous historical stages." [1. p.27].

Y.Saushkin concerning analysis of spatial and temporal relationships in the socio-geographic research emphasizes that the territoriality of objects - the main feature in these studies. From this perspective, territoriality should be considered in the time dimension in research requires the use of historical method. "Materiality of geographic research is in the transitions of the spatial aspect to the time and, conversely, from historical analysis to the territorial" [24. p.444]. "... Spatial-temporal relationship should always be considered in the unity and integrity" [24. p. 447].

Historical and geographical approach is appropriate to use when analyzing problems associated with the process of formation and transformation of the political world map (or some regions), the study of certain categories, concepts in the social-geographical science (eg. Territorial division of labor, geographic thinking, economical-geographical position, etc.).

Prof. O.Topchiev emphasizes "... social geography uses the methodology of historical approach and examines the objects of their research in dynamics, in the historical evolution and development" [26. p.183].

The need for wide application in the socio-geographical study of time coordinate closely with the spatial coordinate we find in the European analytics. Thus, D.Harvey analyzing types of analysis and explanation in geography in his monograph, "The scientific explanation in geography" (1974) devotes a chapter to this issue. He speaks thus: "All type of explanation in geography gives us one measure - measure of the time, using of which provides the opportunity to understand as the nature of accommodation as penetrate deeply into the nature of time processes." [28. p.78].

In view of the author of this work such terminological concepts as "historicism in geography", "historical-geographical approach" in the semantic sense are synonymous. As for the notion of "genesis" (origin, formation), "genetic approach" we can assume that they are closely related to each other; historical-geographical research (approach) is a some kind of "continuation" of the genetic approach in the research of objects, phenomena in a wider temporal and spatial framework.

This combination of two approaches also was pointed out by O. Smirnov: "... genetic approach in the early stages of its using had mainly descriptive and historical character, but in the next period follow-up to

the level of genetic generalizations. But he only answered to the questions how evaluate geography of certain phenomena and not to the question why it evolved this way under influence of internal and external factors of nature." [25.p.41].

In the future, O. Smirnov stressed that the research of problem here lies not only in order to detect a specific sequence of genetic forms (phenomena, objects, processes), and above all the need to see and to explain patterns of occurrence and localization of these forms in a particular area, under the influence of a set of internal and external factors.

About the term "history of geography" we can argue that in the relevant scientific works has not been observed controversial thoughts, definitions, comments regarding this scientific discipline. Almost all the authors believe that the history of geography - a general geographical discipline that examines the history (evolution) of geographical knowledge, geographical views, ideas, geographical representations.

Schematic model of the relationship between terms, categories, concepts that related to the investigated study author attempted to present in Figure 1.

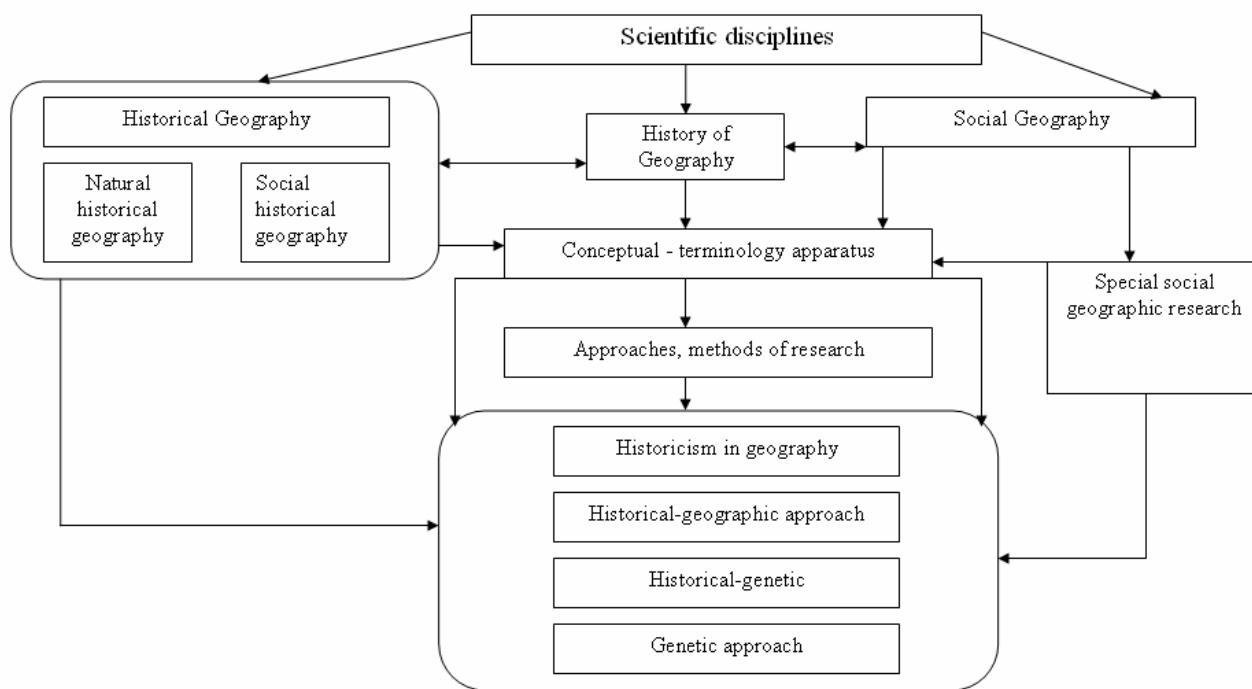

Fig.1. Schematic relationship of specified terms and concepts

In the framework of limited size of this article we present only some examples of "classical" analysis of native and foreign scientists, from the point where historical-geographical vision discusses the genesis, historical-geographical development of specific cities, areas (regions) or a country in whole.

Famous Russian scholar urbanist G.Lappo in his work "Story about cities" [17. pp. 44-45] analyzing the pattern of occurrence and the vicissitudes of cities during the Russian Empire in the XIX-th century and the Soviet era in the twentieth century gives many examples of the emergence, development (or decline) of cities. Thus, the author vividly, from the standpoint of historical-geographical approach analyzed why, under which specific factors Ochakiv (Nikolaev region), which predict to becoming the main Black Sea ports of Russia Empire, eventually decline in history, behind the other port cities - Nikolaev, Kherson and Odessa, which appeared much later than Ochakov.

The phenomenon of Odessa and its rapid growth in the first half of the nineteenth century devotes the numerous historical, social-geographic literature and even fiction. But perhaps the most thorough in our view, the analysis of this "miracle" we find in the works of

Prof. O.Topchiev, he proved that in the historical past, natural, socio-economic and strategic factors, geopolitical factors and their interaction have created such conditions that Odessa must be the "capital" of the Ukrainian Black Sea [20, 21].

An example of effective historical and geographical analysis of individual country can be a work of a famous scientist S.Nymmik. It showed how the historical past (XIX-XX century) under the influence of EGP characteristics, environmental conditions, close and distant relationships (European, Russian markets, integration ties with the Soviet reality) consisted and developed (transformed) branch territorial structure of the economy of Estonia [18. pp.255-293].

As an example of historic-geographical analysis of political and economic map of the world as a whole, its development and changes under the influence of various factors and a set of factors is the work of I.Witer "Historic-geographical introduction to economic geography of the world" (1963), which by the way, emphasizes that "historical approach to geographic phenomena teaches to consider them in relation to specific historical conditions of this era and thus help them correctly assess [6. p.4].

Above was mentioned that in the last period in the native social-geographic analytics significantly updated problematic of historical-geographical research. Well-known Ukrainian scientist V.Dzhaman in his monograph "The regional settlement system: demographic aspects" highlights that "the current settlement, especially the territorial structure of the region, forms and relationships of components of production areas can be understood only through historical approach to it ... To better understand the patterns of modern settlements network, you need to know the genesis (background: a foundation and primary function) and the entire process of development of settlements and each locality in particular." [11. p.23].

O.Borisova in her dissertation work developed the method of complex historical-geographical study of rural network in the region settling of Podillya and that is the main and important - she offered her own definition of "historical-geographical research." In the history of the national socio-geographical analysis - this is probably the first attempt to formulate this concept. In the context of our study we give a full definition proposed by this author (in the version that appears in the abstracts of dissertations: "Historical-geographical research - is a study based on an interdisciplinary approach to identify features of formation and development facilities, processes and phenomena within individual areas under the influence of certain factors in different historical periods (within the studied chronology)" [5. p.17].

As we see in this definition there are two immanent indications on the concept of "historical-geographical research" - territorial (spatial) and time coordinates, which should be considered as definitely positive. But in our opinion, is not evident methodological feature that should be a necessary component in the conceptual and terminological structures. It is said about the term "complexity". Although in the above definition of "historical-geographical research" is such a component as "interdisciplinary approach", it, in our opinion, fully not compensates the lack of methodological features of "complexity." We believe that the inclusion concept of "complexity" in the context of the concept of "historical-geographical research" was justified, reasonable and scientifically correct. At the same time, we can assume that this issue can be attributed to the category of debatable issues.

Noteworthy in our opinion an interesting approach to resolving misunderstandings between supporters and opponents in the debate "historical-geographical" and "historical-genetic" problems we find in the monograph V.Krul "Retrospective settlement geography of the Western Ukraine" (2004). This scientist suggested "... delineate geographical- historical approach to the study of historical geography by introducing into scientific circulation name "retrospective geography" and offer it for geographers, but for historians to leave their familiar historical geography. The guiding principle of her research as opposed to actual historical geography is a diachronic approach" [16. p.65].

Thus, in our time there is searching for the best methodological (theoretical) understanding of various

approaches in a rich arsenal of scientific methods of geographical science.

On the basis of generalizations relevant achievements (developments) of native and foreign scientists and own vision of the essence of this issue, we can draw the following conclusions concerning the understanding of these terms and concepts:

- Historical geography as social sciences studies the specific geography of the past and its changes in different historical periods;

- History of geography - examines the development (evolution) of geography, geographical knowledge, geographical ideas and concepts;

- Historicism in geography - a method of historical-geographical research of objects, phenomena and processes;

- Historical-geographical approach - a complex study of social-geographical features, processes and phenomena from the standpoint of their spatial and dynamic (time) relationships in their unity and integrity on the certain historical stages of their development.

So historicism in geography and historical-geographical approach in context of our understanding of this issue should be considered as synonymous concepts.

Historical-geographical approach is an analysis of changes in the geospatial position and distribution of certain geographical features and their combinations - complexes, studying the dynamics of socio-economic components of the earth's shell; diachronic analysis of comparing states and situations. It consider natural change of the geographical processes.

The main aim is studying of trends, establishing their areas of directions, prediction.

The main methodological approach - the establishment of social-geographical processes of different kinds, representing development (changes) of individual components and geocomplex.

Genetic approach (genesis - origin) - includes analysis of causes and time of certain objects and phenomena that change their function and structure under the influence of a set of internal and external factors, in the process of their development. The genetic approach and the historical-geographical approach are inseparable from each other, they are interrelated, complementary and should be used in connection with each other depending on specific situations, goals and objectives of the study.

Schematic relationship of specified terms and concepts are presented in Figure 2.

Historical-genetic approach is applied to geographic features, processes, systems for which you can identify key genetic features - from origin, through the maximum development to the attenuation or extinction. Target direction is an analysis of those components of the landscape for which are established genetic trait. The content includes the analysis of stages development, cycles, local systems and structures, networks and more. Genetic representation of change is development.

We should pay attention in the context of this study is interesting to the approach of the study of

specific region, which was suggested by Russian scientist I. Poberezhnykov [22].

He believes that in any economic region (common in the social-geographical sense of the term) is formed structure (sectoral territorial) of manufacture and the whole area of the population's life activity is not under the influence of the "Moscow-Petersburg

guidelines of Concept and Strategies" (terminology of the author of this approach), and especially under the influence of those factors and elements of natural and man-made, that fill the territory of the region and its natural, ethnic, geopolitical, civilizational nearest environment.

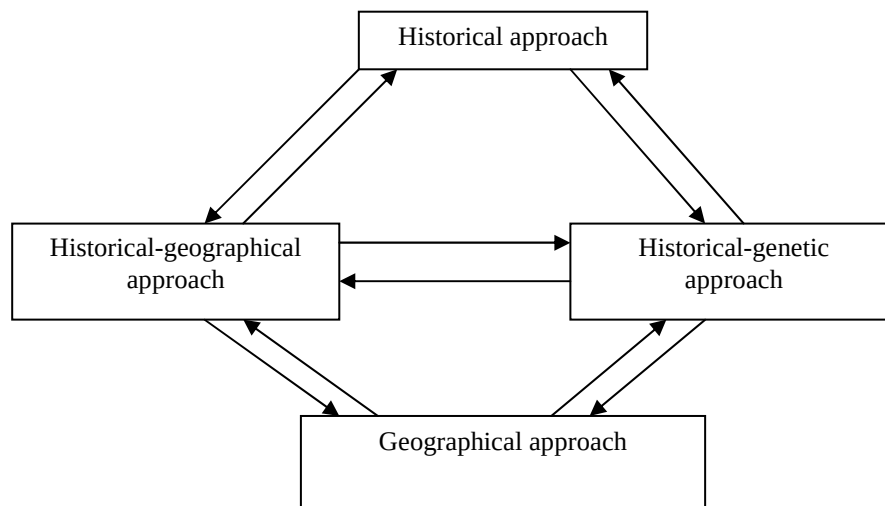

Figure 2. Correlation of specified terms and concepts

This approach, according to the author, allows to explore and understand not only the overall logic of the processes of development, but also influence (impact) on them from scene of action, to establish the relationship and interdependence between the pan-national dynamics of development and dynamics of regional structure; to allow to interpret large-scale historical processes by aggregating local events and more. This approach author is called as the regional and all research of region origin is conducted through the prism of historical-genetic and historical-geographical view of this issue.

In summary his basic methodological principles can be summarized as follows:

- Occurrence, formation of entire mechanisms and structures of reproduction (sectoral, regional, social, and others) formed in the process of regional development at various levels of complexity, which are localized in the specific area, fixed here and "use" existing elements of natural and human environment in its development;

- Regional development author defines as the dynamics of regional structure, it has been resulted in the distribution (and redistribution) of the regional roles of parts of the region in economic, social-cultural, geopolitical and other areas;

- The formation of the region is the historical process, the region itself is the product of this process. As a result of evolution it changing, transforming, complicated territorial, sectoral, social structure of the region. In the research of region formation's area the most fruitful (effective) tool for its study is historical-genetic approach.

- The study of any region requires repeated identification of its historical projections. This procedure is performed on base of one characteristic (factor), or

their whole system. Preference is given to multidimensional using of features to provide the definition of quality originality and vector of development. It is proposed to use about 15 features, which the author united in 4 groups:

- Natural and geographical conditions;
- Socio-economic parameters;
- Ethno-demographic, ethno-linguistic parameters;

- Administrative and political parameters.

- The study of processes of region formation from position of historical-genetic and historical-geographical approach should be comprehensive analyzed such problems as the colonization of the region, its characteristics, socio-economic development; issues of socio-cultural dynamics, modernization processes, diffusion of new technologies. There are described the materiality of these problems and proposed the methodology and technique of their perception and analysis;

- The most important parameter (measurement) of regional development can be a degree of regional identity of the region. When the role of the region in the territorial division of labor is risen, and complicated its sectoral and regional structure it shows that the degree of identity increases. If, by contrast, we observe a simplification of its territorial and sectoral structure, its role in the territorial division of labor on a national scale decrease - we have in this case the indication of reducing the degree of identity. When this parameter reaches zero it means that this territory absorbed by the neighboring region (integrated in its composition), or converted into homogeneous geopolitical space.

- The final part of this study (in the sense of the author of this methodology) should be construction of

model of social-geographical image of the region. Simulation of the image region acts as a summary, synthesis of all the regional study. It includes administrative-territorial image of the area and portrait of his historical-geographical development and geocultural images and more.

Modelling of geographic image associated with the development and application of specific methods and approaches (methods of allocation of core region, its branching, zoning and so on). All of them are largely determined by objectives, targets of research. As characters of the image to the region of Yamalo-Nenets national district (the object of research I.Poberezhnykova) are: Obdoriya, manhazeya, Arctic Ocean, North Sea Route, the traditional culture of reindeer breeders, tundra and others;

Notes the author of this work on the main methodological and methodical provisions of this approach are:

- Number of positions are not fundamentally new in social-geographical researches. But it should not be considered as a significant disadvantage of this approach. Comparison, the reference to already known concepts, terminology, etc. depending on the goals and objectives of research is justified. This applies above all to such methods in studies as univariate and multivariate approaches which is widely known in social-geographical studies;

- Some positions are controversial;

- The concept of "historical-genetic" and "historical-geographical" approach in understanding of that researcher acting as synonyms, although here we can see some differences: in the first case, accent, emphasis on the genetic component and the other - the geographical (spatial) component;

- Author, in our opinion, some exaggerates the significance of the building of model of social-geographical image of the region. It certainly has some information and cognitive value, but like any model "it simplifies the materiality of the object, it is always poorer than the reality and not disclose to the end of the whole complexity" [23. p.345].

Despite these controversial comment, the proposed by I.Poberezhnykov approach is deserves, in our view, a positive assessment and its basic methodological and methodical components can be used in a particular historical-geographical research, depending on its goals and objectives.

Conclusions:

1. Historicism, historical-geographical approach to geographical research requires not only answer to the question when there was a corresponding phenomenon, object, some system formation, but also to the question why and in what specific circumstances and in what specific form they arise in the past. In other words, this approach requires from the researcher:

- Analytically reveal the historical-geographical conditioning of a particular object in a certain place (genesis);

- What are the main stages in its development it (object) was under the influence of internal and external factors (natural, economic, social, ethnic, political, etc.);

- From the standpoint of analytical result of this development to assess its current specifications, options, its role and place in the territorial division of labor in the structure of the economy and more.

2. We think that interest to such techniques as genetic approaches, historical geography will continue to grow, expand, its methodological and methodical basis will be improved and it will find its rightful place in the rich arsenal of methods and approaches in social-geographical science.

3. In the last period (beginning of the XXI century) in domestic and foreign social-geographic analytics observed recovery (updating) the historical-geographical researches as in their semantic aspect as in a broader and deeper understanding of methodological and methodical principles of their application. This approach is characterized by great scientific potential and its application will expand the range of research, will contribute to a more objective view of the old problems, and therefore an acceptable solution as in research aspects as in constructive and practical aspects.

References:

1. Агафонов Н.Т., Лавров С.Б. Основные закономерности размещения социалистической промышленности. В кн.: «Теоретические вопросы экономической географии» Л.: ЛГУ, 1973. – С. 21-51.
2. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. М.: Мысль, 1983. – 350 с.
3. Алексеев В.В., Алексеева Е.В., Зубков К.И., Побережников И.В. Азиатская Россия в геополитическом и цивилизационной динамике XVII–XX века. М: Наука, 2004.
4. Баранский Н.Н. Избранные труды: Становление советской экономической географии. М., Мысль, 1980. – 270 с.
5. Борисова О.В. Историко-географічний етап формування сільської поселенської мережі Поділля. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. К., 2009. – 21 с.
6. Витер И.А. Историко-географическое введение в экономическую географию зарубежного мира. М., географиздат. 1963. – 366с.
7. Воронай Л.І. Сучасний стан історичної географії та перспективи її розвитку. В кн.: «Теоретичні і прикладні питання географії». К., КДУ, 1972. – С.132-137.
8. Герасимов И.П. О состоянии и задачах советской географии на современном этапе ее развития. Материалы ко второму съезду географического общества СССР. М.: Изд-во АН СССР, 1954.
9. Голиков А.П. Введение в экономическую и социальную географию. Харьков: ХГУ, 1992. - 81с.
10. Дергачев В.А. Одесса: восприятие образа города // Известия русского географического общества. Т. 130, вып. 2, 1998. – С. 54-59.

11. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
12. Дзенис З.Г. Методология и методика социально-экономико-географических исследований. Рига, Зинатне, 1980. – 262с.
13. Дробышев В.З., Ковальченко И.Д., Муравьев А.В. Историческая география СССР. М.: Высшая школа, 1973. – 320с.
14. Жирмунский М.М. Принципы историзма в экономической географии. В кн.: «Методологические вопросы экономической географии» М., Изд. Эконом. литер., 1962. – С. 88-111.
15. Каледин Н.В. О динамическом направлении в социально-географическом исследовании // Теоретические проблемы географии. Тезисы докладов IV Всесоюзной конференции. Ленинград, 1983. – 169 с.
16. Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України. – Чернівці: Рута, 2004. – 381 с.
17. Лаппо Г.М. Рассказы о городах. М.: Мысль, 1976. – 219с.
18. Мересте У.И., Ныммик С.Я. Современная география: вопросы теории. М., Мысль, 1984. – 296 с.
19. Мукистанов Н.К. От Страбона до наших дней. Эволюция географических представлений и идей. М.: Мысль, 1985. – 237 с.
20. Одесса. Город-агломерация – портово-промышленный комплекс. Под ред. доктора географических наук, проф. А.Г. Топчиева. Одесса: ОА Бохва, 1994. – 360 с.
21. Одеський регіон: природа, населення, господарство. За ред. проф. О.Г. Топчієва. – Одеса: Астропринт, 2003. – 184 с.
22. Побережников И.В. Методология изучения истории Ямала. В кн.: «Азиатская Россия в географической и цивилизационной динамике XVI-XX века. – М.: Наука, 2004.
23. Саушкин Ю.Г. Моделирование в экономической географии (послесловие к книге «Модели в географии». Сб. ст. под ред. Р.Д. Чорпа и П. Хаггета. М. 1971 – С.345.
24. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методика, практика. – М.: Мысль, 1973. – 559 с.
25. Смирнов А.М. Общегеографические понятия. В сб.: «Теоретическая география». – М.: Мысль, 1971. – С. 29-63.
26. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії. Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
27. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
28. Харвей Д. Научные объяснения в географии. – М.: Прогресс, 1974. – 502 с.
29. Яворська В.В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: Методологічні і методичні проблеми. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.

УДК 911.3

Olha Lyubiceva, Ihor Smyrnov, Serhiy Syrovets

SOCIAL CHALLENGES OF GLOBALIZATION: UKRAINIAN CONTEXT

Olha Lyubiceva, Ihor Smyrnov, Serhiy Syrovets. SOCIAL CHALLENGES OF GLOBALIZATION: UKRAINIAN CONTEXT. Shown essence of social goods and social problems in the world economy globalization contest. Laid out the public choice formation peculiarities. Characterized contemporary main social problems among them population's social defense, poverty and healthcare problems. Shown peculiarities of these problems decisions in Ukraine nowadays.

Key words: social goods, pension reform, social defence of population, poverty, health protection.

Ольга Любичева, Ігор Смирнов, Сергій Сировець. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ. Розкрито сутність соціальних товарів та соціальних проблем в умовах глобалізації світового господарства. Висвітлено особливості формування суспільного вибору. Охарактеризовано основні соціальні проблеми сучасності; зокрема, проблему соціального захисту населення (пенсійна реформа), проблеми бідності та охорони здоров'я. Розкрито стан рішення цих проблем в Україні.

Ключові слова: соціальні товари, пенсійна реформа, соціальний захист населення, бідність, охорони здоров'я.

Ольга Любичева, Игорь Смирнов., Сергей Сыровец. СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ Раскрыта сущность социальных товаров и социальных проблем в условиях глобализации мирового хозяйства. Отражены особенности формирования общественного выбора. Охарактеризованы основные социальные проблемы современности; в частности, проблему социальной защиты населения (пенсионная реформа), проблемы бедности и здравоохранения. Раскрыто состояние решения этих проблем в Украине.

Ключевые слова: социальные товары, пенсионная реформа, социальная защита населения, бедность, здравоохранение.

Development of world economy takes place as a result of the economy growth which is often equated with richness of countries, although in itself the size of natural production resources or increase of GDP does not needs socially effective economy growth, that means such use of natural and production resources, which is

© O. Lyubiceva, I. Smyrnov, S. Syrovets, 2011
yet testify to the real economy growth. In reality society accompanied both with the GDP growth, as well as its with effective application (growth of degree of the even distribution of manufactured wealth among the different

groups of population, growth of part of GDP which is used to the grant of free services to all members of society, especially in the spheres of health protection and

education; increase of part of GDP which is assigned for the guard of environment and others like that) (fig.1).

Fig. 1. Place in the world according the UN index of human potential development and after GDP per capita (after the purchasing power parity, \$) of Central and East Europe countries, 2010

The social measuring of the economy growth, above all things, depends on determination of its primary objective. To what purpose to give advantage? To growth of property welfare? To the increase of prosperity of majority of population? To conditioning their social protection? The modern economy growth must be strategically aimed at development of human potential, that is why his efficiency is estimated not only on the indexes of profits by populations but also after such factors as life-span, percent of literacy among a grown population, level of mass accessible education and others like that. Consequently, the purpose of development of human civilization is comprehensive development every person that mans, and to consider the economy growth only as a mean of achievement of this purpose. Although the economy growth, increasing richness of country on the whole, extends it possibility in relation to the decision of social («human») problems, however progress in the field of human development accompanied it not always is. Rather, opposite, it often carries out for deepening of economic inequality, restriction of democracy, destruction of environment. Such position resulted in a conclusion, that the economy growing unavoidably is not sustainable, that it can not be supported during long time. To be permanent, the economy growing must be carried out as growth of knowledges and abilities of workers; as enhancement of theist effective use; as a facilitation of terms of own creation business, finally, by democratization of management at all levels. Lag with the decision of social problems is able sharply to brake the economy growing

of both separate country and humanity on the whole. Presently it was not succeeded to pass not a single country of the world from one-sided economic development with the put on the brakes human development to the degree, on which human development and economy growing mutually would be instrumental in each other. As braking of human development unavoidable resulted in braking of the economy growth, such model of development was acknowledged as such which conducts in a deadlock. Presently, in the conditions of globalization of world economy most popular conception of the permanent economy growth is model of terms, which provide long-term balanced development of economy of both separate countries and the whole world. In basis of the socially oriented economy growth there are three principles of social harmony: 1) inter-generation harmony (satisfying the necessities of present generations in order not to harm possibilities of future generations); 2) inter-group harmony (satisfying the necessities of one social group not to harm possibilities of other); 3) inter-country harmony (satisfying the necessities of population of one country, not to harm possibilities of population of other countries). Consequently, social problems in the modern world show up all sharper, coming into the notice of researchers of different scientific directions. The geographical investigation of social problems will be useful in the successful re-erecting the social sector of Ukraine on market principles, that takes place presently. It, in particular, touches reform of the system of social defense of population (including pension reform),

decision of problems of poverty, re-erecting on market principles the system of health protection, and others like that.

Basis of social sphere of world economy is made by a production, distribution and consumption of social commodities and services. Which commodities do belong to social and how to distinguish them from market ones? How more effective to distribute social commodities and what role does the state play herein? What social problems of the modern world are peracute and what are ways of their decision? Answers for these and other questions, related to the features of social development and realization of effective social policy gives a «public choice» - the newest scientific and practical direction. A market distributes goods and services which are named private and are in salesman's ownership. Unlike it social commodities are in collective (or public) property. Private markets can not carry out their optimum distribution and consumption as a result of such of two principal reasons: 1) social commodities are not subject if the «rule of exception» (users which did not pay for a commodity are eliminated from the process of his consumption); 2) social commodities are not subject the «rule of consumer rivalry» (if one user used a commodity, all other are not able to do it). Social commodities are divided into three groups: 1) public goods (given exceptionally by society, for example, national defense and public safety of the state, public order and its legal proceeding, and others like that); 2) semipublic goods (can be given both by the state and private sector, for example, educational, medical, cultural and art services and others like that); 3) commodities of the general use (air, the World ocean, forest and animal resources of the world). The role of the state consists in restrains surplus consumption of the last from the resulted groups of social commodities and in stimulation of consumption of public and semipublic goods. Social commodities have not only national but also international, measuring. For example, international safety is a public commodity, international education – semipublic, and world natural resources (air, water) are commodities of the general use. Exactly through such pattern of ownership in last case global ecological problems (contamination of atmosphere, violation of ozone layer, global rise in temperature, diminishing of fish resources, and others like that). Each of three groups of social commodities has a problem of this effective use. Public commodities bring a benefit society on the whole, but their grant is impossible by private sector; semipublic commodities can be produced and in private sector, but in an insufficient volume; the commodities of general consumption are consumed surplus, because they are free in fact. In every case the state has for an object to provide and control the effective use of all kinds of social resources.

In the private sector of world economy people «vote» with their money, buying necessary commodities. In the state social sector decision about a selection and allocation of financial resources on social necessities is taken through a two-stage process: at first the country's population elect parliament, and then the last votes for certain social decisions. If choice of electors and actions of elected persons deputies will be unsuccessful, it will

result in the ineffective use of social resources. By what way does it follow to provide a successful public choice? One of possible variants is the way of achievement of consensus (when all note – «for»). But such method requires a lot of time and efforts for achievement of decision, and also connected with possibility of blackmail.

Therefore most acceptable in democratic societies is a method of majority (majority rule), after which decision is made by simple (50% voices plus one voice) or qualified majority (2/3 or 3/4 electors). Majority system, when concrete people are elected in separate districts, is oldest of the present electoral systems. Presently it is used in over 80 countries of the world, including in the USA, France, Great Britain, Canada. Widespread also is the proportional system on party lists, it is used by near 60 countries of the world. In relation to Ukraine, in 1998 was inculcated proportionally majority system, motivation to introduction was the appearance of many political parties which required a proportional representation office in the higher legislative body of the state. Elections in Verkhovna Rada in 2006 and 2010 already were fully conducted on the proportional system.

Select persons (deputies) can be under influence of different circumstances and in this connection to accept ineffective decisions. There are three reasons of such state: 1) a problem «owner-agent»; 2) an exchange of voices at making decision (logrolling); 3) rule of «middle voice» (median voter). Problem «owner-agent» consists in that «owner» is people which elects the «agents» - deputies, so that they have to protect interests of people. But «agent» can have his own interests or protect (to lobby) interests of support group. Exchange (trade) of deputies voices at decisions acception can take place in the opened and hidden (voting packages) form. Rule «middle voice» consists in that politicians often throw out moderate suggestions to attract a middle elector which is most mass. These reasons, and also so called. the «paradox of voting» (when each voter is sure that votes correctly, but a collective, general result can be quite different) induced american scientist K. Arrow to pull out the theorem of impossibility of existence of the rational and just majority system of elections.

In opinion of western researchers, there is another reason of ineffective actions of the state – it is bureaucracy, or ineffective work of civil servants. Its reasons are that last are monopolists in the grant of certain services; does not get incomes from the activity; try to do more than foreseen, to get greater financing. There are offered for the improvement of their activity: private contracts (for example, for cleaning up streets, collection of wastes, fire prevention, and others like that), competition with private firms (in education, medicine), decentralization of large departments and others like that.

Ineffective allocation of social resources and commodities in the modern world resulted in the origin of sharp social problems among which – problem of social defence of population, poverty, health protection, and others like that. In particular, the problem of social defence of population is related to the necessity of state support of unworking population (unemployed persons, invalids, older people and youths).

An important index – coefficient of dependence – is attitude of amount of unworkings population toward working. They distinguish the coefficient of dependence from age, for children, invalids, unemployed persons and all unworking. One of peracute social problems of the world is the quick growth of the coefficient of dependence from age (in the USA presently 1:4, in Ukraine 1:1,5) which means the necessity to decide the problem of the financial providing of growing amount of pensioners.

The idea of the general pension providing for citizens was first realized by the Chancellor of Germany Otto Bismark in 1889, when in his country the state system of defence of social rights was introduced: pension on age and by disability and medical insurance of population. In the Russian empire a pension legislation was accepted by tsar Nicolas I.

After this law pensions were given not only for officers, but also for soldiers (after 25 of service), and also civilians – in a size 50 % of the salary, and on condition of 35 years of experience – 100 %. Main foundation for this was labour on the state, but «service was required with no remarks». All tsar's pensions were annulled by bolsheviks at 1917 and till 1956 no pensions exist in the USSR at all. Only on July, 14, 1956 there was the accepted the law «On state pensions», that is 34 years after creation of the USSR. It was for city inhabitants, and habitants of villages – collective farmers took right for a pension in 8 years later – in 1964, when soviet leader M.S. Khrushchov signed the law «On pensions and help to members of collective farms». Up to this time, providing of old collective farmers depended upon agricultural farms and on their housekeeping itself.

But humanity so swiftly gets older, that in the near future our Earth will be named the «planet of pensioners». Accordingly to statistics of WHO mean

time of life of men in the developed countries attained in 2010 from 76 in the USA to 79 years in Japan, and women – from 81 year in the USA to 86 years in Japan.

Life-span on a pension makes: for men – from 9 in Japan to 18 years in France, for women – from 15,7 in Japan to 25,5 years in France. The analysts of WHO provide for, that in 2020 on Earth over 1 milliard of people will be counted by age over 65 years, that means that there will be every eighth inhabitant of planet in retirement age.

The world found the decision of problem of social defense of pensioners in introduction of the accumulation pension system according to which the most reliable and substantial method of accumulation of money on old age is an account in non-state pension fund – in addition to a small state pension.

In the developed countries of the world such system use over 70 % of population providing themselves by such method a pension which makes 80-90 % to the volume of earning. Ukraine today searches transition ways from solidarity pension system which remained as inheritance from soviet times, to the accumulation pension system (table. 1).

A law on pension reform was accepted Verkhovna Rada of Ukraine on July, 8 in 2011. Its substantive provisions: 1) an increase of retirement age of women is from 55 to 60; 2) increase of insurance experience for the receipt of minimum pension on 10 years more – to 35 years for men and 25 years for women; 3) limitation of maximal volume of pension by ten living minimum (presently 7640 UAH or \$1000); 4) introduction (from 2013) of the personal accumulation accounts of future pensioners (who will not be 35 years old on that moment), on which an employer monthly is under an obligation to translate part of extra charges on a pay-envelope (from 2 % in the first year to 7 % beginning from sixth).

Table 1

Life expectancy and pensions in some countries, 2010

Country	Pension age/Life expectancy		Pension (\$)	
	male	Female	Minimal	Average
Ukraine	60/62,79	55/74,75	89	125
Russia	60/59,80	55/73,17	129	244
Poland	65/71,3	60/79,8	235	520
Germany	65/77,82	65/82,44	800	1085
USA	65/75,92	65/80,93	800	1100
Japan	70/78,96	70/85,72	500	700
Cnina	60/71,3	50/74,8	47	90

Another sharp social problem of the world is a problem of poverty. A poor population (that gets profits below living wage) is in every country. Even in the USA it is 12,3 % of population, thus the quantity of poor in this country grows and exceeds 36 million, from which 20 millions – whites, 11 millions – black (afroamerican), 5 millions – Spanish-speaking (latinos).

But in percents poor is third of afroamericans, fourth, – latinos, 10 % – white. They distinguish two types of poverty – regional and personal. For example, in the USA to the poor states belongs six from 50 (part of poverty of population stands for 25-30 %), they are Western Virginia, Alabama, Mississippi, Arkansas,

Louisiana, New-Mexico. But poverty in the USA and in developing countries are different things. For example in the USA 100 % poor families have gas or electric stove and refrigerator, 85 – coloured television set, 70 – car, 60 – washing-machine, 50 – conditioner, 40 – microwave stove. And for the level of poverty (living wage) in the USA is accepted annual earnings for a city family of four persons in a volume \$13 thousands.

For those, who gets less, there are such ways of state help: 1) Program of social help; 2) A law is «On social defence»; 3) A law «On establishment of minimum wage (from 1935) which makes \$ 7,5 per hour. (for comparison: in Ukraine on July 2011 – 6

UAH); 4) as suggestion of scientists is introduction of negative income-tax which determines a state help for poor families after a formula: 0,5 living wage + to 0,5 earnings.

In Ukraine President signed a law on establishment from 2010 of minimum wage (MW) at the level of living wage (LW). Consequently, if as early as 2007 PM in Ukraine made 430 UAH/month, in 2009 – 701 UAH, in 2010 (December) – 875 UAH, in 2011 (September) – 985 UAH/month.

The same is presently a level of minimum wage. Without regard to the increase of LW in Ukraine for 2007-2011 (September) in 2,3 times, it remains very limited, comparing to volume and structure of LW (or consumer basket) of the developed countries (table. 2).

Lately international organizations, in particular UN use a term – synonym of poverty – «social tearing away». Conception of the «social tearing away» is relatively a new concept. What it means under and what it gives for understanding of human development scientific researches?

Table 2

Poverty line standards

№	Standards	Poverty line	Number of ukrainians under poverty line
1	UN standart for third world countries	1 \$*/day	There are no such people in Ukraine
2	UN standart for countries of Eastern Europe and CIS	<4,3 \$/day	1 % ukrainians
3	UN standard for developed countries	14,7 \$/day	80 % ukrainians **
4	USA standard	1000 \$/month	No data
5	Officially in Ukraine	960 UAH.***	28 % ukrainians

*\$ – purchasing power parity **UN data***July 2011.

On an end 1980th it became clearly for research workers, that progress of socio-economic development of humanity can not be measured only by the index of growth of GDP or GNP per one inhabitant. SO additional, in particular social, indicators were needed. Then the ideology of «human development» was formulated, which foresaw creation of such socio-economic environment, in which a man is in a position to fully expose his potential.

During next years to this conception various social indicators were added, for example, of poverty, gender equality and others like that. The final addition was exactly «social tearing away» concept, as a result of which social groups have a limited access to power and state decision - tacking bodies.

Such social groups also are not in a position to use their rights to education, medical and social help, labour employment, to satisfy the cultural, religious and other necessities. To define the degree of «social tearing away» of housekeepings 18 social descriptions (signs) are usually used, considering that the limit of sharp «tearing away» is determined at the level of 5 signs, critical «tearing away», – at the level of 7 signs.

To such social indicators belong foremost: a) presence in the family a member of working age with low status at the labor market e.c. (temporally unemployed persons, free of charge workings family members and others like that); b) chronic unemployment (over 12 months); c) staying below the poverty line (here can be an orientation not on a living wage, but on 75 % average family spending); d) impossibility to provide itself a sufficient feed; e) financial difficulty with organization of family rest out of house and visit of relatives; f) impossibility to visit cultural events even one time on a year and others like that.

These social indicators were used for preparation of annual national report about human development «Ukraine on a way to the social bringing», which was presented by UN Development Program in Ukraine in

July 2011. In a report there were presented results of research of degree of distribution of the social tearing phenomenon in Ukrainian society. Research results showed that only in 8,5 % housekeeping has had no single sign of the social tearing away. From other site there were found no housekeeping in Ukraine with presence of all 18 signs of the social tearing (total), maximal signs number – 14-15. But it appeared on the whole, that almost 38 % of Ukrainian housekeeping are in the state of the sharp social tearing away, from them 17 % - in a critical condition.

Another important social problem of the world is a health protection, expense on which swiftly grows in all countries. Reasons of it consist in the following: 1) rising price on medical services; 2) aging of population, which results in volume growth of medicare and medications.

The developed countries of the world spent to the sphere of health service from a 7% GDP (Italy, Japan, Great Britain) to 17,5 % (USA), in Ukraine – 3,5 % (2010). In world practice three dominant types (or models) of medical service organization are applied (fig. 2). First of them – state medicine (for example, in Great Britain, Sweden, Denmark, Norway) – foresees the centralized financing of health protection from the state budget. Such system warns uncontrolled growth of cost of treatment, but simultaneously results in monopolization of medical services sphere, thus negatively influencing the quality of services. Another type, most widespread in Europe, is mainly medical insurance system. Germany, France, Holland, Austria, Belgium, Switzerland work on such chart, and others like that. Such system is based on principles of solidarity. In its limits financing of health protection sphere carried out from a few sources, including insurance payments of businessmen, workers earnings and money of the state budget. Finally, the third type is the mainly private system of health protection sphere, that is characteristic for the USA. True, in none of the

developed countries the indicated systems not presented in a clean kind, but in some states periodically there is a change of priorities and different systems of financing of medicine change each other.

What system of organization of health protection is better to choose by Ukraine, which declared a course on reformation of medical service sphere. American private system of health protection does not suit us, at

first because of very expensive service provided by private doctors (in fact even in the USA 40 million people actually remain without the proper medicare), and secondly, because of insufficient distribution of private medicine, in particular in small cities and in rural locality.

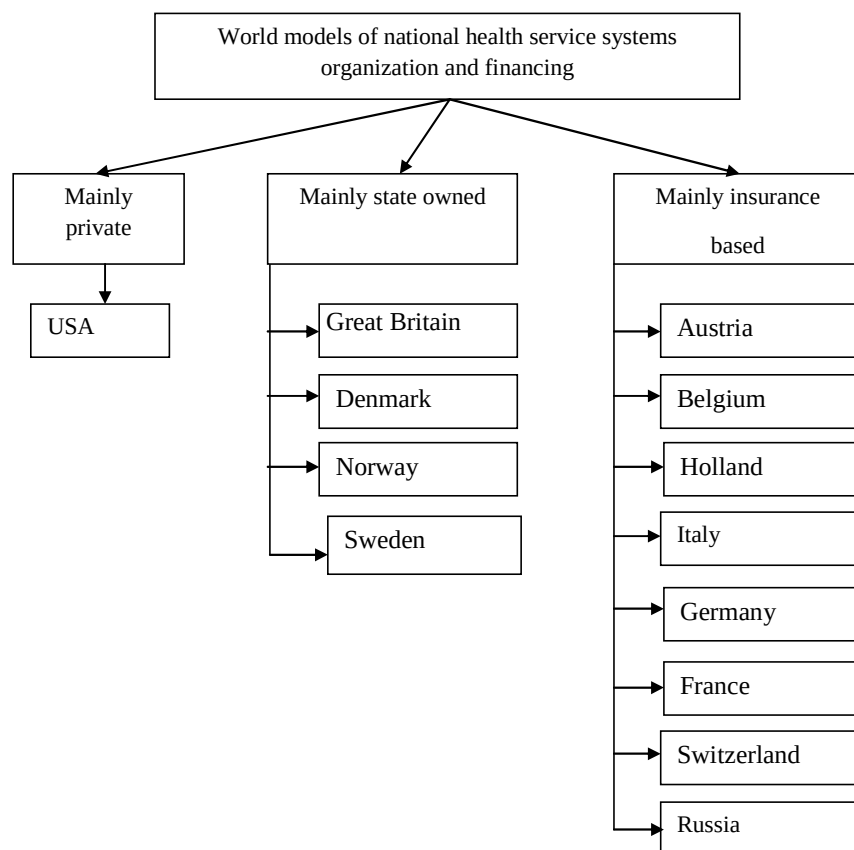

Fig. 2. World models of national health service systems organization and financing

As to the state system of health protection with all its attractiveness to support it at level, close to Britains, our state will not be able in the nearest years. For throughout the year, of independence it never financed a health protection on 100 %, and to hope, what it can happen in the near future, it does not cost. According to opinion of experts on this stage Ukraine would walk up most the mixed variant – state insurance medicine under which an employer would provide an obligatory order for his account the list of medical insurance for the workers, and the state would finance the necessary level of medical service for citizens, who do not work, and

also other unscreened layers of population (pensioners, poor, students and others like that).

In order to «start» this system, it is necessary to pass an Act about obligatory medical insurance (OMI) in Ukraine.

So the world peculiarities of analysis and ways of resolving of social problems, which are noted in this article, one has to take into account in tasks of reformations of social sphere of Ukraine. Such tasks stand today on the agenda of acceleration of Ukraine's socio-economic development and her integration into the European and world economic and social structures.

References:

1. *Географія світового господарства: навч. пос. / За ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. – К.: Знання, 2011 – 640 с.*
2. *Либанова Э. О новых подходах в определении уровня прогресса / Э.Либанова // Комментарии. - № 27. – 2011. – 8 июля. - С. 8.*
3. *Spencer M. Contemporary Economics. – M. Spencer, O.Amos. – N.Y., 2006. – 1114 p.*
4. *Social Indicators of Development - 2010. – Washington: The World Bank, 2011. – 398 p.*
5. *Under standing the Social Effects of Policy Reform. – Washington: The World Bank, 2008. – 223 p.*

Наукові повідомлення

УДК 911.3:008

Іван Ровенчак

ГЕОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЯСНОГО ЧАСУ

Проаналізовано чинники та географічну послідовність введення фіксованого поясного часу. Характеризуються особливості функціонування поясного часу в Україні. Обґрунтовується оптимальність місцезнаходження нашої країни у другому (східноєвропейському) годинному поясі. Відзначено геокультурні аспекти поясного часу в інших європейських країнах. Особлива увага звертається на специфіку функціонування поясного часу та формування годинних поясів Європейської Росії. Аналізується, з геокультурних позицій, проблематика літочислення і календаря стосовно України.

Ключові слова: геокультура, поясний час, годинні пояси, літочислення.

Іван Ровенчак. ГЕОКУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОЯСНОГО ВРЕМЕНИ. Проанализированы предпосылки и географическая последовательность введения фиксированного поясного времени. Характеризуются особенности функционирования поясного времени в Украине. Обосновывается оптимальность местонахождения нашей страны в втором (восточноевропейском) часовом поясе. Отмечено геокультурные аспекты поясного времени в европейских странах. Особое внимание уделяется специфике функционирования поясного времени и формирования часовых поясов в Европейской России. Анализируется, с геокультурных позиций, проблематика летоисчисления и календаря относительно Украины.

Ключевые слова: геокультура, поясное время, часовые пояса, летоисчисление.

Ivan Rovenchak. GEOCULTURAL ASPECTS OF THE STANDARD TIME. The factors and geographical sequence of the introduction of fixed time zones are analyzed. The optimality of the location of our country in the second (East-European) time zone is substantiated. The specific features of the time-zone functioning in Ukraine is characterized. The geocultural aspects of the Standard Time in European countries are noted. A special attention is paid to the specific features of the Standard Time functioning in the European Russia. The issue of chronology and calendar in Ukraine is analyzed from the geocultural point of view.

Key words: geoculture, Standard Time, time zone, calendar, chronology.

Актуальність. Минуло уже 20 років, як Україна перейшла у 1991 р. на геокультурно свій час – східноєвропейського (київського, афінського, єрусалимського, каїрського тощо) годинного поясу. Нині чинний режим рахунку часу в Україні, у тому числі й щорічний перехід на літній час, закріплено в березні 1993 р. Проте до цього часу не припиняються спроби, абсолютно безпідставні і необґрунтовані, змінити порядок рахунку часу і “перемістити” нашу країну в інший годинний пояс. Тому, на нашу думку, тема даної статті є актуальною.

Аналіз попередніх досліджень. Геокультурним аспектам функціонування поясного часу в Україні в українській суспільній географії та географії загалом практично не приділялось уваги. Двадцять років тому вийшла, зокрема, наша стаття з даної проблематики. Вона була присвячена регіональному масштабу проблеми [4]. Серед географо-картографічних творів праці з даної проблематики практично відсутні. Можна вказати хіба що на карту “Годинні пояси” поміщену в “Атласі вчителя” у 2010 р. [2].

Мета статті – геокультурний аналіз процесу виникнення і становлення поясного часу у світі, Європі та Україні. Ставиться також завдання визначити час якого годинного поясу є оптимальним для нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Безпосереднім чинником введення фіксованого поясного часу було прокладання залізниць, особливо це стосувалося графіка руху поїздів, зокрема у напрямі захід–схід і схід–захід. До появи залізниць подорож з одного

місця до іншого займала так багато часу, що з використанням місцевого “сонячного часу” не виникало проблем. У 1879 р. канадський інженер С. Флемінг (S. Fleming) запропонував розрахунок часу за системою “годинних поясів”. Першим, хто запропонував цей спосіб ще 1870 р., був професор Ч. Доуд (Ch. Dowd). У 1883 р. систему С. Флемінга ввели на залізницях США і Канади, через рік — у 1884 р. — її рекомендував для використання Міжнародний астрономічний конгрес у Вашингтоні, в роботі якого брали участь 26 країн. На конгресі, до речі, за нульовий меридіан було прийнято грінвіцький.

За системою С. Флемінга Землю розділено меридіанами по широті через кожні 15° на 24 однакові пояси: отже, під час обертання Землі Сонце послідовно проходить через сусідні меридіани кожного поясу точно через годину. Рахунок годин для всіх точок, розташованих в одному й тому ж поясі, ведуть за середнім для кожного поясу меридіана. Тому відмінність поясного часу від місцевого не перевищує півгодини, що повністю допустиме в практичному житті, зручності ж величезні, оскільки хвилини і секунди в один і той же момент однакові для всіх точок земної кулі [1, с. 355]. За початок відліку прийнято середній грінвіцький час, який ще називають всесвітнім, універсальним (*фр.* temps universel), західноєвропейським. Відлік поясів іде послідовно на схід, до 23-го включно. Межі поясів проходять по меридіанах тільки у світовому океані, а на суші — по найближчих політичних кордонах і адміністративних межах.

Уперше годинні пояси законодавчо закріплені у Англії та Америці. Наприклад, США розділено на чотири годинні пояси з середніми меридіанами 75°,

90°, 105° і 120° західної довготи. У 1888 р. до цього обліку часу долучилася Японія, яка за середній прийняла 135° східної довготи. З початку XX ст. поясний час поступово введено у європейських країнах. Більшість країн світу прийняла годинні пояси вже до 1929 р. Це був один з перших проявів так званої геокультурної інверсії, коли культурні інновації поширювалися з Північної Америки в Європу, а не навпаки. За годинними поясами Європи закріпилися назви – західноєвропейський (WET, 0 пояс), середньоєвропейський (SET, 1 пояс), східноєвропейський (EET, 2 пояс), їм присвоєно синій, червоний та зелений кольори, відповідно.

Країни Європи порівняно невеликі, тому їхні території вкладають у межі одного годинного поясу або незначно виходять. Винятком є Європейська Росія та Норвегія. З прийняттям поясного часу країни Європи ввели геокультурно відповідний їм відлік часу. Західноєвропейський час законодавчо введений спочатку у Великій Британії, Нідерландах і Бельгії, пізніше — у Франції, Іспанії та Португалії; середньоєвропейський – у Швеції, Данії, Німеччині, Австро-Угорщині, Італії та Сербії, а пізніше — у Норвегії та Швейцарії. У Львові, що на початку XX ст. перебував у межах Австро-Угорщини, поясний час уведено 1906 р., перед тим був місцевий час, який відрізнявся на 37 хвилин. Східноєвропейський час першими законодавчо прийняли Болгарія та Румунія, пізніше — Греція.

Територія України практично повністю вкладається у другий (східноєвропейський) годинний пояс (22°30'–37°30' східної довготи). Середнім є 30° меридіан, що проходить східніше Києва на 30'. Поза межами цього поясу розташовані: на заході — невелика західна окраїна Закарпатської, а на сході Луганська, східна частина Донецької та невелика східна окраїна Харківської областей. До 1918 р. в Україні (підросійській) був прийнятий так званий петроградський час (реально тоді це східноєвропейський поясний час), а підавстрійська Україна жила за середньоєвропейським часом. З 1 березня 1918 р. законом УНР про “новий стиль” уведено середньоєвропейський час. З геокультурного погляду це рішення було необґрунтованим. Постановою Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 14 січня 1919 р. на її території введено новий “харківський” час (відрізнявся на 25 хвилин від східноєвропейського поясного). У період СРСР Україна жила за московським часом, який на одну годину швидший (і нині також) від східноєвропейського.

Напередодні здобуття Україною незалежності постало питання про введення на її території геокультурно відповідного їй часу східноєвропейського годинного поясу [5]. Тоді з сусідів України його прийняла тільки Румунія. Україна перейшла на геокультурно свій час східноєвропейського годинного поясу 1991 р. Остаточного нині чинний режим рахунку часу в Україні, у тому числі й щорічний перехід на літній час, закріплено в березні 1993 р.

Разом з Україною у східноєвропейському годинному поясі нині перебувають такі європейські країни: Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь,

Молдова, Румунія, Болгарія, Греція, а також Туреччина.

Після Першої світової війни з західно- у середньоєвропейський годинний пояс перейшли Нідерланди, а в останній третині XX ст. — Бельгія, Люксембург, Франція та Іспанія. Парадоксально, однак уперше це змусила зробити Францію нацистська Німеччина 1940 р., окупувавши країну.

Європейська Росія розташована, головню, в основному, у двох годинних поясах: третьому (назвемо його умовно поволзький, південніше його ще називають арабським) та четвертому (уральський, південніше його ще називають західноазійським). Середній меридіан поволзького годинного поясу — 45° (проходить східніше Нижнього Новгорода), уральського — 60° (західніше Єкатеринбурга). Проте кілька областей Європейської Росії — від Мурманської на півночі до Білгородської на півдні, й у тім числі Московська — формально розміщені не у третьому, а в другому годинному поясі. Хоча реально у цих областях прийнятий поволзький час. Москва розташована східніше 37°30' — лінії, що розділяє другий (східноєвропейський) і третій (поволзький) годинні пояси. Центр Москви (Кремль) має координати 37°37' східної довготи. На нашу думку, потрібно перевести мінімум дев'ять областей Європейської Росії (Московську, Тверську, Смоленську, Тульську, Калузьку, Брянську, Орловську, Курську, Білгородську) з другого (східноєвропейського) у третій (поволзький) годинний пояс. Тоді московський і поволзький час стануть рівнозначними, як нині фактично і є.

Норвегія перебуває у середньоєвропейському годинному поясі. Проте одна її провінція – Фінмарк — та східна частина архіпелагу Свальбар (Шпіцберген) розташовані фактично в межах східноєвропейського годинного поясу.

Зачислення країни до того чи іншого годинного поясу має також геокультурне значення. Необґрунтований, на нашу думку, перехід Франції, наприклад, з західно- у середньоєвропейський годинний пояс, підсвідомо “переміщає” її геокультурно з Західної Європи у Середню.

З фіксованим часом тісно пов'язаний календар. Русь-Україна разом з християнством 988 р. прийняла і літочислення, яке застосовували у Візантійській імперії. Воно розпочиналось (так звана Константинопольська ера) від “створення світу”, тобто з 5508 р. до Хр. Літочислення “від Різдва Христового” запровадив 525 р. римський монах Діонісій Малий. Латинською мовою це літочислення позначають літерами AD – Anno Domini, тобто “року Господа”. Пізніше введену Діонісієм еру розширили і для лічби років “до Різдва Христового” (позначення – a. D.: ante Deum “до Господа”) [3, с. 35–38].

Русь-Україна в період від другої половини XIV ст. до 1569 р. перейшла під владу Польщі, у якій з 1364 р. запровадили літочислення “від Різдва Христового”. З прийняттям ери “від Різдва Христового” був запроваджений і так званий *юліанський* календар. Проте у XVI ст. виявилася неточність цього календаря, яка тоді становила десять діб. У 1582 р. неточність усунули, прийнявши так званий *григоріан-*

ський календар (“новий стиль”). Правильніше було б назвати цей календар іменем Луїджі Ліліо Гараллі, італійського математика і лікаря, який його розробив. На “новий стиль” у 1582–1583 рр., крім Італії та інших країн Південної і Західної Європи, перейшла також Польща. Як відомо, Україна тоді перебувала в складі Польщі, крім Сіверської землі (сучасні приблизно Чернігівська та Сумська області). Отже, основна територія України (українська геокультурна метрополія) перейшла на “новий стиль” 1583 р.

В останній третині XVII–XVIII ст. Лівобережна та Правобережна Україна перейшли під владу Московії (Росії), яка користувалася юліанським календарем. Водночас неточність юліанського календаря була визнана православною церквою ще 1583 р. на Константинопольському соборі. На Західній Україні (Галичині, Буковині, Закарпатті) діяв григоріанський календар, це посилювало геокультурну роз’єднаність України.

Геокультурна календарна єдність України відновлена 1918 р. Законом про “новий стиль” Малої

Ради УНР від 12/25 лютого 1918 р., тоді ж 16 лютого того року ставало 1 березня. Отже, половина лютого нібито пропала. Так через два з половиною століття була відновлена календарна геокультурна єдність України. Нині григоріанський календар став міжнародним, оскільки в сучасному глобальному геокультурному просторі у зовнішніх зносинах між країнами без єдиного для всіх календаря обійтись неможливо.

Висновки. Таким чином дослідження геокультурних аспектів функціонування поясного часу в Україні має важливе значення. У теоретико-методологічному плані воно сприятиме подальшому розвитку географії культури загалом та формуванню і структуризації однієї з її неголовних підсистем – інкультураційної географії. У практичному плані допоможе обрати оптимальний варіант функціонування поясного часу та відповідного йому годинного поясу в Україні.

Список використаних джерел:

1. Боднарский М. С. Нулевой меридиан и международное время (Историко-географический очерк) // *Землеведение*. – Москва, 1933. – Т. 35. – Вып. 4. – С. 338–356.
2. Європіна І. О. Годинні пояси. М 1:145 000 000 // *Атлас вчителя*. – Київ: Картографія, 2010. – С. 36.
3. Климишин І. Календар і пасхалія з елементами хронології. – Львів: Місіонер, 1996. – 72 с.
4. Ровенчак І. За яким часом жити? // *Закарпатська правда*. – Ужгород, 1991. – №11 (17 січня). – С. 2.
5. Ровенчак І. Не за своїм часом живемо // *Голос України*. – Київ, 1991. – №60 (28 березня). – С. 5.

УДК 911.3

Костянтин Мезенцев, Наталія Мезенцева

ПУБЛІЧНІ ПРОСТОРИ КИЄВА: ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ТА СУЧАСНА ТРАНСФОРМАЦІЯ

Розкрито особливості формування та територіальної диференціації публічних просторів в Києві. Проаналізовано рівні забезпеченості населення площами, вулицями, «зеленими» публічними просторами та молами. Виявлено специфічні риси розміщення торговельно-розважальних центрів в місті Київ та визначено чинники, які його зумовлюють. Охарактеризовано сучасні напрями трансформації публічних просторів в світі та Києві – комерціалізації, обмеження доступу, сакралізації, зростання ролі молів.

Ключові слова: публічний простір, «зелений» публічний простір, мол, фактори розміщення, трансформація.

Константин Мезенцев, Наталья Мезенцева. ПУБЛИЧНЫЕ ПРОСТРАНСТВА КИЕВА: ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ И СОВРЕМЕННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ. Раскрыты особенности формирования и территориальной дифференциации публичных пространств в Киеве. Проанализированы уровни обеспеченности населения площадями, улицами, «зелеными» публичными пространствами и молами. Выявлены специфические черты размещения торговых-развлекательных центров в городе Киев и определены факторы, которые его обуславливают. Охарактеризованы современные направления трансформации публичных пространств в мире и Киеве – коммерциализации, ограничения доступа, сакрализации, увеличение роли моллов.

Ключевые слова: публичное пространство, «зеленое» публичное пространство, мол, факторы размещения, трансформация.

Kostyantyn Mezentsev, Nataliya Mezentseva. KYIV'S PUBLIC SPACES: AVAILABILITY FOR POPULATION AND MODERN TRANSFORMATION. Features of public spaces formation and territorial differentiation in Kiev are revealed. Availability for population of squares, streets, «green» public spaces and malls is analyzed. Specific features of shopping-entertainment centers location in Kyiv and factors that cause it are identified. Modern trends of public spaces transformation in the world and Kiev – commercialization, restricting access, sacralization, increasing of malls role – are characterized.

Keywords: public space, «green» public space, mall, location factors, transformation.

Постановка проблеми. Важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень є публічні простори. Термін «публічний простір» (public space) поширений в англо-американській географії. Українською мовою «public» перекладається як публічний, громадський, державний, народний, національний, загальнодоступний, комунальний, відкритий, людський тощо.

Для розуміння понять «публічний» та «публічний простір» доцільно звернутися до «таксономії» публічного, розробленої фахівцем з політичної теорії Дж. Вейнтраубом та адаптованої щодо публічних просторів Л. Стеелі та Д. Мітчелом. Автори розглядають чотири головних підходи до розуміння цих понять (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до розуміння «публічного», «приватного» та «публічних просторів» (за [10, 13])

	Публічне	Приватне	Публічний простір
I	те, що стосується держави (state) та її адміністративних функцій	те, що стосується економіки	простір, в межах якого забезпечується функціонування держави, виконання функцій захисту та регулювання індивідуальних прав, економічного розвитку
II	те, що стосується держави та економіки	те, що стосується домашнього, родинного	простори, в межах яких забезпечується економічна діяльність
III	те, що стосується громади, урядування, громадян (community, polity, citizens)	те, що стосується домогосподарств, приватної власності	простір, в межах якого громади або громадські асоціації встановлюють правила участі (членства) відповідно до моральних цінностей та соціальних очікувань, забезпечується взаємодія між учасниками
IV	те, що стосується комунікабельності (sociability), відкритого самовираження	все те, що громадяни вирішують не робити публічним	простір самовираження та комунікації

У «Словнику суспільної географії» публічний простір визначається як простір, до якого всі громадяни мають право доступу. На відміну від нього, приватний простір – простір, по відношенню до якого діє право власності, право обмежувати доступ [1]. В «Енциклопедії суспільної географії» публічний

простір трактується як місце, що створене та підтримується урядовими структурами для користі громади і може бути використане незалежно від його економічних та соціальних умов [2].

Зазвичай публічні простори розглядають як складову культурних ландшафтів (так званий «built environment») та як форму публічної пам'яті (або «колективного забуття»).

Л. Стеелі та Д. Мітчел з метою визначення сутності публічних просторів провели аналіз, що ґрунтується на результатах огляду фахової географічної літератури, проведення інтерв'ю з фахівцями, які досліджують дану проблематику, та опитування учасників публічних просторів (планувальників, активістів громадських рухів, архітекторів, лідерів бізнесу, поліції та інших зацікавлених осіб). З цією метою всі характеристики публічних просторів автори розділили на дві групи – ознаки публічних просторів (зокрема, фізичні аспекти, соціальні, політичні функції) та їх важливість (значення) [10].

У даній роботі ми будемо розглядати публічні простори як місця міжособистісної комунікації, соціалізації громадян. На нашу думку, доцільно розмежувати ознаки публічних просторів, що визначають їх сутність як публічних, та функції.

Доступність для всіх незалежно від статі, раси, національності, віку чи рівня доходів – найістотніша *ознака публічних просторів*. Хоча, зрозуміло, певні обмеження (зокрема, часові) можуть існувати, але вони є однаковими для всіх. Обмеження можуть бути пов'язані із запобіганням небажаних наслідків. Так, парки чи набережні можуть бути закриті на ніч.

Важливою ознакою публічних просторів є *відсутність індивідуального контролю*.

Традиційно серед ознак публічних просторів зазначається їх перебування у державній чи комунальній (громадській) власності. Проте частина публічних просторів нині перебуває у приватній власності, але вони залишаються публічними, оскільки забезпечується їх доступність для всіх.

Ознака відкритості публічних просторів також є не обов'язковою. Якщо раніше публічні простори розглядалися як відкриті простори у густо заселених містах, то нині вони можуть бути закритими, навіть підземними просторами.

Головні *функції публічних просторів* є такими:

- комунікаційна (публічні простори є місцем для зустрічей, спілкування, самовираження, проведення вуличних парадів, спільних святкування);

- рекреаційна (публічні простори є місцем для прогулянок, відпочинку, розваг, проведення вуличних вистав);

- політична (публічні простори є місцем публічних зборів, дебатів, висловлення незгоди, політичних протестів, політичної боротьби, соціальних рухів, з одного боку, та місцем проведення владою демонстрацій, парадів, з іншого);

- територіальної ідентифікації та самоідентифікації (публічні простори є місцем формування і підтвердження ідентичності, розвитку територіальних громад);

- шопінгу (як порівняно нової функції публічних просторів, яка подекуди витісняє інші).

З урахуванням виділених ознак та функцій можна визначити такі *три типи публічних просторів*:

- площі (майдан, ринкова площа, plaza) та вулиці з тротуарами (у т.ч. проспекти, бульвари, дороги);

- «зелені» публічні простори – парки, бульвари, сквери, а також набережні;

- моли (торгово-розважальні центри). Такі колективні простори, що перебувають у приватній власності, стають новими публічними просторами, доступ до яких є вільним для всіх. До молів може увійти будь-хто без обов'язку щось купувати. Зали, торгові вулиці, естакади у молах можуть бути відкриті у той час, коли торгові заклади зачинені. Але інші функції, характерні для публічних просторів, що не пов'язані із купівлею, зазвичай обмежуються.

Специфічними публічними просторами є ділові райони міст (даунтауни), кампуси (студентські містечка), державні будівлі, які відкриті для громадян (зокрема, публічні бібліотеки). Як окрему категорію виділяють напівпублічні простори, доступ до яких є обмеженим. Наприклад, територія аеропорту чи університету є доступною лише для певного кола відвідувачів. Обмеженням доступу до напівпублічних просторів може бути вимога дрес-коду.

Публічні простори можуть бути відкритими або закритими, регульованими або хаотичними, можуть регулюватися державою або специфічними приватними інтересами (наприклад, власниками молів).

З іншого боку, доступність публічних просторів для всіх, може створювати певні небезпеки. Зокрема, призводити до контактів із бездомними, прохачами милостині, диваками, «неформалами»; до споглядання політичних виступів, мітингів, сутичок, гей-парадів; до підвищеної концентрації тих, хто катаються на роликах, скейтах, велосипедах.

У фаховій літературі питанням функціонування та розвитку публічних просторів присвячено низку публікацій. Так, наприклад, С. Лоу здійснила порівняльний аналіз площ у Латинській Америці за різними ознаками (гендерною, віковою, закритістю, поширенням торгівлі та соціальних негараздів, присутністю іноземців тощо) [6].

Колективна робота С. Лоу, Д. Таплін та С. Шелд присвячена переосмисленню функцій міських парків як публічних просторів [7]. Так, міські парки традиційно є територією, де мешканці всіх рас і класів можуть одночасно безпечно перебувати, отримуючи задоволення від рекреації. Проте виникають чинники, що обмежують використання парків (висока ціна за вхід, обмеження публічної діяльності, потреби збереження, відновлення, негостинне ставлення до деяких груп населення тощо).

Колективом вчених з Німеччини, Угорщини, Польщі, Італії, Греції, Болгарії та Словенії проведено дослідження міських «зелених просторів» («urban green space») з метою розробки стратегії їх використання та захисту [5].

Питанням функціонування молів як публічних просторів присвячено праці Дж. Госа [3, 4]. Вчений оперує поняттями «торгові культурні ландшафти» (retail built environment), «ландшафти шопінгу» (landscape of shopping) та оцінює їх вплив на людську поведінку. Шопінг є найважливішою людською діяльністю, що має місце у торгово-розважальних центрах. Використання простору в даному разі має на меті заохочення споживання, отримання прибутків від торгівлі, тобто інші функціональні пріоритети, ніж ті, які мають традиційні публічні простори.

Моли Дж. Гос розглядає як обмежений публічний простір (limited public space) щодо вільного спілкування, висловлювання протестів.

В даній роботі ми зробили спробу проаналізувати функції, які зумовили формування різних типів публічних просторів у Києві, виявити особливості територіальної диференціації та рівня забезпеченості населення міста публічними просторами – площами, вулицями, «зеленими» публічними просторами та молами, а також охарактеризували сучасні напрями трансформації публічних просторів.

Площі та вулиці як публічні простори Києва

Перші площі Києва сформувалися за часів Київської Русі як торгові публічні простори – торжища, зокрема, сучасні Житньоторзька та Контрактова площі (так зване Подільське Торговище), Поштова (літописне торжище). У 14-15 століттях навколо Подільського Торжища існували вірменський та грецький квартали, генуезьке, турецьке та інші подвір'я. Інша група площ виникли як сакральні простори навколо монастирів та соборів – Софіївська, Михайлівська (перед брамами однойменних монастирів), згодом – сучасні площі Слави (навколо Миколаївського собору), Троїцька (навколо Троїцького собору), Ботанічна (навколо Володимирського собору).

У XIX столітті виникали нові торгові публічні простори – сучасні площі Бессарабська (однойменний ринок), Європейська (де відбувався кінний торг), Львівська (сінний торг), Перемоги (Єврейський базар), майдан Незалежності (ринок). Ці площі поряд із торговими виконували і рекреаційні та комунікаційні функції. Тут відбувалися циркові вистави, народні гуляння. На торгових площах зазвичай будували готелі. Функції комунікації та самовираження лежать в основі виникнення площ перед театрами (Театральна, Івана Франка), вокзалами (Вокзальна, Привокзальна).

Виконання політичних функцій, функцій демонстрації влади і протестів суттєво змінили значення площ перед урядовими будівлями – сучасних майдану Незалежності та площі Конституції. У XIX столітті на площі Конституції доступ для населення був обмежений. Вона була створена для проведення військових парадів та навчань. На початку XX століття центрами вираження політичних поглядів стали також Софіївська площа та майдан Незалежності. З середини XX століття на головне місце демонстрацій та парадів державного значення перетворився майдан Незалежності, а у роки активізації політичних протестів проти діючої влади він був центром «революції на граніті» та «помаранчевої революції».

Значна кількість нових площ Києва у 1950-70-х роках XX століття сформувалася на перетині транспортних магістралей (Ленінградська, Севастопольська, Кривоноса, Держинського, Інтернаціональна, Одеська тощо). Як наслідок, вони не виконували більшості функцій публічних просторів. Лише з часом у зв'язку із будівництвом закладів торгівлі та ресторанного обслуговування вони набули ознак публічних просторів.

Нині в Києві офіційно є 55 площ, більшість з яких класичні багатофункціональні публічні простори. Найбільша кількість площ сконцентрована у Шевченківському районі – 10, при чому всі вони виникли до середини XIX століття. 9 площ розміщено у Печерському районі, 8 – в Голосіївському, 7 – в Оболонському. Найвищий рівень забезпеченості населення площами характерний для Печерського (15,4 тис. осіб на одну площу), Шевченківського (23,2), Голосіївського (28,9) та Подільського (37,8) районів. Найнижчий рівень забезпеченості – в Дарницькому (15,4) та Деснянському (177,3) районах, де знаходиться лише по дві площі (рис. 1).

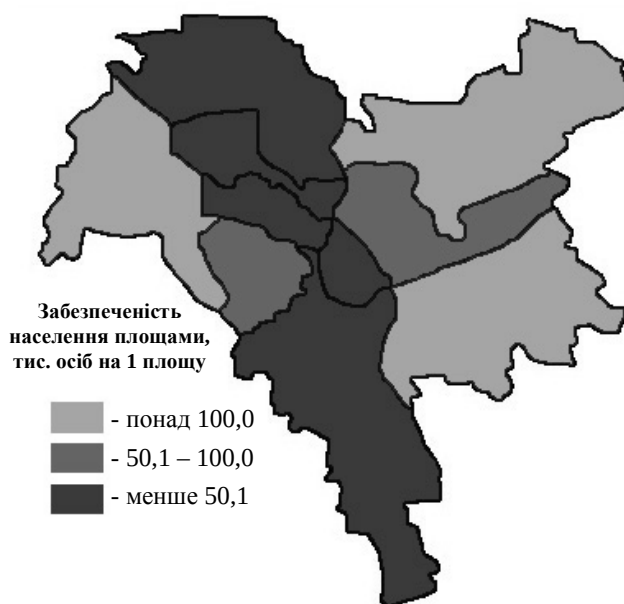

Рис. 1. Забезпеченість населення районів Києва площами як публічними просторами

Протяжність вуличної мережі Києва становить 1207,7 км, площа вулиць – 1241,3 га, що складає 1,5% території міста. Найвища частка вулиць у загальній площі у Печерському районі – 10,8%, найнижча – в Дарницькому (0,21%) та Голосіївському райо-

нах (0,19%) (рис. 2А). Рівень забезпеченості населення вулицями як публічними просторами змінюється від 1,56 м² на одну особу у Печерському районі до 0,13 м² у Дарницькому. В середньому в місті цей показник становить 0,45 м² (рис. 2Б).

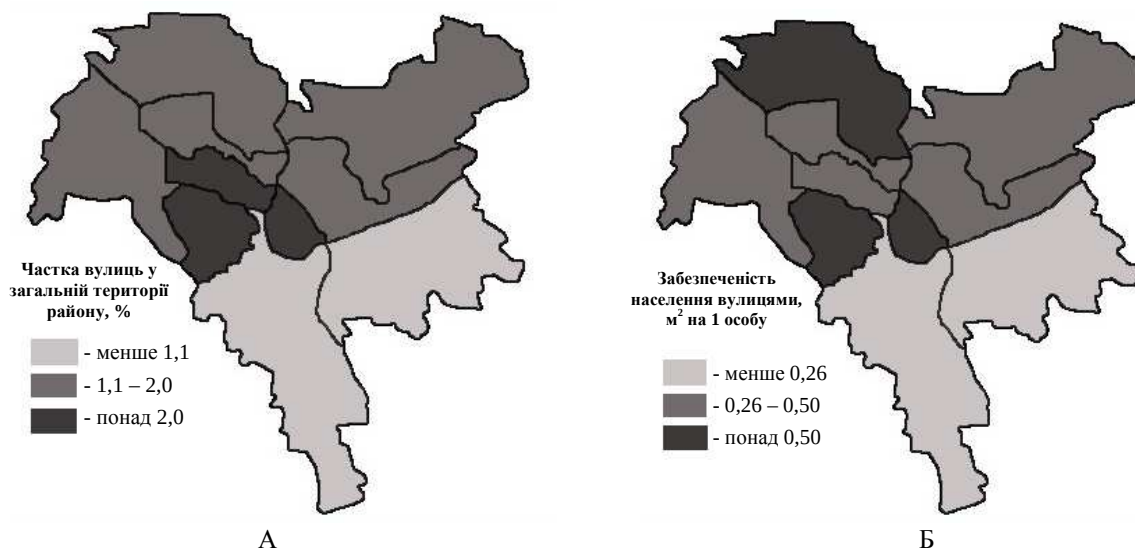

Рис. 2. Забезпеченість населення районів Києва вулицями як публічними просторами

«Зелені» публічні простори Києва

За функціональною ознакою озеленені території міста поділяють на території загального, обмеженого користування та спеціального призначення [15]. Як «зелені» публічні простори можна трактувати лише озеленені території загального користування (зважаючи на ознаку доступності та функції рекреації, комунікації). Вони охоплюють парки (культури та відпочинку, відпочинку та спеціалізовані), а також сквери і бульвари.

Загальна площа «зелених» публічних просторів Києва становить 5,5 тис. га, або 6,6% території

міста. Найвищою їх частка є в центральних Печерському (19,2%) та Шевченківському (18,0%) районах, найнижча – в Святошинському (3,2%) та Дарницькому (2,6%) (рис. 3А).

Забезпеченість населення міста «зеленими» публічними просторами становить 19,8 м² на одну особу і суттєво різниться за районами. Так, у Голосіївському районі цей показник становить 48,4 м², у Деснянському – 32,7, тоді як в Святошинському – 9,6, Солом'янському – лише 7,8 м² (рис. 3Б).

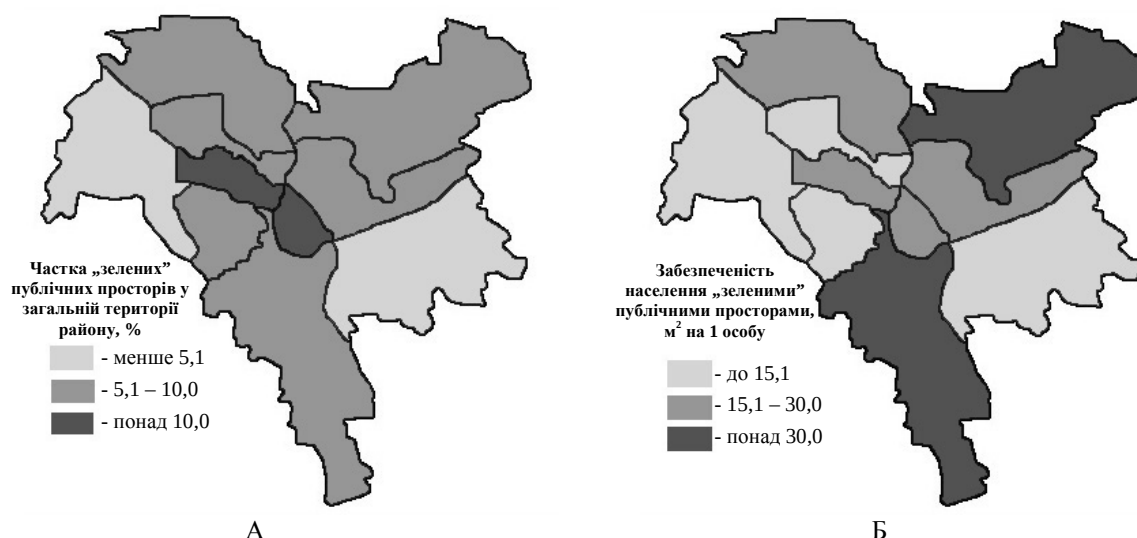

Рис. 3. Забезпеченість населення районів Києва «зеленими» публічними просторами

У середині 1980-х років «зелені» публічні простори міста становили 4,1 тис. га, у розрахунку на одну особу – 18,8 м².

Перший парк в Києві закладено київським митрополитом у 1631 році в Голосіїві. Наприкінці 17 – початку 18 століття створено Шовковичний, Виног-

радний сади у Клові, липовий гай на Печерську. Головною їх функцією була рекреаційна. У 1840-х роках створено Царський сад (нинішні Хрещатий парк та Міський сад), Ботанічний сад Університету, у 1870-х – Маріїнський парк.

Всього на території Києва функціонує 140 парків (17 культури і відпочинку, 116 відпочинку та 6 спеціалізованих) загальною площею 5,1 тис. га, що становить 6,1% території міста. Ряд парків виступають публічними просторами загальнодержавного (Володимирська гірка, Маріїнський, Гідропарк) або загальноміського (Труханів острів, Хрещатий, Міський сад, Печерський ландшафтний) значення. Інші виконують функції публічних просторів районного рівня – Голосіївський імені М. Рильського, Куренівський, Нивки, Відрадиний, імені Пушкіна, Перемога тощо. Окремою категорією парків є спеціалізовані – ботанічні сади, зоопарк, Музей народної архітектури і побуту, Експоцентр України, гольф-парк.

Найбільші площі паркових публічних просторів розміщені на території Деснянського (1,11 тис. га) та Голосіївського (1,07 тис. га) районів, найменші – Подільського (0,19 тис. га) та Солом'янського (0,22 тис. га).

На перспективу передбачається розширення паркової зони Києва за рахунок створення буферних парків – впорядкованої частини території лісу, що розташована на межі з містом і призначена для вільного короткочасного відпочинку (фактично – лісопарк).

Іншим «зеленим» публічним простором є бульвари – обсажені з обох боків деревами пішохідні алеї посередині чи вздовж вулиці, проспекту або набережної. Перші бульвари в Києві виникли на початку 1800-х років (частина сучасної Липської вулиці, між вулицями Верхній та Нижній вал). Це відповідало загальноєвропейській тенденції XVII-XVIII століть створення бульварів на місці колишніх валів та ровів.

Всього в Києві 19 класичних бульварів та ще 41 вулиця має бульварну частину загальною площею 146,4 га. Прикладом класичного є бульвар Тараса Шевченка. Найбільші площі бульварів зосереджені на території Святошинського (25,0 га), Деснянського (24,0 га), Дарницького (22,8 га), Оболонського (17,1 га), найменші – Печерського (7,5 га) та Дніпровського (4,0 га) районів.

Також як «зелені» публічні простори використовуються 307 скверів міста загальною площею 288,9 га. Найбільші площі скверів розміщені на території Оболонського (52,9 га), Шевченківського (42,5 га), Голосіївського (42,2 га) районів, найменші – Дарницького (16,4 га) та Печерського (8,6 га).

На території багатьох скверів розташовуються пам'ятники, фонтани, будинки культури, культові споруди, кінотеатри, спортивно-оздоровчі споруди, заклади ресторанного господарства, торговельні комплекси, дитячі майданчики.

Важливу роль публічних просторів відіграють київські набережні, передусім Оболонська, Русанівська, Дніпровська.

Озеленені території обмеженого користування розміщені на прибудинкових житлових територіях,

територіях освітніх, наукових, лікувальних закладів, підприємств та організацій, колективних садів. Їх можна віднести до категорії напівпублічних просторів, оскільки доступ до них зазвичай є обмеженим. Озеленені території спеціального призначення, такі як санітарно-захисні зони промислових підприємств, водоохоронні, меліоративні та лісозахисні смуги, оранжерейні господарства та розсадники, коридори інженерних мереж, озеленені частини вулиць, доріг і кладовищ, не є публічними просторами.

Моли як публічні простори Києва

Торговельно-розважальний центр (мол) – це одна або кілька будівель, що включають сукупність магазинів та різноманітних закладів, що надають культурно-розважальні та соціально-побутові послуги, які об'єднані між собою пішохідними алеями. Як правило, моли мають привабливий дизайн та передбачають наявність паркінгів.

Спрощеними моделями сучасних торговельно-розважальних центрів були торговельні центри. Традиційно вони розміщувалися у ділових районах міст (downtown). З середини XX століття у зв'язку із розвитком процесів субурбанізації та поліпшенням транспортної доступності і транспортного забезпечення населення активізувалося створення заміських торговельних центрів.

Інтенсивний розвиток автотранспорту і проблема реконструкції міст сприяли появі торговельно-розважальних центрів, які краще і ширше використовували прогресивні методи торгівлі, послуг та розваг. Сприяли цьому і докорінні зміни „закупівельних звичок” населення, що масово почало користуватися індивідуальним транспортом та холодильниками глибокої заморозки. Закриті моли виникли у 50-х роках XX століття у США.

З часом висока вартість землі у великих містах та передмістях сприяла появі „вертикальних молів”, які включають кілька рівнів розміщення закладів торгівлі та розваг.

Однак, із збільшенням вимог споживачів до сучасних молів з'явилося поняття „мертвий мол” („dead mall”). Такі заклади втрачають свої функції внаслідок скорочення попиту з боку споживачів та, як наслідок, зменшення пропозиції орендарів. Існує точка зору про те, що наявність молів деякою мірою негативно впливає на розвиток малого бізнесу в сфері торгівлі та розваг. Водночас соціологи стверджують, що у населення постійною є потреба у наявності дрібних торговельних закладів поблизу місць проживання.

Торговельно-розважальні центри в Києві виникли у 2001 році в центрі міста в процесі реконструкції окремих його об'єктів (площ, вулиць). Першими було введено в експлуатацію ТРЦ „Глобус” та „Метроград”. Вони стали першими торговельно-розважальними закладами в Україні. Найбільшу кількість ТРЦ у Києві було відкрито у 2003 році, зокрема, „Караван”, „Магеллан”, „Ритм”, „Україна”.

Рейтингова оцінка торговельно-розважальних центрів зазвичай здійснюється за такими показниками, як загальна/торгова площа, потік відвідувачів, ціна оренди, наявність закладів розваг, кінотеатру, супермаркету, закладів ресторанного обслуговуван-

ня, магазинів одягу, кількість місць на паркінгу тощо. Найвищі позиції в рейтингу займають такі ТРЦ Києва, як „Караван”, „Dream Town”, „Більшовик”, „Магеллан”, „Комод”, „Блокбастер”, „Материк” і „Плазма”.

Нами проаналізовано діяльність 20 торговельно-розважальних центрів Києва, які надають торговельні, культурно-розважальні, фінансові, побутові, туристичні послуги та послуги ресторанного обслуговування (до київських молів віднесено також ТРЦ „Термінал” у Броварах, оскільки він орієнтований переважно на відвідувачів з Києва).

Загальна площа молів Києва становить 807 тис. м², у розрахунку на одну особу – 0,29 м². Найбільший мол світу South China Mall в Донгуані (Китай) має площу 892 тис. м², найбільший мол Європи Cevahir Istanbul (Туреччина) – 420 тис. м², найбільший мол Росії – „Мега Белая Роза” у Підмосков’ї – 280 тис. м². Найбільший мол Києва – „Dream Town” – приблизно 160 тис. м².

В усіх ТРЦ Києва присутня значна кількість різноманітних торговельних закладів, які надають широкий асортимент послуг з купівлі-продажу промислових і продовольчих товарів. В торговельно-розважальних закладах Києва розміщено магазини з продажу брендових речей, зокрема, Zara, Marks & Spencer, Bershka, Stradivarius, Mango, Mexx, Next, Puma, Nike, Naf Naf тощо та такі супер- і гіпермаркети, як «Край», «Фуршет», «Ашан», «Мега-маркет», «Велика кишеня» тощо.

ТРЦ Києва надають послуги ресторанного обслуговування. Вони представлені найрізноманітнішими кафе, ресторанами та закладами швидкого харчування. Досить поширені на сьогодні фуд-корти. Зокрема, вони наявні у таких торговельно-розважальних центрах, як „Магеллан”, „Аладін”, „Метроград”, „Глобус”, „Комод”, „Україна”, „Блокбастер”, „Материк”, „Квадрат”, „Мега-Сіті”, „Dream Town”, „Sky Mall”.

Кожен торговельно-розважальний заклад Києва надає цілий ряд культурно-розважальних послуг. Найчастіше ці послуги надають боулінг-клуби, кіно-театри, дитячі ігрові кімнати та більярдні. Рідше у ТРЦ знаходяться катки („Dream Town”, „Аладін”, „Більшовик”, „Арена”, „Мега-сіті”), роллердроми („Аладін”, „Dream Town”, „Караван”, „Блокбастер”), казино („Плазма”, „Термінал”), тири („Dream Town”). В окремих торговельно-розважальних центрах відвідувачі можуть скористатись послугами картодрому („Блокбастер”, „Термінал”), картинної галереї („Глобус”, „Більшовик”), керлінгу („Dream Town”), аквапарку („Термінал”, „Dream Town”), альпіністської стінки („Аладін”).

Майже у всіх торговельно-розважальних центрах є заклади, що надають фінансові послуги. Вони представлені відділеннями банків, пунктами обміну валют, банкоматами. Останні поширені найбільше.

Серед побутових послуг у торговельно-розважальних закладах Києва представлені послуги хімчисток, салонів краси, ательє, соляріїв, аптек, упакування подарунків, фотоательє, ремонту одягу та побутових приладів. Менш поширеними є послуги

фітнес-клубів. В окремих ТРЦ побутові послуги не надаються, а в деяких асортимент побутових послуг є дуже широким. Так, в ТРЦ „Термінал” функціонує тренажерний зал, басейн, турецька лазня та сауна.

Туристичні послуги надаються в ТРЦ різноманітними турагентствами та туроператорами. У багатьох торговельно-розважальних центрах Києва розміщені театральні, концертні та залізничні каси („Аладін”, „Глобус”, „Комод”, „Магеллан”, „Материк”, „Термінал”, „Метроград”), конференц-зали („Арена”, „Ритм”, „Термінал”, „Блокбастер”), школи танців (Більшовик, Термінал, Plasma, „Блокбастер”), готелі („Ритм”, „Термінал”, „Арена”), нічні клуби („Глобус”, „Ритм”), концертна зала („Арена”).

Торговельно-розважальні центри Києва, як правило, мають дуже вдале транспортне розміщення. Більшість з них знаходяться поблизу станцій метро, що передбачає наявність зручного транспортного забезпечення. В таких місцях функціонують різні види міського транспорту: автомобільний, тролейбусний, трамвайний. До станцій метро спрямовані напрямки маршрутних таксі. Водночас, ці місця є територіями постійного скупчення і значного потоку населення. Виключення складають кілька ТРЦ, до яких організовано безкоштовні експрес-маршрути від найближчих станцій метро („Термінал”, „Караван”, „Блокбастер”). Поряд з ТРЦ розміщені паркінги, кількість місць в яких у Києві є недостатньою для задоволення потреб бажаючих скористатись таким видом послуг у вихідні та святкові дні.

У розміщенні торговельно-розважальних центрів столиці України можна виділити такі риси (рис. 4):

- торговельно-розважальні центри Києва розміщуються переважно кільцеподібно навколо центральної частини міста. Це обумовлено нижчими цінами на землю в периферійних районах, незначним рівнем забудови та меншою концентрацією різноманітних установ, організацій та підприємств, що надають послуги, порівняно з центральною частиною міста;

- торговельно-розважальні заклади розміщуються на околицях міста відповідно із наявними та перспективними маршрутами метро;

- у своїй локалізації торговельно-розважальні центри орієнтуються переважно на показник високої транспортної доступності, тому більшість з них знаходяться поблизу важливих шляхів сполучення (залізничні вокзали, станції, автомобільні шосе, зупинки тролейбусів, трамваїв, маршрутних таксі тощо);

- торговельно-розважальні центри знаходяться в центральній частині міста Київ, як правило, в підземних просторах, як модифікація або заміна колишніх торгових центрів, універмагів, великих магазинів, які у свою чергу були зорієнтовані на значний потік відвідувачів;

- в центрі Києва знаходиться кілька торговельно-розважальних центрів („Метроград” та „Глобус”), які функціонують у підземному просторі з метою уникнення зайвого негативного впливу на життєдіяльність мешканців центральної частини міста з точки зору нагромадження транспортних засобів та порушення естетики сприйняття простору. Громіздкі

моли можуть порушити схему архітектурного планування центру столиці. Також це обумовлено високою

вартістю землі в центральній частині Києва.

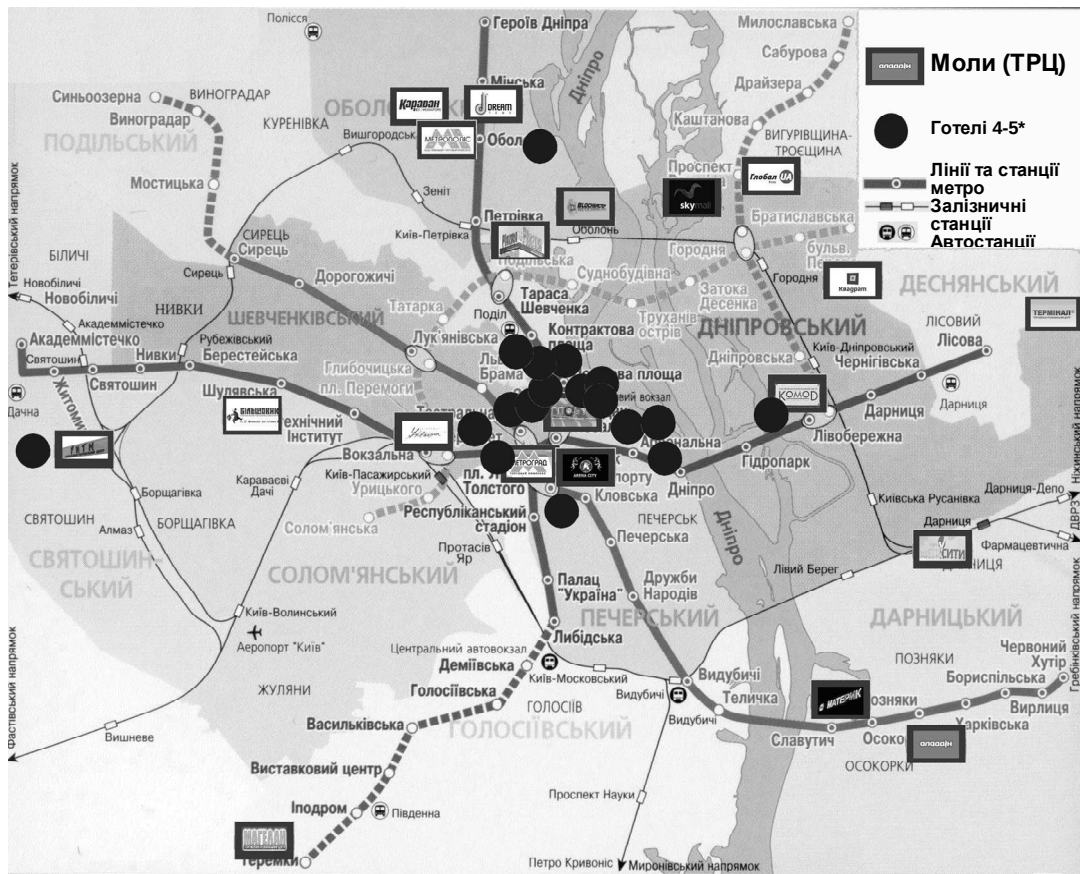

Рис. 4. Розміщення молів як публічних просторів у Києві

Отже, просторову структуру ТРЦ Києва можна вважати певною мірою сформованою, яка в цілому відповідає європейським тенденціям.

Для Києва характерна нерівномірність поширення ТРЦ. При цьому діючі моли суттєво різняться за площею. Так, наприклад, ТРЦ „Dream Town” майже у 18 разів більший за площею за „Глобал UA”. Максимальною концентрацією торговельно-розважальних закладів та найвищим рівнем забезпеченості населення площами молів характеризуються Оболонський (5 регіональних молів та 1,00 м² на одну особу) та Шевченківський (4 та 0,50 м²) райони; достатня їх кількість у Дніпровському та Дарницькому районах (по 3 ТРЦ та 0,35 і 0,33 м² відповідно), тоді як у центральних Подільському і Печерському районах моли відсутні. У периферійних районах (Святошинському, Деснянському, Голосіївському) торговельно-розважальні центри представлені недостатньо (по 1 та 0,03, 0,03 і 0,13 м² відповідно) (рис. 5). Це пов'язано перш за все з тим, що тут до недавнього часу не було мережі метро, до того ж це переважно „спальні” райони, для яких не характерні великі скупчення людей.

Суттєво на розміщення ТРЦ Києва вплинув також історичний чинник.

Трансформація публічних просторів

Протягом останнього десятиліття практично в усіх країнах світу відбувається істотна трансформація публічних просторів. Варто зупинитися на кількох напрямках таких трансформацій:

- комерціалізація публічних просторів;
- обмеження доступу, виокремлення (сепарація) публічних просторів;
- сакралізація публічних просторів;
- зростання ролі молів як публічних просторів за рахунок суттєвого зменшення ролі площ та парків.

Всі ці тенденції мають глобальний характер, і, як наслідок, Київ не може залишатися осторонь відповідних процесів.

Перший напрям трансформації публічних просторів пов'язаний з їх комерціалізацією, «приватизацією торговцями». Все більші території площ, скверів, парків обіймають торгові та ресторанні заклади. Так, наприклад, ресторани мережі «Мак Дональдс» відкрито у скверах на Ленінградській, Севастопольській площах, вулиці Вишгородській, біля Палацу урочистих подій.

На формування образів публічних просторів значний вплив має приватна реклама вздовж доріг, на лавках, смітниках, стовпах, поштових скриньках, телефонних будках тощо. Таким чином відбувається так звана приватизація образу вулиць, площ. Якщо раніше публічні простори були одержувачами інвес-

тицій та турботи з боку місцевої влади, то в останнє десятиліття вони перетворились на джерело приватних прибутків шляхом продажу тротуарів для реклами. Площі, які традиційно були публічними просторами,

носіями культури і місцями політичних виступів, стають центрами вуличної торгівлі найрізноманітнішими товарами (туристичними сувенірами, «всякою всячиною» тощо).

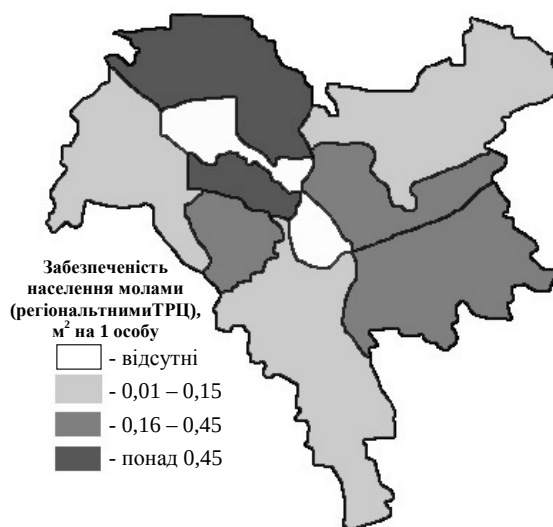

Рис. 5. Забезпеченість населення районів Києва молами як публічними просторами

Другий напрям трансформації пов'язаний із обмеженням доступу до публічних просторів, що має два аспекти прояву – обмеження для окремих категорій населення та обмеження для всіх.

Значне поширення бездомних (публічні простори стають простором життєдіяльності для бездомних), прохачів милостині, «бюджетних» туристів у публічних місцях призводить до встановлення обмежень щодо їх присутності з метою «наведення порядку». Таким чином, відбувається обмеження доступу до публічних просторів, а це суперечить їх головній ознаці.

З іншого боку, на території публічних просторів (передусім парків, набережних, окремих вулиць і провулків) формуються так звані gate communities, доступ населення до яких неможливий або обмежений. Класичним прикладом є «закрите поселення» на території Оболонської набережної Києва.

Зважаючи на перші два напрями трансформації публічних просторів, втрату ними основних функцій окремі вчені навіть ведуть мову про «кінець публічних просторів». Так, С. Лоу зазначає, що публічні простори перестають бути демократичними просторами, а перетворюються на центри приватної комерції та споживання, нагляду та контролю поліції [6]. Д. Мітчел також відмічає приватизацію публічних просторів та мінімізацію їх можливостей для демократичних акцій, втрату політичних функцій, які переходять до простору електронних комунікацій. Значення публічних просторів змінюється із спробою контролювати поведінку бездомних, інших маргіналізованих груп людей та протестуючих [9].

У зв'язку з цим публічні простори потребують захисту від комерційних інтересів. Існує думка про те, що в місті залишається стільки публічних просторів, скільки потребують на даний момент його мешканці. Так, наприклад, в Канаді створено Комітет

публічних просторів Торонто, який відстоює позицію, що передусім треба дбати про інтереси людей як громадян, а потім – як споживачів, а не навпаки.

Третій напрям трансформації пов'язаний із сакралізацією публічних просторів. У багатьох скверах, парках, на міських площах відбудовуються (повторна сакралізація) чи будуються нові культові споруди (домінуюче – православні), таким чином перетворюючи доступні для всіх публічні простори на простори для прибічників певної конфесії (подекуди вводячи обмеження на форму одягу, особливості поведінки тощо). Прикладами такої сакралізації публічних просторів є площа біля Південного залізничного вокзалу, сквер поблизу Солом'янської площі, спроби відбудови Десятинної церкви чи будівництва каплиці у сквері ім. О. Гончара тощо.

Публічні простори зазвичай виступають місцем формування громадських центрів. Головні площі та центральні вулиці, парки і набережні – це класичні приклади громадських центрів, які є відкритими публічними просторами. Проте сучасною тенденцією є перетворення на громадські центри закритих (інколи підземних) публічних просторів, передусім молів. Водночас площі все меншою мірою виконують функції комунікації, територіальної ідентифікації, а в якості публічних місць стають все менш доступними.

Висновки, перспективи

В представлений роботі викладено аналіз розвитку та територіальної диференціації різних типів публічних просторів у Києві.

Найвищий рівень забезпеченості населення площами характерний для Печерського, Голосіївського, Шевченківського та Подільського районів, вулицями – Печерського та Оболонського районів, «зеленими» публічними просторами – Голосіївського та

Деснянського, молами – Оболонського та Шевченківського районів.

Найнижчий рівень забезпеченості населення площами характерний для Дарницького та Деснянського районів, вулицями – Дарницького та Голосіївського, «зеленими» публічними просторами – Святошинського та Солом'янського, молами – Святошинського, Деснянського, Голосіївського, а також Подільського і Печерського районів, де моли взагалі відсутні.

В Києві представлені різні типи публічних просторів: змішані (відкрито-закриті), що мають історико-культурну цінність (наприклад, майдан Незалежності, де поєднуються головна площа країни та підземний торговельно-розважальний центр); відкриті (наприклад, Андріївський узвіз, Експоцентр України, Печерський ландшафтний парк); закриті (наприклад, „Dream Town”).

Сучасними загальносвітовими напрямками трансформації публічних просторів є їх комерціалізація,

обмеження доступу, сакралізація та поширення закритих публічних просторів – молів. Всі ці тенденції мають прояв і на території Києва. Важливою науковою проблемою є обґрунтування необхідності збереження відкритих публічних просторів, їх доступності, незважаючи на комерційні інтереси, що породжені потребами ринку. Регулюючу роль при цьому повинна відігравати міська влада.

У подальшому доцільним є порівняльне дослідження рівнів забезпеченості населення та трансформації публічних просторів міжрегіональних центрів України – Харкова, Донецька, Львова, Одеси та Дніпропетровська. Поряд з цим перспективним елементом наукового пошуку є проведення ґрунтовніших досліджень впливу сучасних чинників на трансформацію публічних просторів великих міст на прикладі окремих їх типів, особливостей та рівня використання.

Список використаних джерел:

1. *Dictionary of human geography* / Ed. by D. Gregory, Johnston R., G. Pratt, M. Watts, S. Whatmore. – Blackwell Publ., 2009. – P. 602.
2. *Encyclopedia of human geography* / Ed. by B. Warf. Thousand Oaks: Sage Publ., 2006. – P. 388-389.
3. Goss J. *Once-upon-a-time in the commodity world: an unofficial guide to mall of America* / J. Goss // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1999. – Vol. 89, N1. – P. 45-75.
4. Goss J. *The magic of the mall: form and function in the retail built environment* / J. Goss // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1993. – Vol. 83, N1. – P.18-47.
5. *Greenkeys@Your City. A Guide for urban green quality*. – GreenKeys Project, 2008. – 105 p. *Justice, power and the political landscape* / Ed. by Olwig K., Mitchell D. – London: Routledge, 2009. – 298 p.
6. Low S. *On the Plaza: the politics of public space and culture* / S. Low. – Austin: University of Texas Press, 2000. – 296 p.
7. Low S. *Rethinking Urban Parks: Public Space and Cultural Diversity* / Low S., Taplin D., Scheld S. – Austin: University of Texas Press, 2005. – 240 p.
8. Mitchell D. *Cultural geography: a critical introduction* / Mitchell D. – Oxford, UK: Blackwell, 2000. – 352 p.
9. Mitchell D. *The end of public space? People's park, definitions of the public, and democracy* / D. Mitchell // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1995. – Vol. 85, N1. – P. 108-133.
10. Staeheli L. *Locating the public in research and practice* / Staeheli L., Mitchell D. // *Progress in Human Geography*. – 2007. – N31(6). – P. 792-811.
11. Staeheli L. *The People's Property? Power, Politics, and the Public* / Staeheli L., Mitchell D. – New York: Routledge, 2008. – 224 p.
12. *The politics of public space* / Ed. by Low S., Smith N. eds. New York: Routledge, 2005. – 200 p.
13. Weintraub J. *The theory and politics of the public/private distinction* / Weintraub J. // *Public and private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy* / Ed. by J. Weintraub, J.Kumar. – Chicago, University of Chicago Press, 1995. – P. 1-42.
14. Нечипоренко Л., Різник О. У Києві більше площ, ніж у Москві чи Варшаві // *Хрещатик* – 2003. – № 28 (2235).
15. Про затвердження Програми розвитку зеленої зони м. Києва до 2010 року та концепції формування зелених насаджень в центральній частині міста : Рішення Київської міської ради від 19 липня 2005 року (N 806/3381).

УДК 911.37:35 (477.82)

Леся Заставецька

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СХЕМ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ І ФРАНЦІЇ

Досліджено сучасний стан функціонування та основні параметри одиниць адміністративно-територіального устрою України, здійснено порівняльний аналіз схеми такого устрою із схемами устрою європейських країн, здійснена розробка головних напрямів реалізації адміністративно-територіальної реформи в нашій країні. Охарактеризовано основні принципи та проблеми з проведення адміністративно-територіальної реформи в нашій країні

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, адміністративно-територіальна реформа, населення, територія, район, регіон.

Леся Заставецькая. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СХЕМ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОГО УСТРОЙСТВА УКРАИНЫ И ФРАНЦИИ. Исследовано современное состояние функционирования и основные параметры единиц административно-территориального устройства Украины, осуществлен сравнительный анализ схемы такого устройства со схемами устройства европейских стран, осуществлена разработка основных направлений реализации административно-территориальной реформы в нашей стране. Охарактеризованы основные принципы и проблемы по проведению административно-территориальной реформы в нашей стране.

Ключевые слова: административно-территориальное устройство, административно-территориальная реформа, население, территория, район, регион.

Lesia Zastavetska. COMPARATIVE ANALYSIS OF SCHEMES OF ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL SYSTEM OF UKRAINE AND FRANCE. The current state of operation and main parameters of units of the administrative and territorial structure of Ukraine are investigated; comparative analysis of scheme of such system was compared to governmental systems of European countries; the main directions of administrative and territorial reform in Ukraine are developed. The main principles and problems of administrative and territorial reform implementation in Ukraine are characterized.

Key words: administrative and territorial structure, administrative and territorial reform, population, territory, district, region.

Актуальність дослідження. В період переходу України до ринкової системи господарювання постає нагальна потреба в зміні багатьох аспектів суспільного розвитку, серед яких, зокрема, і реформування адміністративно-територіального устрою нашої країни. Це посилюється необхідністю переорієнтації соціально-економічних зв'язків між окремими регіонами і поселеннями (адже адміністративно-територіальний устрій України, який вона отримала у спадок від СРСР формувалася спонтанно, без врахування можливостей соціально-економічного районування територій, реальних меж та територіальних суспільних систем різного ієрархічного рівня (міст, сіл, адміністративних районів, областей). У сучасних умовах розвитку місцевого самоврядування; надання більших прав органам місцевого управління і влади постає проблема вдосконалення адміністративно-територіального устрою країни і її регіонів.

Стан вивчення проблеми. Суспільно-географічні дослідження розселення населення, а також питання його трансформації у перехідний до ринку період та питання взаємозв'язку систем розселення із одиницями нового адміністративно-територіального устрою держави знайшли певне відображення у наукових дослідженнях українських вчених В.О.Джамана, М.С.Дністрянського, А.І.Доценка, Я.І.Жупанського, Ф.Д.Заставного, С.І.Іщука, П.С.Коваленка, В.П.Круля, О.Г.Кучабського, С.С.Мохначука, Л.М.Немець, М.М.Паламарчука, М.Д.Пістуна, Ю.І.Пітюренка, С.Л.Рудницького, А.І.Степаненка, О.Степанів, В.Садовського, Д.В.Ткача, О.Г.Топчієва, М.І.Фашевського, О.І.Шаблія, Л.О.Шепотько та ін. Все ж, недостатньо розробленими залишаються

методологічні та методичні підходи до проблеми функціонування територіальних систем розселення при проведенні адміністративно-територіальної реформи, розробки дієвих механізмів територіального управління системами розселення, обґрунтування нових напрямів регіональної економічної політики тощо. Це й зумовлює необхідність подальшого дослідження проблеми.

Метою нашого дослідження є виявлення сучасного стану функціонування одиниць адміністративно-територіального устрою України, здійснення компаративного аналізу схеми такого устрою з схемами устрою європейських країн, розробка головних напрямків здійснення адміністративно-територіальної реформи у нашій країні.

Виклад матеріалу. Підхід до проведення адміністративно-територіальної реформи в нашій країні повинен бути дуже виваженим, обережним і, насамперед, науково обґрунтованим. Тому, як стверджує М.Долішній, при проведенні такої реформи в Україні слід враховувати багато факторів, серед яких «економічні, демографічні, етнографічні та соціально-релігійні, а також вимоги національної безпеки і оборони» [2, с. 482].

Основним завданням адміністративно-територіальної реформи в Україні є створення дієздатних муніципально-територіальних одиниць, основним елементом яких стануть територіальні громади, наділені широким спектром повноважень.

У країнах Європи, як і світу загалом, накопичено значний досвід щодо реформування адміністративно-територіального устрою. На нашу думку, дуже вдалим буде використання досвіду проведення адміністративно-територіальної реформи у Франції, оскільки ця країна має багато спільних рис з Україною (є унітарною за територіальним устроєм, величина

площі території і кількості населення близькі до українських показників).

Франція у 80-их рр. XX ст. провела адміністративно-територіальну реформу, результатом якої

стала децентралізація влади в країні, а також надання більших повноважень місцевим владам, посилення процесів демократизації суспільства.

Таблиця 1

Параметри основних адміністративно-територіальних одиниць України та Франції (на 1.08.2011р.)

Франція				Україна			
Одиниці адміністративно-територіального устрою	Кількість, одиниць	Середня площа території одиниць, км ²	Кількість населення одиниць, осіб	Одиниці адміністративно-територіального устрою	Кількість, одиниць	Середня площа території одиниць, км ²	Кількість населення одиниць, осіб
комуни	36778	150	1630	сільські (селищні) ради	10278	54	1393
департаменти	100	5516	650734	райони	490	1231	93573
регіони	26	21219	2502826	області	24(1)	24145	1834036
В цілому у країні		551695	65073482	В цілому у країні		603628	45850918

Сьогодні на території Франції існує три рівні територіальних одиниць з повним набором повноважень для кожного з них. Роль низової одиниці адміністративно-територіального устрою відіграє *комуна*. До повноважень комуни належать: благоустрій території населених пунктів, первинне медичне забезпечення, утримання мережі доріг, забезпечення населення шкільними навчальними закладами, забезпечення громадського порядку, організація виборів і видача місцевих нормативних актів.

На території Франції налічується 36778 комун, середня площа кожної з яких становить 150 км² і середня кількість населення – 1630 осіб (див. табл.1). В Україні рівню комуни відповідає сільська рада. Вона має подібний перелік повноважень, однак порівняно з комуною середня територія сільської ради має майже в 3 рази меншу площу і майже на 200 осіб меншу середню кількість населення.

До основних повноважень сільської (селищної) ради в Україні належать:

- затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування;
- затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього;
- затвердження звіту про виконання відповідного бюджету;
- встановлення місцевих податків і зборів та розмірів їх ставок у межах, визначених законом;
- прийняття рішень щодо випуску місцевих позик;
- прийняття рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах;
- вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин;
- надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, сфера екологічного впливу діяль-

ності яких згідно з діючими нормативами включає відповідну територію;

- прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою в межах і порядку, визначених цим та іншими законами;
- встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку, торгівлі на ринках, додержання тиші в громадських місцях, за порушення яких передбачено адміністративну відповідальність;
- затвердження статуту територіальної громади та ін.

Адміністративно-територіальним утворенням другого рангу у Франції є *департаменти*, до повноважень яких належать: побудова та утримання коледжів, укрупнення сільських земельних ділянок, організація шкільного транспортного забезпечення тощо.

Рівню департаменту в Україні відповідає рівень адміністративного району. Районів на території нашої країни майже у 5 разів більше, ніж у Франції департаментів (490 проти 100). При цьому район в Україні займає приблизно в 4 рази меншу площу і має в 6-6,5 разів менше населення, порівняно з департаментом (див. табл. 2). Тому в подальшому бачимо доцільність укрупнення одиниць цього рівня адміністративно-територіального поділу.

І, нарешті, найвищий рівень територіальної організації посідають регіони. Їх у Франції 26. Регіони тут мають дуже широкі повноваження, серед яких: економічний розвиток території регіону; упорядкування територій та їх планування (розроблення схем сталого економічного розвитку територій); контроль за освітою, професійним навчанням та культурним розвитком територій; контроль діяльності у сфері охорони здоров'я.

Регіони у Франції наближені за своїми функціями і повноваженнями до областей в Україні. В обох країнах вони мають приблизно однакові показники

середньої площі території і незначні відмінності щодо середньої кількості населення. Однак, слід зауважити, що в Україні не всі області є приблизно співмірними за показником площі і населення. Тут спостерігаються значні диспропорції (найменша область

України – Чернівецька – має площу 8,1 тис. км², а найбільша – Одеська – 33,3 тис. км²; найбільша кількість населення зафіксована у Донецькій області, найменша – у Чернівецькій області, відповідно 4,4 і 0,9 млн. осіб).

Таблиця 2

Параметри основних адміністративно-територіальних одиниць України по регіонах (на 1.08.2011р.)

Регіони	Кількість сільрад	Середня площа сільради	Середня кількість населення сільради	Кількість районних рад	Середня площа районної ради	Середня кі- лькість на- селення ра- йонної ради
АР Крим	243	110,6	3004	14	1918,6	140152
Вінницька	661	40,1	1247	27	981,9	60638
Волинська	379	53,1	1320	16	125,8	8653
Дніпропетровська	288	110,8	1912	22	1450,6	151135
Донецька	253	104,8	1653	18	1473,2	245235
Житомирська	580	51,4	924	23	1297,0	55506
Закарпатська	307	41,6	2555	13	982,8	96046
Запорізька	263	103,3	1576	20	1359	89775
Івано-Франківська	477	29,2	1642	14	994,9	98571
Київська	605	46,5	1095	25	1125,2	68736
Кіровоградська	376	65,4	1017	21	1170,9	47918
Луганська	206	129,5	1473	18	1482,4	126694
Львівська	632	34,5	1578	20	1091,7	127057
Миколаївська	287	85,7	1329	19	1294,6	62113
Одеська	439	75,9	1809	26	1281,2	91751
Полтавська	461	61,6	1251	25	1149,2	59288
Рівненська	338	59,3	1785	16	1252,9	72089
Сумська	384	62,1	981	18	1324,1	64248
Тернопільська	580	23,8	1048	17	813,1	63652
Харківська	381	82,5	1438	27	1163,5	101531
Херсонська	259	109,8	1631	18	1581,2	60311
Хмельницька	568	36,3	1050	20	1031,5	66227
Черкаська	525	39,8	1071	20	1045,0	64093
Чернівецька	252	32,1	2074	11	736,1	82175
Чернігівська	525	60,7	772	22	1448,4	49703
Україна	10279	58,7	1392	490	1200,3	51946

До основних повноважень районної та обласної рад належать:

- прийняття за пропозицією територіальних громад рішення щодо проведення консультативного опитування з питань, які стосуються їх спільних інтересів;
- здійснення відповідно до закону повноважень щодо організації проведення всеукраїнських референдумів та виборів органів державної влади і місцевого самоврядування;
- затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно району, області, цільових програм з інших питань, заслуховування звітів про їх виконання;
- затвердження відповідно районних, обласних бюджетів, внесення змін до них, затвердження звітів про їх виконання;
- розподіл переданих з державного бюджету коштів у вигляді субвенцій, а районі ради — відповідно до Закону розподіл трансфертів вирівнювання між бюджетами міст районного значення, сіл, селищ;
- вирішення питань управління об'єктами спільної власності, що перебувають в управлінні обласних та

районних рад;

- прийняття рішень з питань адміністративно-територіального устрою в межах і порядку, визначеному законом та ін.

При реформуванні адміністративно-територіального устрою України найбільші зміни торкнуться низового рівня адміністративно-територіального устрою, а саме сільських і районних рад, для яких доцільно провести укрупнення території і надати їм більше повноважень. Проаналізувавши основні параметри областей України з відповідними їм одиницями найбільших унітарних країн Європи, мусимо зробити висновок про те, що вони, за незначним винятком, не менші, а переважно більші, ніж відповідні параметри адміністративних одиниць цих країн. Крім цього, проводити докорінні зміни на рівні областей не дуже доречно, оскільки можуть бути зруйновані усталені соціально-економічні зв'язки, які вже існують на цих територіях досить тривалий час.

Виділяти, в разі потреби, нові адміністративні одиниці необхідно таким чином, щоб вони відповідали зонам соціально-економічного обслуговування

населених пунктів [1, с. 357].

Висновки. Отже, зважаючи на конкретні реальні проблеми адміністративно-територіального устрою України, особливості її системи розселення та комунікацій, ураховуючи зарубіжний досвід, можна зробити висновок, що не докорінна зміна сучасної адміністративної системи є оптимальним напрямом її вдосконалення, а окремі структурні зміни в межах наявної ієрархії, які покращили б її суспільно-географічну якість і функціональні можливості (утворення і зміна окремих одиниць, уточнення їхніх

меж, зміна центрів, упорядкування категорійності поселень та ін.). У геополітичному аспекті необхідно забезпечити такі співвідношення в територіальній структурі державної влади, які об'єктивно сприяли б зміцненню міцності держави, зростанню ефективності державного управління та місцевого самоврядування, а з економічного й економіко-географічного погляду вкрай важливим є зменшення затрат населення і держави на одержання і надання адміністративних послуг, зростання ролі середніх і малих міст.

Список використаних джерел:

1. Дністрянський М.С. Геополітика: Навчальний посібник / М.С. Дністрянський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С.351-361.
2. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX - XXI століть: нові пріоритети: Моногр. / М.І. Долішній; Ін-т регіон. дослідж. НАН України. — К.: Наук. думка, 2006. — 512 с.
3. Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення [Текст]: монографія / Олександр Кучабський ; Львів. регіональний ін-т держ. упр. Нац. акад. Держ. упр. при Президенті України. - Л. : [ЛРІДУ НАДУ], 2010.

УДК 911.3

Юлія Заволока, Тетяна Озерська

ОЦІНКА ПОЛОЖЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ В СИСТЕМІ ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ ГРАФІВ

В статті дана оцінка положення населених пунктів в системі Харківської міської агломерації використовуючи теорію графів. Розкриті понятійні особливості теми дослідження, серед теоретико-графових мір визначенні міри центральності, зв'язаності та форми. Приділена увага індексу доступності, розраховані абсолютні та відносні показники та визначені центральні та периферійні поселення Харківської міської агломерації. Охарактеризовано міру зв'язаності населених пунктів та міру форми Харківської міської агломерації, підраховані альфа-, бета- і фіта- індекси та дана оцінка матриці порядкового сусідства.

Ключові слова: населений пункт, міська агломерація, теорія графів, міри центральності, зв'язаності та форми.

Юлія Заволока, Тетяна Озерська. ОЦЕНКА ПОЛОЖЕНИЯ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В СИСТЕМЕ ХАРЬКОВСКОЙ ГОРОДСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ НА ОСНОВЕ ТЕОРИИ ГРАФОВ. В статье дана оценка положения населенных пунктов, в системе Харьковской городской агломерации используя теорию графов. Раскрыты понятийные особенности темы исследования, среди теоретико-графовых мер определены меры центральности, связанности и формы. Уделено внимание индексу доступности, рассчитаны абсолютные и относительные показатели и определены центральные и периферийные населенные пункты Харьковской городской агломерации. Охарактеризованы меры связанности населенных пунктов и меры формы Харьковской городской агломерации, подсчитаны альфа-, бета- и фи́та- индексы и дана оценка матрицы порядкового соседства.

Ключевые слова: населенный пункт, городская агломерация, теория графов, мера центральности, связанности и формы.

Julia Zavaloka, Tatiana Ozerskaya. ASSESSMENT OF SETTLEMENT'S LOCATION IN THE SYSTEM OF KHARKIV CITY AGGLOMERATION BASED ON GRAPH THEORY. This article assesses the location of human settlements in Kharkiv urban agglomeration using graph theory. The conceptual features of the research topic are revealed; the measures of centrality, cohesion and form are defined among theoretical and graph measures. Attention is paid to the accessibility index; absolute and relative indicators are calculated and the central and peripheral locations of Kharkiv urban agglomeration are defined. The measures of connectedness of settlements and measures of forms of Kharkiv urban agglomeration are characterized; alpha, beta, and the fit-indices are calculated and the evaluation of the matrix of sequence neighborhood is made.

Key words: settlement, the urban agglomeration, graph theory, a measure of centrality, cohesion and form.

Постановка проблеми. У руслі загальних тенденцій урбанізаційних процесів в Україні актуальним стає питання оптимізації системи розселення населення. Специфічною формою розселення населення, що сформувалась на основі великого міста (групи міст), компонентами якої є населені пункти (здебільшого урбанізовані), пов'язані між собою в єдину розселенську систему завдяки спільності і

компактності розміщення та наявності широкої мережі транспортних комунікацій є міська агломерація. Агломерації мають багатоаспектний характер дослідження, оскільки вони розглядається багатьма вченими як відкриті, емерджентні системи, що створюють додатковий соціально-економічний ефект, в їх середовищі зростає рівень використання трудового потенціалу, підвищується рівень розвитку господарства, продуктивність праці, відбувається більш-менш рівномірний розвиток прилеглих територій тощо [1]. Задля підвищення ефективності виконуваних агло-

мераційним утворенням функцій, необхідно систематично та по-детально розглядати його структуру й специфічні характеристики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Слід зазначити, що питання територіальної організації системи розселення населення, функціонування міст та агломерацій розглянути в працях О. Гладкого, В. Джамана, М. Дністрянського, А. Доценка, Ф. Заставного, С. Іщука, Ю. Пітюренка, Є. Перчика, Л. Семенюк, А. Степаненка, О. Топчієва, Б. Хорева, О. Шаблія та інші вчені.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Об'єктом дослідження є Харківська міська агломерація. Базис досліджень - оцінка просторових аспектів розміщення поселень з населенням більше 3 тис. осіб, зв'язаність населених пунктів, насиченість їх контактами, напрямки цих контактів, сусідство тощо, що можливо за допомогою теорії графів. Це і виступає метою даного цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Міські агломерації являють собою скупчення населених місць, які швидко розвиваються в усьому світі; складаються нерідко з десятків, а іноді й із сотень населених пунктів, включаючи сільські поселення, тісно пов'язані один з одним. Їх розвиток - одна з найбільш характерних рис сучасного розміщення продуктивних сил та розселення. Міська агломерація - система територіального зближення і економічно взаємопов'язаних населених місць, об'єднаних стійкими трудовими, культурно-бутовими і виробничими зв'язками, загальної соціальної і технічної інфраструктурою - якісно нова форма розселення, вона виникає як наступник міста в його компактно (автономної, точкової) формі, особливий продукт сучасної урбанізації. Аналізуючи існуючі дослідження слід сказати, про існування великої кількості визначень поряд з терміном «міська агломерація», часто вживаються терміни «локальні системи розселення», «групові системи розселення», «сузір'я міст», «метрополітенські ареали», «міста-поля», «конурбації» та інші [1, 3].

Для розвитку міських агломерацій характерні такі суспільно-географічні процеси, які необхідно оптимізувати та контролювати: збільшення гігантських міських скупчень, що включають ядра, які безупинно ростуть і розповзаються, й залучають у свою орбіту все нові території, концентрація в них великих мас населення; швидкий розвиток передмість і поступовий перерозподіл населення між містами-центрами і приміськими зонами, залучення сільського населення до несільськогосподарської праці, особливо в міській місцевості; маятникові міграції та систематичні пересування побутового обслуговування і відпочинку, які отримують безпрецедентний масштаб [2,3].

Перспективними напрямками дослідження автора залишається виявлення критеріїв виділення міських агломерацій в сучасних соціально-економічних умовах, насамперед на прикладі Харківської міської агломерації. Межі міської агломера-

ції рухливі в часі завдяки зміні найважливішого параметра агломерації - дальності щоденних переміщень від місця проживання до місць прикладання праці: в рамках просторової самоорганізації цих пересувань їх дальність зростає пропорційно збільшенню швидкості засобів транспорту, а витрати часу збільшуються незначно.

Харківська міська агломерація представляє собою моноцентричне, стійке урбанізоване утворення, яке динамічно розвивається (рис. 1). Площа території складає 828,12 км. кв., що становить 2,64% від площі території області та 0,14% від площі території України (наведені дані були виведені автором). Загальна кількість населення - близько 1,450 млн. осіб. За масштабністю Харківська міська агломерація займає 2 місце в Україні та 296 в світі.

Для оцінки положення населених пунктів в системі Харківської міської агломерації нами було обрана теорія графів, що детально описана та проаналізована О.І. Шаблієм [4]. Теорія графів - це розділ якісної геометрії. Якісна геометрія оперує безрозмірними величинами та не використовує ні поняття кута й одиниць його виміру (градуси), ні довжину лінії (метри, сантиметри). Головне в якісній геометрії - наявність просторових елементів - точок, ліній, поверхонь, об'ємів і відношень (зв'язків) між ними. Основним поняттям теорії графів є поняття граф. Граф - це множина X і множина відношень S , заданих на X . Графічно множина X зображується точками, що називаються вершинами графа, а множина S - лініями, так званими ребрами (дугами) графа. Ребро, яке з'єднує дві вершини графа, є інцидентним цим вершинам, а самі вершини - інцидентні ребру [4].

Серед теоретико-графових мір структури економіко-географічних мереж виділяються міри центральності, зв'язаності та форми.

Міри центральності характеризують позиційність населених пунктів (які в роботі, власне, і є графами), що насправді відповідає їх просторовому розташуванню. В цьому дослідженні приділена увага індексу доступності, що розраховується як абсолютний та відносний показник й характеризує міру центральності поселень агломерації [4]. Абсолютний індекс доступності S_i вершини a_i - це сума відстаней d_i від неї до всіх інших вершин графа, тобто S_i - це сума всіх елементів i -го рядка матриці доступності графа (рис. 2, табл. 1).

Вершина з найменшим індексом доступності S_i центральна на графі. Так, за проведеними розрахунками можемо виділити як центральні населені пункти м. Харків ($S_i=55$), м. Рогань ($S_i=68$) та смт. Покотилівка ($S_i=70$), а найвіддаленішими - м. Мерефа й смт. Буди ($S_i=134$).

Іншим абсолютним показником є число Кеніга (K_i), що визначається, як найбільше число i -го рядка матриці доступності (табл.1). Відповідно, центральне положення мають населені пункти з найменшим числом Кеніга.

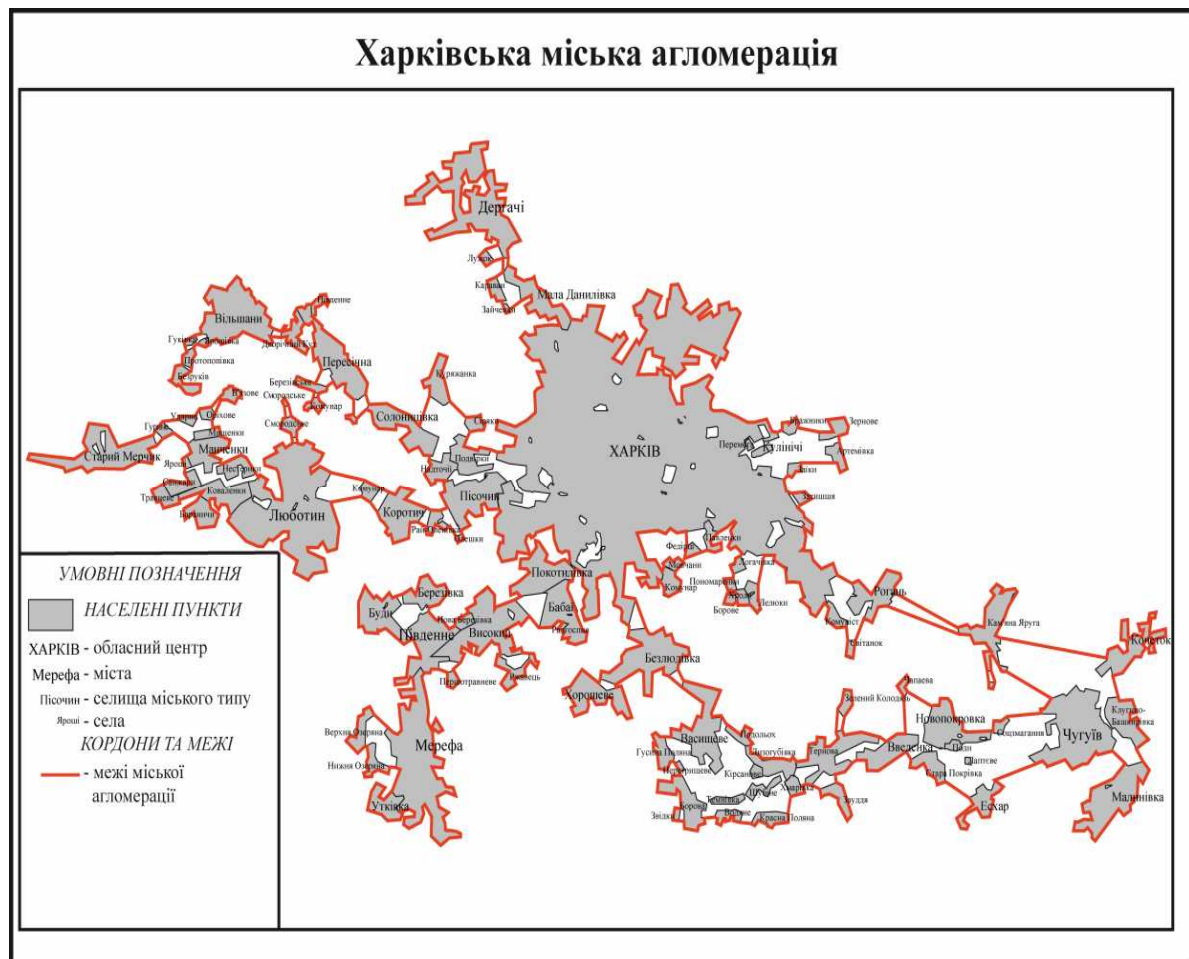

Рис. 1. Харківська міська агломерація (побудовано авторами)

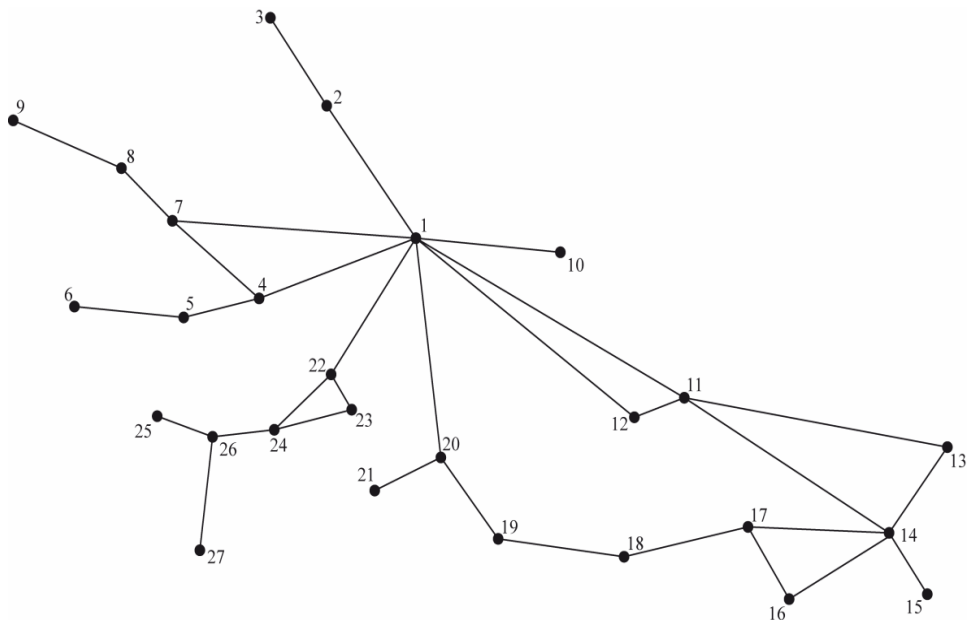

Рис. 2. Граф «Харківська міська агломерація» (побудовано авторами)

Населені пункти: 1. Харків, 2. смт. Мала Данилівка, 3. м. Дергачі, 4. смт. Пісочин, 5. смт. Коротич, 6. м. Люботин, 7. смт. Солоницівка, 8. смт. Пересічна, 9. смт. Вільшани, 10. смт. Кулінічі, 11. смт. Рогань, 12. с. Комуніст, 13. смт. Кочеток, 14. м. Чугуїв, 15. смт. Малинівка, 16. смт. Есхар, 17. смт. Новопокровка, 18. с. Тернова, 19. смт. Васищево, 20. смт. Безлюдівка, 21. смт. Хорошево, 22. смт. Покотилівка, 23. смт. Бабаї, 24. смт. Високий, 25. смт. Буди, 26. м. Південне, 27. м. Мерефа.

Таблиця 1

Матриця доступності графа та індекси доступності його вершин (за рис. 2)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	Si / $\sum L$	Ki	Bi	Ri	Ki2/ Ks
1		1	2	1	2	3	1	2	3	1	1	1	2	2	3	3	3	3	2	1	2	1	2	2	4	3	4	55	4	45,71	0,47	1,00
2	1		1	2	3	4	2	3	4	2	2	2	3	3	4	4	4	4	3	2	3	2	3	3	5	4	5	78	5	32,23	0,33	1,42
3	2	1		3	4	5	3	4	5	3	3	3	4	4	5	5	5	5	4	3	4	3	4	4	6	5	6	103	6	24,41	0,25	1,87
4	1	2	3		1	2	1	2	3	2	2	2	3	3	4	4	4	4	3	2	3	2	3	3	5	4	5	73	5	34,44	0,36	1,33
5	2	3	4	1		1	2	3	4	3	3	3	4	4	5	5	5	5	4	3	4	3	4	4	6	5	6	96	6	26,19	0,27	1,75
6	3	4	5	2	1		3	4	5	4	4	4	5	5	6	6	6	6	5	4	5	4	5	5	7	6	7	121	7	20,78	0,21	2,20
7	1	2	3	1	2	3		1	2	2	2	2	3	3	4	4	4	4	3	2	3	2	3	3	5	4	5	73	5	34,44	0,36	1,33
8	2	3	4	2	3	4	1		1	3	3	3	4	4	5	5	5	5	4	3	4	3	4	4	6	5	6	96	6	26,19	0,27	1,75
9	3	4	5	3	4	5	2	1		4	4	4	5	5	6	6	6	6	5	4	5	4	5	5	7	6	7	121	7	20,78	0,21	2,20
10	1	2	3	2	3	4	2	3	4		2	2	3	3	4	4	4	4	3	2	3	2	3	3	5	4	5	80	5	31,43	0,33	1,45
11	1	2	3	2	3	4	2	3	4	2		1	1	1	2	2	2	3	3	2	3	2	3	3	5	4	5	68	5	36,97	0,38	1,24
12	1	2	3	2	3	4	2	3	4	2	1		2	2	3	3	3	4	3	2	3	2	3	3	5	4	5	74	5	33,97	0,35	1,35
13	2	3	4	3	4	5	3	4	5	3	1	2		1	2	2	2	3	4	3	4	3	4	4	6	5	6	88	6	28,57	0,30	1,60
14	2	3	4	3	4	5	3	4	5	3	1	2	1		1	1	1	2	3	3	4	3	4	4	6	5	6	83	6	30,29	0,31	1,51
15	3	4	5	4	5	6	4	5	6	4	2	3	2	1		2	2	3	4	4	5	4	5	5	7	6	7	108	7	23,28	0,24	1,96
16	3	4	5	4	5	6	4	5	6	4	2	3	2	1	2		1	2	3	4	5	4	5	5	7	6	7	105	7	23,94	0,25	1,91
17	3	4	5	4	5	6	4	5	6	4	2	3	2	1	2	1		1	2	3	4	4	5	5	7	6	7	101	7	24,89	0,26	1,84
18	3	4	5	4	5	6	4	5	6	4	3	4	3	2	3	2	1		1	2	3	4	5	5	7	6	7	104	7	24,17	0,25	1,89
19	2	3	4	3	4	5	3	4	5	3	3	3	4	3	4	3	2	1		1	2	3	4	4	6	5	6	90	6	27,93	0,29	1,64
20	1	2	3	2	3	4	2	3	4	2	2	2	3	3	4	4	3	2	1		1	2	3	3	5	4	5	73	5	34,44	0,36	1,33
21	2	3	4	3	4	5	3	4	5	3	3	3	4	4	5	5	4	3	2	1		3	4	4	6	5	6	98	6	25,65	0,27	1,78
22	1	2	3	2	3	4	2	3	4	2	2	2	3	3	4	4	4	4	3	2	3		1	1	3	2	3	70	4	35,91	0,37	1,27
23	2	3	4	3	4	5	3	4	5	3	3	3	4	4	5	5	5	5	4	3	4	1		1	3	2	3	91	5	27,63	0,29	1,65
24	2	3	4	3	4	5	3	4	5	3	3	3	4	4	5	5	5	5	4	3	4	1	1		2	1	2	88	5	28,57	0,30	1,60
25	4	5	6	5	6	7	5	6	7	5	5	5	6	6	7	7	7	7	6	5	6	3	3	2		1	2	134	7	18,76	0,19	2,44
26	3	4	5	4	5	6	4	5	6	4	4	4	5	5	6	6	6	6	5	4	5	2	2	1	1		1	109	6	23,06	0,24	1,98
27	4	5	6	5	6	7	5	6	7	5	5	5	6	6	7	7	7	7	6	5	6	3	3	2	2	1		134	7	18,76	0,19	2,44

Отже, можна зробити наступні висновки: центральне положення має смт. Покотилівка й м. Харків ($K_i=4$), що мають певні переваги в транспортній доступності, характеризуються високою привабливістю розміщення підприємств господарювання тощо. Такі населені пункти, як м. Люботин, смт. Вільшаги, смт. Малинівка, смт. Есхар,

смт. Новопокрівка, с. Тернова, смт. Буди й м. Мерефа мають найвищий показник числа Кеніга ($K_i=7$), тож вони є периферійними в межах даної агломерації.

За числом Кеніга (абсолютний індекс доступності) всі населені пункти Харківської міської агломерації можна поділити на такі групи (табл. 2).

Таблиця 2

Групи населених пунктів Харківської міської агломерації за числом Кеніга

Група	Населені пункти
Центр (ядро, $K_i=4$)	м. Харків, смт. Покотилівка
Сусіди першого порядку (стосовно ядра, $K_i=5$)	смт. Кулінічі, смт. Рогань, с. Комуніст, смт. Безлюдівка, смт. Пісочин, смт. Солоницівка, смт. Мала Данилівка, смт. Бабаї, смт. Високий
Сусіди другого порядку (стосовно ядра, $K_i=6$)	м. Дергачі, смт. Коротич, смт. Пересічна, смт. Кочеток, м. Чугуїв, смт. Васищеве, смт. Хорошеве, м. Південне
Сусіди третього порядку (стосовно ядра, $K_i=7$)	смт. Люботин, смт. Вільшани, смт. Малинівка, смт. Есхар, смт. Новопокрівка, с. Тернова, смт. Буди, м. Мерефа

Крім абсолютних показників, були розраховані й відносні індекси доступності – індекс Бавелаша (B_i) та індекс Бічема (R_i). Індекс Бавелаша – це відношення дисперсної величини S графа до індексу доступності S_i вершини a_i , що розраховується за формулою 1:

$$B_i = \frac{S}{S_i}, \text{ де } S = \sum_{i=1}^n S_i \quad (1) [4]$$

Вершина з найбільшим показником B_i характеризується як центральна. Отже, центральне положення має м. Харків ($B_i=45,71$), відповідно найменший показник індексу B_i має м. Мерефа та смт. Буди ($B_i=18,76$), які визначаються як периферійні.

Індекс Бічема R_i вершини a_i – це відношення зменшеної на одиницю кількості вершин графа $n-1$ до індексу доступності цієї вершини, розраховується за формулою 2:

$$R_i = \frac{n-1}{S_i} \quad (2) [4]$$

Вершина з найбільшим R_i є центральною. За цим показником, м. Харків ($R_i=0,47$) є центральними, а м. Мерефа та смт. Буди ($R_i=0,19$) найвіддаленіші від центра населені пункти міської агломерації.

Отже, найцентральнішими населеними пунктами в Харківській агломерації є, власне, м. Харків (за всіма можливими індексами його показник незмінно займав лікуючі позиції). Центральне положення відносно інших населених пунктів мають також сусіди м. Харкова – смт. Кулінічі, смт. Рогань, с. Комуніст, смт. Безлюдівка, смт. Покотилівка, смт. Пісочин, смт. Солоницівка й смт. Мала Данилівка. Таке положення в системі агломерації сприяє прискоренню розвитку наявних та потенційних соціальних можливостей.

Міри зв'язаності характеризують насиченість населених пунктів контактами та його триангульованість. Найбільш поширені три міри зв'язаності: альфа-, бета- і фіта-індекси.

Альфа-індекс α – відносний показник, що становить відношення фактичної кількості

незалежних циклів графа до їх максимальної кількості, розраховується за формулою 3:

$$\alpha = \frac{E - V + G}{2V - S} \quad (3) [4],$$

де E – кількість ребер; V – кількість вершин; G – кількість компонент зв'язаності. Для Харківської агломерації показник альфа-індексу дорівнює 0,08, що свідчить про погану зв'язаність населених пунктів між собою.

Бета-індекс β – це відношення кількості ребер до кількості вершин графа, розраховується за формулою 4:

$$\beta = \frac{E}{V} \quad (4) [4].$$

Для досліджуваної агломерації показник бета-індексу дорівнює 1, 185. Даний факт вказує на те, що агломерація має більш ніж один незалежний цикл.

Бета-індекс тісно пов'язаний з матрицею суміжності (сусідства) різних порядків (рис. 2, табл. 3). Проаналізувавши матрицю порядкового сусідства ($M_{п.с.}$) зазначимо наступне: населені пункти агломерації достатньо незв'язані ($M_{п.с.}$ має багато стовпчиків), кількість сусідів третього й четвертого порядків значно вища, ніж сума сусідів першого чи другого порядків.

Фіта-індекс (ϕ) – відношення фактичної кількості ребер графа до їх максимальної кількості, розраховується за формулою 5:

$$\phi = \frac{E}{3(V-2)} \quad (5) [4],$$

де E – кількість ребер графа; V – кількість його вершин. В даному випадку показник фіта-індекса дорівнює 0,43 (максимальний показник $\phi=1$). Це означає, що в плані зв'язаності населених пунктів Харківській міській агломерації є куди зростати.

Міра форми характеризує географічну мережу агломеративного утворення. Існує декілька способів обчислення цього показника. Один із них полягає в аналізі матриці порядкового сусідства $M_{п.с.}$. Тут поняття форми графа асоціюється з поняттям його

компактності і залежить від зв'язаності. За даними М_{п.с} Харківська міська агломерація має не дуже компактну форму (в матриці дуже мало нулів й сума

сусідів першого порядку відносно інших показників мала).

Таблиця 3

Матриця порядкового сусідства населених пунктів Харківської міської агломерації (за рис. 2)

Номер вершини	Порядок сусідів							Σ
	1	2	3	4	5	6	7	
1	8	9	7	2	0	0	0	26
2	2	7	8	7	2	0	0	26
3	1	1	7	8	7	2	0	26
4	3	8	8	5	2	0	0	26
5	2	2	7	8	5	2	0	26
6	1	1	2	7	8	5	2	26
7	3	8	8	5	2	0	0	26
8	2	2	7	8	5	2	0	26
9	1	1	2	7	8	5	2	26
10	1	7	9	7	2	0	0	26
11	4	9	8	3	2	0	0	26
12	2	8	10	4	2	0	0	26
13	2	5	7	7	3	2	0	26
14	5	3	7	6	3	2	0	26
15	1	4	3	7	6	3	2	26
16	2	4	3	6	6	3	2	26
17	3	4	3	6	5	3	2	26
18	2	3	5	6	5	3	2	26
19	2	3	9	7	3	2	0	26
20	3	8	8	5	2	0	0	26
21	1	2	8	8	5	2	0	26
22	3	8	9	6	0	0	0	26
23	2	2	9	7	6	0	0	26
24	3	3	7	7	6	0	0	26
25	1	2	2	1	7	7	6	26
26	3	2	1	7	7	6	0	26
27	1	2	2	1	7	7	6	26
Σ	64	118	166	158	116	56	24	702

Іншою мірою форми економіко-географічних мереж модельованих графів є показник π . Він визначається як відношення загальної довжини S мережі до її діаметра d , розраховується за формулою 6:

$$\pi = \frac{S}{d} \quad (6) [4]$$

Змістовно міра π інтерпретується як кількість ребер графа, яка припадає на одну ланку (ребро) його найдовшого ланцюга (діаметра). Так для досліджуваної території $\pi=4,57$. Взагалі-то, доведено, що чим більше розвинена територія, тим міра форми π вища. Тож, показник Харківської агломерації свідчить про не дуже зручну конфігурацію

утворення.

Висновки. Харківська міська агломерація має беззаперечного лідера центральності, ядро – м. Харків, яке має певні переваги в транспортній доступності з різних населених пунктів агломерації, характеризується високою привабливістю розміщення підприємств господарювання, реалізації трудового потенціалу тощо. Розвиток міста Харкова сприяв розширенню навколо нього зони найбільшого впливу, куди увійшли населені пункти-сусіди. Проте велика частка населених пунктів значно віддалена від ядра, через що розвиток агломерації відбувається менш комплексно. Зв'язаність населених пунктів агломерації між собою досить слабка – усі вони тягнуться до міста-ядра, з яким зв'язки більш-менш

стабілізовані, проте контакти між населеними пунктами другого, третього значення досить не врегульовані. Даний факт гальмує розвиток агломеративного утворення, як цілісної територіальної системи та як соціальної й

виробничої мережі. Форма (конфігурація) Харківської агломерації лежить в основі проблем центральності та зв'язаності. На даному етапі розвитку, форма агломерації є доволі не досконалою, в силу без контролю її розвитку з боку держави.

Список використаних джерел:

1. Гладкий О.В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій / Олександр Віталійович Гладкий. - К.: ВГЛ «Обрії», 2008. - 306 с.
2. Лаппо Г.М. Развитие городских агломераций в СРСР / Георгий Михайлович Лаппо. - М.: «Наука», 1978. - 152 с.
3. Перцик Е.Н. География городов (геоурбанистика) / Евгений Наумович Перцик. - М: Высшая школа, 1991. - 317 с.
4. Шаблій О.І. Математичні методи в соціально-економічній географії / Олег Іванович Шаблій. - Львів: «Світ», 1994. - 304 с.

УДК 314.18 (477.52)

Олеся Корнус

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ

У статті досліджено сучасну демографічну ситуацію у Сумській області напередодні другого Всеукраїнського перепису населення. Проаналізована демографічна ситуація як у цілому по регіону, так і окремо у містах та сільській місцевості. Охарактеризовано динаміку народжуваності, смертності та природного приросту населення. Визначено основні чинники демографічної кризи, що впливають на рівень народжуваності, смертності, природного скорочення населення. Подано ряд рекомендацій щодо поліпшення демографічної ситуації в регіоні.

Ключові слова: демографічна ситуація, народжуваність, смертність, природний приріст.

Олеся Корнус. ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В СУМСКОЙ ОБЛАСТИ НАКАНУНЕ ВТОРОЙ ВСЕУКРАИНСКОЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ. В статье исследована современная демографическая ситуация в Сумской области накануне второй Всеукраинской переписи населения. Проанализирована демографическая ситуация как в целом по региону, так и отдельно в городской и сельской местности. Дана характеристика динамики рождаемости, смертности и естественного прироста населения. Определены основные факторы демографического кризиса, влияющие на уровень рождаемости, смертности, естественной убыли населения. Представлен ряд рекомендаций по улучшению демографической ситуации в регионе.

Ключевые слова: демографическая ситуация, рождаемость, смертность, естественный прирост.

Olesya Kornus. DEMOGRAPHIC SITUATION IN SUMY OBLAST EVE OF UKRAINIAN POPULATION CENSUS. The article explored the modern demographic situation in the Sumy region on the eve of the All-Ukrainian population census. Analyzed the demographic situation as a whole in the region, and separately in urban and rural areas. The characteristics of fertility, mortality and natural population growth. Identifies the key factors of the demographic crisis affecting the level of fertility, mortality and natural population decline. A number of recommendations to improve the demographic situation in the region.

Keywords: demography, fertility, mortality, natural growth.

Постановка проблеми. Загострення економічної кризи, зниження рівня життя, зростання бідності, низький ступінь розвитку соціальної сфери, що спостерігається останніми роками як в Україні, так і у Сумській області зокрема, призвели до подальшого погіршення демографічної ситуації: скорочення чисельності населення, тривалості життя, порушення статеві-вікової структури населення, зростання рівня смертності, відкладання шлюбів, збільшення кількості розлучень, негативне сальдо міграції тощо. За прогнозами вчених, чисельність населення України у найближчі 40 років скоротиться на 10 млн. осіб. За даними нового звіту американської дослідницької організації Population Reference Bureau (PRB, «Довідкове бюро з народонаселення»), зараз в Україні проживає 45,9 млн. осіб, у 2025 р. чисельність населення скоротиться до 41,9 млн., а у 2050 р. очікується лише 35,3 млн. [4].

Зниження народжуваності є основною причиною загострення демографічної кризи як в Україні в цілому, так і в Сумській області. Глобальна тенденція зниження народжуваності посилюється у зв'язку з економічною кризою, невпевненістю у майбутньому, зниженням рівня добробуту населення, руйнуванням системи дошкільного та позашкільного виховання, незадовільним станом репродуктивного здоров'я населення. Через низьку народжуваність деформується віковий склад населення, зменшується його демографічний і трудовий потенціал. Саме населення є одним із індикаторів соціально-економічного розвитку як держави, так і регіонів. У 2010 р. Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження «Про проведення у 2012 році Всеукраїнського перепису населення». У зв'язку з цим і виникає потреба деталізації демографічних досліджень на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми демографічної ситуації в Україні знахо-

дяться у полі зору багатьох науковців. З науковою тематикою даного дослідження пов'язаний цілий ряд наукових публікацій таких авторів, як О. Алексєєв, Д. Богиня, О. Багуцький, В. Джаман [1], Ф. Заставний, Е. Лібанова [3], С. Мельник, Л. Немець, С. Пирожков, О. Перхач, В. Стещенко, О. Топчієв [7], М. Фашевський, О. Хомра та ін. Є чимало праць, які присвячені аналізу територіальних відмінностей демографічної ситуації та демографічним проблемам окремих регіонів [9]. Дослідженнями у даному напрямку займаються ряд науково-дослідних інститутів і центрів: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, Інститут географії НАНУ, Центр демографії і екології людини ІНП РАН, Інститут географії РАН (Москва, Росія).

Метою статті є аналіз динаміки демографічної ситуації у Сумській області напередодні другого Всеукраїнського перепису населення та шляхи вирішення демографічної проблеми на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Демографічна ситуація, що склалася у Сумській області напередодні другого Всеукраїнського перепису населення, характеризується як кризова. Спостерігається зменшення загальної чисельності населення при збільшенні смертності людей, у т.ч. працездатного віку, високий рівень смертності, скорочення середньої тривалості життя, деформація статеві-вікової структури населення, нестабільні шлюбно-сімейні відносини, масове поширення бездітності або одинокості.

На момент утворення Сумської області у 1939 р. загальна чисельність населення становила 1706,1 тис. осіб. Це найвищий показник за час існування області з моменту її утворення. Перепис населення 1959 р. зафіксував різке зменшення чисельності населення, що пов'язане з великими втратами під час Великої вітчизняної війни. До 1970 р. населення області поступово зростало, але так і не досягло довоєнної чисельності. А вже перепис населення 1989 р. показав скорочення населення на 71,3 тис. осіб. Процес депопуляції населення продовжувався далі. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р. в області чисельність населення скоротилася на 206,4 тис. осіб, порівняно з 1989 р. і складала 1299,7 тис. осіб, що становить 90,8% до рівня 1989 р. Процес скорочення населення продовжувався і у післяпереписний період.

За 2001-2011 рр. Сумщина втратила ще 127,4 тис. осіб. Станом на 1 січня 2011 р. загальна чисельність населення регіону становила 1161,5 осіб (19 місце серед регіонів України), у т.ч. чисельність міського населення зменшилась до 783 тис. осіб (67,4%), сільського – 378,5 (32,6%) тис. осіб. Тобто відзначається скорочення чисельності як сільського, так і міського населення. Однак, якщо чисельність міського населення почала поступово скорочуватись після 1989 р. і цей процес триває й далі, то чисельність сільського населення мала тенденцію до скорочення від року утворення Сумської області (рис. 1).

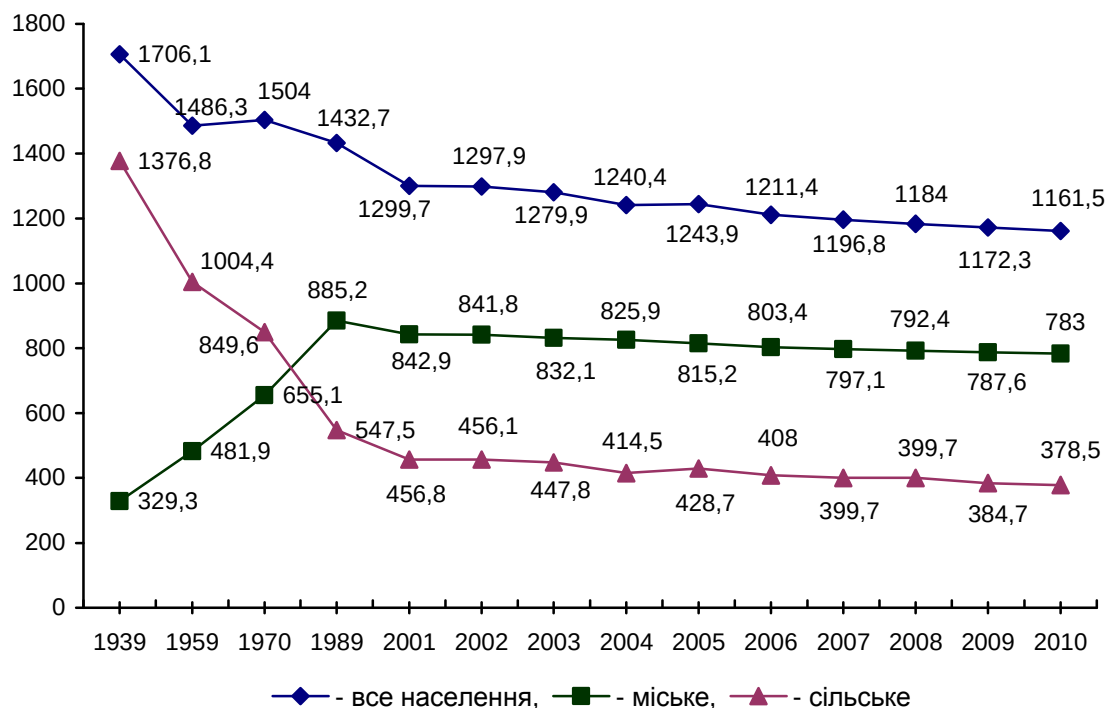

Рис. 1. Динаміка чисельності населення Сумської області протягом 1939-2011 рр. (побудовано за даними [5; 6; 8])

Одним із головних чинників, що впливає на загострення демографічної кризи у Сумській області, є падіння народжуваності. Народжуваність, разом із

смертністю, є основним демографічним процесом. Саме вона у даний час робить вирішальний вплив на характер відтворення населення. Від неї, головним

чином залежить те, як у суспільстві здійснюється процес заміщення поколінь. На народжуваність впливає ряд причин: економічних, соціальних, психологічних, біологічних. У новому тисячолітті відбулися зміни соціального статусу жінки, розширення сфери її позасімейних інтересів, підвищення рівнів освіти та зайнятості, побудови своєї кар'єри тощо, що суттєво вплинуло на рівень народжуваності населення.

В Україні у 2009 р. найнижча народжуваність спостерігалася у північних та східних областях: Сумській (9,1‰), Чернігівській (9,4‰), Луганській (9,3‰), Донецькій (9,7‰). У 2009 р. у Недригайлівському районі Сумської області була зафіксо-

вана найнижча народжуваність в Україні – 7,2‰. Протягом 2010 р. в регіоні народжуваність ще скоротилася, опустившись до 8,9‰.

Аналіз народжуваності в області протягом 1950-2010 рр. встановив, що найбільші її показники зафіксовані у 1950 р. і становили 21,6 народжених на 1000 осіб. Як видно з рис. 2 у Сумській області спостерігалася поступове зменшення народжуваності до 2002 р., коли коефіцієнт народжуваності досягнув свого мінімального значення (6,7‰). Протягом 2003-2009 рр. народжуваність поступово зростала, коефіцієнт народжуваності у 2009 р. досяг 9,1‰. Однак, вже протягом 2010 р. рівень народжуваності знизився (рис. 2).

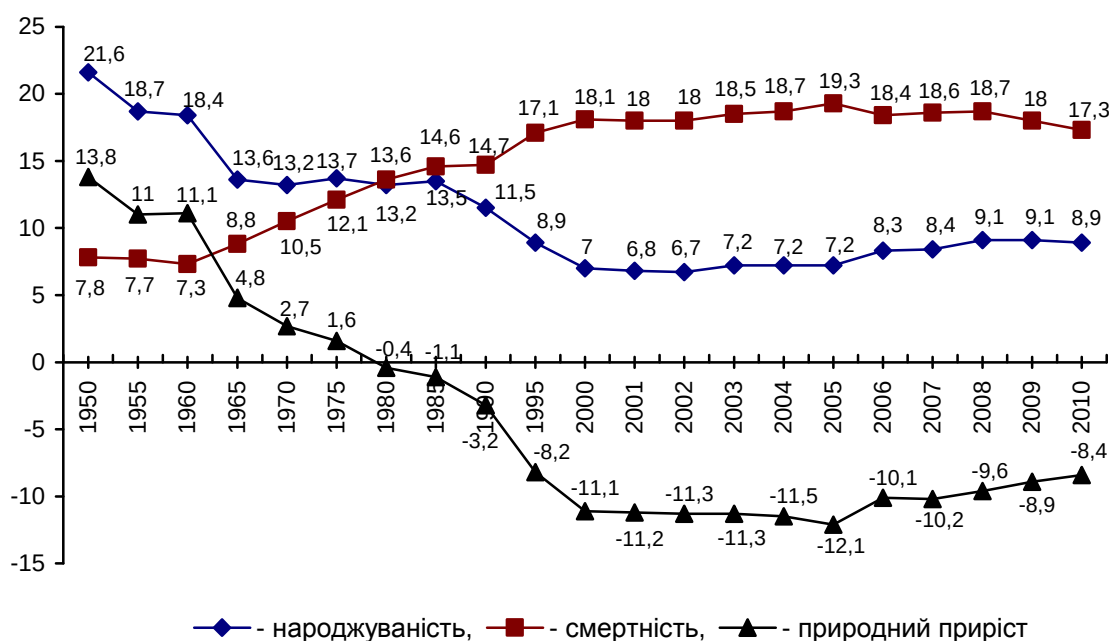

Рис. 2. Динаміка народжуваності, смертності та природного приросту (%) населення у Сумській області за 1950-2010 рр. (побудовано за даними [5; 6; 8])

За даними управління статистики у 2010 р. [2] в області народилося 10360 дітей, що на 321 дитину менше, ніж у 2009 р. Показник народжуваності зменшився порівняно з 2009 р. з 9,1 до 8,9 народжених на 1000 жителів. У порівнянні з 2009 р. спостерігалася зростання показника народжуваності у м. Шостка, Роменській міськраді та 10 районах області. Найбільше зростання зафіксовано у Конотопському (з 7,3 до 8,7 особи на 1000 населення), Охтирському (з 7,7‰ до 8,9‰), Липоводолинському (з 7,5‰ до 8,6‰) районах. Найвищими показники народжуваності були у Роменській міськраді (10,3 народжених на 1000 населення), Лебединській міськраді та Краснопільському районі (по 10,2‰), Сумській міськраді (10,0‰); найнижчі – у Великописарівському (7,2‰), Недригайлівському, (7,4‰), Глухівському (7,5‰) районах. У Путивльському районі рівень народжуваності залишився на рівні показника 2009 р.

Початок 1990-х рр. в Україні ознаменувався стрімким зростанням смертності. У Сумській області це зростання почалося ще з 1985 р. і швидкими темпами зростало до 2006 р. досягнувши найвищого показника 19,3 на 1000 осіб. Далі коефіцієнт смерт-

ності поступово знижувався і у 2010 р. становив 17,3‰. Кількість померлих у 2010 р. складала 20146 осіб, що на 1014 осіб менше, ніж у 2009 р. Найбільше зниження смертності спостерігалось у Тростянечкому (з 21,7 до 18,9 особи на 1000 жителів), Недригайлівському (з 23,3‰ до 20,9‰), Шосткинському (з 25,5‰ до 23,0‰) районах. Зростання показника смертності населення спостерігалось у Середино-Будському районі (з 19,8 до 21,2 особи на 1000 жителів), Конотопській міськраді (з 13,5‰ до 13,7‰), Липоводолинському районі (з 20,8‰ до 21,0‰) та Білопільському (з 19,8‰ до 19,9‰).

На високий коефіцієнт смертності в регіоні впливає ряд чинників: висока частка людей пенсійного віку, висока захворюваність населення, низький рівень медичного обслуговування, особливо у сільській місцевості, низький рівень та несприятливі умови життя та праці значної частини населення, поширеність шкідливих звичок та нехтування нормами здорового способу життя. Найбільша кількість смертей у 2010 р., особливо у працездатному віці, спостерігалася від хвороб системи кровообігу, онкозахворювань, нещасних випадків, отруєнь і

травм. Сучасна демографічна ситуація характеризується і високою смертністю чоловіків, яка частково спричиняється природними факторами, але сучасна наука пояснює її переважно суспільними факторами. Чоловіки мають нижчу життєздатність, ніж жінки. Висока смертність чоловіків припадає на найкращі роки життя і цей статевий дисбаланс набув особливо великих розмірів у працездатному віці з максимумом в інтервалі віку від 20 до 40 років.

Основним джерелом формування загальної чисельності населення є його природний приріст, що

є результатом взаємодії народжуваності та смертності. У Сумській області спостерігається тривала тенденція природного скорочення населення. Найвищі показники природного приросту відмічалися у 1950 р. (13,8%), після чого темпи приросту поступово знижувалися, аж поки у 1980 р. коефіцієнт природного приросту не опустився до негативних значень (–0,4%). Зауважимо, що серед міського населення природне скорочення починається лише з 1995 р. (–4,1%), тоді як у сільській місцевості це явище почалося ще у 1970 р., коли склало –0,9% (рис. 3).

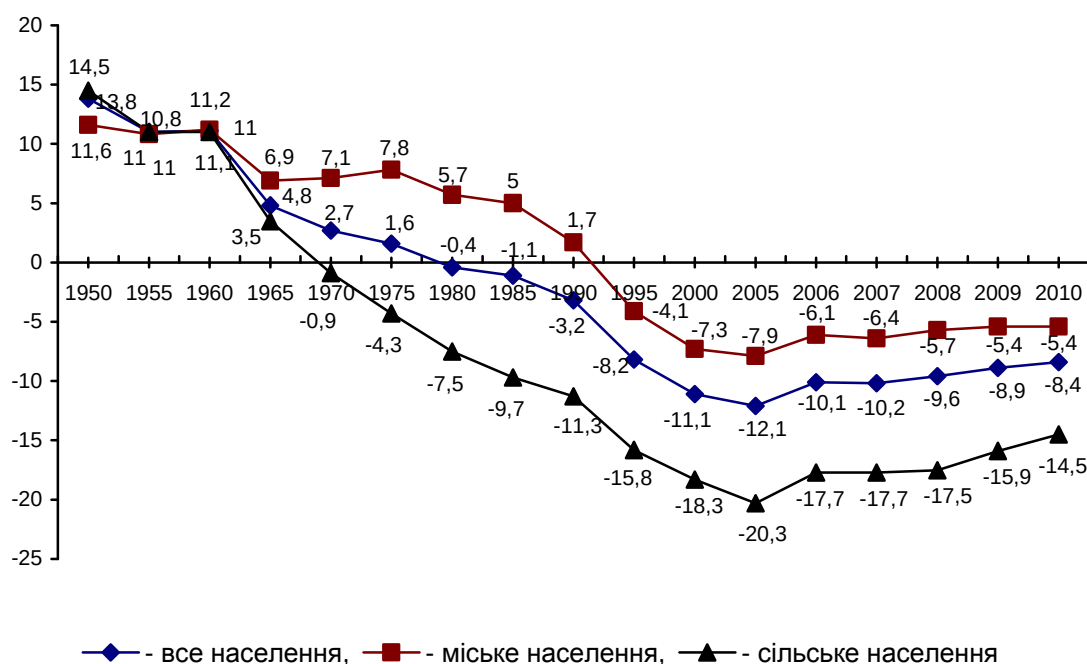

Рис. 3. Динаміка природного приросту населення Сумської області за 1950–2010 рр. (побудовано за даними [5; 6; 8])

Незважаючи на незначне зростання народжуваності у останні роки, в цілому у Сумській області спостерігається прогресуюче природне скорочення населення як у міських поселеннях, так і у сільській місцевості. Однак, деяке покращення все таки спостерігається. Найгірший показник природного скорочення був зафіксований у 2005 р. Саме цей рік є переломним у демографічній ситуації, як по області у цілому, так і у сільській місцевості та і містах. Вже з 2006 р. спостерігається уповільнення темпів природного скорочення. Як видно з рис. 3, природне скорочення населення у сільській місцевості у 2005 р. становило –20,3 на 1000 населення, а у містах –7,9. Протягом п'яти років ситуація поступово стабілізувалася і у 2010 р. природне скорочення населення в області становило –8,4%, у т.ч. у містах –5,4%, а у сільській місцевості –14,5%.

Одним з показників демографічної проблеми сучасної України та її регіонів є суттєве відставання від розвинених європейських країн за показником очікуваної тривалості життя. Різниця у тривалості життя чоловіків і жінок в Україні перевищує 11 років, тоді як в економічно розвинених країнах цей показник становить 5–6 років. Ризик смерті для чо-

ловіка у 20–24 роки перевищує такий для жінки у 3,3 рази, а імовірність смерті у працездатному віці для чоловіка сягає 37% [2].

У Сумській області спостерігається поступове зростання середньої очікуваної тривалості життя чоловіків до 65 років, а жінок – до 75,7 років. Резервами підвищення тривалості життя, пов'язаними з поліпшенням санітарно-епідеміологічної ситуації та зниженням травмонебезпечності довкілля, є, передусім, зниження смертності населення регіону від інфекційних хвороб, хвороб системи кровообігу, органів травлення та зовнішніх дій. Однак, негативний вплив на зростання середньої очікуваної тривалості життя може мати зростання смертності від онкозахворювань, ВІЛ-інфекцій та СНІДу, туберкульозу, захворюваність від яких не знижується вже протягом багатьох років.

Крім цих показників, погіршення параметрів відтворення населення провокують такі демографічні чинники, як подальше старіння населення, зростання кількості людей похилого віку. У віковій структурі за останні роки спостерігається подальше старіння населення, внаслідок чого змінюються найважливіші показники його відтворення. В 90-ті роки старіння

населення відбувалося внаслідок падіння народжуваності, що автоматично зменшувало частку дітей у загальній кількості населення. Частка осіб, старше за 60 років, в області – 22,1% (Україна – 20,4%), що розцінюється як дуже високий рівень демографічної старості. У Сумській області середній вік населення складає 41,8 років, у міських поселеннях – 40,5, у сільській місцевості 44,4 років.

Висновки. Отже, проведене дослідження показало, що демографічна ситуація в Сумській області залишається достатньо складною, незважаючи на деяке покращення демографічних показників, таких як незначне покращення показників народжуваності, смертності та уповільнення темпів природного скорочення населення. Сучасний стан процесу відтворення населення області можна характеризувати як глибоко кризовий. Причини цієї демографічної кризи формувались протягом багатьох років, але головною причиною у перехідний період була і є глибока за-тяжна економічна криза, в якій опинилась Україна.

Для поліпшення демографічної ситуації в регіоні владі потрібно реалізувати комплекс заходів, спрямованих на стимулювання народжуваності, охорони і збереження здоров'я дітей, сприяння підвищення добробуту сімей та молоді. Потрібно розробити програми подолання бідності на основі зростання доходів та рівня життя всього населення, реформу-

вання сфери праці, забезпечення ефективної зайнятості, яка має стати надійною гарантією належного рівня життя. Подолання демографічної кризи у Сумській області та досягнення сталого демографічного розвитку полягає не стільки у подоланні депопуляції, скільки в підвищенні якості населення, збереженні та відтворенні його життєвого і трудового потенціалу. Підвищення матеріального добробуту не гарантує підвищення народжуваності. Очевидно потрібні додаткові умови, зокрема, впевненість у завтрашньому дні, певні гарантії для майбутньої дитини у вигляді освіти, безпеки, соціального захисту. Важливо сформулювати нову концепцію розвитку суспільства, яка за сприятливих умов змогла б стати національною ідеєю. Складна ситуація відмічається у сільській місцевості Сумської області, тому державі потрібно звернути увагу на проблеми села. Доцільно проводити заходи зі збереження сільського населення, а саме створити програми з відродження села, стимулювати міграцію молоді у сільську місцевість, підтримувати розвиток приватних, фермерських господарств, впорядкувати системи сфери обслуговування сільської місцевості, покращити роботу транспортної мережі та збільшити протяжність шляхів із твердим покриттям, газифікувати сільську місцевість, стимулювати житлове будівництво тощо.

Список використаних джерел:

1. Джаман В.О. До проблеми територіальних особливостей демографічних процесів в Україні / В. О. Джаман // *Український географічний журнал*. – 1998. – № 3. – С. 13-18.
2. Кількість народжених, померлих та природний приріст (скорочення) населення Сумської області у січні-грудні / *Експрес-випуск №120 від 17.02.2011 р.* – Суми: Головне управління статистики у Сумській області, 2011. – 1 с.
3. Концепція демографічного розвитку України на 2005-2015 рр. (проект) : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.cpsr.org.ua/index.php>.
4. Лібанова Е.М. Демографічні перспективи України: 2000-2075 роки / Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, О.В. Пожняк та ін. // *Зайнятість та ринок праці* : Міжвід. наук. зб. – К. : РВПС України НАН України, 1999. – Вип. 11. – С. 126–141.
5. Міжнародні експерти: населення України через 40 років зменшиться на 10 млн. – занадто мало дітей [Електронний ресурс] : Режим доступу – http://www.newsru.ua/ukraine/17jan2011/narodz_sa_jana.html
6. Склад населення Сумської області за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.: Статистичний збірник. – Суми: Обласне управління статистики, 2003. – 77 с.
7. Сумське обласне управління статистики [Електронний ресурс] : Режим доступу: www.sumystat.sumy.ua.
8. Топчієв О.Г. Геодемографічний процес: зміст і функції поняття / О.Г. Топчієв, З.Б. Куделіна, В.В. Яворська // *Український географічний журнал*. – 2000. – № 2. – С. 25-27.
9. Чисельність населення на 1 січня 2011 року та середня чисельність за 2010 рік в Україні [Електронний ресурс] : Режим доступу – http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/ds/kn/kn_u/kn1210_u.html.
10. Яворська В.В. Сучасні геодемографічні процеси Миколаївської області / В.В. Яворська // *Географія і сучасність*. Зб. наук. праць. НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2000. – Вип. 3. – С. 208-214.

УДК 911.3

Катерина Сегіда, Людмила Ключко, Зоя Бойко

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

В статті розглянуті сучасні міграційні процеси в Харківській області. Визначені часові особливості інтенсивності та обсягу міграції населення області. Проаналізовані показники міграції населення, диференційовано за напрямом руху. Виявлені структурні особливості міграції населення, зокрема проаналізовано повікові коефіцієнти зовнішньої та внутрішньої міграції населення Харківської області. Визначено сучасні тенденції міграції населення Харківської області та обґрунтовано її значення для демографічного розвитку регіону.

Ключові слова: населення, міграція, міграційні процеси, міграційний рух, інтенсивність та обсяг міграції, зовнішня міграція, внутрішня міграція, повікові коефіцієнти міграції.

Екатерина Сегіда, Людмила Ключко, Зоя Бойко. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены современные миграционные процессы в Харьковской области. Определены временные особенности интенсивности и объема миграции населения области. Проанализированы показатели миграции населения, дифференцированно по направлению движения. Выявлены структурные особенности миграции населения, в частности проанализированы повозрастные коэффициенты внешней и внутренней миграции населения Харьковской области. Определены современные тенденции миграции населения Харьковской области и обосновано ее значение для демографического развития региона.

Ключевые слова: население, миграция, миграционные процессы, миграционное движение, интенсивность и объем миграции, внешняя миграция, внутренняя миграция, повозрастные коэффициенты миграции.

Kateryna Segida, Lyudmyla Klyuchko, Zoya Boyko. MODERN TRENDS OF MIGRATION PROCESSES IN THE KHARKIV REGION. The article deals with contemporary migration processes in the Kharkiv region. Temporal features of the intensity and volume of migration were defined. The rates of migration, differentiated by the direction of motion, were analyzed. The structural features of population migration were revealed, in particular the age-specific external and internal migration of the Kharkiv region were analyzed. The current trends of population migration of the Kharkiv region were identified.

Keywords: population, migration, movement, intensity and volume of migration, international migration, internal migration, age-specific migration.

Вступ. Міграційний рух населення є одним з основних чинників кількісних та якісних характеристик населення, важливою передумовою демографічного розвитку та впливає на всі сфери соціального, економічного та політичного розвитку регіону. Територіальні відмінності у розселенні населення впливають і на особливості міграційних процесів. Це проявляється у показниках міждержавної та міжрегіональної міграції населення, зокрема у показниках його міграційної активності. Процеси міграції обумовлені в основному безпосереднім впливом соціально-економічних чинників, а також частково опосередкованим впливом (через зміну статеву-вікової структури населення в результаті його природного руху) чинників структурного характеру. Соціально-економічна сутність міграції населення визначається її функціями, найважливішими із яких є перерозподіл населення між певними територіями. В аспекті чого, все більшої актуальності набувають дослідження структурних особливостей міграцій регіону та їх часових тенденцій.

Виклад основного матеріалу. У Харківському регіоні основні показники міграційної ситуації (рис. 1) відрізняються від середніх по Україні: міграційне сальдо є позитивним, за рахунок міграційного притоку регіон компенсує певну частину втрат від природного зменшення населення.

Область характеризується високою інтенсивністю міграції, переважанням обсягів зовнішньої над внутрішньою (12,9 % до 8,7 % відповідно); позитивний показник зовнішньої міграції є наслідком досить високого суспільного розвитку Харківщини порівняно з іншими регіонами України, до того ж позитивно впливає безпосередня близькість області до

кордону з Росією, що призводить до особливо інтенсивної міграції населення у цьому напрямку. Проте варто відзначити тенденцію до зменшення міграційного обсягу за період 2002–2009 рр., що свідчить про відносну стабілізацію соціальної, економічної, політичної ситуації тощо.

Якщо вести мову про рівень міграційної активності, диференційовано за територією, зазначимо, що на формування населення вплив має не тільки зовнішня міграція населення, а й внутрішня – в якості перерозподілу населення по районах, і відповідно – зміна характеристик населення. Загальний обсяг міграції формується як результат внутрішньорегіональних та зовнішньорегіональних переміщень населення; тому розподіл відповідає основним тенденціям по двох наведених складових.

Сукупний показник міграційної рухливості є відображенням ряду соціально-економічних перетворень в регіоні та окремих його частинах. Відмінності динаміки коефіцієнтів міграційного обороту міського і сільського населення визначають надзвичайно чітко виражену тенденцію до їх згладжування: в 1990 р. коефіцієнт міграційного обороту сільського населення перевищив відповідний показник для міського населення [1]. В подальшому мала місце тенденція до зростання відмінностей значень аналізованих показників, зумовлена більш високими темпами зниження інтенсивності міграційної рухливості сільського населення. Зниження інтенсивності міграційної рухливості населення відбувалося переважно за рахунок зниження міцності міграційних взаємозв'язків віддалених областей. В цілому, просторовий розподіл за сальдо загальної міграції дозволяє зробити висновок, що найбільший вплив має м. Харків як обласний центр та місто з високим суспільним розвитком; подальша тери-

торіальна диференціація міграційних процесів пояснюється здебільшого напрямками основних транспортних магістралей із збільшенням інтенсивності в

радіальному напрямку від м. Харкова та утвореної їм асоціації [5].

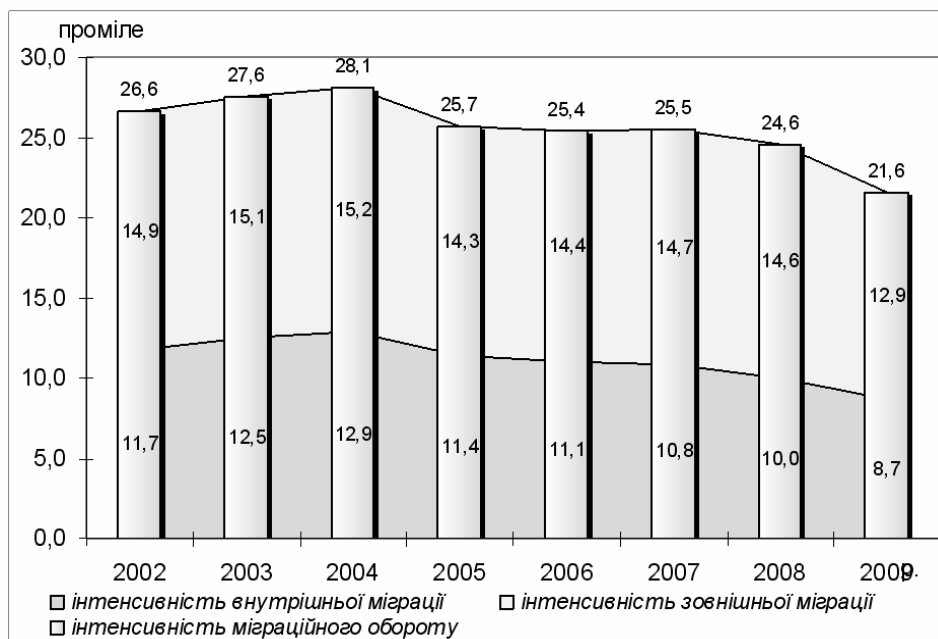

Рис. 1. Динаміка інтенсивності міграційної рухливості населення Харківської області за 2002 – 2009 рр. (побудовано за даними [2])

Зовнішня міграція призводить до зміни загальної чисельності населення області, а напрямом такої зміни визначається співвідношенням чисельності прибулого і вибулого населення. Традиційно, Харківська область характеризується позитивним сальдо міграції (рис. 2). Хоча відзначається зменшення обсягів міграції, проте ці зміни у показниках прибуття та вибуття співвідносні, завдяки чому область не втрачає населення за рахунок міграції. Зазначимо поживлення міграційної рухливості у 2003–2007 рр.

(максимального значення набула у 2004 р., міграційний приріст склав 2,0 ‰), зменшення її до рівня 2002 р. у 2009 р. (0,8 ‰ та 0,7 ‰ відповідно). Зменшення і стабілізація показників свідчать про «наповнення міста» і усталеність структури його населення. Сальдо механічного руху має додатний показник. Харківська область є однією із розвинених областей України у промисловому, культурному, соціально-економічному відношенні, тому і показники майже не відрізняються [2, 5].

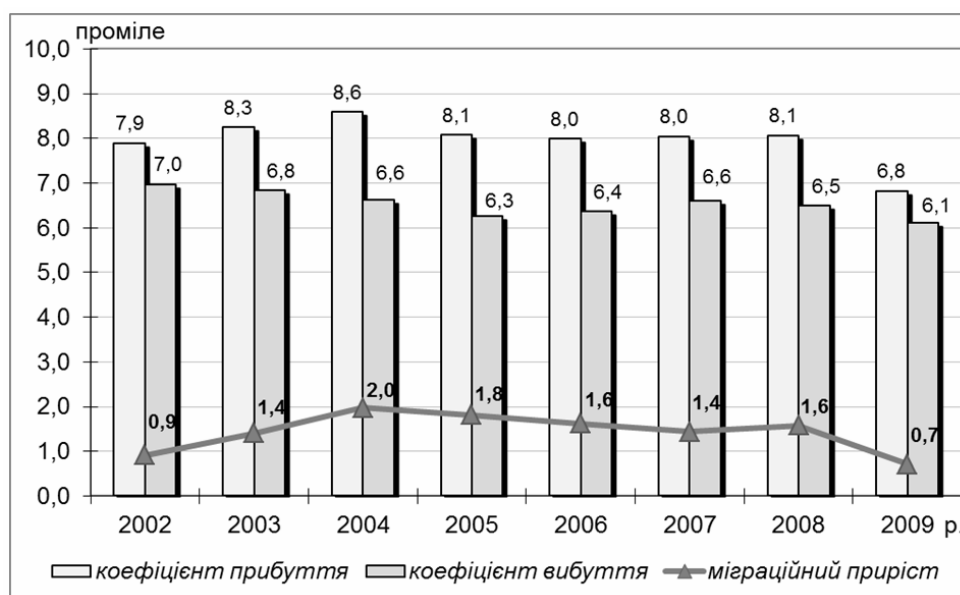

Рис. 2. Динаміка міграційного руху населення Харківської області за період 2002 – 2009 рр. (побудовано за даними [2])

Вільне переміщення капіталу в райони з найбільш високими темпами економічного росту, створення наукових зон, формування основ технологій та інших нових форм територіальної організації постіндустріального виробництва передбачає високу міграційну рухливість працездатного населення як неодмінну передумову. Висока міграційна рухливість населення є типовою для ринкової економіки з відносно високими темпами росту.

Серед зовнішніх мігрантів переважають особи працездатного віку (рис. 3). Зазначимо, що найбільша чисельність прибулих – у віці 15–19 рр., що говорить про міграцію молоді на навчання, і дану тезу

підтверджує той факт, що найбільша чисельність вибулих – у віці 20–24 рр., що говорить про закінчення навчання, отримання диплому та від'їзд з області. Проте частка вибулих близько на 1000 осіб менша, ніж прибулих; тобто населення області поповнюється за рахунок осіб фертильного віку, що позитивно впливає на статеву-вікову структуру населення та поповнює його працересурсний потенціал. Міграційна активність інших вікових груп значно менша, відзначимо серед особливостей переважання виїжджаючих чоловіків у віці 25–29 рр., можна говорити, що це особи, які виїжджають на заробітки [4].

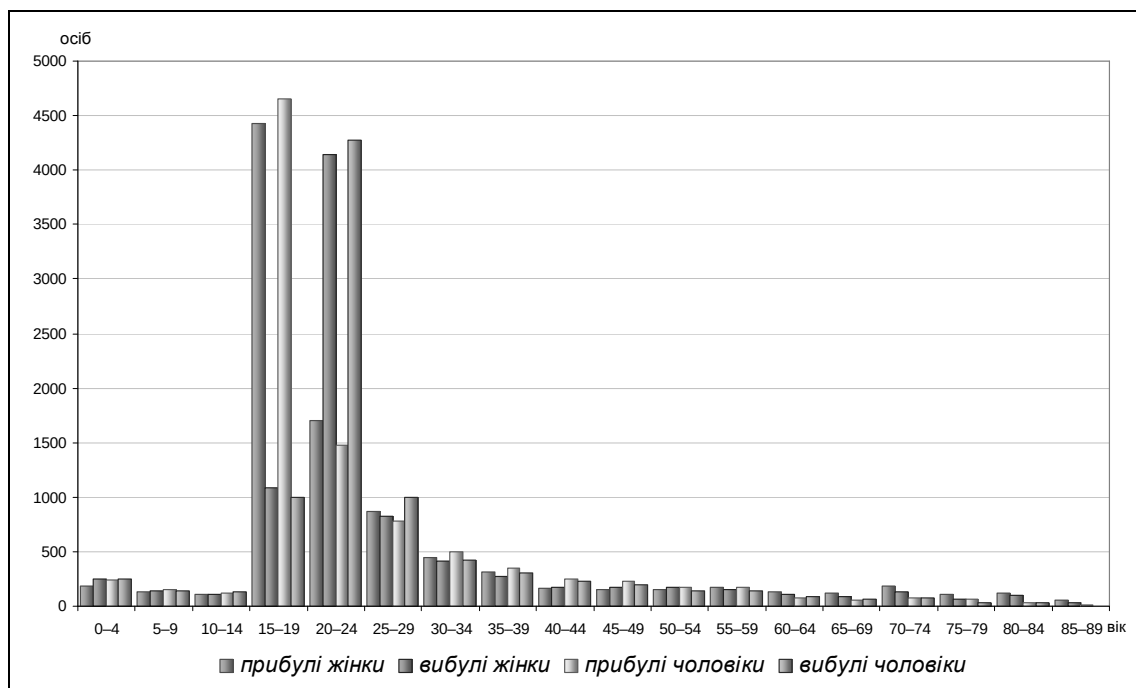

Рис. 3. Розподіл мігрантів Харківської області за статтю, віком та напрямом міграції на 2009 р. (побудовано за даними [6])

Аналіз структури причин переїзду мігрантів у міжрегіональній міграції для Харківської області свідчить про те, що визначальною причиною є родинні обставини, навчання, зміна місця роботи. У структурі вибуття головною є одна причина, а саме – родинні обставини. Серед інших причин розподіл такий: зміна місця роботи, діти батьків-мігрантів, навчання, зокрема, досить поширеною причиною є лікування та догляд за хворими. Така відмінність у структурі пов'язана із вузівською спеціалізацією м. Харкова, який у структурі прибуття «притягує» студентів, а потім «виштовхує» їх у пошуках роботи, що часто супроводжується зміною місця проживання, крім того, зростає роль родинних обставин. Харківський регіон в основному є привабливим для мігрантів-студентів із країн так званого «третього світу», тоді як Європа та Америка є більш привабливими для мігрантів [3, 4] з Харківської області у контексті зміни місця роботи та професійного росту.

Внутрішня міграція населення не змінює загальну чисельність населення, проте значно впливає на населення диференційовано за місцем проживання. Інтенсивність внутрішньоміграційних переміщень, як

і в цілому міграційних рухів в області, зменшується: на кожну 1000 населення приходилось 11,7 у 2002 р. та 8,7 мігрантів у 2009 році та [2]. За рахунок внутрішньої міграції у межах області у 2009 році скорочення чисельності населення відбувалось у 18 із 34 адміністративно-територіальних одиниць різного рангу. Розподіл мігрантів в межах області за статтю та віком (рис. 4) відображає основні тенденції зовнішньої міграції: найбільшим є обсяг мігруючих у вікових групах 15–19 та 20–24 рр., що відповідає освітнім мотивам переміщень. Міграція у вікових групах 25–29 рр. також досить висока. Відзначимо як особливість у процесі внутрішньорегіональної міграції населення переважання серед мігрантів жінок. Регіональні відмінності (рис. 4) у переміщеннях по області значні: чітко виражені райони, привабливі для міграції. Внутрішньорегіональна міграція не впливає на зміну чисельності населення області в цілому, а має вплив лише на формування чисельності міських та сільських поселень та окремих адміністративно-територіальних одиниць. Вона характеризує рух населення у межах області в напрямках «місто–село», «село–місто», а також «село–село» і «місто–місто».

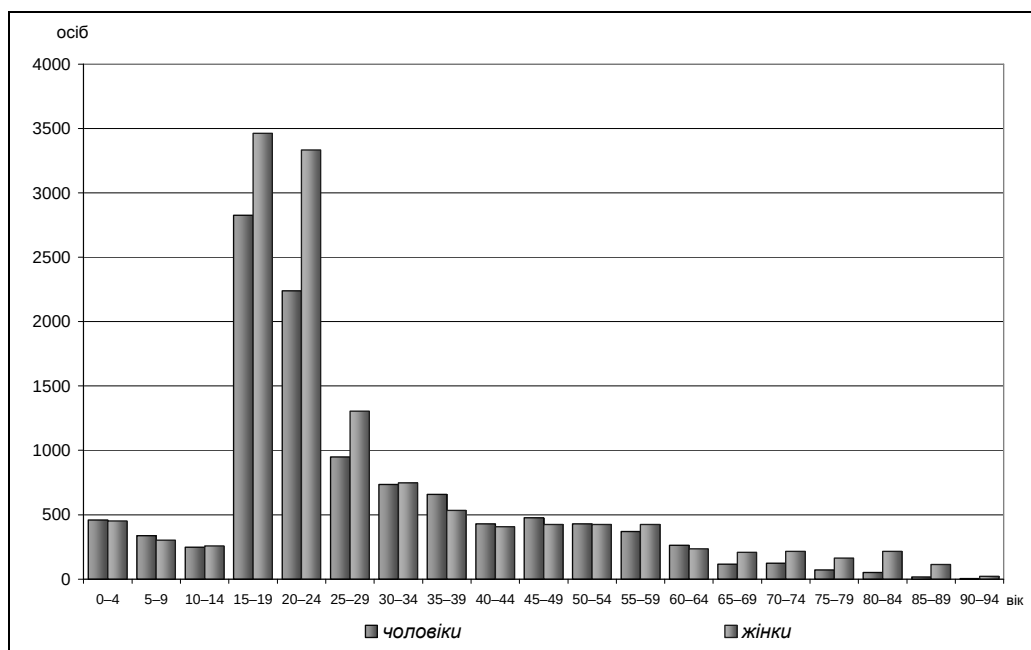

Рис. 4. Розподіл мігрантів Харківської області за статтю, віком та напрямом міграції на 2009 р. (побудовано за даними [6])

Основними причинами цієї міграції є економічні чинники. Більшість сільського населення у пошуках роботи виїжджає до міста [1]. Розглядаючи зміни просторового розподілу сальдо внутрішньої міграції, відзначимо стабільність розподілу і незначні коливання у значеннях показника і загальну тенденцію на пряму внутрішньої міграції до більш розвинених регіонів області та районних центрів.

Висновки. Населення будь-якого регіону перебуває під впливом міграційних переміщень, диференційованих за окремими статеві-віковими групами. Роль міграції у формуванні населення подвійна: з одного боку, вона прямо впливає на перерозподіл населення між регіонами, на зміну чисельності населення і його вікової структури, з іншого – на зміну режиму відтворення. При цьому в динаміці роль міграції не обмежується кількісними та якісними змінами в структурі й чисельності населення в певний проміжок часу. Чим інтенсивніші міграційні процеси, тим більш істотні зміни вони вносять в соціаль-

но-економічний розвиток регіону, демографічну ситуацію і характеристики відтворення населення. Знаходячись під впливом чинників різного типу (економічних, економіко-географічних, соціальних, етнічних, культурних, правових тощо), інтенсивність міграційних процесів істотно залежить від демографічних особливостей, в першу чергу – від вікової структури населення. Міграційні сукупності відрізняються від місцевого населення як структурою, так і рядом якісних характеристик. Маючи регіональні особливості режиму відтворення, характерні для попереднього місця поселення, міграційні сукупності вносять зміни в сталий в певному регіоні режим відтворення, характер природного руху населення. Тобто, на наш погляд, сутність міграції населення можна звести до сукупності відносин демографічного відтворення, яка виступає передусім в якості демографічної категорії, що виражає відносини у зв'язку зі зміною однієї територіальної спільноти людей на іншу.

Список використаних джерел:

1. Височин М.Ю. Міграційні процеси Харківської області: загально-регіональні тенденції та характеристики основних потоків / М.Ю. Височин // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ВЦ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. – Вип. 1. – С. 117-127.
2. Головне управління статистики в Харківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net/>
3. Западнюк С.О. Аналіз науково-методичних підходів до суспільно-географічного дослідження міграцій населення / С.О. Западнюк // Український географічний журнал. — 2007. — № 1. — С. 34-38.
4. Зовнішні трудові міграції населення України / За наук. ред. Е. Лібанової, О. Позняка // К.: РВПС України. – 2002.
5. Сегіда К.Ю. Суспільно-географічні особливості демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / К.Ю. Сегіда. – Харків. – 2011 – 20 с.
6. Статистичний збірник «Міграція населення Харківської області у 2010 році». – Х., 2011. – 42 с.

УДК 911.3:314.7 (477.82)

Сергій Пугач

МІЖДЕРЖАВНІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

Проаналізовано основні показники міждержавних міграцій населення Волинської області протягом 2000–2008 рр. Охарактеризовано територіальні закономірності перебігу міждержавних міграцій всередині області. Досліджено міграційні зв'язки Волинської області з іншими країнами світу. Виявлено, що у структурі міждержавного міграційного потоку переважають країни Європи (Білорусь, Російська Федерація) та США. Виїзд населення за кордон у два рази перевищує в'їзд. У результаті виїзду за кордон Волинська область втрачає у два рази більше населення, ніж внаслідок виїзду до інших областей України.

Ключові слова: міждержавна міграція, обсяг міграції, сальдо міграції, прибуття, вибуття.

Сергей Пугач. МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЕ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ В НАЧАЛЕ XXI СТ. Проанализированы основные показатели межгосударственной миграции населения Волынской области на протяжении 2000–2008 гг. Охарактеризованы территориальные закономерности межгосударственных миграций области. Исследованы миграционные связи Волынской области с зарубежными странами. Обнаружено, что в структуре межгосударственного миграционного потока преобладают страны Европы (Беларусь, Российская Федерация) и США. Выезд населения за границу в два раза превышает въезд. В результате выезда за границу Волынская область теряет в два раза больше населения, чем в результате выезда в другие области Украины.

Ключевые слова: межгосударственная миграция, валовая миграция, сальдо миграции, прибытие, выбытие.

Serhiy Puhach. THE INTERSTATE POPULATION MIGRATIONS OF THE VOLYN REGION IN THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY. The basic indicators of interstate population migrations of the Volyn region in 2000–2008 are analysed. The territorial regularities of interstate migrations are characterised. The migratory communications of the Volyn region with other countries of world are investigated. It is discovered that the countries of Europe (Belarus, Russian Federation) and USA, prevail in the structure of interstate migratory stream. Departure of the population for abroad exceeds the entrance twice. As a result of departure for abroad the Volyn region loses twice more population, than as a result of departure in other regions of Ukraine.

Keywords: interstate migration, gross migration, net migration, arrival, departure.

Актуальність теми. Переміщення населення між різними країнами в епоху глобалізації набувають все більшого значення. Міждержавні міграції, на думку багатьох науковців, є найважливішим видом територіальних переміщень населення. На випадково найбільша частка дослідження припадає саме на міжнародні міграції. Волинська область завжди була регіоном-донором для міграцій населення в т.ч. й для закордонних. Не є винятком є сьогодення. На початку XXI ст. Волинська область характеризується переважно негативним сальдо міждержавної міграції. Саме тому тема дослідження вважається актуальною.

Аналіз останніх публікацій. Питанням міждержавних міграцій населення України та її регіонів присвячено ряд праць вітчизняних вчених, таких як М. Ю. Височин, С. О. Западнюк, Ф. Д. Заставний, О. А. Малиновська, В. О. Позняк, І. М. Прибиткова, О. Ф. Романець, М. Д. Романюк, Л. Г. Руденко та ін. Питання міждержавних міграцій населення Волинської області ми знаходимо у працях Н. І. Прицюк [3] та А. М. Слащука [1].

Метою дослідження є виявлення територіальних особливостей, характерних та специфічних рис перебігу міждержавних міграційних процесів населення на території Волинської області. Основним **завданням** дослідження є аналіз основних показників міждержавних міграцій населення у Волинській області та її адміністративно-територіальних одиницях.

Міждержавні міграційні потоки, хоч і займають невелику частку у структурі загального міграційного потоку, мають виняткове значення для країни. У Волинській області у 2008 р. вони склали 2,9 % загального обсягу міграційних потоків.

Це зовнішні, тобто спрямовані за кордон, переміщення людей, внаслідок яких країна віддає своє населення, або ж отримує нове. Це часто безповоротні (на відміну від міжрегіональних) втрати населення для країни. Міждержавні міграції формують зовнішній імідж регіону і держави загалом та призводять до формування діаспори.

Обсяги міждержавної міграції населення Волинської області становлять 1,7 % у середньому протягом 2000–2008 рр., що приблизно дорівнює загальнодержавному показнику (1,9 % за аналогічний період) [2]. У сусідніх областях цей показник є нижчим (Рівненська область 1,4 %, Львівська – 0,7 %). Значна інтенсивність міждержавних міграцій у Волинській області пояснюється великою протяжністю державного кордону в межах області з двома країнами (Польща, Білорусь) і дещо нижчим рівнем соціально-економічного розвитку.

Міждержавні міграції населення Волинської області характеризуються різким переважанням виїзду над в'їздом (еміграції над імміграцією). За 2000–2008 рр. у область прибуло 4 833 особи, а залишило 10 991 [2]. Тобто кількість вибулих більш ніж у 2 рази перевищує кількість прибулих. Сальдо міграції різко негативне – -6 158 осіб, що у перерахунку на 1000 осіб становить -0,6 %. Це значно нижче ніж у середньому по Україні (-0,1 %) та у сусідній Львівській області (-0,3 %) і трішки вище ніж у Рівненській (-0,8 %). Через несприятливе соціально-економічне становище та відсутність попиту на трудові ресурси на внутрідержавному ринку праці, населення Волинської області масово (у масштабах України) виїжджає за кордон у пошуках гідних умов існування.

Співставлення коефіцієнтів сальдо міждержавної та міжрегіональної міграції показує, що в ре-

зультаті виїзду за кордон область втрачає у 2 рази більше населення, ніж внаслідок виїзду до інших областей України. Це вказує на наявність потужних трудових міграційних потоків населення Волинської області за кордон. Дуже часто трудовий мігрант, попрацювавши тривалий час за кордоном, отримує громадянство цієї країни та переїжджає на постійне місце проживання (часто разом із сім'єю). Причина у низькій оплаті праці порівняно із закордонною, масовим безробіттям, низьким рівнем якості життя України порівняно із сусідніми державами.

У структурі міждержавного міграційного потоку по макрорегіонах світу різко домінують країни Європи, на які припадає 83,1 % прибуття та 65,6 % вибуття мігрантів (рис. 1). Частка вибуття до країн

Америки (32,3 %) майже у 3 рази більша відсотку прибуття (10,0 %), що вказує на велику міграційну привабливість цього регіону. Із країнами Азії спостерігається зворотна картина: 6,9 % для прибуття, 2,1 % – для вибуття.

Домінуюча частка міграційних потоків (87,6 % сумарних обсягів міждержавної міграції протягом 2000–2008 рр.) припадає на 3 країни: Білорусь (31,2 %), Російську Федерацію (32,3 %) та США (25,1 %) (рис. 2). Із кожною з них Волинська область має негативне сальдо (США – -3069 осіб, Білорусь – -2338 осіб, Росія – -344 особи протягом 2000–2008 рр.), що вказує на внутрішні соціально-економічні проблеми області та України в цілому.

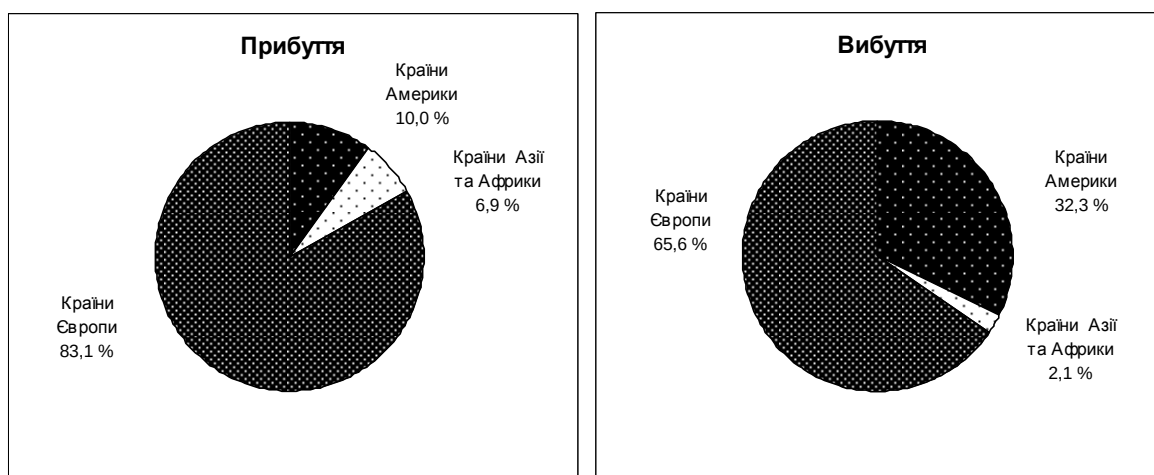

Рис. 1. Географічна структура міждержавних міграцій Волинської області в 2000–2008 рр. у розрізі частин світу (сумарні значення)

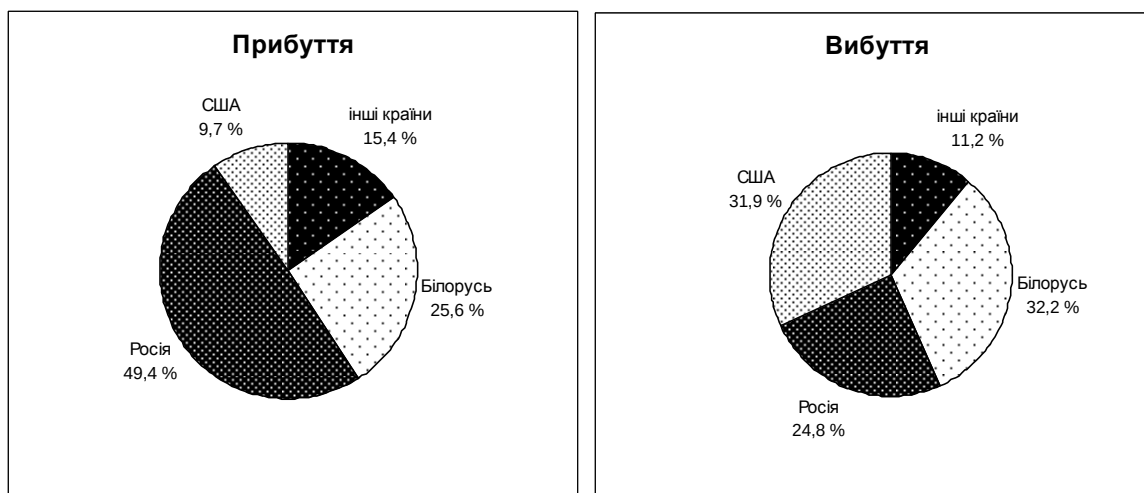

Рис. 2. Географічна структура міждержавних міграцій Волинської області в 2000–2008 рр. по країнах світу (сумарні значення)

Про основні напрями та потужність закордонних міграційних потоків вказує структура прибуття і вибуття мігрантів по країнах світу. У Волинській області протягом 2000–2008 рр. були зафіксовані міграційні зв'язки із 48 країнами світу (Європа – 28, Америка – 3, Азія – 15, Африка – 2). Волиняни виїжджали у 41 країну (Європа – 28, Америка – 3, Азія – 10), у Волинській області були зареєстровані імміг-

ранти із 39 країн (Європа – 20, Америка – 3, Азія – 14, Африка – 2). У географічній структурі вибуття ширше представлені європейські країни, прибуття – азіатські, що вказує на середній рівень якості життя України між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.

Традиційно тісні економічні, соціальні, культурні та історичні зв'язки Волинської області із Рес-

публікою Білорусь знаходять своє вираження й в інтенсивному міграційному обміні. Значно полегшує прийняття рішення про міграцію та адаптацію переселенців близькість мови, звичаїв, культури, наявність родичів. Не випадково на порівняно невелику за населенням Білорусь припадає 25,6 % прибуття та 32,2 % вибуття міждержавних міграцій протягом 2000–2008 рр. Сальдо міграції різко негативне: чисельність вибулих майже у 3 рази перевищує кількість прибулих. Інтенсивному міграційному обміну сприяє значна протяжність спільного кордону та відмінності у рівнях життя. У міграційний обмін найбільше залучені північні райони області (Шацький, Ратнівський, Любешівський, Старовижівський, Камінь-Каширський) [4].

Найменш критично виглядає ситуація з міграційним обміном із Російською Федерацією. Поперше, співставна кількість емігрантів та іммігрантів, по-друге, незначне негативне сальдо (-344 особи протягом 2000–2008 рр.). На Росію припадає майже половина (49,4 %) прибуття та чверть (24,8 %) вибуття, що вказує на меншу (порівняно із Білоруссю та США) її міграційну привабливість. Популярністю користуються тільки найбільші промислові центри (Москва), які й так є перенаселеними. Великий міграційний потік із Росії у порівняно відсталу Волинську область вказує на глибокі економічні (переважний розвиток центру та деградація периферії та напівпериферії), політичних (наявність гарячих точок) та соціальних (жорстка централізація та відсутність свободи слова) протиріч у Російській Федерації.

Не варто забувати про потужний міграційний потік із Волинської області до РРФСР у 50–70 рр. ХХ ст., тобто наявність там „волинської (української) діаспори” із якою підтримуються зв’язки. Адже як відомо, наявність родинних зв’язків значно полегшує процес переселення і адаптації мігрантів. Зараз спостерігається зворотній процес міграції української діаспори з Росії на Волинь.

Міграції до США набули значного розмаху після здобуття Україною незалежності. Було ліквідовано „залізну завісу” й Україна включилася до світових міграційних процесів. Не дивлячись на велику відстань, США користується великою популярністю у мігрантів з Волині (як і цілого світу) через високі соціальні стандарти життя. Окрім того, в Америці присутня потужна українська діаспора, що значно посилює зв’язки між територіями.

Сумарне сальдо міграції Волинської області із США різко негативне (-3069 осіб у 2000–2008 рр.), кількість емігрантів у 7,5 разів більша від іммігрантів. Мігранти США становлять 9,7 % від загального обсягу прибуття та 31,9 % від вибуття. Основна частина іммігрантів – це громадяни України, які виїхали до Сполучених Штатів Америки і не змогли там адаптуватися (щоб не втрачати зв’язок із батьківщиною, вони одночасно залишалися і громадянами України).

Міграція до США має деяке релігійне забарвлення. Однією із сфер поширення впливу Америки є

місіонерська діяльність, яка полягає у розповсюдженні протестантства (свідки Єгови, п’ятидесятники, адвентисти сьомого дня, мормони тощо). Особи, які прийняли протестантство (наприклад мормони) мають більше можливостей емігрувати до США порівняно з представниками інших конфесій.

Серед інших країн Америки, у міграційному потоці 2000–2008 рр. присутні Канада й Аргентина. Їх частка дуже мала – відповідно 0,3 % та 0,1 %. Сальдо міграції з Канадою негативне, з Аргентиною – позитивне.

Серед європейських країн (крім Білорусі та Російської Федерації) значний відсоток від загального обсягу валової міграції Волинської області протягом 2000–2008 рр. мають Німеччина (3,2 %), Польща (1,8 %), Молдова (1,1 %), Чехія (0,8 %). Із усіма ними (крім Молдови) сальдо міграції різко негативне.

Офіційно зареєстрована стаціонарна міграція зі зміною постійного місця проживання є лише вершиною айсберга загального міграційного потоку. Найбільшу його частину складає закордонна трудова міграція, у переважній більшості нелегальна або напівлегальна. Головними країнами, в які виїжджає населення Волинської області з метою заробітку є Росія, Білорусь (у середині 90-х рр. ХХ ст.), Італія, Іспанія, Португалія, Польща, Чехія, Греція, Німеччина, Словаччина, Великобританія. За допомогою закордонних трудових міграцій волинські заробітчани вирішують проблеми безробіття, та спрямовують в Україну великі фінансові потоки (у кілька разів вищі за закордонні інвестиції).

На країни Азії припадає 3,6 % сумарних обсягів міждержавної міграції Волинської області протягом 2000–2008 рр. (6,9 % прибуття, 2,1 % вибуття). Сумарне сальдо міграції є позитивним (+107 осіб протягом 2000–2008 рр.). Головними країнами (64,3 % загального потоку азіатських країн) є Ізраїль та Казахстан (1,3 % та 1,0 % обсягу міждержавної міграції відповідно). Сальдо міграції з Ізраїлем – негативне (-143 особи, виїзд майже у 6 разів переважає в’їзд), із Казахстаном – позитивне (+112 осіб, в’їзд більш як у 5 разів перевищує виїзд). В цілому 65,7 % обсягів міждержавної міграції припадає на країни СНД, що вказує на тісні міграційні зв’язки із країнами ближнього зарубіжжя.

Висновки. В результаті аналізу встановлено, що міждержавні міграції мають дуже важливе значення для країни. На них припадає 2,9 % загального обсягу міграційних потоків (1,7 ‰). Виїзд населення за кордон у два рази перевищує в’їзд, сальдо міждержавної міграції становить -0,6 ‰. У результаті виїзду за кордон область втрачає у 2 рази більше населення, ніж внаслідок виїзду до інших областей України. У структурі міждержавного міграційного потоку переважають країни Європи (Білорусь, Російська Федерація), та США.

Список використаних джерел:

1. *Єврорегіон Буг : Волинська область / за ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В.Й. Лажніка. – Луцьк : РВВ ВДУ, 1997. – 448 с.*

2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Прищук Н. Демогеографічна ситуація західноукраїнського пограниччя : монографія / Н. Прищук. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 152 с.
4. Пугач С.А. Географический анализ постоянных миграций между Волынской областью Украины и Республикой Беларусь / С.А. Пугач, А.Н. Слащук, В.И. Поручинский // Природнае асяроддзе Палесся : асаблівасці і перспектывы развіцця / Сб. научн. трудов в 2 том. – Брест : Альтернатива, 2008. – Вып. 1. – Т. 2. – С. 94–95.

УДК 911.3

Юлія Заволока, Ольга Яновська

ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

У статті розкриті суспільно-географічні особливості зайнятості населення Харківської області в соціальній сфері. Автори проаналізували галузеву структуру зайнятості населення в соціальній сфері України в цілому та Харківщини зокрема. Також були виявлені особливості зайнятості населення Харківської області за віковими групами та гендерні аспекти останньої. Це дало змогу авторам зробити відповідні висновки.

Ключові слова: зайнятість населення, галузі зайнятості, соціальна сфера.

Юлія Заволока, Ольга Яновская. ЗАНЯТОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ. В статье раскрыты общественно-географические особенности занятости населения Харьковской области в социальной сфере. Авторы проанализировали отраслевую структуру занятости населения в социальной сфере Украины в целом и Харьковщины непосредственно. Также были выявлены особенности занятости населения Харьковской области по возрастным группам и гендерные аспекты последней. Это дало возможность авторам сделать соответствующие выводы.

Ключевые слова: занятость населения, отрасли занятости, социальная сфера.

Julia Zavoloka, Olga Yanovska. EMPLOYMENT OF POPULATION OF KHARKIV REGION IN SOCIAL SPHERE. In the article the socio-geographic features of the of employment Kharkiv region in social sphere are revealed. The authors analyzed the industrial structure of employment in social sphere of Ukraine generally and the Kharkiv region directly. Also there was identified features employment Kharkiv region by age and gender aspects of last. It was made possible to authors draw the appropriate conclusions

Key words: employment, sectors of employment, social sphere.

Постановка проблеми. Галузева структура зайнятості населення є одним із факторів визначення економічного рівня розвитку країни та приналежності останньої до певного технологічного укладу. При цьому враховується диспропорція зайнятих як у різних сферах діяльності, так і в гендерному аспекті [4]. На сьогодні переважна більшість населення України зайнята у виробничій сфері, що характерно для 3-4 технологічних укладів. У той час розвинені країни, які вже досягли 6 технологічного укладу, мають переважну більшість зайнятих саме в соціальній сфері. Таким чином, з кожним роком зростатиме відрив між розвиненими країнами та Україною.

Дослідження різних аспектів соціальної сфери України та виявлення перспектив їх подальшого розвитку сприятиме скороченню такого відриву. Проте, на сьогоднішній день не менш важливими являються дослідження зайнятості населення в соціальній сфері як провідної для економіки розвинених країн. На жаль, цим питанням на сьогодні приділяється недостатня увага, а особливо серед вчених соціо-економіко-географів.

Аналіз попередніх досліджень. Питаннями зайнятості в рамках дослідження ринку праці займаються вчені як економісти (О.В. Волкова, М.І. Долішній, Е.М. Лібанова, А.О. Нікіфорова), так і соціо-економіко-географи (О.В. Безпала, Ю.Ю. Заволока) [1 – 6]. В той же час зайнятість населення в

соціальній сфері розглядається або як частина загальної зайнятості, або не виділяється окремо взагалі.

Метою нашого дослідження є виявлення суспільно-географічних особливостей зайнятості населення Харківської області в соціальній сфері.

Виклад основного матеріалу. Зайнятість населення являється одним з вирішальних факторів розвитку економіки країни. Вона визначається за матеріалами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності протягом одного тижня. Зайнятими вважаються особи віком 15-70 років, які впродовж обстежуваного тижня працювали хоча б 1 годину:

- за наймом за винагороду в грошовому чи натуральному вигляді, індивідуально (самостійно), у окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві;

- працювали безкоштовно на підприємстві, у бізнесі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності;

- особи, які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж обстежуваного періоду з незалежних від них особисто обставин [2,7].

Таким чином, до категорії зайнятих відносяться не лише люди, які працюють і отримують заробітну плату, а й такі, що працюють безкоштовно на вла-

сному підприємстві заради отримання прибутку.

На сьогоднішній день серед вчених немає єдиної думки з приводу того, які саме галузі відносити до соціальної сфери. Ми віднесли до останньої освіту, охорону здоров'я та надання соціальної допомоги, а також торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку, діяльність готелів та ресторанів, операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, державне управління, надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту [9].

Проаналізувавши галузеву структуру зайнятості населення Харківської області у соціальній сфері за 2009 рік (рис. 1) слід зазначити, що найбільшу частку тут займають освіта (30%), охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (20%), торгівля; ремонт автомобілів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів і ресторанів (15%). На наш погляд, це пояснюється тим, що Харків – важливий науковий та освітній центр, тут сконцентрована значна кількість закладів освіти різних рівнів акредитації. До того ж у місті добре розвинена інфраструктура та торгівля; остання зіграла дуже важливу роль у розвитку регіону. Два перші показники по Харківській області вищі, ніж по Україні в цілому (відповідно на 7% та 2%) (рис. 2). Це закономірно, адже місто Харків називають «студентською столицею України». Третій показник по Харківській області на 5% нижчий, ніж по Україні в цілому. На думку авторів, це відбувається у зв'язку з наявністю значної кількості готельно-ресторанних комплексів у курортних зонах нашої держави, та недостатнім рівнем їх розвитку на

Харківщині. Проте, у зв'язку з проведенням у місті Харкові чемпіонату Євро-2012 зайнятість населення у сфері діяльності готелів та ресторанів дещо зростає. Найменші частки зайнятих як в Україні, так і в Харківській області спостерігаються у наданні комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту та у фінансовій діяльності (рис. 1, рис. 2). Це пояснюється тим, що дані напрямки діяльності з'явилися не так давно і ще не набули тут значного розвитку. Це в свою чергу пов'язано з переважанням у колишньому Радянському Союзі, частиною якого була і Україна, розвитку виробничої сфери над невиробничою.

Галузева структура зайнятості населення Харківської області у соціальній сфері за віковими групами (рис. 3) має наступні особливості. Найбільша частка молодих людей (для виділення зазначеної вікової групи ми користувалися методологією МОП та включили до категорії «молодь» осіб у віці 15 – 34 роки) зайнята в фінансовій діяльності (55,3%) та торгівлі; ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльності готелів та ресторанів (49,0%). Це пояснюється тим, що зайнятість у даних галузях потребує значної ініціативності, активності, комунікабельності, опори на власні сили, а саме молодь володіє вказаними якостями найбільше серед усіх вікових груп. До того ж вона може швидко перекваліфіковуватися та пристосовуватися до нових умов на ринку праці, що особливо важливо саме для зазначених галузей. Найменша частка молоді зайнята в освіті (22,9%). Автори вважають, що на це впливають перш за все низький рівень заробітної плати в даній галузі.

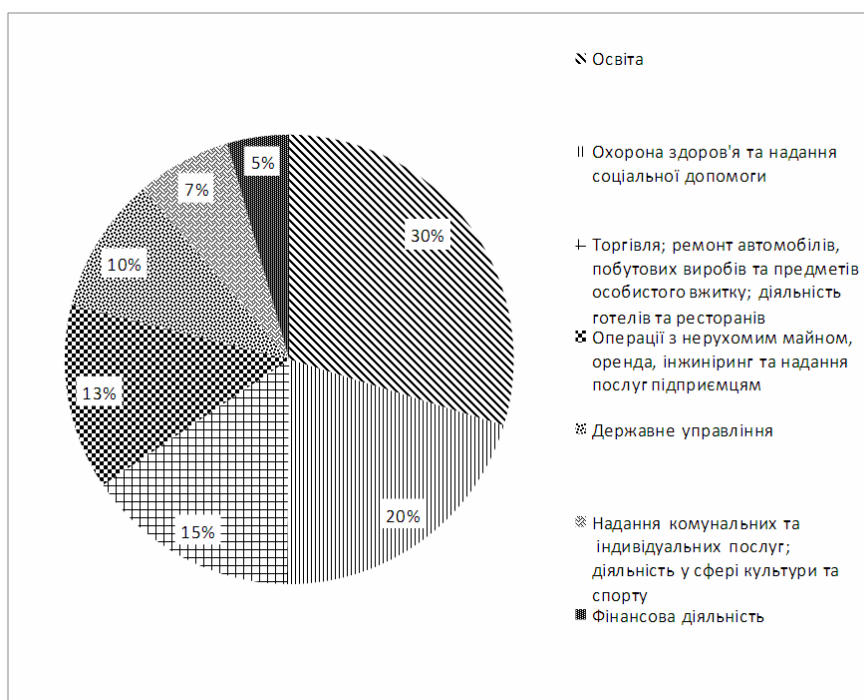

Рис. 1. Галузева структура зайнятості населення Харківської області у соціальній сфері за 2009 р. (побудовано авторами за даними [8])

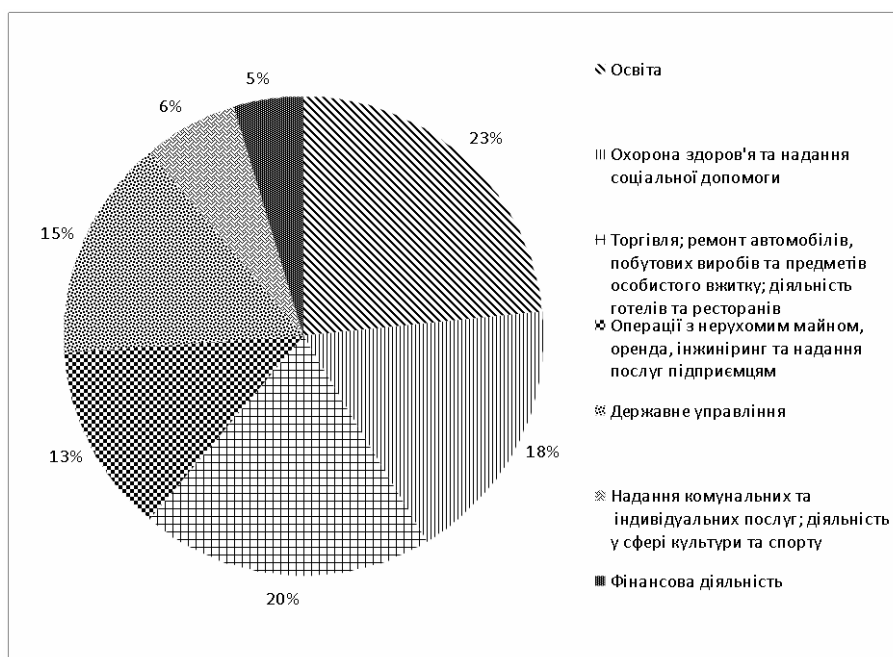

Рис. 2. Галузева структура зайнятості населення України у соціальній сфері за 2009 р. (побудовано авторами за даними [7])

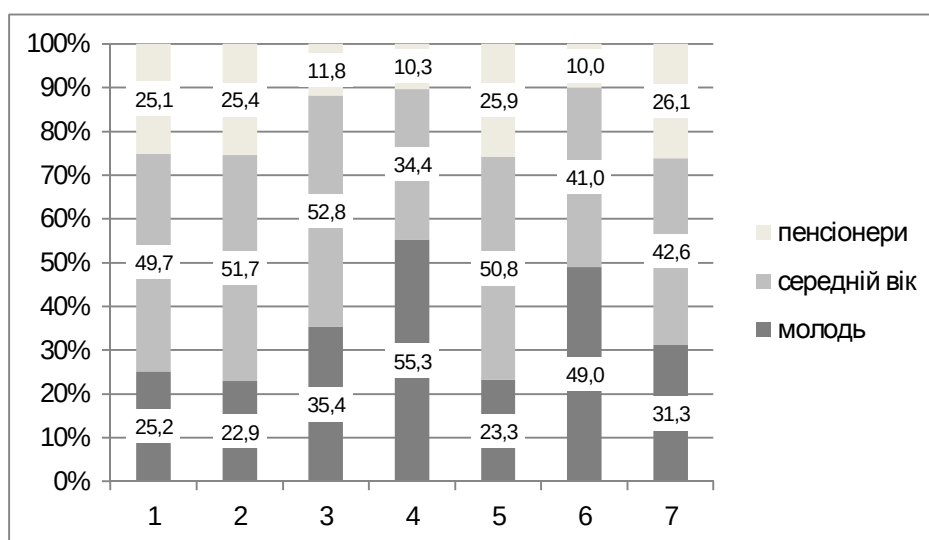

Рис. 3. Галузева структура зайнятості населення Харківської області у соціальній сфері за віковими групами у 2009 р. (побудовано авторами за даними [8])

Цифрами на діаграмах 3 та 4 показано: 1. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; 2. Освіта; 3. Державне управління; 4. Фінансова діяльність; 5. Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту; 6. Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів; 7. Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям.

Найбільша частка пенсіонерів (під пенсіонерами ми маємо на увазі осіб, які отримують пенсію за вислугу років, за віком та за інвалідністю, при цьому переважну більшість все ж таки становлять пенсіонери за віком) зайнята в операціях з нерухомим майном, оренді, інжинірингу та наданні послуг підприємцям. Це пов'язано з тим, що дана діяльність не потребує значних фізичних навантажень та частоті перекваліфікації. Найменша частка пенсіонерів зайнята в торгівлі; ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльності

готелів та ресторанів (10%), фінансовій діяльності (10,3%) та державному управлінні (11,8%). Це можна пояснити тим, що більшості пенсіонерів важко справлятися з даними видами діяльності.

Можна виділити наступні тенденції галузевої структури зайнятості населення Харківської області у соціальній сфері за статтю (рис. 4). Жіноче населення зайняте переважно в галузі охорони здоров'я та надання соціальної допомоги, освіти, державного управління, фінансової діяльності, наданні комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері

культури та спорту. Натомість чоловіче населення дещо переважає серед зайнятих у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльності готелів та ресторанів, операціях з нерухомим майном, оренді, інжині-

рингу та наданні послуг підприємцям. Таку тенденцію можна пояснити переважанням зайнятості чоловічого населення у виробничій сфері аби отримувати більшу заробітну плату.

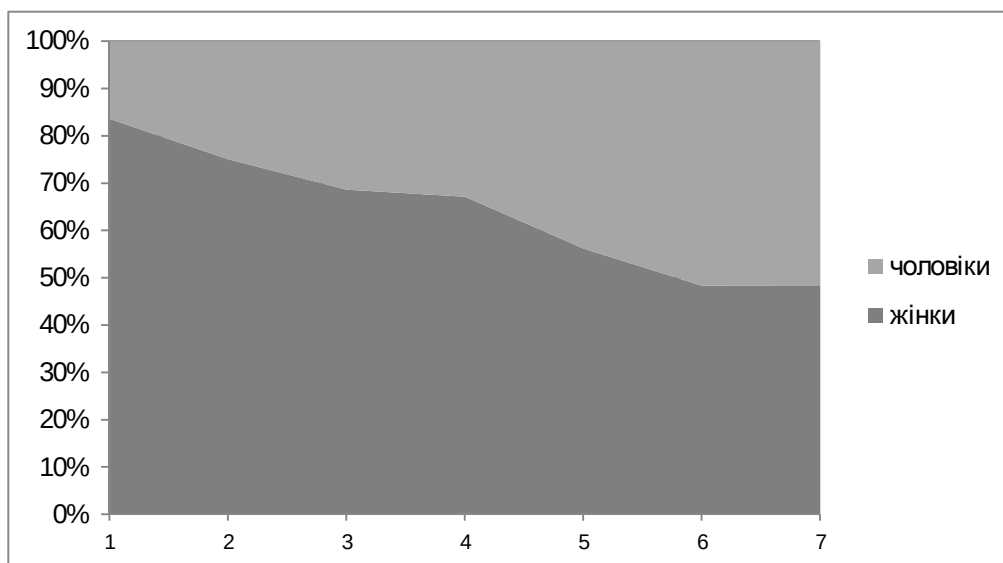

Рис. 4. Галузева структура зайнятості населення Харківської області у соціальній сфері за статтю у 2009 р. (побудовано авторами за даними [8])

Висновки. Проаналізувавши суспільно-географічні особливості галузевої структури зайнятості населення Харківської області у соціальній сфері в віковому та гендерному аспектах можна зазначити наступне. Місцевим органам влади необхідно звернути посилену увагу на дисбаланс у зайнятості населення за окремими галузями соціальної сфери. Особливо тривожна ситуація склалася у сфері освіти, де на сьогодні пенсіонерів зайнято більше, ніж молоді. Аналогічна ситуація склалася також у галузях

надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту, а також охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Молоді люди не бажають працювати в даних сферах діяльності через наявний тут низький рівень заробітної плати. На наш погляд необхідно розробити соціальні програми для залучення молоді у дані галузі та підвищити їх фінансування, зокрема через залучення іноземних інвестицій та розробку спеціальних регіональних програм підвищення зайнятості молоді.

Список використаних джерел:

1. Безпала О.В. Особливості розвитку ринку праці Столичного суспільно-географічного району: автореф. дис. канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / О.В. Безпала – К., 2008. – 21 с.
2. Волкова О.В. Ринок праці / Олена Валеріївна Волкова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 624 с.
3. Долішній М.І. Трудовий потенціал, зайнятість та ринок праці / Мар'ян Іванович Долішній. – Львів: Астролябія, 1997. – 346 с.
4. Заволока Ю. Особливості подолання науково-технічного відриву України з розвиненими країнами (на прикладі Харківської області). / Ю. Заволока, А. Козловець, О. Яновська // Часопис соціально-економічної географії. Випуск 7 (2) – Харків, 2009. – С. 156-159.
5. Лібанова Е.М. Ринок праці : Навч. посібник / Елла Марленівна Лібанова. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 224с.
6. Никифорова А.А. Рынок труда: занятость и безработица / Альбина Александровна Никифорова. – Москва: Международные отношения, 1991. – 181 с.
7. Регіони України 2010 (Частина 1). – Державний комітет статистики України. Статистичний збірник. – Київ, 2010. – 368 с.
8. Харківська область у 2009 році (статистичний щорічник) / [під ред. О.С. Никифорова]. – Х., 2010.
9. Яновська О.О. Зайнятість молоді в соціальній сфері Харківської області // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «регіон 2008: суспільно-географічні аспекти» (Харків, 17 – 18 квітня 2008 року). – Х.:РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2008. – С. 110 – 112.

ВПЛИВ ДЕСТАНДАРТИЗАЦІЇ І ФЛЕКСИБІЛІЗАЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

У статті розкриваються зміни, яких зазнала сфера класичної зайнятості під впливом процесів дестандартизації, що сприяло появі її нестандартних, гнучких форм. Обґрунтовано необхідність акцентування уваги на питаннях посилення флексифікації ринку праці, яка дозволяє уникнути звільнень і полегшити ринкову адаптацію підприємств. Наведено систематизацію впливу позитивних і негативних сторін перетворення відносин повної зайнятості в різні форми зайнятості неповної на інтереси у системній триаді соціально-трудова взаємовідносин «держава – роботодавець – найманий працівник».

Ключові слова: дестандартизація, флексифікація, самозайнятість, електронний фрілансер, телеработник.

Наталія Гук. ВЛИЯНИЕ ДЕСТАНДАРТИЗАЦИИ И ФЛЕКСИБИЛИЗАЦИИ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ НА РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ. В статье раскрываются изменения, которые испытала сфера классической занятости под воздействием процессов флексификация и дестандартизации, что способствовало появлению ее нестандартных, гибких форм. Обосновано необходимость акцентирования внимания на вопросах усиления флексификации рынка труда, который способствует избежать увольнений и облегчить рыночную адаптацию предприятий. Приведена систематизация влияния позитивных и негативных сторон превращения отношений полной занятости в разные формы занятости неполной на интересы в системной триаде социаллаторных взаимоотношений «государство – работодатель – наемный работник».

Ключевые слова: дестандартизация, флексификация, самозанятость, электронный фрилансер, телеработник.

Natalya Huk. INFLUENCE OF «DESTANDARTIZACII» AND «FLEKSIBILIZACII» OF POPULATION EMPLOYMENT ON DEVELOPMENT OF SOCIAL LABOUR RELATIONS. In the article the changes of which are opened up the sphere of classic employment tested under act of processes of «fleksibilizaciya» and «destandartizacii», that was instrumental in appearance of it non-standard, flexible forms. Grounded necessity of accenting of attention on the questions of strengthening of «fleksibilizacii» labour-market, which allows to avoid liberations and facilitate market adaptation of enterprises. Systematization of influence of positive and negative sides of transformation of relations of full employment is resulted in the different forms of employment incomplete on interests in the system triad of sociallabour mutual relations the «state is an employer – hired worker».

Keywords: destandartizaciya, fleksibilizaciya, employment, electronic frilanser, teleworker.

Постановка проблеми. Економіка індустріального суспільства характеризувалась масовою зайнятістю населення у рамках системи найманої праці і базувалася на інтенсивній стандартизації усіх її важливих аспектів: трудового договору, місця праці і робочого часу. З правової точки зору праця підпорядковувалась умовам типових договорів, які в залежності від тарифних розцінок розбивались по цілим галузям і групам зайнятості. Доволі природним стало те, що місце знаходження праці концентрувалось у великих виробничих організаціях. Існувала практично єдина норма «пожиттєвої повної зайнятості», яка застосовувалась для планування і використання робочої сили. Саме зміна традиційних уявлень про сферу зайнятості та розвиток трудових відносин в період трансформаційних змін зумовили актуальність вибору обраного напрямку дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предметне поле як в Україні, так і закордоном з даної проблематики починає належним чином розкриватись у працях Ю.М. Попова, А.В. Шевчука, А.А. Чухна, О.В. Астахової та ін. У яких основний акцент робиться на тому, що перехід до якісно нового соціуму супроводжується абсолютно протилежними процесами: утверджується плюралістичність розвитку суспільства, багатоваріантність сучасного прогресу, що зумовлює демасифікацію та дестандартизацію індустріального виробництва, наростання індивідуалізації у житті і праці, культурної різноманітності. Відтак виникають нові стилі праці, які найкраще відповідають дестандартизації та

демасифікації виробництва, споживання, комунікацій і структури сім'ї. Відповідно до того, як споживачі дедалі більшою мірою потребують індивідуальних товарів і послуг, так і робітники (дуже часто це ті самі споживачі, але в іншій ролі) вимагають індивідуального ставлення до себе на робочому місці [12, с. 36].

Невирішена раніше частина проблеми. Належним чином не систематизовано позитивні і негативні сторони впливу дестандартизації на появу нових форм та видів атипової зайнятості. Недостатньо є увага українських вчених до флексифікації ринку праці та викликаних нею соціально-економічних змін.

Цілі статті полягають в обґрунтуванні значимості трансформаційних змін сфери зайнятості під впливом процесів дестандартизації та флексифікації, які суттєвим чином вплинули на функціонування ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Істотні позитивні зрушення у цивілізаційному розвитку, перехід від одного способу господарювання до іншого змінили уявлення про систему зайнятості населення (рис. 1) і призвели до розмивання меж між роботою та дозвіллям. Дедалі більшого розповсюдження набувають гнучкі й нестандартні форми зайнятості, так у країнах ЄС 1/3 робочої сили охоплено гнучкою зайнятістю. Вона призначена вирішити проблеми безробіття через пошук нових джерел робочої сили і оптимізації її використання, що актуально для країн, де відбувається процес старіння населення (зокрема для України). До них відносяться форми зайнятості на умовах гнучкого робочого часу в рамках робочого дня, тижня, всього періоду трудової активності лю-

дини (часткова зайнятість або робота неповний робочий час, стиснутий робочий тиждень, сумісництво,

тимчасова та епізодична зайнятість тощо).

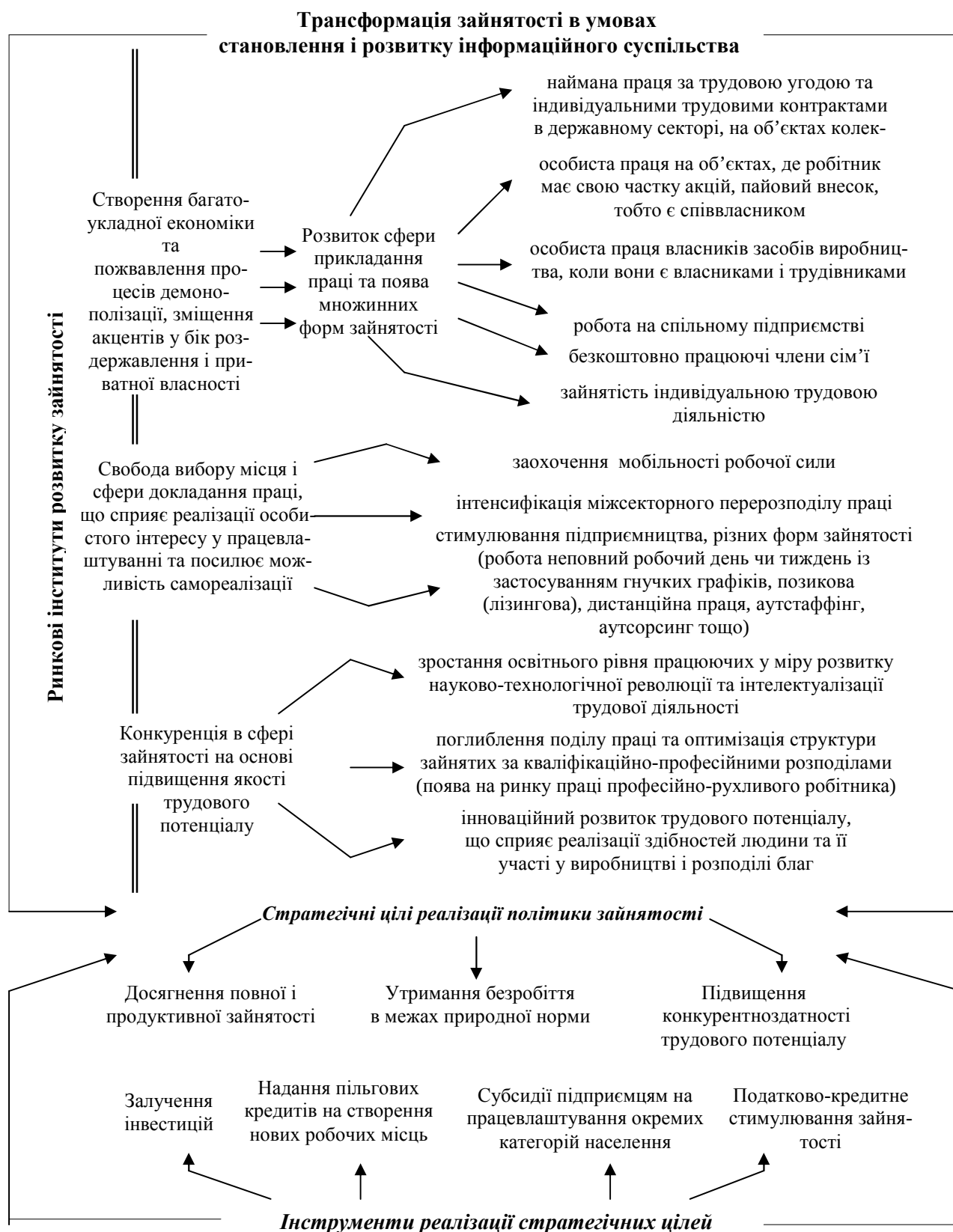

Рис. 1. Вплив ринкових інститутів на систему зайнятості*(адаптовано автором на основі: [9, с. 9])

Так, часткова зайнятість все більше розглядається як результат сучасних структурних зрушень в економіці, а не як нова форма експлуатації трудя-

щих. Заохочення незалежної роботи в інформаційних мережах призводить до збільшення частки самозайнятих в порівнянні з часткою найманих працівників.

Практика самозайнятості у переважній більшості випадків розглядалась як атипова форма економічної діяльності, що носить вимушений характер і набуває особливо широкого поширення у період економічних криз.

З іншої сторони, самостійна праця почала привертати до себе увагу в контексті проходження процесів дестандартизації і флексибілізації зайнятості. Якщо індустріалізація була пов'язана з неухильним скороченням самозайнятості впритул, то в останнє десятиліття у футурологічних дискусіях точаться дебати щодо її ренесансу [15, р. 107; 16, р. 168]. Чимале число дослідників вимальовує доволі райдужні перспективи все більшого поширення незалежної зайнятості, яка поступово приходить на зміну найманої праці і покликана сприяти якісним зрушенням у структурі економіки країн, підвищувати рівень працевлаштування, знижувати соціальну напругу в суспільстві, забезпечувати достатній рівень доходів населення та насичувати ринки якісними товарами і послугами. На розширення продуктивної зайнятості впливає розвиток підприємництва, що дає можливість долучати до праці значні соціальні верстви (тих хто з різних причин втратив роботу, молодь, жінок та ін.) виступаючи при цьому своєрідним «сектором виживання».

«У соціологічному ракурсі основне, що виділяє самозайнятих – це незалежність і автономія. Можна говорити, що цим людям властивий якийсь підприємницький дух, але підприємці налаштовані на отримання прибутку, на інновації, – самозайняті ж просто йдуть від безробіття», – говорить соціолог Ольга Іваненко в інтерв'ю газеті «Економічна правда» [4].

В Україні в останні роки зростання чисельності зайнятих відбувалося у формі збільшення спе-

цифічної статистичної категорії самозайнятих у неформальному секторі економіки та за рахунок праці у приватних підсобних господарствах. Мова йде про сільськогосподарський сектор у якому ця форма стала домінуючою на тлі неухильного зниження сільськогосподарської зайнятості в розвинених країнах. Як засвідчують дані рисунку 2 сільськогосподарське виробництво є основним видом економічної діяльності неформального сектору економіки України (65,2% зайнятих у цьому секторі, або 74,1% усіх зайнятих у зазначеному виді діяльності). Його можна розглядати як квазізайнятість, що за своєю економічною природою виступає тимчасовою альтернативою безробіттю, адже мешканці сільських місцевостей, які не мають іншої роботи й вирощують сільськогосподарську продукцію для власних потреб і частково на продаж, вважаються зайнятими. Таким чином, втрата цією економічно активною категорією населення роботи через зниження обсягів фінансування суспільного сектора господарства та ринкову трансформацію економіки призводить до консервації в аграрному секторі патріархальних форм виробництва, низької продуктивності праці та нерационального використання трудового потенціалу.

Другою за чисельністю групою прихованого безробіття є особи, які перебувають у безоплатних відпустках (320 тис. осіб) та зневірилися в можливості знайти роботу, а відтак припинили її шукати і не зараховуються за жодною методикою до безробітних (280 тис. осіб). Тобто українців, яких не безробітними можна назвати лише за великого бажання мінімізувати їхню чисельність, налічується 5,1 млн осіб. Частка інших нестандартних форм зайнятості залишається незначною (рис. 3).

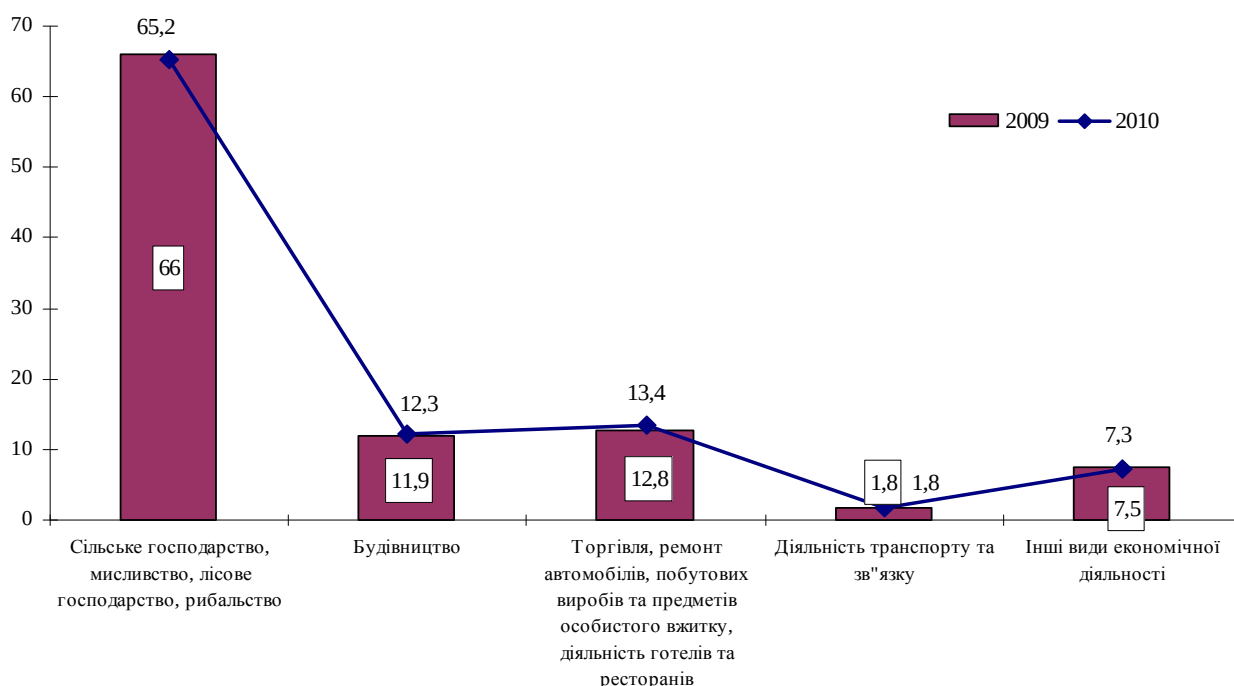

Рис. 2. Зайнятість у неформальному секторі економіки за видами економічної діяльності у % до загальної кількості зайнятого населення [5, с. 6]

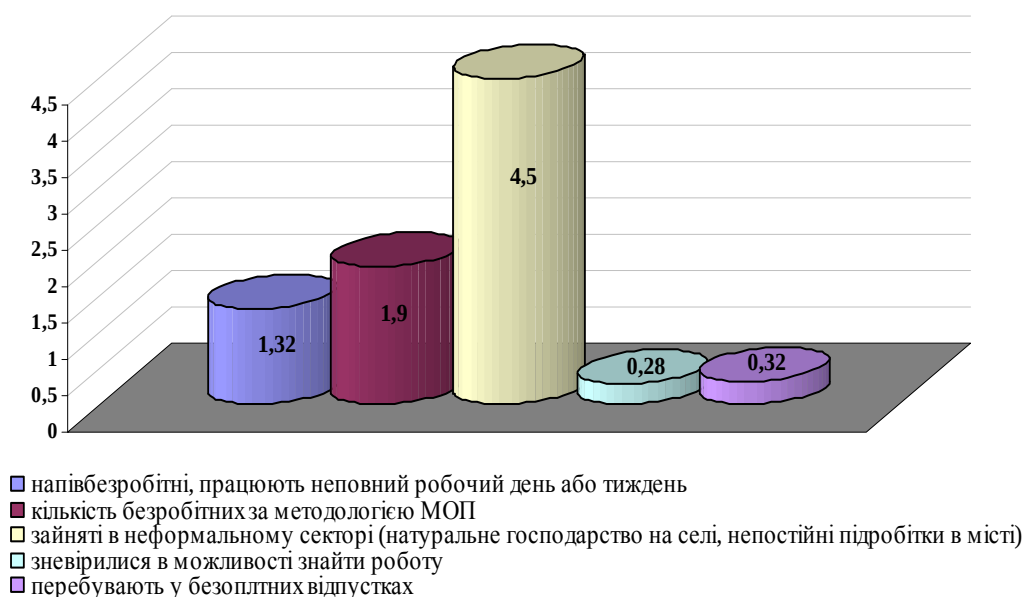

Рис. 3. Показники реального стану безробіття в Україні

Це стосується надання працівникам можливостей з боку роботодавця щодо більш гнучких графіків організації праці (зайнятості на неповний робочий день чи тиждень), зайнятості за тимчасовими контрактами (на час виконання певної роботи чи досягнення результату), зокрема на посередницьку діяльність, та роботи за цивільно-правовими угодами. При цьому в режимі неповного робочого дня/тижня вимушено працюють приблизно 1,32 млн осіб. Таким чином, загальна кількість безробітних становить 8,32 млн осіб (за методологією МОП – 1,9 млн; прихованих безробітних – 5,1 млн; напівбезробітних, які працюють неповний робочий день/тиждень, – 1,32 млн осіб). Цей показник у чотири рази перевищує рівень безробіття за методологією МОП і в 23 рази – рівень зареєстрованого безробіття.

Фактично третина працездатного населення України на сьогодні не має повноцінної роботи, що цілком логічно пояснює причини масового заробітчанства наших співвітчизників за кордоном [7].

Якщо провести порівняльний аналіз частки самозайнятих в Україні та світі, то можна помітити її відносно низьке значення у нас (5,4%) у порівнянні з розвинутими країнами (рис. 4), де у числі самозайнятих домінуючими стають такі категорії працюючих як електронні фрілансери та телепрацівники, які мають значний потенціал зростання, що пов'язано з розвитком інформаційного сектору й проникненням інформаційно-комунікаційних технологій в економіку, викликаючи тим самим реструктуризацію трудової діяльності і зміну традиційних уявлень про професії.

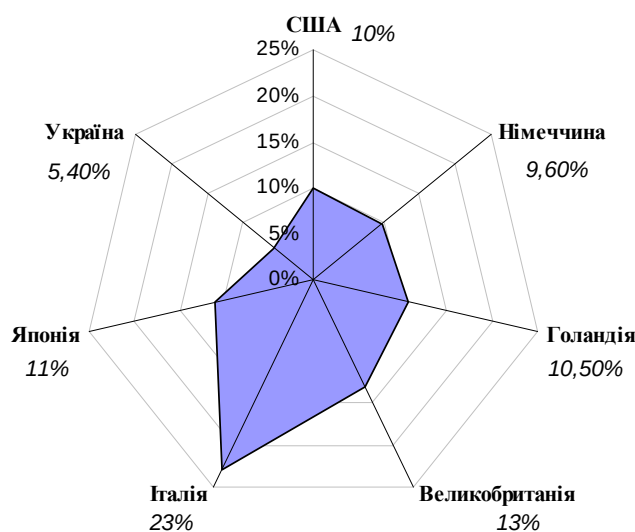

Рис. 4. Частка самозайнятих в Україні та інших країнах світу у відповідності до даних Інституту соціології НАНУ

Такого роду зайнятість забезпечує 5% обороту європейських об'єднань та організацій. У світі налічується близько 20 млн телепрацівників, які представляють висококваліфіковану професійну або управлінську працю. Очікується, що в 2016 р. їх кількість перевищить 200 млн осіб. В Україні ж складно об'єктивно оцінити ситуацію на ринку праці через майже повну тінізацію телероботи. Якщо в США, Канаді, ЄС майже щороку проводяться масштабні дослідження у цій сфері та визначається ступінь її впливу на економіку країн, як на державному, так і на недержавному рівні, то в Україні вони відсутні. Орієнтовна кількість телепрацівників та фрілансерів,

яку називають зараз експерти, балансує у межах 0,5 – 0,8% від усіх працюючих українців.

У відповідності до викладеного порівняльного аналізу форм зайнятість у таблиці 1, можна помітити, що стандартизована система найманої праці піддається ерозії. «Правила гри» з узгодження інтересів роботодавця і найманого працівника абсорбують та концентрують нові соціальні суперечливості, оскільки вони, як відзначає У. Бек, відображають глибинний процес «дестандартизації» сучасних трудових відносин – процес «перетворення відносин повної зайнятість в різні форми зайнятість неповної» [3, с. 214].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика форм зайнятість в умовах господарського поступу*

	Стандартизована зайнятість	Дестандартизована зайнятість постіндустріальної епохи
Професія	Трудова діяльність здійснюється в рамках єдиної професії, що являється джерелом доходів і самоідентифікації	Часткова зміна виду діяльності, відсутність єдиної професії
Робота	Єдина (у даний момент часу)	Декілька місць роботи об'єднаних у портфель робіт
Трудова біографія (кар'єра)	Стандартизована, безперервна, висхідна, кінцева трудова біографія, що являє собою послідовну зміну місць роботи і посад аж до виходу на пенсію	Індивідуалізована, дискретна (змінна), без чітких границь завершення
Трудовий договір	Типовий трудовий договір, що закріплює стандартизовані умови зайнятість для цілих галузей і професій	Індивідуалізація трудового договору, неформальне працевлаштування, самозайнятість
Робочий час	Повний робочий час (день, тиждень)	Неповний робочий час (день, тиждень)
Робоче місце	Надається підприємством	Телепраця (робота на дому)
Заробітна плата	Забезпечує життя працівників та його сім'ї	Множинність джерел заробітків
Соціальний захист	Повний соціальний пакет, гарантована пенсія	Слабкий соціальний захист, невисока пенсія
Ризики	Несуть підприємство і держава гарантуючи стабільність умов зайнятість у довгостроковій перспективі	Несе робітник в умовах гнучкого ринку праці

* Розроблено автором на основі: [10, с. 117]

Таким чином, інтерес сучасних роботодавців полягає в одержанні прибутку від запровадження «гнучкої» політики трудового найму й не менш «гнучкого», а, по суті, ігрового відношення до вже прийнятого на роботу працівника. З другого боку, самі наймані робітники вимушено потрапляють в ситуацію специфічної гри за поновлення й продовження короткострокового трудового контракту. Уміння працівника вести такого роду гру, як вважає З. Бауман, притаманні далеко не всім реально зайнятим, а тільки тим з них, які здатні відмовитися від захисту своїх статусних домагань. Тому «стара життєва стратегія, у річниця якої сили й час вкладалися в підвищення кваліфікації, у підвищення соціального статусу фахівця, що дозволяє сподіватися на постійне одержання із цього прибуткового відсотка, стає усе більш безглуздою і, таким чином, тепер зник найпоширеніший у свій час варіант розумного добору людей, що бажають жити в умовах гарантованої

стабільності» [2, с. 149 – 150].

Підтвердження цієї позиції знаходимо на підставі розкритих у таблиці 2 позитивних і негативних сторін впливу дестандартизації на виникнення ряду форм і видів атипової зайнятість та їх впливу на інтереси у системній тріаді соціально-трудових взаємовідносин «держава – роботодавець – найманий працівник».

Уникнути звільнень і полегшити ринкову адаптацію підприємств у зв'язку з оптимізацією організації процесу виробництва, реструктуризацією підприємства, інтенсифікацією і автоматизацією праці, допомагає флексибілізація зайнятість. В управлінні її принципи пропонуються для рішення соціотехнічних задач.

Працівник сприймається як інструмент, гнучке використання якого дозволяє підвищити продуктивність праці і ефективність виробництва.

Таблиця 2

Позитивні і негативні сторони впливу дестандартизації на появу нових форм та видів атипової зайнятості
(складено автором)

Держава	Роботодавець	Найманий працівник
ПОЗИТИВНІ СТОРОНИ		
- зниження рівня безробіття, оскільки створюються можливості ефективно розв'язувати проблеми праці жінок, пенсіонерів, працюючих студентів, іммігрантів, а також людей з особливими потребами, батьків, що доглядають за дітьми та тих осіб, які живуть у віддалених районах; - зменшується навантаження на транспортну інфраструктуру; - створюють умови для регіонального розвитку; - покращується екологічна ситуація, зменшується число промислових викидів, оскільки відходить в далеке минуле праця в заводських спорудах індустріальної доби.	- допомагають підприємцям маніпулювати кількістю та якістю робочої сили, яка використовується на підприємстві, виходячи з потреб розвитку виробництва та економічної ситуації, що склалась, не створюючи соціальної напруженості при звільненні працівників; - дають змогу зберегти на підприємствах кваліфікований кадровий склад працівників і зекономити на процедурах найму нових працівників у період розширення ділової активності; - зниження рівня захворюваності і відсутності працівників на робочому місці; - роботодавці матимуть перед своїми службовцями тільки короткострокові зобов'язання і зможуть мінімізувати обсяг додаткових пільг чи пенсійних прав; - появляється нова форма віртуального підприємства, що дає змогу значно економити на організації виробничого процесу та утриманні персоналу; - близькість до ринку праці; - можливість швидше реагувати на кон'юнктурні зміни ринків товарів і послуг; - зростання числа низькооплачуваних робочих місць.	- можливість вибору працездатному населенню між робочим часом та відпочинком; - задовольняють потреби окремих громадян у поєднанні роботи з виконанням інших соціальних обов'язків або з оздоровленням; - підвищує продуктивність праці за рахунок можливості кожного працівника вступити в трудовий процес згідно з його індивідуальним ритмом, а також зменшити час адаптації до певних виробничих умов; - скорочення маятникової міграції (щоденних поїздок на роботу з передмістя та в зворотному напрямку); - телекомунікації дають змогу деяким категоріям працівників працювати самостійно над виконанням доручених завдань, перебуваючи на відстані від підприємства, через комп'ютерні системи. Це дозволяє географічно віддалити місцезнаходження роботи від місця проживання; - можливість працевлаштування в інших роботодавців – клієнтів компанії провайдера.
НЕГАТИВНІ СТОРОНИ		
- тінізація сфери зайнятості та поширення е-міграції населення*; - ухилення роботодавців від певних зобов'язань, зазначених у трудовому законодавстві; - занепад міського життя, оскільки з офісу робота переїжджає «на дім», міська біднота позбавляється можливості знайти роботу; - поява великого прошарку працівників, орієнтованих на довготривалу некваліфіковану працю, що знижує соціально-економічний потенціал держави; - нижча тривалість робочого дня, що в окремих випадках призводить до скорочення дохідної частини працюючих, а відповідно і істотного скорочення оподатковуваної бази.	- витіснення фігури найманого працівника включеного до системи трудового законодавства та колективних договорів фігурою постачальника послуг, який діє на свій страх і ризик; - все більша залежність роботодавця від унікальних здібностей висококваліфікованих спеціалістів – носіїв знань.	- соціальна нестабільність і незахищеність. Так, норми охорони праці при дестандартизованих формах зайнятості не піддаються контролю, і витрати за їх дотримання чи порушення лягають на плечі самих працюючих; - зниження рівня трудової мотивації у середній і довгостроковій перспективі розвитку підприємства, а також спроба роботодавця «полегшити» соціальний пакет та намагання посилити експлуатацію праці; - відмова роботодавців від масштабних програм підвищення кваліфікації й від політики розвитку довготривалих відносин – «виховання своїх працівників»; - відмова роботодавців у правовому оформленні трудових відносин; - адаптація до постійних змін, уміння ризикувати часто вступають у суперечність з особистими характеристиками працівника – етичними принципами, прив'язаністю, прагненнями довгострокового планування свого життя; - зростає навантаження на сімейні відносини, в результаті чого збільшується відчуження між людьми, позаяк працівники втрачають можливість спілкуватися так, як у офісі.

Більшість дослідників гнучкість розглядає перш за все у сфері оплати праці (залежність заробі-

тної плати від загальної ефективності роботи підприємства чи індивідуального внеску працівника), най-

му і переміщення працівників (спрощення процедури звільнень, тимчасова зайнятість, маневрування трудовими ресурсами, кваліфікація працівників і їх багатопрофільність) та робочого часу (гнучкий графік роботи, неповна зайнятість).

«Все більше людей тепер вважають, що певна міра гнучкості в регулюванні ринку праці справді ... потрібна в умовах світу, що змінюється. Проблема полягає не в тому, щоб прийняти або відкинути флексибілізацію як таку, а в тому, щоб розрізнити ті аспекти гнучкості, які справді корисні й необхідні, і такі її аспекти, які відповідають крайнощам ідеології вільного ринку» [1, с. 8].

Слід уточнити, що в залежності від країни, галузі, підприємства, категорії працюючих флексибільність бачиться по-різному і в різній мірі. На сьогодні виділяють п'ять типів гнучкості, які проявляються на практиці в комбінованому вигляді [6]:

тип «А» – гнучкість виробничої організації, що досягається завдяки використанню високотехнологічного обладнання і швидкості його адаптації до коливань ринку;

тип «Б» – забезпечує високий ступінь професійної мобільності робочих, і уміння переходити з одного робочого місця на інше;

тип «В» – гнучкість правил найму і звільнень, становиться можливою при усуненні юридичних перешкод;

тип «Г» – гнучкість у нарахуванні заробітної плати, яка забезпечується гнучкістю відповідних правил;

тип «Д» – використання системи прорахунків у законодавстві, що дозволяють бізнесу ухилятися від виконання законних обов'язків, сплати податків, соціальних зобов'язань, законів про працю та ін.

Паралельним стало впровадження у практику соціально-трудова відносин поняття «прекарізації» (від англ. precarious – випадковий) – тобто незахищеної, ненадійної зайнятості, коли робота має випадковий характер, не забезпечується гарантіями, низько оплачується. По своїй суті воно означає тенденцію правової дерегуляції трудових взаємин при одночасному демонтуванні соціальних гарантій з метою підвищення інтенсивності праці на основі примусу.

Вибіркові обстеження ряду українських промислових підприємств, показали, що їх більшість є здатною виробляти плановий випуск продукції без залучення достатньо великої кількості виробничого персоналу. За оцінкою керівників розмір надлишку становить в середньому 25% зайнятих. Причини утримання цієї частки працюючих криються у неспроможності роботодавців виплатити у повному розмірі вихідну допомогу при скороченні кадрів, а також в бажанні зменшити майбутні видатки на відновлення кадрового потенціалу в разі поліпшення фінансового становища. Відносно здешевлення праці супроводжується зростанням питомої ваги матеріальних витрат внаслідок подорожчання обладнання, сировини, енергії. Але, як правило, підприємства мають не тільки надзайнятість, але і надлишкові запаси обладнання, матеріалів зайві приміщення, вільні виробничі потужності. Спад виробництва також робить подібні

ресурси надлишковими. Їх оренда чи розпродаж дозволяють виплачувати заробітну плату, підтримуючи зайнятість. При цьому відбуваються проїдання основного капіталу і хронічне недоінвестування, які найсумнішим чином позначаються в найближчому майбутньому.

Перебування економіки України в кризовому стані потребує пошуку та використання відповідних механізмів адаптації економічно активних підприємств до функціонування в умовах скорочення обсягів виробництва, неповного завантаження виробничих потужностей. Флексибілізація зайнятості є одним з найбільш поширених інструментів мінімізації негативних наслідків кризи на зниження місткості ринку праці, що проявляється внаслідок збільшення соціальних шоків, пов'язаних зі зростанням рівня безробіття та втратою можливостей працевлаштування економічно активного населення. Використання практики вимушеної неповної зайнятості роботодавцями спрямоване, з одного боку, на збереження найбільш кваліфікованого кадрового потенціалу підприємства, а з іншого – на стимулювання звільнень за власним бажанням або за угодою сторін (натомість звільнення з економічних причин) [11, с. 9].

Важлива роль у цих процесах повинна відводитись державі, яка б надавала стабільні гарантії працевлаштування та забезпечувала б його законодавче оформлення. Так, на Заході останнім часом швидкого поширення набула нова стратегія флексибілізації [13, 16], що охоплює і соціальну захищеність, яка повинна забезпечуватись низкою законів, які визнають правовий статус флексибілізації та соціально-трудова гарантії працівникам гнучкого ринку праці.

Економічно розвинуті країни нині запроваджують спеціальні програми, спрямовані на компенсацію працівникам зменшення їхніх доходів. Ці програми реалізують одночасно із заходами, які передбачають скорочення робочого часу працівників. Прикладом застосування подібних компенсаційних виплат може бути Німеччина, де зменшення доходів працівників через вимушене скорочення робочого часу компенсується переважно за рахунок державних коштів (від 60 до 67%) та за рахунок роботодавців. Через глибину кризових явищ, наприклад, у другій половині 2008 р. було продовжено тривалість компенсаційних виплат з шести до 12 місяців, у 2009 р. – до 18 місяців. Заслужує на увагу й досвід Бельгії, де також використовується практика надання компенсаційних виплат працівникам у разі скорочення їхнього робочого часу – через програми «економічного (тимчасового) безробіття». Одержання цих виплат гарантовано державою, але одночасно в країні в деяких видах економічної діяльності існують також і додаткові виплати, які надаються понад установлений державою рівень, закріплені галузевими угодами, ухваленими внаслідок соціального діалогу [8, с. 4-5]. Запропоновані підходи активно дискутується соціологами в силу того, що доволі тривалий час людина змушена буде займатись нестандартною працею.

Отже, як бачимо флексибільність це всього лиш гнучка форма організації праці і виробництва, яка по своїй суті має ряд як позитивних, так і негативних аспектів. Їх дія проявляються у тому випадку, коли порушується оптимальне співвідношення

між суб'єктами трудового договору на гнучкому ринку праці. Оскільки те, що являється плюсом для однієї сторони, наприклад роботодавця, може виявитись мінусом для іншої (робітника).

Список використаних джерел:

1. Астахова О.В. Флексибілізація ринку праці в умовах соціально-економічних змін / О.В. Астахова // *Ринок праці та зайнятість населення*. – 2011. – №2. – С. 6 – 9.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман. – М. : Логос, 2002. – 390 с.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек / Пер. с нем В.Седельникова и Н.Федотовой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384с.
4. Все більше українців працюють самі на себе [Електронний ресурс] / Економічна правда. – Спосіб доступу до журн. : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/01/26/268064/>
5. Довідь «Статистично аналітичний огляд стану ринку праці у 2010 році» [Електронний ресурс] / 19.04.2011р. – №09/2-24/115. – 34 с. – Спосіб доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Клеман К. Флексибільность по-русски: сгибаемые и несгибаемые работники [Електронний ресурс] / К. Клеман // *Отечественные записки*. – 2007. – №4. – Спосіб доступу : http://www.isras.ru/files/File/publ/Flexibeln_po_russki_Kleman.pdf
7. Крамар О. Люмпенізація всієї країни [Електронний ресурс] / О. Крамар // *Газета Тиждень*. – 8 квітня 2011. – Спосіб доступу : <http://www.tyzhden.ua/Economics/20364?PageIndex=2>
8. Лісогор Л. Гнучкість зайнятості на ринку праці та соціальний захист / Л. Лісогор // *Праця і зарплата*. – 2011. – № 13 (737). – С. 4 – 5.
9. Машика Ю.В. Територіальна організація зайнятості в умовах структурної перебудови економіки регіону автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук: спец. 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика / Ю.В. Машика. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАНУ. – 25 с.
10. Попов Ю.Н. Современная экономика и социология труда. Учебное пособие / Ю.Н. Попов, А.В. Шевчук. – М., 2003. – 230 с.
11. Пудов К.О. Вплив економічної кризи на місткість ринку праці / К.О. Пудов // *Економічні науки. Серія “Економіка та менеджмент”*: Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – Випуск 7 (26). Частина 3. – Луцьк, 2010. – С. 3 – 14.
12. Чухно А.А. Зміна характеру та структури зайнятості в умовах постіндустріального суспільства / А.А. Чухно // *Економічний часопис – XXI*. – 2003. – №1. – С. 35 – 39.
13. Nanteuil-Miribel M. de Flexibility and Security: What forms of Political Regulation ? / M. de Nanteuil-Miribel, M. Nachi // *Transfer: European Review of Labour and Research*. Brussels, 2004. – № 2 (10). – P. 300 – 318.
14. The Partial Renaissance of Self-Employment // *Employment Outlook OECD*. – Paris, 2000. – P. 155.
15. The Reemergence of Self-Employment / Ed. by R. Arum, W. Müller. – Princeton University Press, 2004. – P. 107.
16. Wilthagen T. The concept of «flexicurity». A new approach to regulating employment and labour markets» / T. Wilthagen // *Transfer Review*. – ETUI, 2004. – P.166 –186.

УДК 911.3

Людмила Немець, Наталія Моштаківа

ПОЗАШКІЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНІ ЗАКЛАДИ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Розроблено класифікацію позашкільних навчально-виховних закладів та зазначені їх основні функції та напрями діяльності. Проаналізовано територіальний розподіл закладів по містах і районах Луганської області. За допомогою графоаналітичного методу багатовимірної класифікації визначено рівень розвитку позашкільної освіти в адміністративно-територіальних одиницях регіону, що дозволило проранжувати їх за цим показником та виділити 4 групи міст і районів області – з високим рівнем розвитку діяльності позашкільних навчально-виховних закладів, з рівнем вищим за середній, нижчим за середній та низьким.

Ключові слова: позашкільні навчально-виховні заклади, школи естетичного виховання, територіальна організація позашкільних навчально-виховних закладів Луганської області, групи адміністративно-територіальних одиниць Луганської області за рівнем розвитку позашкільної освіти

Людмила Немец, Наталья Моштаківа. ВНЕШКОЛЬНЫЕ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ. Разработана классификация внешкольных учебно-воспитательных учреждений, определены основные их функции и направления деятельности. Проанализировано размещение учреждений по городам и районам Луганской области. С помощью графоаналитического метода многомерной классификации определен уровень развития внешкольного образования по административно-территориальным единицам региона, что позволило проранжировать их по этому показателю и выделить 4 группы городов и районов области – с высоким уровнем развития деятельности внешкольных учебно-воспитательных учреждений, с уровнем выше среднего, ниже среднего и низким.

Ключевые слова: внешкольные учебно-воспитательные учреждения, школы эстетического воспитания, территориальная организация внешкольных учебно-воспитательных учреждений Луганской области, группы административно-территориальных единиц Луганской области по уровню развития внешкольного образования.

Lyudmyla Niemets, Natalia Moshtakova. OUT-OF-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF LUGANSK REGION: PRESENT SITUATION AND FEATURES OF SPATIAL ORGANIZATION. Classification of out-of-school educational institutions was developed, their main functions and activity directions were determined. Placement of institutions in cities and districts of Lugansk region was analyzed. The level of out-of-school education in different administrative and territorial units of the region, using the semigraphical method of multidimensional classification, was identified what enabled ranking the units and marking out four groups of cities and districts of the region. They were a group with high level of development of out-of-school educational institutions' activity, above the average, below the average and low.

Key words: out-of-school educational institutions, aesthetic schools, spatial organization of out-of-school educational institutions of Lugansk region, groups of administrative and territorial units of Lugansk region according to out-of-school education level of development.

Вступ. Комерціалізація засобів масової інформації, значний неконтрольований потік видовищної продукції, що має агресивну спрямованість і низьку культуру, викликають необхідність створення умов для забезпечення змістовного дозвілля дітей. Зростає значення як для окремої людини, так і для суспільства в цілому позашкільної освіти, в основу якої мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності загальнолюдських і національних цінностей, безперервності, наступності, багатокладності й варіативності, добровільності, доступності та практичного спрямування. Позашкільна освіта здобувається вихованцями, учнями та слухачами в позаурочний час у позашкільних навчально-виховних закладах (ПНВЗ).

Вихідні передумови. ПНВЗ – це широкодоступні заклади освіти, які надають знання, формують вміння та навички за інтересами, забезпечують потреби особистості в творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створюють умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів [1, ст. 1]. На сьогоднішній день існує ціла низка публікацій, присвячених дослідженню діяльності

© Немець Л., Моштаківа Н., 2011

ПНВЗ. Проте серед них переважають роботи педагогів, які досліджують передусім навчально-виховні аспекти функціонування закладів. Територіальні аспекти функціонування ПНВЗ, в т. ч. у регіональному розрізі, залишаються практично поза увагою сучасних науковців, зокрема суспільних географів.

Мета дослідження – провести комплексний аналіз мережі ПНВЗ Луганської області: розглянути функції та основні напрями діяльності закладів, розробити їх класифікацію, виявити територіальні особливості розміщення та рівня розвитку ПНВЗ Луганської області тощо.

Викладення основного матеріалу. До ПНВЗ Луганщини відносяться державні, комунальні та приватні заклади, які можуть існувати в різних формах, видах і типах (рис. 1) та діяти в різних функціональних напрямках (рис. 2).

Відповідно до основних напрямів діяльності та покладених на них завдань ПНВЗ виконують цілу низку функцій – дозвілєво-розважальну (рекреаційну), функцію соціалізації, виховну, освітньо-розвивальну, інформаційну, оздоровчу, реабілітаційну, спортивну, краєзнавчу та деякі інші.

На 1. 01. 2009 р. на території Луганської області функціонувало 79 шкіл естетичного виховання (ШЕВ) та 69 інших ПНВЗ (рис. 3) [4]. Практично всі вони діяли в містах та районних центрах області.

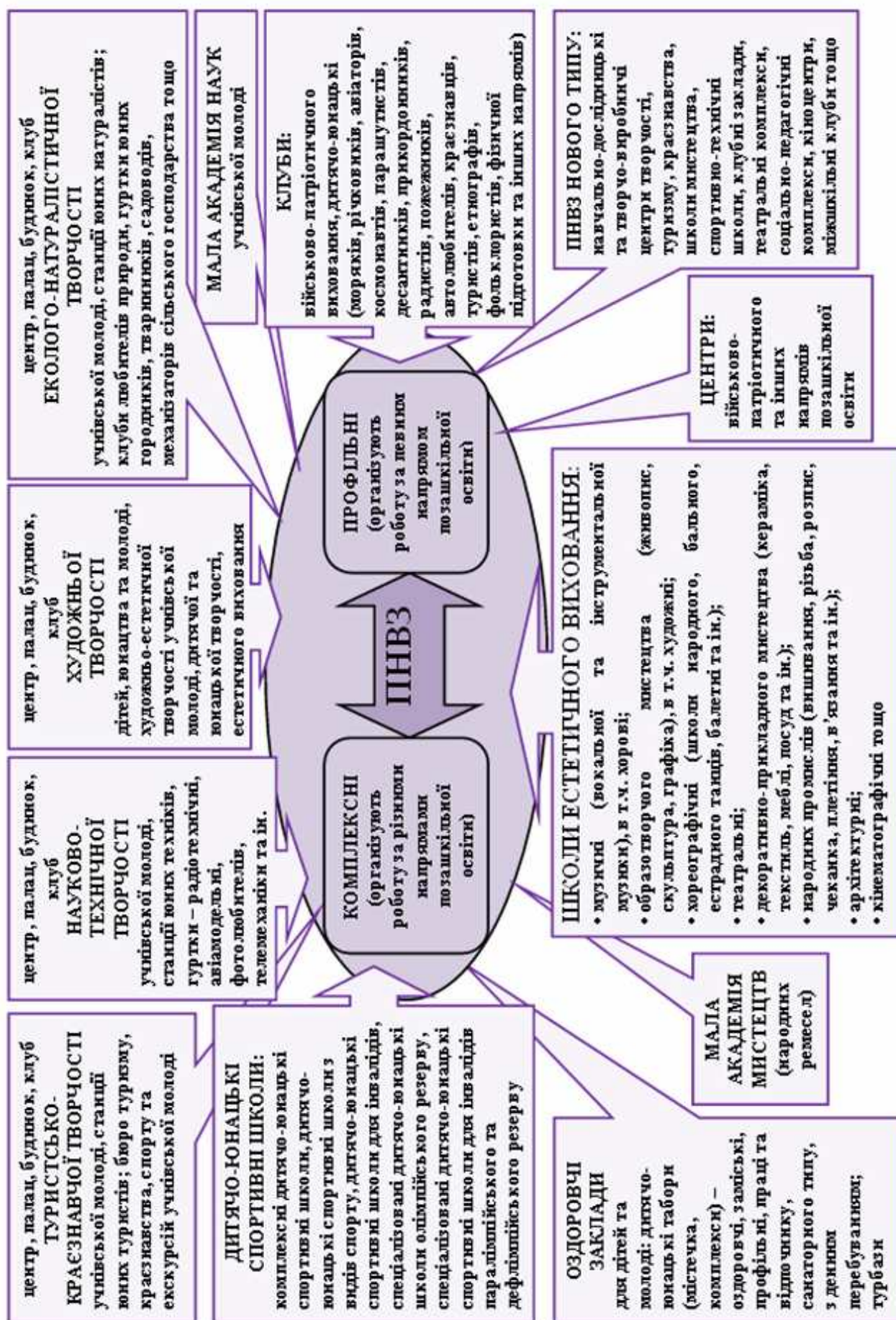

Рис. 1. Класифікація ПНВЗ (складено авторами за [1, 3])

Так, з 79 ШЕВ тільки 5 закладів працювали в сільській місцевості (в селах Червона Поляна і Дякове Антрацитівського, Шульгинка і Чмирівка Старобільського та Орджонікідзе Краснодонського районів) [6].

Відповідно до основних напрямів діяльності та покладених на них завдань ПНВЗ виконують цілу низку функцій – дозвілєво-розважальну (рекреаційну), функцію соціалізації, виховну, освітньо-розвивальну, інформаційну, оздоровчу, реабілітаційну, спортивну, краєзнавчу та деякі інші.

На 1. 01. 2009 р. на території Луганської області функціонувало 79 шкіл естетичного виховання (ШЕВ) та 69 інших ПНВЗ (рис. 3) [4]. Практично всі вони діяли в містах та районних центрах області. Так, з 79 ШЕВ тільки 5 закладів працювали в сільській місцевості (в селах Червона Поляна і Дякове Антрацитівського, Шульгинка і Чмирівка Старобільського та Орджонікідзе Краснодонського районів) [6].

Серед найбільших ПНВЗ Луганської області слід назвати:

- Луганський обласний центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді;
- Луганський обласний центр науково-технічної творчості учнівської молоді;
- Луганський обласний центр дитячо-юнацького туризму та краєзнавства;
- Комплексний позашкільний навчально-виховний заклад «Палац позашкільної роботи, творчості дітей та учнівської молоді м. Луганськ»;
- Луганський державний будинок художньої та технічної творчості.

Протягом 2008/2009 навч. року в ПНВЗ Луганської області навчалася 70,2 тис. дітей, в т. ч. 17,6 тис. – в ШЕВ і 52,6 тис. – в інших ПНВЗ (рис. 3) [4]. Позашкільною освітою було охоплено 36,8 % загальної кількості школярів (відповідно 9,2 % і 27,6 %). За цим показником область стабільно займає

одне з найперших місць в Україні. При цьому, незважаючи на загальне зменшення кількості ПНВЗ протягом останніх років (на 14 закладів за 1995-2010 рр.), в області спостерігається позитивна тенденція збільшення охопленості школярів позашкільною освітою – від 26,5 % в 1995/1996 навч. році до 39,5 % в 2009/2010 (табл. 1).

На основі цілого ряду показників, що характеризують діяльність ПНВЗ (зокрема, кількість ПНВЗ різних видів, в т. ч. в сільській місцевості; кількість дітей, що ними обслуговано; охопленість школярів позашкільною освітою; кількість працівників ПНВЗ тощо), за допомогою графоаналітичного методу багатовимірної класифікації [2] було проведено ранжування адміністративно-територіальних одиниць Луганської області за рівнем розвитку позашкільної освіти в 2008 р. (рис. 4). Це дозволило виділити в межах області 4 групи міст і районів за станом розвитку ПНВЗ: 1) з високим рівнем (Кіровськ, Алчевськ, Стаханов, Лисичанськ); 2) вищим за середній (Северодонецьк, Первомайськ, Краснодон, Луганськ); 3) нижчим за середній (Брянка, Красний Луч, Рубіжне, Ровеньки, Антрацитівський район); 4) низьким (всі інші райони та міста Свердловськ і Антрацит).

Проблема недостатнього розвитку позашкільної освіти в адміністративних районах, особливо в сільській місцевості, є характерною не тільки для Луганської області, а й для України в цілому, тому потребує нагального вирішення як на регіональному, так і на загальнодержавному рівні. У зв'язку з цим в Луганській області здійснюється координація зусиль місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових, культурних установ, виробничих підприємств, громадських організацій на подальше становлення та розвиток закладів усіх типів і форм власності за основними напрямками позашкільної освіти.

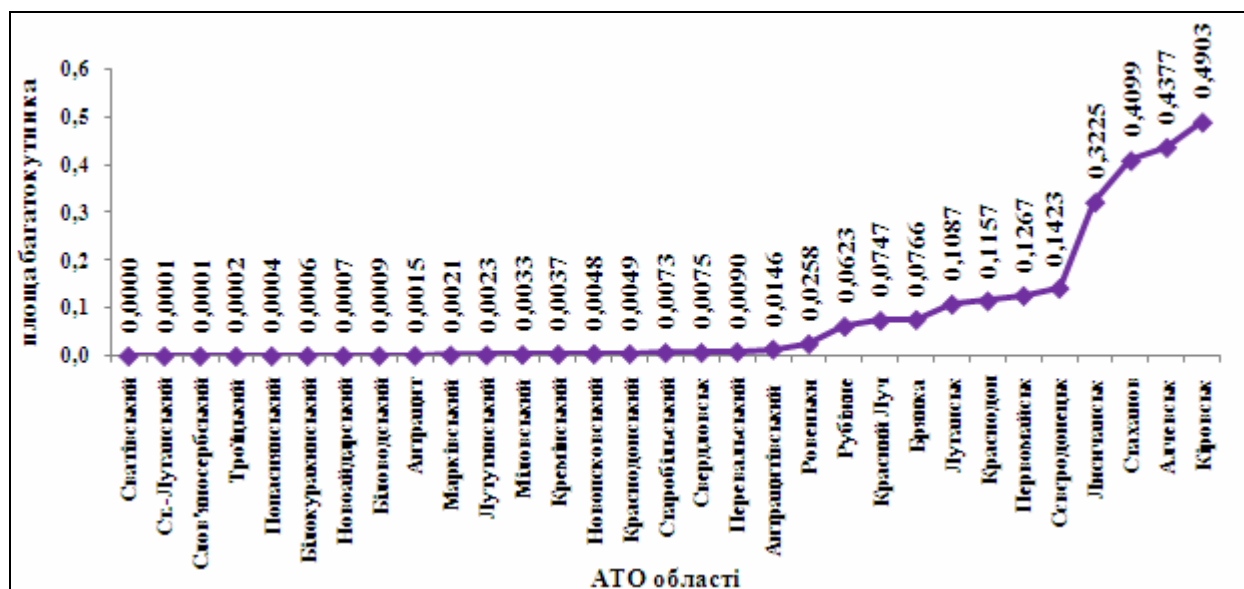

Рис. 4. Графік Паретто для розподілу міст і районів Луганської області за рівнем розвитку позашкільної освіти на 01.01.2009 р.

Таблиця 1

Динаміка мережі ПНВЗ Луганської області й України в 1995-2010 рр. [4; 5]

Навчальний рік	1995- 1996	2000- 2001	2001- 2002	2002- 2003	2003- 2004	2004- 2005	2005- 2006	2006- 2007	2007- 2008	2008- 2009	2009- 2010
Дітячі школи мистецтв Луганської області в них учнів, тис.	15	34	34	36	38	40	41	41	44	49	49
Дітячі школи мистецтв України	4,6	7,3	7,7	8,7	9,1	9,5	9,6	9,6	10,3	11,3	11,4
Дітячі музичні школи Луганської області в них учнів, тис.	244	307	312	319	348	358	370	377	389	418	422
Дітячі художні школи Луганської області в них учнів, тис.	63	41	41	39	37	35	34	34	31	23	23
Дітячі музичні школи України	14,5	6,8	6,6	6,1	5,8	5,6	5,6	5,2	5,4	4,9	5,0
Дітячі художні школи Луганської області в них учнів, тис.	1201	1036	1025	1021	995	985	966	954	938	908	905
Дітячі хореографічні школи Луганської області в них учнів, тис.	8	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
Дітячі хореографічні школи України	1,4	1,1	1,2	1,2	1,2	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4
Всього ПНВЗ у Луганській області	138	130	131	130	127	122	124	125	125	123	124
Загальна кількість учнів у ПНВЗ, тис.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Охопленість школярів Луганської області діяльністю ПНВЗ, %	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Всього ПНВЗ в Україні	10	9	10	11	11	11	12	12	10	10	10
Питома вага ПНВЗ Луганської області в Україні, %	86	82	82	82	82	82	82	82	82	79	79
Центри, будинки, клуби науково-технічної творчості учнівської молоді, станції юних техніків	20,5	15,2	15,5	16,0	16,1	16,4	16,5	16,1	17,1	17,6	17,8
в них учнів, тис.	5,5	4,7	5,0	5,5	5,9	6,5	7,1	7,4	8,4	9,2	9,6
Центри, будинки, клуби еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станції юних натуралістів	1593	1482	1478	1481	1481	1476	1472	1468	1462	1459	1461
в них учнів, тис.	5,4	5,5	5,5	5,5	5,5	5,6	5,6	5,6	5,6	5,4	5,4
Центри, будинки, клуби туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станції юних туристів	13	13	13	13	13	13	12	11	11	12	12
в них учнів, тис.	10,7	8,6	6,7	5,7	6,5	6,0	6,1	5,7	5,7	5,9	6,0
Центри, будинки, клуби художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, художньо-естетичної творчості учнівської молоді, дитячої та юнацької творчості, естетичного виховання	11	9	9	9	9	9	9	8	8	8	8
в них учнів, тис.	7,2	4,7	4,5	4,8	4,7	4,4	4,7	3,9	4,0	3,8	4,1
Центри, будинки, клуби туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станції юних туристів	8	7	7	7	7	7	7	7	7	6	6
в них учнів, тис.	5,3	3,4	2,9	3,3	3,1	2,9	3,6	3,2	3,3	2,5	2,5
Центри, будинки, клуби художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, художньо-естетичної творчості учнівської молоді, дитячої та юнацької творчості, естетичного виховання	41	40	40	40	40	40	41	40	40	40	41
в них учнів, тис.	54,6	47,7	44,1	43,8	42,4	42,9	43,3	42,4	40,6	38,8	41,6
Малі академії наук учнівської молоді (територіальні відділення)	-	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1
в них учнів, тис.	-	-	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7

Продовж. табл. 1

Клуби фізичної підготовки	2	3	4	4	4	4	3	3	1	1	1	1	1
в них учнів, тис.	1,0	1,5	2,2	2,2	2,3	1,4	1,5	0,6	0,6	0,6	0,3		
Дитячі парки	-	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
в них учнів, тис.	-	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,6	0,7	
Інші заклади	1	-	1	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-
в них учнів, тис.	0,1	-	0,3	0,3	0,3	1,0	-	-	-	-	-	-	-
Всього ПНЗ у Луганській області	76	73	76	76	76	76	74	69	69	69	69	69	69
Загальна кількість учнів у ПНЗ, тис.	78,9	66,3	61,8	61,2	60,5	59,8	60,4	57,0	55,4	52,6	55,6		
Охопленість школярів Луганської області діяльністю ПНЗ, %	21,0	20,4	20,0	21,0	22,2	23,7	25,8	26,4	27,3	27,6	29,9		
Всього ПНЗ	162	155	158	158	158	158	156	151	151	148	148		
Загальна кількість учнів у ПНЗ	99,4	81,5	77,3	77,2	76,6	76,2	76,9	73,1	72,5	70,2	73,4		
Охопленість позашкільною освітою дітей шкільного віку, %	26,5	25,1	25	26,5	28,1	30,2	32,9	33,8	35,7	36,8	39,5		

В результаті, на сьогоднішній день в регіоні вже накреслилися певні позитивні тенденції розвитку діяльності ПНВЗ – розширюється мережа груп, гуртків, творчих об'єднань, секцій і клубів, удосконалюються форми та методи позашкільної освіти. Найбільшим попитом у школярів користуються гуртки декоративно-прикладного мистецтва (57 % всіх гуртків і творчих об'єднань). Відроджуються гуртки бісерного рукоділля, писанкарства, витинанки, батику та ін. Великий інтерес проявляють діти до таких творчих об'єднань, як школи юних екологів, комп'ютерного зв'язку, природничих наук, журналістики, інформаційних технологій тощо. Зросло прагнення дітей до здобуття економічних знань, а також до експериментально-дослідницької роботи. Чинником позитивної тенденції в залученні дітей до здобуття позашкільної освіти є також цілеспрямована робота із створення відповідних умов для дітей сільської місцевості шляхом розвитку мережі філій ПНВЗ обласного та районного підпорядкування або відкриття

гуртків таких закладів на базі загальноосвітніх навчальних закладів сільської місцевості.

Висновки. ПНВЗ Луганської області відіграють пріоритетну роль в організації змістовного дозвілля і відпочинку дітей, вихованні й розвитку дитячих талантів та творчої особистості. Можливість вбирати в себе функції, що сприяють формуванню і розвитку підростаючого покоління, робить їх роботу привабливою, цікавою і змістовною, а це, у свою чергу, сприяє залученню до них молоді. Дозвільна установа дає можливість широким масам школярів розвивати свої творчі здібності і відкриває шляхи самореалізації особистості. У своїх вищих формах ця освітньо-дозвільна діяльність служить цілям виховання, освіти і самовиховання підростаючого покоління. Вирішуються дані завдання в позашкільних закладах своєрідно, в обмеженому поєднанні з культурним відпочинком та інтелектуальними розвагами. Це викликає сприятливий психологічний настрій і полегшує процес соціалізації підростаючого покоління.

Список використаних джерел:

1. Закон України від 22. 06. 2000 р. № 1841-III «Про позашкільну освіту»: за станом на 01. 01. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1841-14>
2. Машков О.А. Графоаналітичний метод багатовимірної класифікації суспільно-географічних об'єктів / О.А. Машков, К.А. Немець // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний зб. наук. праць. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2010. – Вип. 8 (1). – 190 с. – с. 30-35.
3. Постанова КМУ від 06. 05. 01 р. № 433 «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад»: за станом на 06. 09. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=433-2001-%EF>
4. Статистичний щорічник Луганської області за 2008 рр.: Частина I / [за ред. С.Г. Пілієва]. – Луганськ: Головне управління статистики у Луганській області, 2009. – 382 с.
5. Статистичний щорічник України за 2008 р. / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2009. – 567 с.
6. Статистичні матеріали про діяльність шкіл естетичного виховання Луганської області з 2000 по 2009 рр. Управління культури і туризму Луганської облдержадміністрації (довідка № 58/57 від 19. 01. 2010 р.).

УДК 911.3

Владимир Редин

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА ГОРОДА ХАРЬКОВА

Рассмотрена территориальная организация гостиничного хозяйства и направления его развития в г. Харькове. Проведено сравнение уровня обеспеченности гостиницами и гостиничными номерами Харьковской области с другими регионами Украины. Исследуются региональные особенности и потенциальные возможности размещения в гостиницах Харькова в связи с требованиями УЕФА. Освещены основные проблемы гостиничного хозяйства Харькова и пути их решения в преддверии Евро-2012.

Ключевые слова: туристические потоки, качество мест проживания, качество услуг, жилищная площадь, эффективность заполнения гостиниц, требования УЕФА.

Володимир Редін. СТАН РОЗВИТКУ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА МІСТА ХАРКОВА. Розглянуто територіальну організацію готельного господарства і напрямки його розвитку у м. Харкові. Проведено порівняння рівня забезпеченості готелями і готельними номерами Харківської області з іншими регіонами України. Досліджуються регіональні особливості і потенційні можливості розміщення в готелях Харкова у зв'язку з вимогами УЕФА. Висвітлено основні проблеми готельного господарства Харкова і шляхи їх вирішення напередодні Євро-2012.

Ключові слова: туристичні потоки, якість місць проживання, якість послуг, житлова площа, ефективність заповнення готелів, вимоги УЕФА.

Vladimir Redin. STATE OF KHARKOV CITY HOTEL INDUSTRY DEVELOPMENT. The territorial organization of hotel management and direction of its development in the city of Kharkov is considered. A comparison of the provision level of hotels and hotel rooms of Kharkov region to other regions of Ukraine is made. The regional peculiarities and potential facilities of hotel accommodation in Kharkov according to the UEFA requirements are investigated. The main problems of Kharkov hotel industry and the ways of their solution on the threshold of Euro 2012 are considered.

Key words: tourist flows, quality of accommodation, service quality, residential area, the efficiency of hotels' occupation, the requirements of UEFA.

Актуальность проблемы. Гостиничное хозяйство занимает одно из главных мест в развитии туризма Харьковщины, потому что оно становится все более прибыльным делом. Гостиница является коммерческим производством, которое предлагает свой товарный продукт в виде комплекса услуг.

В настоящее время гостиничное хозяйство в Харьковском регионе представляет собой отрасль экономики, которая обеспечивает значительные финансовые поступления за счет развития туристической деятельности.

Туристические потоки в регионе непосредственно зависят от размера гостиничного хозяйства и качества предлагаемых помещений.

Изложение основного материала. Харьковская область по количеству гостиничных предприятий значительно уступает другим регионам Украины. Так, в сентябре 2009 года количество гостиниц в городе составило 40 единиц и еще на стадии строительства находятся 11.

В то же время в АР Крым количество гостиниц и других мест временного проживания составляет 93 единицы, Днепропетровской области – 103, Луганской – 101, Львовской – 148, Одесской – 81, г. Киеве – 125. Харьковская область и г. Харьков уступают регионам Украины и по вместимости гостиниц. В частности, АР Крым имеет 14839 мест, Днепропетровская область – 10925, Луганская – 5789, Львовская – 11081, Одесская – 7788, г. Киев – 16907, а Харьковская – 3261.

На территории Харьковской области в 2008 году осваивали инвестиции 51 предприятие, которые предоставляют услуги гостиниц и другие места краткосрочного проживания. Эти предприятия по своей деятельности распределились примерно поровну: гостиницы – 51,2%, общежития для приезжих,

мотели и кемпинги – 48,8 %.

В структуре предприятий гостиничного хозяйства Харьковского региона наиболее распространены два типа – гостиницы (52%) и общежития для приезжих (36%). Еще 12% – предприятия другого типа.

В 2008 году в гостиничном хозяйстве Харьковщины насчитывались 1816 номеров, из них 1527 – в г. Харькове. Общая жилищная площадь составляла 41,7% тыс.м², а средняя площадь номера – 22,9 м². Преобладают одноместные номера среднего уровня комфортности. Услугами предприятий гостиничного хозяйства воспользовались 179,3 тыс. человек, из которых 32,3 тыс. (18%) – иностранные граждане. Обслуживание иностранцев – один из важных источников поступления валюты в регион. Среднее время пребывания всех приезжих составило около 2 суток.

Общее число стран, из которых прибыли иностранцы в Харьков, составило 115. Среди стран с самым большим количеством приезжих на Россию приходится 12 тыс. чел. (37,2% от общего числа иностранцев), Германию – 3,2 тыс. человек (9,9 %), США – 1,9 тыс. человек (5,9%).

Важным показателем эффективности загрузки гостиниц является коэффициент использования вместительности, который в 2008 году составлял 0,29. Для сравнения, в странах Европы рентабельными считаются гостиницы, где среднегодовой коэффициент составляет 0,57-0,65.

В 2008 году возросла стоимость проживания, как в гостиницах, так и в общежитиях за счет повышения расходов на улучшения гостиничного сервиса, а также подорожание коммунальных услуг. Общие доходы от эксплуатации гостиниц и других мест проживания составили 103,9 млн. грн., из них доходы за проживание – 78,6 млн. грн. (75,6% от общей суммы), доходы от дополнительных услуг – 10,5 млн. грн. (10,1%), другие доходы – 14,8 млн. грн.

(14,3%).

На рынке гостиничных услуг в настоящее время большую конкуренцию предприятиям – юридическим лицам создают физические лица – предприниматели, которые предоставляют сдачу квартир, апартаментов посуточно. По данным Государственной налоговой администрации, в 2008 году ими реализовано услуг на 17,6 млн. грн.

Площадь номеров в гостиницах региона в среднем в 2 раза меньше, чем в европейских гостиницах аналогичного типа, что снижает качество предлагаемого набора услуг. На качество последних влияет также и плохое состояние номеров, требующих текущего или капитального ремонта (устаревшие основные фонды, несовременные технологии).

Качество предоставляемых услуг трудно контролировать, так как оно зависит от того, кто и при каких условиях выполняет свою функцию. Проблематичным является сохранение высокого качества обслуживания с наступлением повышенного спроса. Субъективные факторы также влияют на качество услуг. Так, один и тот же человек может хорошо обслуживать клиента сегодня и плохо – завтра по причине неудовлетворительного физического самочувствия или особого эмоционального состояния и других причин. Чаще всего колебания уровня качества услуг вызывают недовольство клиентов.

Таким образом, на сегодня развитие гостиничного хозяйства тормозится рядом факторов, которые в последнее время все больше устраняются. Владельцы гостиниц перенимают зарубежный опыт, стараются улучшить уровень предоставляемых услуг.

Город Харьков наряду с Киевом, Донецком и Львовом готовится к встрече болельщиков во время футбольного чемпионата Европы по футболу 2012 года. Согласно требованиям УЕФА, Харьков должен иметь гостиницы: 5 звезд – 1240 номеров, 4 звезды – 1315 номеров, 3 звезды – 210 номеров. Основная задача харьковских властей – обеспечить размещение «семьи УЕФА» (функционалов Европейского футбольного союза, арбитров, команд и др.), всего более 2,5 тысяч номеров.

В Харькове к 2012 году планируется открыть 4060 гостиничных номеров. Так, по данным «Строительного портала» (Харьков), в феврале 2009 года в городе планировалось 5 гостиниц высшего класса (гостиница по пер. Банному на 300 номеров, гостиница в составе многофункционального комплекса «Місто» на 104 номера, гостиница по пр. Ленина на месте существующей гостиницы «Националь» на 150 номеров, гостиница в составе МФК на пл. Свободы на 300 номеров, гостиница «Чичиков» на улице Гоголя на 56 номеров повышенной комфортности и др.).

Из-за кризиса строительство ряда объектов перенесли на более поздние сроки, по другим – сократили объемы финансирования, но пока не отменяли. Сформировать однозначное мнение относительно реальности данных проектов можно будет не ранее следующего года, который станет ключевым в связи с проведением Евро-2012.

Согласно изложенным фактам, можно сказать,

что Харьков ощущает нехватку 5-звездочных гостиниц. В настоящее время строительство таких гостиниц в свете всемирного кризиса под вопросом. Решением данной проблемы может быть улучшение сервиса в существующих гостиницах, повышения их категоричности. Реальную перспективу присвоения категории 5 звезд имеют два отеля – «Карнавал-Ресорт» и «Меркурий», а также отель «Харьков» при условии строительства комплекса по биологическому восстановлению организма и организации автостоянки.

Анализ состояния дел в существующих гостиницах показал, что для повышения их категоричности и доведения до 5 звезд необходимо выполнить ряд услуг и требований, которые оговорены в ДСТУ 4269: 2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів».

К первоочередным для решения вопросов можно отнести установку:

- кондиционеров во всех номерах;
- грузовых лифтов в гостиницах с более 30 номерами;
- прямых телефонных линий со связью, в том числе международной, во всех номерах;
- охранных сигнализаций и электронных средств контроля за безопасностью номера;
- помещения для биологического восстановления организма и занятий спортом (плавательным бассейном, сауны, тренажерные залы, солярии, массажные, спортзалы, медицинские кабинеты, парикмахерские).

Принимая во внимание, что в Харькове не такое большое количество хороших отелей, квартиры посуточно в Харькове становятся все более популярными.

Порядок бронирования обычно не очень сложный и не требует много времени. Жилье посуточно в Харькове довольно широко представлено в Интернете.

Необходимо отметить, что большинство отелей города расположены в центральной части города: «Харьков», «Чичиков», «Киевский», «Аврора», «4 комнаты», «Мир». Но две пятизвездочные гостиницы «Космополит» и «Сан Лайт отель» довольно отдалены от центра и стадиона «Металлист». Кроме того, они находятся достаточно неудобно относительно транспортных развязок, далеко от метро. Положительно, что пять отелей расположены возле стадиона «Металлист»: «Глория», ФА «Металлист», «Viva Club», «Viva», «Металлист».

В настоящее время в Харькове достаточное количество гостиничных номеров уровня 3-4 звезды, в отличие от номеров уровня 5 звезд, которых фактически в шесть раз меньше от необходимого.

Вместе уже с имеющимися номерами, количество номеров уровня 5 звезд в городе должно составить 1034. Этого недостаточно по требованиям УЕФА. Недостающие номера можно получить путем улучшения материальной базы и сервиса в уже существующих гостиницах города, путем повышения их категоричности.

В целом можно сказать, что с каждым годом гостиничная инфраструктура города улучшается.

Строятся и открываются новые гостиницы, повышается уровень сервиса в уже существующих гостиницах.

Список использованных источников:

1. Биржаков М.Б. Введение в туризм: Учебник. – 9-е изд., перераб. и доп. М., 2007. – 567 с.
2. Нечаяк Л.І, Телеш Н.О. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент. Навчальний посібник. – К., 2003. – 398 с.
3. Роглев Х.Й. Основи готельного менеджменту. – К., 2006. – 398 с.
4. Статистичний збірник «Про роботу готелів та інших місць для короткотермінового проживання Харківської області у 2008 році». – Харків, Головне управління статистики. – 41 с.
5. Чудновский А.Д. Туризм и гостиничное хозяйство. М., 2000. – 350 с.

УДК 911.3

Юрій Кандиба

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкрито особливості розвитку тваринництва у Харківській області за останні 20 років. Виявлено місце тваринництва у структурі сільського господарства регіону, показано динаміку його розвитку у порівнянні з рослинництвом. Проаналізовано зміни у структурі поголів'я худоби. Наведено показники рентабельності виробництва основних видів продукції тваринництва, проаналізовано рентабельність тваринництва у розрізі районів Харківської області, охарактеризовано причини його збитковості. Показано можливі зміни галузевої і територіальної структури тваринництва регіону.

Ключові слова: тваринництво, просторово-часові особливості, галузева структура, поголів'я худоби, рентабельність.

Юрий Кандыба. ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЖИВОТНОВОДСТВА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье раскрыты особенности развития животноводства в Харьковской области за последние 20 лет. Выявлено место животноводства в структуре сельского хозяйства региона, показана динамика его развития в сравнении с растениеводством. Проанализированы изменения в структуре поголовья скота. Приведены показатели рентабельности производства основных видов продукции животноводства, проанализирована рентабельность животноводства в разрезе районов Харьковской области, охарактеризованы причины его убыточности. Показаны возможные изменения отраслевой и территориальной структуры животноводства региона.

Ключевые слова: животноводство, пространственно-временные особенности, отраслевая структура, поголовье скота, рентабельность.

Yuriy Kandyba. SPATIO-TEMPORAL FEATURES OF ANIMAL PRODUCTION DEVELOPMENT OF KHARKIV REGION. In the paper, animal production development features in Kharkiv region for the last twenty years are discovered. The role of animal production in the structure of agriculture of the region is revealed, dynamic of its development comparing to crop production is showed. The changes in cattle population's structure are analyzed. Profitability rates of main kinds of animal production are given, profitability rates of animal production in districts of Kharkiv region are analyzed, and the reasons of its unprofitability are characterized. Probable changes of sectoral and territorial structure of animal production of the region are showed. Key words: animal production, spatio-temporal features, sectoral structure, cattle population, profitability rates.

Постановка проблеми. Тваринництво, поряд з рослинництвом, є провідною галуззю сільського господарства Харківської області. Однак протягом двох останніх десятиліть галузь тваринництва перебуває у кризовому стані, що засвідчує постійне скорочення поголів'я худоби і птиці та зменшення обсягів виробництва продукції. На території Харківської області спостерігаються значні міжрайонні відмінності у розвитку тваринництва, зумовлені як природними, так і економічними факторами. У зв'язку з цим актуальним є дослідження територіальних та часових особливостей розвитку тваринництва у Харківській області.

Метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку тваринництва у Харківській області за останні два десятиліття, виявлення його структурних змін та територіальних відмінностей. **Завданнями** дослідження є: визначити місце

тваринництва у структурі сільського господарства Харківської області; охарактеризувати динаміку розвитку тваринництва в регіоні та зміну його структури; проаналізувати рентабельність основних галузей тваринництва та її внутрішньорегіональні відмінності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У структурі сільськогосподарського виробництва Харківської області у 2010 р. частка рослинництва становила 56,5 %, тваринництва – 43,5 % за обсягами виробленої продукції. У 1990 р. ці показники були відповідно 45 % і 55 % [3].

У 2010 р. обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в області становили 56,8 % від рівня 1990 р., зокрема у рослинництві – 71,2 %, у тваринництві – 45 %. На відміну від рослинництва, динаміка розвитку якого нестійка і обсяги виробництва значно коливаються з року в рік, що залежить переважно від погодних умов, у тваринництві спостерігаються незначні коливання обсягів виробництва. Якщо за останні 10 років рослинництво Харківсь-

кої області в цілому майже досягло рівня виробництва 1990 р., то у тваринництві цей показник не пере-

вищував 50 %, а за останні роки коливався на рівні 40 – 45 % (рис. 1).

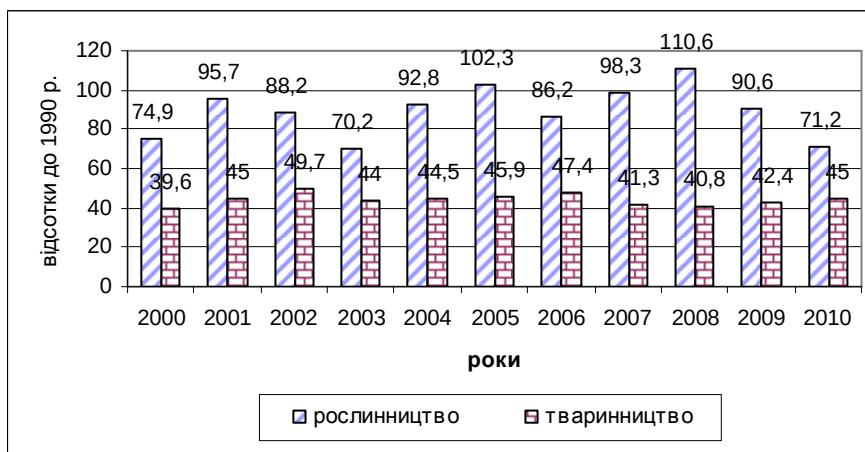

Рис. 1. Динаміка виробництва валової продукції рослинництва і тваринництва Харківської області (складено автором за даними [3])

Найбільший спад у тваринництві Харківської області спостерігався протягом 1990-х років, і в 2000 р. галузь виробляла продукції менше 40 % від рівня 1990 р. Протягом останнього десятиліття тваринництво демонструвало нестійку динаміку виробництва. Періоди поступового зростання обсягів валової продукції (2000 – 2002, 2004 – 2006, 2009 – 2010 роки) змінювалися спадом виробництва у 2003, 2007 – 2008 роках.

При цьому відсутня чітка залежність між динамікою виробництва продукції рослинництва і тваринництва в регіоні. Зокрема, динаміка валової продукції тваринництва загалом повторює динаміку валової продукції рослинництва у 2001, 2003 – 2005 роках. Однак у 2002 та 2009 роках спад виробництва

у рослинництві супроводжувався зростанням виробництва у тваринництві. І навпаки, збільшення обсягів виробництва у рослинництві у 2006 – 2009 роках відбувалося паралельно з падінням виробництва продукції тваринництва.

Валові обсяги виробництва продукції тваринництва безпосередньо залежать від поголів'я худоби та птиці. У господарствах Харківської області всіх категорій на початок 2011 р. поголів'я великої рогатої худоби становило 194,7 тис. голів (на 1,4 % більше, ніж на 01.01.2010 р.), у т.ч. корів – 97,7 тис. голів (на 0,9 % менше); свиней – 261,3 тис. голів (на 6 % більше); овець та кіз – 63,6 тис. голів (на 2,1 % більше); птиці всіх видів – 9,4 млн. голів (на 11,4 % більше) [2]. (рис. 2).

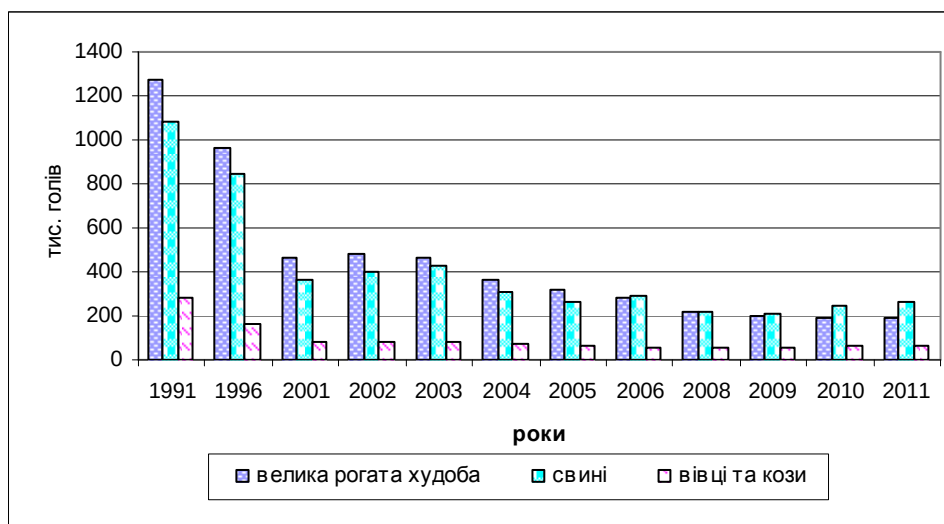

Рис. 2. Динаміка поголів'я худоби в усіх категоріях господарств Харківської області (станом на 1 січня відповідного року) (складено автором за даними [1; 3])

За період з 1990 по 2010 роки відбулося скорочення поголів'я усіх видів худоби та птиці в регіоні. Поголів'я великої рогатої худоби зменшилось у

6,5 рази, свиней – більш ніж у 4 рази, овець та кіз – у 4,5 рази, птиці – в 1,6 рази.

Неоднакові темпи скорочення поголів'я худоби та птиці призвели до зміни структури поголів'я в

регіоні. Якщо протягом 1990-х років співвідношення поголів'я великої рогатої худоби, свиней та овець і кіз було в середньому 50%:40%:10%, то протягом останніх 10 років поступово зменшувалась частка

великої рогатої худоби і досягла 37 % у 2010 р. Частка свиней збільшилась до 51 %, несуттєво зросла частка овець та кіз – до 12 % (рис. 3).

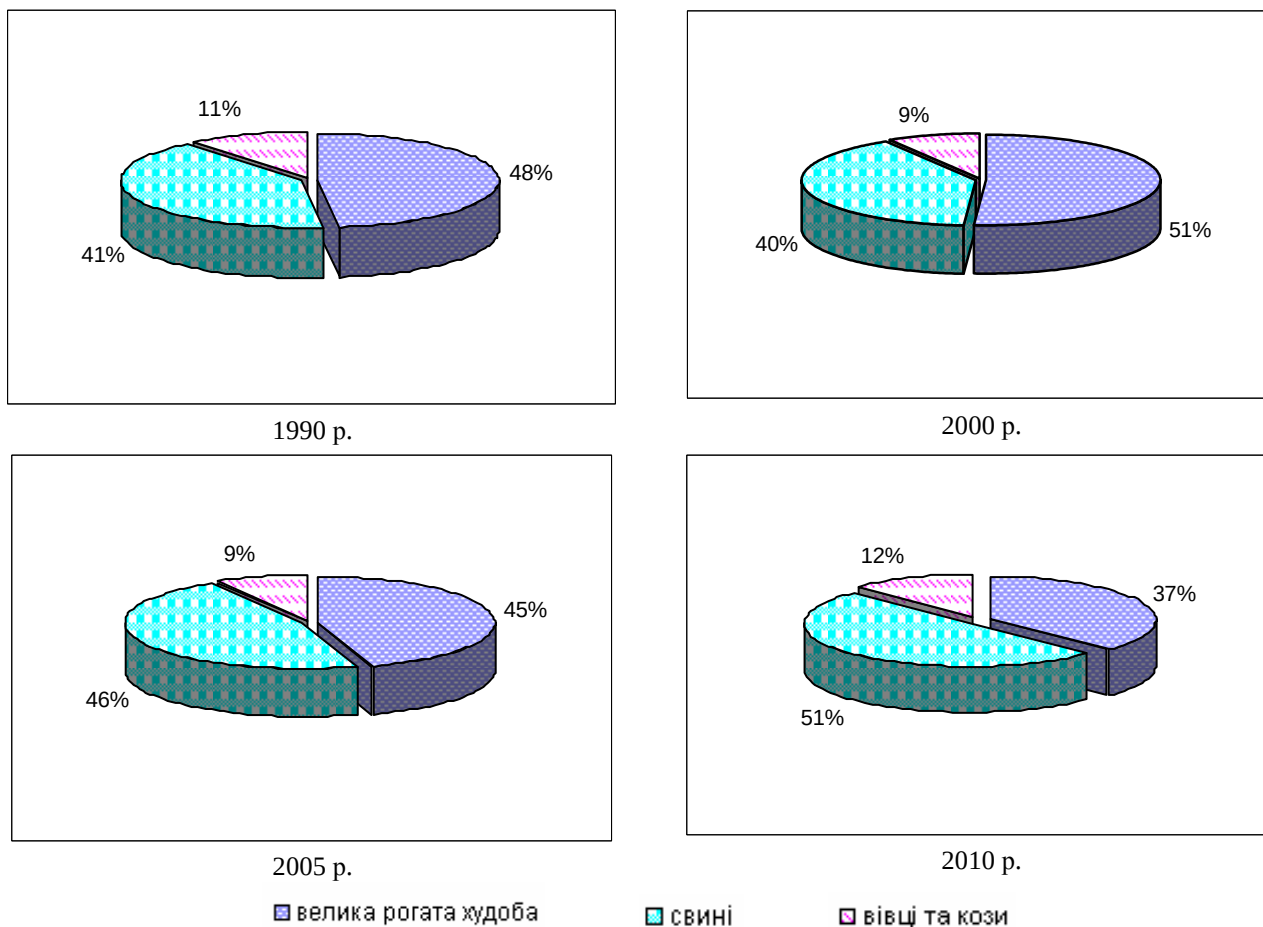

Рис. 3. Зміна структури поголів'я худоби Харківської області за період з 1990 по 2011 рр. (складено автором за даними [3])

У секторі домогосподарств на початок 2011 р. утримувалась у середньому половина загальнообласної чисельності великої рогатої худоби та птиці, 43 % свиней та 82 % овець і кіз [2].

У 2010 р. в усіх категоріях господарств Харківської області було вироблено продукції тваринництва на 1918 млн. грн., що на 6 % більше, ніж у 2009 р. Стан тваринництва у 2010 р. характеризувався такими показниками: всього в області вироблено 119,6 тис. т м'яса (реалізовано на забій худоби та птиці у живій вазі), 467,6 тис. т молока, 1079,8 млн. шт. яєць. Порівняно з відповідним періодом попереднього року виробництво яєць зросло на 9,7 %, м'яса – на 1,7 %, а молока – скоротилося на 2,9 %. При цьому частка господарств населення у виробництві продукції тваринництва в цілому становила 55 %, зокрема у виробництві м'яса – 61 %, молока – 62 %, яєць – 28 % [3].

Якщо порівняти співвідношення поголів'я худоби і птиці у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення з валовою продукцією тваринництва, то можна зробити висновок, що ефективність господарств населення значно вища, ніж

сільгоспідприємств.

В умовах ринкової економіки головним фактором, що визначає розвиток тієї чи іншої галузі, є можливість одержати максимальний прибуток. Головним показником прибутковості галузі є рентабельність виробництва. За даними таблиці 1 рентабельність тваринництва у сільгоспідприємствах Харківської області суттєво коливається з року в рік без чітко вираженої тенденції. Найбільш збитковим є виробництво яловичини та м'яса птиці, розведення овець та кіз і свинарство. Найбільш рентабельними галузями тваринництва є молочне скотарство та птахівництво (виробництво яєць). Навіть під час економічної кризи 2009 р. рентабельність виробництва молока становила майже 4 %.

У рентабельності тваринництва Харківської області спостерігаються значні внутрішньорегіональні відмінності (рис. 4). Враховуючи суттєві коливання показника рентабельності тваринництва з року в рік, нами були взяті середні показники рентабельності за 3 останні роки, які охопили докризовий, кризовий та післякризовий періоди.

Таблиця 1

Показники рентабельності тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області за період 1990 до 2010 рр. (складено автором за даними [3])

Роки	Велика рогата худоба		Свині	Вівці, кози	Птиця	
	м'ясо	молоко			м'ясо	яйця
1990	20,6	44,2	19,5	-18,7	21,3	29,2
1995	-29,2	-20,7	-0,7	-43,1	-14,5	25,2
2000	-46,9	-7	-36,7	-73,3	-57,3	0
2005	-36,6	6,2	16	-47,3	-28,6	9,7
2007	-45,7	15,6	-51,2	-66,3	-51,1	3
2008	-26,8	8,9	-13	-10,2	-20,3	25,3
2009	-38,3	3,9	-11,5	-36,9	-43,1	-1,6
2010	-40,7	23,6	-15,1	-7,4	-38,7	22,1

Одержані показники свідчать про те, що у 18 з 27 адміністративних районів області тваринництво в цілому є нерентабельним. Найбільш збитковим є тваринництво Близнюківського, Борівського, Богодухівського, Зачепилівського, Валківського та Кегичівського районів, де показники рентабельності нижче -15 %. Це найбільш депресивні райони, які знаходяться здебільшого на периферії Харківської області і характеризуються погіршеною транспортною до-

ступністю до центрів переробки та збуту продукції тваринництва. Найбільш прибуткове тваринництво у Балаклійському, Харківському та Ізюмському районах, де рівень рентабельності перевищує 10 %. Це пояснюється особливостями галузевої структури тваринництва цих районів, у якій переважає птахівництво та молочне скотарство, що характеризуються найвищою рентабельністю.

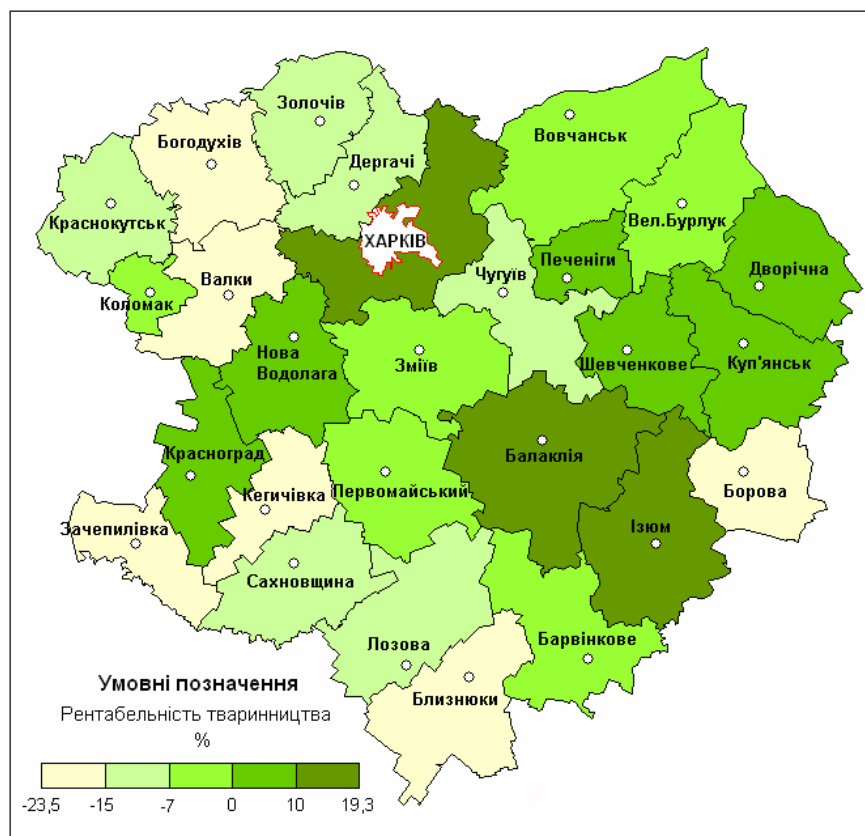

Рис. 4. Рентабельність продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах по районах Харківської області за 2008 – 2010 рр. (складено автором за даними [1; 3])

Збитковість тваринництва у Харківській області зумовлює низка факторів:

- зростання цін на корми та енергоносії, що підвищує собівартість продукції тваринництва;

- наповнення ринку іноземною продукцією, особливо м'ясною, яка має нижчу ціну і є, відповідно, більш конкурентоспроможною, ніж вітчизняна продукція;

- низький платоспроможний попит населення, який змушує товаровиробників реалізувати продукцію тваринництва за нижчою ціною;

- відсутність державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції.

Висновки. Тваринництво Харківської області перебуває у кризовому стані, що засвідчується нерентабельністю виробництва більшості видів продукції. Такий стан галузі зумовлений, з одного боку, об'єктивними факторами ринкової економіки, а з другого – відсутністю виваженої державної політики підтримки галузі.

У перспективі, при незмінних зовнішніх умовах та відсутності державної підтримки слід очікува-

ти подальші зміни галузевої та територіальної структури тваринництва у Харківській області. Зокрема, у галузевій структурі тваринництва буде збільшуватися частка найбільш рентабельних галузей – птахівництва та молочного скотарства. Ці ж галузі будуть набувати значення галузей спеціалізації у більшій кількості районів області.

Для виходу тваринництва з кризи та переходу до стійкого зростання необхідні комплексні заходи з боку держави, спрямовані на підвищення економічної ефективності виробництва галузі, її фінансове оздоровлення, покращення матеріально-технічного забезпечення, розвиток плеємної роботи тощо.

Список використаних джерел:

1. *Сільське господарство Харківської області (статистичний збірник) / [відп. за вип. Г.А. Хлудєєва]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010. – 159 с.*
2. *Соціально-економічне становище Харківської області за 2010 рік (повідомлення для засобів масової інформації) / [відп. за вип. М.О. Григорчук]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2011. – 17 с.*
3. *Харківська область у 2010 році (статистичний щорічник) [Електронний ресурс] / [за ред. О.С. Никифорова]. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2010.*

УДК 911.3:333.003.622.232

Андрій Калько

ГАЛУЗЕВІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННОЇ БЕЗПЕКИ

В статті проведений географічний аналіз забезпеченості України власними мінерально-сировинними ресурсами. Здійснене дослідження необхідних меж встановлення національної мінерально-сировинної безпеки як складової частини національної безпеки. Встановлено, що забезпечення національної безпекової системи має ґрунтуватися на власній мінерально-сировинній базі. Наведені статистичні дані наявності в країні металічних і неметалічних корисних копалин як необхідної ланки мінерально-сировинної бази.

Ключові слова: мінерально-сировинна база, національна безпека, мінеральні ресурси, мінерально-сировинна безпека, корисні копалини.

Андрей Калько. ОТРАСЛЕВЫЕ АСПЕКТЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ МИНЕРАЛЬНО-СЫРЬЕВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ. В статье проведен географический анализ обеспечения Украины собственными минерально-сырьевыми ресурсами. Исследованы необходимые границы установления национальной минерально-сырьевой безопасности как составляющей части национальной безопасности. Установлено, что обеспечение национальной системы безопасности должно основываться на собственной минерально-сырьевой базе. Приведены статистические данные наличия в стране металлических и неметаллических полезных ископаемых как необходимой составляющей минерально-сырьевой базы.

Ключевые слова: минерально-сырьевая база, национальная безопасность, минеральные ресурсы, минерально-сырьевая безопасность, полезные ископаемые.

Andriy Kal'ko. OF A PARTICULAR BRANCH ASPECTS OF NATIONAL RAW MINERAL-MATERIAL SAFETY. The geographical analysis of material well-being of Ukraine own raw mineral-material resources is conducted in the article. Research of necessary limits of establishment of national raw mineral-material safety is carried out as component part of national safety. It is set that providing of the national system of safety must be based on an own raw mineral-material base. Statistical information of presence in the country of metallic and non-metal minerals is resulted as a necessary link of raw mineral-material base.

Key words: raw mineral-material base, national safety, mineral resources, raw mineral-material safety, minerals.

Постановка наукової проблеми у загальному вигляді. В Україні частка імпортованих товарів в загальному об'ємі реалізації складає більше 50%, що вказує на високу залежність економіки від зовнішніх поставок і контролю з боку іноземних партнерів над внутрішнім ринком нашої країни [1]. А пороговим максимальним значенням з точки зору національної ресурсної безпеки є 25% імпорту в загальному об'ємі реалізації.

Відповідно до загальної теорії національної

безпеки суть національної мінерально-сировинної безпеки повинна реалізовуватися в системі різних чітко визначених критеріїв, які характеризують стан всієї економіки держави. Кількісні характеристики показують необхідний об'єм мінеральних ресурсів, вироблених вітчизняними виробниками для внутрішнього споживання, забезпечують економічну (ресурсну) незалежність держави від зовнішніх поставок і зовнішнього споживання - експорту ресурсів, - для залучення в країну валюти.

Розподіл корисних копалин у світі і в окремих країнах дуже нерівномірний. Через значні поклади

деяких видів корисних копалин і гострий дефіцит інших, практично всі держави світу є залежними одна від одної.

Національна безпека країни багато в чому залежить від її спроможності зменшити залежність від зовнішніх мінеральних джерел і забезпечити свою економіку необхідними видами мінеральної сировини і продукції в обсягах, що забезпечує стійке функціонування промислового комплексу [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мінерально-сировинна безпека як частина національної безпеки вивчається багатьма вченими-географами. В Україні, це В.С. Міщенко, П.І. Пономаренко, П.М. Моссур, М.А. Хвесик, Г.І. Рудько, С.В. Гошовський, Д.С. Гурський, А.Г. Шапар, С.І. Іщук, Я.Б. Олійник, М.М. Паламарчук, Ю.М. Палеа, Л.Г. Руденко, А.В. Степаненко, Д.М. Стеченко, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій. В інших країнах мінерально-сировинну безпеку досліджували Е.А. Козловський, В.І. Комащенко, А.Е. Воробйов, К.Н. Трубецькой, В.Л. Заверткін, Л.П. Гончаренко, Ч. Тейлор, М. Картер, П. Самуельсон, Ф. Кроусон, Дж. Бокс, Г. Хартман, Ж. Матерон, С. Палм.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є економіко-географічний аналіз забезпечення України власними мінерально-сировинними ресурсами як важливої складової національної безпеки України.

Відповідно до мети потрібно було розв'язати такі завдання:

- проаналізувати сучасні уявлення про формування мінерально-сировинної бази України;
- обґрунтувати параметри створення і функціонування ефективної системи національної мінерально-сировинної безпеки.

Виклад основного матеріалу. *Мінерально-сировинна (ресурсна) безпека* є системою ефективних заходів з формування умов самозабезпечення держави, окремого її регіону або галузі різноманітними ресурсами на рівні оптимальних потреб, коли з певним ступенем вірогідності виключена загроза спричинення шкоди споживачам усіх видів мінеральних ресурсів [2].

Географічна енциклопедія України містить таке визначення: "*мінеральні ресурси* – сукупність розвіданих запасів різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил [3].

Мінерально-сировинна база – сукупність родовищ корисних копалин, у т.ч. техногенних, а також відходів видобування та переробки корисних копалин, придатних для промислового використання [4]. За [5] мінерально-сировинна база – це підготовлена до освоєння частина мінеральних ресурсів. Поняття "мінерально-сировинні ресурси" включає весь набір природних мінеральних утворень, який як початкова сировина використовується в різних сферах господарської діяльності. Розвиток цивілізації тісно пов'язаний і значною мірою обумовлений освоєнням людством природних мінеральних утворень.

Враховуючи важливе значення мінеральних ресурсів для формування засад національної безпеки України, варто проаналізувати сучасний стан міне-

рально-сировинної бази держави за наявністю конкретних видів корисних копалин.

Домінуючу роль серед видів мінеральної сировини, на сьогодні і у світі і в Україні, грають паливно-енергетичні ресурси і їх ефективне використання.

В межах території України вирізняються 4 нафтогазоносні провінції, складені з 11 областей і 35 нафтогазоносних перспективних районів. Запаси нафти складають 138 млн. т, газу – 1118 млрд. м³, конденсату – 80 млн. т, прогнозні ресурси нафти – 1,7 млрд. т, газу – 7 трлн. м³ [7]. Державним балансом України враховані запаси нафти, газу і газового конденсату за 323 родовищами. Основна їх кількість (191) – у Східному регіоні, 96 – у Західному, 36 – у Південному.

Промисловістю освоюється 75% розвіданих запасів газу, 85 – нафти і 73 – конденсату. Щороку з надр України видобувається біля 1730 млрд. м³ газу вільного, 73,2 млрд. м³ газу розчиненого в нафті, 300,4 млн т нафти і 66,1 млн т конденсату. Розвідані запаси природного газу вироблені вже на 63, нафти – на 72 і конденсату – на 88% [8]. Видобувають вуглеводні з глибин до 3 км включно понад 62%, від 3 до 4 км – понад 29%, від 4 до 5 км – понад 7% і понад 5 км лише до відсотка. В експлуатації знаходиться 10% великих родовищ, на яких видобувається до 40% вуглеводнів, понад 8% середніх родовищ з видобутком близько 16% вуглеводнів, на 66% малих родовищ видобувалося лише 25% вуглеводнів. Лише 2,3% родовищ належить до групи з простою геологічною будовою, з них видобуто 0,2% загальної кількості вуглеводнів; складною – 87,0 і 85,5% і дуже складною – 10,0 і 14,3%.

Україна споживає переважно імпортні ресурси нафти і газу та має обмежене споживання інших видів енергії, тому подальше зменшення видобутку вугілля стає небезпечним, а його збільшення потребує значних обсягів фінансування.

Запаси *кам'яного вугілля* зосереджені в Донецькому та Львівсько-Волинському басейнах і становлять 94,9% від загальних запасів вугілля України (Донецький басейн – 92,4%; Львівсько-Волинський – 2,5%). Басейни приурочені до відкладів карбонового віку. Запаси вугілля коксівного та антрацитів становлять відповідно 29,8 та 13,9% від запасів кам'яного вугілля України [8].

Запаси *бурого вугілля* України зосереджені переважно в Дніпровському, частково в Донецькому басейнах, а також на Новодмитрівському родовищі Дніпровсько-Донецької западини та на Ільницькому, Рокосовському родовищах Закарпатської вугленосної площі. Промисловістю освоюються запаси бурого вугілля Дніпробасу і незначне Закарпатської площі. Балансові запаси вугілля бурого становлять 5,1% від загальних запасів вугілля України (табл. 1).

Метан – це вибухо- і викиднебезпечна речовина, яка перешкоджає добуванню вугілля, проте є цінною корисною копалиною. Щороку вугільні шахти Донбасу викидають в атмосферу понад 2,7 млрд. м³ метану, а обсяги його використання становлять лише 4-5%. Досвід США свідчить, що вилучення

метану як супутньої корисної копалини може досягати 70-80%.

Застарілі, неефективні технології, висока зношеність основних видобувних комплексів, висока

аварійність, надмірна порівняно з розвинутим країнами світу ресурсоемність - все це призводить до того, що вітчизняне вугілля стало недостатньо конкурентоспроможним навіть на внутрішньому ринку.

Таблиця 1

Експлуатовані вугільні родовища за розміром та обсягами затверджених запасів та видобутком вугілля (%) [8]

	Кількість родовищ	Обсяг видобування
Кам'яне вугілля	100,0	100,0
Великі	40,4	77,3
Середні	20,0	14,1
Малі	34,7	8,5
Незатверджені запаси	4,9	0,1
Буре вугілля	100,0	100,0
Великі	14,2	37,2
Середні	42,9	50,3
Малі	42,9	12,5
Незатверджені запаси	-	-
Усього	100,0	100,0
Великі	39,7	76,7
Середні	20,7	14,7
Малі	34,9	8,6
Незатверджені запаси	4,7	0,0

Натомість частка атомної енергії від загального споживання електроенергії становить у Франції - 75,77%, Бельгії - 55,1%, Україні - 45,42%, Японії - 35,86%, США - 18,69%. На п'яти українських АЕС працюють 14 реакторів, які нині виробляють до 50% загальної електроенергії України. Задоволення потреб уранової сировини для атомної енергетики на 30% досягається за рахунок розробки нині діючих родовищ – Ватутінського, Центрального та Мічурінського - і введення в дію Новокозятинівського родовища.

Загальний стан уранової мінерально-сировинної бази задовільний. Основу її становлять великі за запасами родовища урану в натрових метасоматитах. Проте уранові руди цього типу бідні за якістю. Добутий уран через високу собівартість (40-80 дол. США за 1 кг) не може конкурувати на світовому ринку.

Металічні корисні копалини широко представлені в Україні. Зокрема, в її надрах зосереджені великі запаси залізних руд, всього нараховується 53 родовища, з яких 30 перебувають в експлуатації (58,6% розвіданих запасів). Багаті залізні руди і залістисті кварцити добувають на родовищах Криворізького, Кременчуцького та Білозірського залізничних басейнів. Підтверджені запаси становлять 25,9 млрд. т - майже 6% світових запасів і 29,9% запасів країн СНД.

Видобуток залізних руд проводиться на 21 з 24 родовищ, що розробляються (10 шахт та 11 кар'єрів) [8]. Із загальної кількості видобутої залізної руди з вмістом заліза до 30% включно видобувалось близько 62 відсотка, від 30 до 50% - понад 27% і понад 50% (багаті залізні руди) - біля 11%.

Найнижчий рівень видобування багатих залізних руд при найбільшій кількості родовищ, що зна-

ходяться в експлуатації, пояснюється передусім незначним обсягом багатих руд (близько 7%) у загальному обсязі. Водночас найбільше видобувається залізних руд з низьким вмістом заліза (до 30%), що зумовлено наявністю дуже великих родовищ з простою геологічною будовою.

Забезпечення запасами марганцевих руд окремих шахт і кар'єрів становить до 40 років. Розвідані та підготовлені до розвідки запаси цих руд України (Нікопольський басейн і Токмацьке родовище - 2,26 млрд. т із середнім вмістом марганцю 23,1%). Сумарні запаси - 2,4 млрд. т, зокрема оксидних руд 335 млн. т, змішаних - 168 млн. т, карбонатних - 1,9 млрд.т. Для порівняння: загальносвітові запаси марганцевої руди складають 8,9 млрд. т, зокрема в Казахстані - 0,5 млрд. т, Грузії - 0,2 млрд. т [7].

Потенційні внутрішні ресурси алюмінієвої сировини (залістисті боксити Високопільського родовища у Дніпропетровській обл. (прогнозовані ресурси до 100 млн. т), нефелінові руди збагачені цирконієм, танталом, ніобієм (до 3 млрд. т гірської маси) в Приазов'ї, закарпатські алуніти, каолін) згідно з попередніми техніко-економічними розрахунками не можуть бути рентабельно перероблені на вітчизняних підприємствах за діючими технологіями.

Прогнозовані потреби України в міді на 2011 р. становлять 171,5 тис. т. Україна не має таких запасів мідних руд, але перспективи їх виявлення досить значні. Вони пов'язані із самородною мідною мінералізацією у траповій формації Волинського рудного району, де визначилися як найперспективніші Рафалівський і Гірницький рудні вузли.

Свинцю і цинку у 2010 р. Україні необхідно було до 66 тис. т цинку та до 14 тис. т свинцю. Свинцево-цинкові руди досить високої якості відомі у двох регіонах України - Закарпатті та південно-

східній частині Дніпровсько-Донецької западини. Перспективи з отриманням свинцю та цинку зв'язуються із золотополіметалевими родовищами Закарпаття.

Кобальт в Україні, як і в більшості країн світу, не створює самостійних родовищ, а міститься у нікелевих рудах. Залишки запасів нікелю в Середньому Побужжі становлять понад 60 тис. т, тобто завод забезпечено сировиною на 90 років. У районі Побузького нікелевого заводу виявлено кілька нових родовищ і перспективних ділянок із загальними перспективними ресурсами 52 тис. т.

В Україні створено потужну мінерально-сировинну базу *титану* - це 40 родовищ, з яких 12 детально розвідано і розпочато промислове добування. Загальносвітове виробництво оксиду титану в концентратах перевищує 4 млн. т (частка України - 3,7%), а підтверджені запаси - біля 1 млрд. т.

Титанові родовища України представлені практично всіма геологопромисловими типами. Видобування титанових (ільменітових) концентратів здійснюють Іршанський гірничо-збагачувальний комбінат у Житомирській обл. і Вільногірський державний гірничо-металургійний комбінат у Дніпропетровській обл. Їх спільна потужність становить майже 20% світового випуску ільменітових концентратів і може повністю забезпечити потреби України та вигідний експорт.

Орієнтовно потреби України в карбонаті *літію* становлять 100-200 т. З пегматитами пов'язані промислові концентрації літію - у вигляді сподуменових (Приазов'я) і петалітових (Кіровоградська область) пегматитів. При їх збагаченні отримують сподуменовий концентрат, що містить 5,07% оксиду літію, при вилученні 88,5% і виходу 18,8% від початкової руди. Проте головну цінність таких пегматитів представляють супутно отримані концентрати кварцу, польового шпату і тонколистової слюди.

Україна володіє значними ресурсами *танталу* і *ніобію* в північно-західній частині УЩ, в межах Кіровоградського блоку та Приазов'ї. За умови комплексного використання цих запасів (цирконій, нефелін, польовий шпат) родовища можуть рентабельно експлуатуватися. Досконало вивчено велике за розмірами Мазурівське родовище, яке розміщене у Донецькій обл. Невеликі за розмірами та з високим вмістом танталу (0,1-0,15%) рудопрояви відкрито у межах Ганнівсько-Звенигородської зони (Мостове, Копанки, Вись).

П'ятнадцять лантанодів і близький до них *ітрії* становлять групу рідкісних земель, або рідкісноземельних металів. Попит на ці метали постійно зростає. Ріст потреби України у рідкісних землях (у розрахунку на метал) - з 60 т у 2005 р. до 115 т у 2010 р. У Приазовській частині УЩ відкрито Азовське родовище рідкісних земель, що вивчається.

Власні потреби промисловості України у 2010 р. становили 360 т *цирконію* за умови виробництва у 180 т. На запасах Малишівського розсипного родовища вже давно працює Вільногірський гірничо-металургійний комбінат, який постачає цирконові концентрати та продукти їх первинної переробки.

Разом з тим в Україні вирізняються три *золотоносні* провінції: Карпати, Донбас та УЩ. Карпати є однією з найретельніше вивчених провінцій. Тут розвідані запаси золота кількістю майже 55 т - Мужийвське родовище та родовище Сауляк. Безпосередньо до Мужийвського прилягає Берегівське золотополіметалеве родовище, яке має руди аналогічного складу. В межах єдиного гірничого відводу вже на першому етапі можна довести запаси до 80-100 т золота, 1000 т срібла та майже 2,5 млн. т свинцю і цинку. Родовище Сауляк попередньо розвідане двома горизонтами штольневих виробок. Виявлено і розвідано три рудні тіла. Прогнозні ресурси категорії P_1 визначаються у 35 т і категорії P_2 - 65 т. За попередніми оцінками фахівців, загальні ресурси Карпатської провінції визначаються у 400 т золота, срібла - 5,5 тис. т, свинцю - 2,7 млн. т, цинку - 5,3 млн. т. Загальні прогнозні ресурси Донбасу визначаються у 400 т золота. Тут відкрито невелике за запасами Бобриківське родовище золотосульфідних руд.

Головною золотоносною провінцією України є УЩ, загальні прогнозні ресурси якого визначаються у 2400 т золота. Тут досконало вивчено шість родовищ: Майське, Клинівське, Юр'ївське, Сергіївське, Балка Золота та Балка Широка. Ресурси, оцінені в їх межах, становлять понад 620 т золота.

У межах території України визначено три райони прояву *кімберлітового* і *лампроїтового* магматизму - корінних джерел *алмазів* - це північ Волинсько-Подільської плити, центральна частина УЩ і Приазовський масив, а також зона його зчленування з Донбасом. За перспективами виявлення промислових алмазів Кухотсько-Серхівська площа посідає провідне місце. У центральній частині УЩ за останні роки поблизу м. Кіровоград, на ділянках Лелеківська і Щорсівська, було простежено малопотужні тіла кімберлітів і лампроїтів дайкоподібної форми. Цілеспрямованих пошукових робіт на алмази в цьому районі не проводилось. У Приазов'ї виявлено 7 кімберлітових тіл і прояви лампроїтового магматизму, проте спеціалізовані пошукові роботи потребують значних інвестицій.

В Україні створено потужну промисловість з видобутку і первинної переробки *неметалічної сировини*. З усіх видів сировини (вапняки, доломіти, кварцити, вогнетривкі глини, лужноземельні бентоніти) Україна до останнього часу повністю забезпечувала власні потреби і певною мірою потреби Росії, Грузії, частково - Польщі. Деякі види неметалічної сировини (магнезит, плавиковий шпат, лужні бентоніти) для металургійної галузі України імпортуються.

Основними споживачами *плавикового шпату* є заводи, що випускають феросплави і зварні флюси, а також металургійні комбінати, заводи важкого машинобудування, суднобудівні і алюмінієві підприємства Донецької, Дніпропетровської, Запорізької та Миколаївської обл. Державним балансом запасів враховується одне родовище плавикового шпату - Покрово-Київське у Приазов'ї та два родовища із вмістом супутнього фтору в апатиті - Стремигорське і Новоополтавське. Всі три родовища не экс-

платуються через необхідність значних капіталовкладень на їх освоєння.

Державним балансом запасів враховано 14 родовищ *флюсових вапняків*, загальні запаси яких становлять 2,5 млрд. т; в контурах діючих кар'єрів - 950 млн. т. На державному балансі перебувають також 8 родовищ *доломіту*, з яких три розробляються. Проте, маючи значні запаси, країна відчуває потребу у високоякісних конверторних доломітах.

Запаси високоякісної *глинистої сировини* на найбільших родовищах (Часів'ярське, Новоселицьке) виснажено. Значна частина запасів Часів'ярського родовища (42 млн. т) розміщена під містом. Залишок балансових запасів Східної ділянки Новоселицького родовища становить лише 101 тис. т.

У Дніпропетровській обл. розвідано Правдинське родовище *талько-магнезиту*, розробка якого дасть змогу замінити імпортований магнезит за умови використання його порошку (до 50% загальних потреб). До того ж, у процесі збагачення талькомагнезитів отримується високоякісний і цінний тальк.

За даними Мінпромполітики України, на сьогодні потреба галузей економіки у *фосфорній сировині* оцінюється у 2,3-2,8 млн. т на рік у розрахунку на 100%-оксиду фосфору (V), тобто 6-7 млн т кондиційного апатитового концентрату. Власні родовища частково забезпечують потреби у фосфорних добривах. Загальні запаси апатитових руд України становлять 79,1 млн. т фосфорного ангідриду і майже повністю зосереджені у двох родовищах - Стремигородському та Новополтавському. Для їх освоєння потрібно багато часу і значні інвестиції.

Річна потреба України в *самородній сірці* для виробництва 98%-сірчаної кислоти (для завантаження існуючих виробництв у 6 млн. т) становить 2 млн. т. Усі запаси та прогнозні ресурси самородної сірки пов'язані з Прикарпатським сірчанним басейном, який є основним джерелом добування сірки для агрохімічної промисловості. На сьогодні єдине рентабельне джерело добування сірки в Україні - Язівське родовище, де залишкові запаси сірки становлять 16 млн. т, а технологічні - 6,4 млн. т, що не може задовольнити потреби промисловості.

Калійна сіль здебільшого застосовується у виробництві мінеральних добрив (калійних і комплексних). Внутрішня потреба України у калії - 2 млн. т (у перерахунку на оксид калію). Одна з найбільших у світі провінцій калійних руд сульфатного типу (найцінніші калійні руди) розміщена у Прикарпатті. Розвідані запаси її становлять майже 3,4 млрд. т. Вони переважно містяться у двох (усього 13) родовищах: Стебницькому та Калуш-Голинському, обсяг запасів яких становить відповідно 0,9 млрд. т і 0,5 млрд. т.

Природне кольорове каміння (дорогоцінне, напівдорогоцінне та виробне) у ринкових умовах може бути однією з найвигідніших корисних копалин. Окремі види і родовища цього каміння можуть давати значний прибуток за порівняно невеликих затрат часу і коштів на їх розвідку і освоєння. Це

стосується передусім традиційного для України каміння: *бурштину, топазу, берилу, гірського кришталю*. В межах України виявлено також прояви *смарагду, аквамарину, рубіну, сапфіру, гранату, аметисту*, проте перспективи їх не з'ясовано.

З усіх видів природного кольорового каміння України бурштин є найконкурентоспроможнішим. Реалізація готових високохудожніх виробів із бурштину має стати надійним джерелом поповнення державної скарбниці коштами.

Родовища *каменю облицювального* розвідані в межах Українського щита, Донецької складчастої споруди, Карпатської і Кримської складчастих областей, а також на Волино-Подільській плиті [8]. Державним балансом запасів корисних копалин України обліковано 165 родовищ, із яких 82 родовища розробляються. Переважна кількість балансових запасів припадає на граніт (53 родовища), габро (38 родовищ), лабрадорит (25 родовищ), вапняк (17 родовищ), пісковик (6 родовищ), туф (5 родовищ), гіпс (5 родовищ).

Державним балансом запасів корисних копалин України обліковано 715 об'єктів обліку запасів *будівельного каменю*. На території України діють більше як 200 гірничодобувних кар'єрів і каменедробильних заводів, цехів, що переробляють гірничу масу на будово-щебеневу продукцію. Із загальної кількості каменедробильних заводів 22 мають проектну річну потужність до 1 млн. м³ потужністю більше як за 1 млн. м³ щебеню нараховується близько 10 підприємств. Більшість кар'єрів працює на 10-30% від своєї потужності.

Основна маса розвіданих запасів будівельного каменю представлена виверженими та метаморфічними породами (граніти, гранодіорити, андезити, габро, кристалічні сланці, кварцити) і менше осадовими утвореннями (пісковики, вапняки). На частку вивержених і метаморфічних порід припадає 95,6% загального обсягу видобутку будівельного каменю, пісковиків - 3,0% і вапняків - 1,4%.

Територія України - одна з провідних *каоолінових* провінцій світу, найбагатша у Європі. Ще з минулого століття український *каолін* постачався для виробництва найкращих сортів порцеляни і паперу.

Висновок. Стійке забезпечення економіки України мінеральними ресурсами з урахуванням зростаючої потреби в них і високої інерційності мінерально-сировинного комплексу для подальшого розвитку мінерально-сировинної бази, є одним із факторів мінерально-сировинної безпеки, як елемента національної безпеки, повинен стати випереджаючий приріст запасів мінеральної сировини над їх використанням.

Разом з тим, у процесі добування, збагачення, переробки, транспортування, зберігання корисних копалин утворюються промислові відходи. Щорічний обсяг відходів сягає лише у твердій фазі 0,6 млрд. м³. Використання в промисловості техногенних родовищ є важливим джерелом мінеральної сировини.

Список використаних джерел:

1. Комишин Н.І. Тенденції в структурі попиту та імпорту України / Н.І. Комишин, Ю.І. Біленко // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів, 2010. – Вип. 20.10. – С. 252-256.
2. Воробьев А.Е. Национальная минерально-сырьевая безопасность России: современные проблемы и перспективы: Учебник / А.Е. Воробьев, Г.А. Балыхин, В.И. Комащенко. – М.: Высш. шк., 2007. – 471 с.
3. Географічна енциклопедія України: в 3-х т. / Ред. кол.: О.М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. – Т.2. – 480 с.
4. Гірничий енциклопедичний словник, т. 2 / За редакцією В.С. Білецького. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2002. – 632 с.
5. Горная энциклопедия. / Гл. ред. Е.А. Козловский; Ред. кол. М.И. Агошков, Н.К. Байбаков, А.С. Болдырев. – М.: Сов. энциклопедия. Т.3, 1987. – 592 с.
6. Мінерально-сировинна база України / Геологічна служба та надрокористування в Україні 2008. – К.: Український видавничий консорціум, 2008. – 398 с.
7. Козловский Е.А. Минерально-сырьевые ресурсы России и Украины: состояние и тенденции развития / Е.А. Козловский, С.В. Гошовский // «Промышленные ведомости», №10, октябрь 2006.
8. Андрієвський І.Д. Встановлення єдиних диференційованих нормативів плати за видобування вуглеводнів, вугілля, залізної руди, облицювального та будівельного каменю / І.Д. Андрієвський, В.Д. Бичок, Т.Л. Сіроштан // Мінеральні ресурси України. – 2006. – № 1. – С. 16-24.

УДК 911.3: 332.3 (477.86)

Петро Сухий, Костянтин Дарчук**СТРУКТУРА, РОЗПОДІЛ Й ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Розкрито особливості використання земельних ресурсів Івано-Франківської області. Досліджено компонентну структуру земельного фонду та особливості його територіальної диференціації. Визначено рівень забезпеченості населення досліджуваної території сільськогосподарськими угіддями. Розкрито сучасні особливості використання земель у межах основних категорій. Запропоновано варіанти оптимізації використання земельних ресурсів на перспективу залежно від впливу природно-географічних та соціально-економічних чинників.

Ключові слова: земельний фонд, водний фонд, землекористування, лісовкриті площі, сільськогосподарські угіддя, малопродуктивні землі, оптимізація використання земельних ресурсів.

Петр Сухой, Константин Дарчук. СТРУКТУРА, РАСПРЕДЕЛЕНИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДА ИВАНО-ФРАНКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Рассмотрены особенности использования земельных ресурсов Ивано-Франковской области. Исследуются компонентная структура земельного фонда и особенности его территориальной дифференциации. Определен уровень обеспеченности населения исследуемой территории сельскохозяйственными угодьями. Рассмотрены современные особенности использования земель в пределах основных категорий. Предлагаются варианты оптимизации использования земельных ресурсов на перспективу в зависимости от воздействия природно-географических и социально-экономических факторов.

Ключевые слова: земельный фонд, водный фонд, лесопокрытые площади, землепользование, сельскохозяйственные угодья, малопродуктивные земли, оптимизация использования земельных ресурсов.

Petro Suhij, Konstantin Darchuk. STRUCTURE, DISTRIBUTING AND USE OF LANDED FUND OF IVANO-FRANCOVSK REGION. The features of the use of the landed resources of the Ivano-Francovsk region are exposed. The component structure of the landed fund and feature of his territorial differentiation is explored. The level of material well-being of population of the explored territory is definite by agricultural lands. The modern features of the use of earths are exposed within the limits of basic categories. The variants of optimization of the use of the landed resources are offered on a prospect depending on influencing of natural-geographical and socio-economic factors.

Key words: the landed fund, water fund, built-up earths, forest areas, land-tenure, agricultural lands, underproductive earths, optimization of the use of the landed resources.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільно-економічних формацій земельні ресурси використовуються надзвичайно інтенсивно, виконуючи одночасно декілька важливих функцій із-поміж яких можна виокремити функції: територіального базису, природного ресурсу та основного засобу виробництва. У різних галузях господарської діяльності використання та призначення земельних ресурсів є неоднаковим. У промисловості, транспорті, будівництві земельні ресурси виконують функцію просторового базису, саме тому при їх залученні

основна увага приділяється фізичним розмірам земельних ділянок, наявності інфраструктурного забезпечення та транспортно-географічному положенню. У добувній промисловості значення земельних ресурсів зростає через те, що вище зазначені функції, доповнюються концентрацією в їх надрах корисних копалин. Але надзвичайно велике значення земельні ресурси як основний засіб виробництва та предмет праці мають у сільському господарстві та лісгосподарському природокористуванні.

Івано-Франківська область займаючи 1392,7 тис. га земельної площі посідає 22 місце із-поміж регіонів України, але виокремлюється досить строкатим цільовим призначенням земель та особливостями

ми їх використання. Із-поміж інших регіонів України в сучасних умовах досить чітко постає проблема раціонального використання всіх видів угідь у зв'язку із інтенсивним розвитком рекреації та природоохоронної діяльності. Наявність на території області значних площ деградованих та малопродуктивних земель вимагає наявності від органів місцевого самоврядування розробки корінних заходів до їх поліпшення. Малоземелля та сучасна парцельність земельного фонду не сприяють розвитку контурно-меліоративної системи землеробства та раціонального використання різних видів угідь.

Метою дослідження є аналіз структури, розподілу та конструктивно-географічні особливості використання земельних ресурсів Івано-Франківської області.

Аналіз попередніх напрацювань. Зважаючи на досить тривалий період заселення досліджуваної території та її господарського освоєння питанням використання земельного фонду Івано-Франківської області присвячено цілу низку досліджень: фахівців-географів, економістів та аграрників. Із-поміж напрацювань варто звернути увагу на доробки

В.П. Руденка [15], Г.П. Міллера [10], А.В. Мельника [9], М.В. Шурика [19], К.Й. Кілінської [8], П.О. Сухого [16-18], К.В. Дарчука [6,18], Л.М. Перовича [12] та інших. Посилена увага до вивчення сучасного стану та прогнозного використання земельних ресурсів Івано-Франківської області за сучасних умов пов'язана із інтенсивним залученням її території до сфери оздоровчо-рекреаційного, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, значної антропогенної перетвореності особливо її рівнинної та передгірської частин.

Виклад основного матеріалу. Івано-Франківська область розташована у південно-західній частині України й займає площу 13,9 тис. км², що становить 2,4 % площі держави. Розташування області в трьох різних за своєю природою ландшафтних зонах вплинуло на формування структури земельного фонду, який характеризується значною строкатістю та територіальною диференціацією. Порівняльна структура використання земельних ресурсів в Україні та Карпатському макрорайоні приведена в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна структура використання земельного фонду*

Види основних земельних угідь			Україна		Карпатський регіон		Івано-Франківська область	
			Площа земель					
			всього, тис. га	частка до загальної полощі, %	всього, тис. га	частка до загальної полощі, %	всього, тис. га	частка до загальної полощі, %
Сільськогосподарського призначення			42942,6	71,2	2889,0	51,0	646,4	46,4
у тому числі з них	Сільськогосподарські угіддя		41722,2	69,2	2830,3	50,0	631,7	45,4
		рілля	32451,9	77,8	1710,5	59,2	383,5	60,7
		пасовища	5521,3	9,2	579,3	20,0	129,7	20,5
		сіножаті	2429,2	4,0	367,0	12,7	83,2	13,2
		багаторічні насадження	900,5	1,5	92,4	3,2	16,3	2,6
		перелоги	419,3	0,7	30,4	1,0	19,2	3,0
Ліси та інші лісовкриті площі			10503,7	17,4	2311,0	40,8	636,4	45,7
Забудовані землі			2467,5	4,1	230,2	4,1	60,9	4,4
Землі водного фонду			2416,9	4,0	103,6	1,8	24,6	1,8
Малопродуктивні та інші землі			2024,1	3,3	126,4	2,2	24,5	1,7
Разом			60354,8	100	5660,2	100	1392,8	100

*Розраховано й складено за даними [14].

Крайню північну (Задністерську) частину області займають Західно-Подільська височинна область (Опільська височина), а на Правобережжі виокремлюється Тлумацько-Городенківська височина із сильно розчленованими численними ярами та балками рельєфом. У ґрунтовому покриві цієї частини переважають чорноземи опідзолені та різновиди опідзолених ґрунтів на лесових породах. У центральній частині області розташована Передкарпатська височина із досить строкатим ґрунтовим покривом основу якого формують дерново-опідзолені суглинкові подекуди оглеєні ґрунти та відміни підзолистобуросемних поверхнево-оглеєних ґрунтів. Західна частина області заходить у зону Українських Карпат і входить до складу Карпатської гірської ґрунтової провінції зони широколистяних лісів із бурими лісовими типовими опідзоленими і оглеєними ґрунтами

Західної буросемно-лісової області суббореального поясу. Специфіка ґрунтового покриву на заході області тісно пов'язана з особливостями геологічної будови, клімату, домінуючих рослинних асоціацій, а основне із переважанням гірських форм рельєфу. Для трьох географічних зон Івано-Франківської області, що виділяються на її території будуть притаманні різні ландшафтні комплекси, які разом із низкою соціально-економічних чинників наклали свій відбиток на формування сучасної структури земельного фонду та рівні антропогенної перетвореності й екологічної стабільності території дослідження [6].

Земельний фонд області станом на 1.01.2010 р. складав 1392,7 тис. га. Менше половини (46,4 %) території зайнято сільськогосподарськими землями, майже стільки ж (45,7 %) – лісами та іншими лісовкритими площами, 4,4 % займають забудовані землі,

1,8 % території зайняті водою та 1,7 % відносяться до інших категорій земель (табл.2).

Сільськогосподарське землекористування посідає провідне місце в сучасній структурі земельного фонду Івано-Франківської області (рис.1). Загальна площа земель сільськогосподарського призначення в межах досліджуваної території становить 646,4 тис. га, при їх частці 46,4 %. На території області спостерігаються суттєві територіальні відмінності у величинах зазначеного показника. Найнижчий рівень сільськогосподарської освоєності притаманний для територій адміністративних районів розташованих у зоні Укра-

їнських Карпат. Найменша частка сільгоспугідь у структурі земельного фонду Рожнятівського (22,7%), Надвірнянського (23,2 %), Долинського (23,3%) та Верховинського (25,6%) адміністративних районів. Близькі до пересічнообласного значення показники в районах розташованих у Передкарпатській частині області (Богородчанському – 40,4 % та Косівському – 44,0 %). Найвища сільськогосподарська освоєність притаманна адміністративним районам розташованим у Придністерській рівнинній лісостеповій зоні: Городенківському – 84,3 %, Снятинському – 80,3 %, Тлумачському – 74,2 % та Рогатинському – 73,2 %.

Таблиця 2

Структура земельного фонду Івано-Франківської області*

№ п/п	Назва адміністративно-територіальних одиниць	Загальна площа земель	У тому числі									
			землі сільгосп-призначення		ліси та лісові кріті площі		забудовані землі		землі водного фонду		мало-продуктивні землі	
			тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1	Богородчанський	79,9	32,2	40,4	41,6	52,1	3,27	4,1	0,84	1,0	1,90	2,4
2	Верховинський	125,4	32,1	25,6	89,4	71,3	1,36	1,1	0,80	0,6	1,80	1,4
3	Галицький	72,3	51,8	71,6	12,2	16,9	3,76	5,2	3,64	5,0	0,93	1,3
4	Городенківський	74,7	63,0	84,3	6,0	8,0	2,95	3,9	1,58	2,1	1,27	1,7
5	Долинський	154,8	36,2	23,3	110,3	71,2	4,67	3,0	1,63	1,1	2,13	1,4
6	Калуський	71,1	42,2	59,4	20,1	28,3	5,74	8,1	2,18	3,1	0,88	1,2
7	Коломийський	106,7	70,1	65,7	25,8	24,2	6,73	6,3	2,55	2,4	1,56	1,5
8	Косівський	90,3	39,7	44,0	46,0	50,6	3,39	3,8	0,80	0,9	0,71	0,8
9	Надвірнянський	195,0	45,2	23,2	136,5	70,0	6,68	3,4	1,76	0,9	4,88	2,5
10	Рогатинський	81,5	59,7	73,2	15,8	19,4	3,88	4,8	1,43	1,8	0,77	1,0
11	Рожнятівський	130,3	29,5	22,7	91,6	70,3	2,97	2,3	1,92	1,5	4,29	3,3
12	Снятинський	60,2	48,3	80,3	5,6	9,4	3,81	6,3	1,51	2,5	0,89	1,5
13	Тисменицький	73,6	42,1	57,3	23,4	31,7	4,50	6,1	2,24	3,0	1,33	1,8
14	Тлумачський	68,3	50,7	74,2	12,0	17,5	3,12	4,6	1,48	2,2	1,06	1,6
15	м. Ів.-Франківськ	8,4	3,5	41,5	0,5	5,8	4,07	48,6	0,27	3,2	0,08	0,9
	Разом по області	1392,8	646,37	46,4	636,4	45,7	60,90	4,4	24,61	1,8	24,47	1,7

*Розраховано й складено за даними [14]

Важливе значення при вивченні особливостей сучасного землекористування має дослідження існуючої структури сільськогосподарських угідь. Станом на 1.01.2010 р. частка орних земель у їх складі становила – 60,7 %, пасовищ – 20,5 %, сіножатей – 13,2 %, перелогів – 3,0 % на землі під багаторічними насадженнями припадало 2,6 %. Івано-Франківська область, що є складовою частиною Карпатського регіону виокремлюється значно нижчою за пересічними показниками часткою земель сільськогосподарського призначення (табл.1). Порівняно із пересічним показником у державі частка цієї категорії земель є меншою на 24,8 %. Окрім того показники частки орних земель у структурі сільськогосподарських угідь є на 17,1 % меншими за пересічно державні, що в свою чергу нівелюється за рахунок земель відведених під пасовища та сіножаті.

У структурі сільськогосподарського землекористування важливим є дослідження сучасного екологічного стану земельного фонду. За попередніми

дослідженнями провідних фахівців Головного управління земельних ресурсів у Івано-Франківській області на її території наявні значні ареали еродованих орних та земель підданих водній ерозії, площа яких перевищує 138 тис. га. Переважна частка їх віднесена до категорій слабо та середньо підданих водній ерозії. На значних ділянках поширені також деградовані та малопродуктивні орні землі. За цим показником Івано-Франківська та Чернівецька області посідають лідируючі місця в Україні. Загальна їх частка становить майже 50 %, а в окремих передгірських районах є ще вищою за пересічно обласні показники на 15-20 %. Зазначимо, що за даними Головного управління земельних ресурсів Івано-Франківської області з поміж сільськогосподарських угідь обліковано майже 420 тис. га кислих, 24,5 тис. га заболочених та 55,6 тис. га кам'янистих сільськогосподарських угідь. Окрім того виділяється категорія особливо цінних продуктивних ґрунтів (орних земель) частка яких коливається від 20 до 30 %.

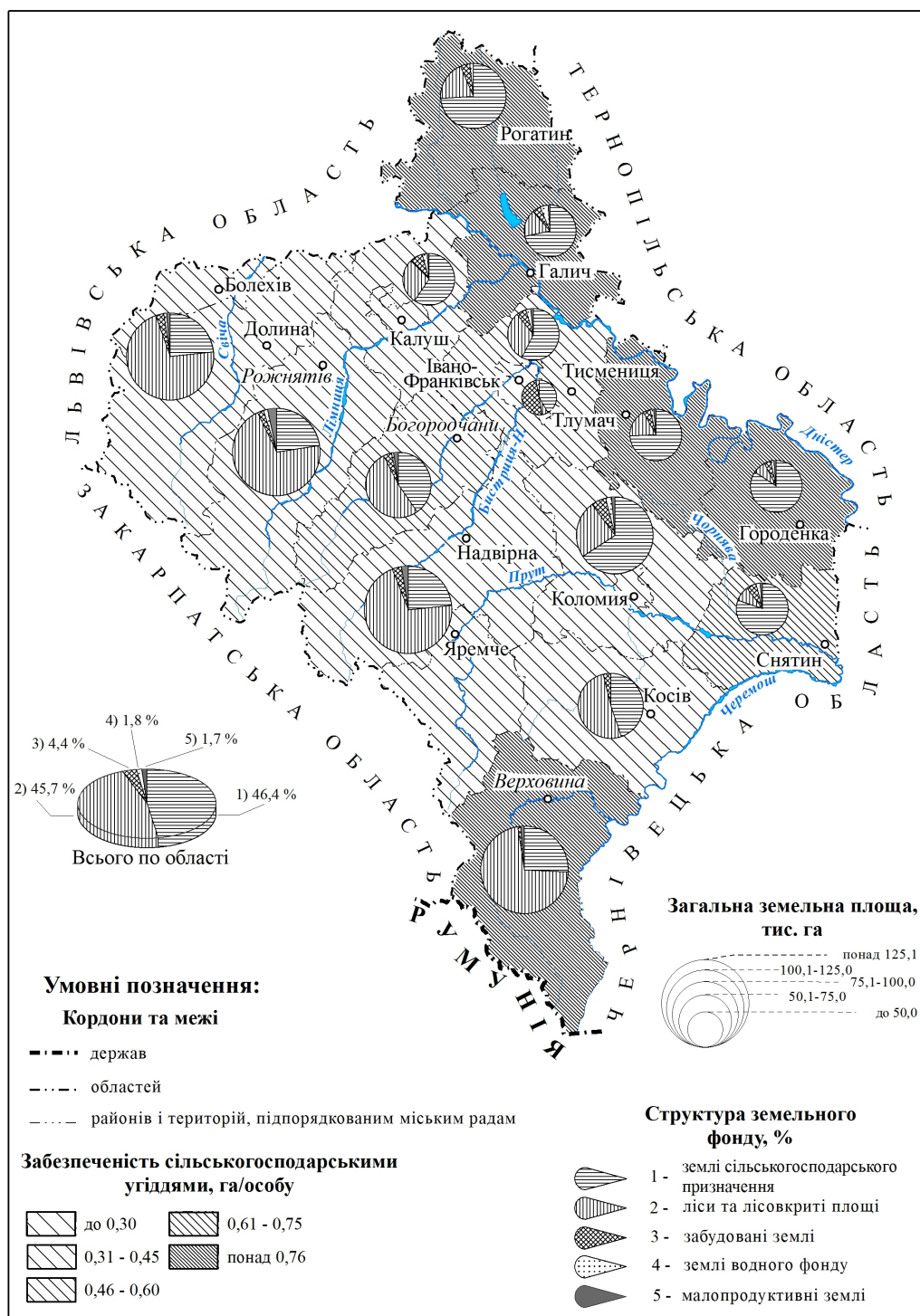

Рис. 1. Земельний фонд Івано-Франківської області

Наступною за розмірами категорією використання земель, у структурі природокористування Івано-Франківської області є землі лісового фонду. Займаючи площу 636,4 тис. га (45,7 %) саме вони відіграють головну роль у стабілізації екологічної ситуації як власне самої області так і Карпатського регіону загалом. Найбільшу площу з поміж усіх земель лісового фонду займають угіддя вкриті деревною рослинністю, займаючи площу 582,9 тис. га, або ж 91,6 % від загалу лісовкритих площ області (табл. 3). Із-поміж найбільш заліснених регіонів виділяються території Верховинського (71,3 %), Долинського (71,2 %) та Надвірнянського (70,0 %) адміністратив-

них районів. Найменша частка земель лісового фонду в Городенківському (8,0 %), Снятинському (9,4 %), Галицькому (16,9 %) та Тлумачському (17,5 %) районах. Принагідно зазначимо, що значна частка земель (4,2 %) зайнята чагарниковою рослинністю. Ця категорія найбільш характерна для Снятинського (40,7 %) району, а в межах Коломийського та Калузького її частка становить 8,1 % та 7,0 % відповідно від усієї площі лісового фонду. Зазначимо при цьому, що найбільші значення частки земель зайнятих під полезахисними насадженнями та лісосуhamи у Богородчанському (31,4 %) та Калуському (17,4 %) адміністративних районах.

Таблиця 3

Структура земель лісового фонду Івано-Франківської області*

№ п/п	Назва адміністративно-територіальних одиниць	Загальна площа земель (тис. га)	У тому числі землі лісового фонду										Лісозабезпеченість населення (га/особу)	
			усього	із них землі під										
				деревною рослинністю		чагарниками		поле-захисними насадженнями		не вкритих лісовою рослинністю				
				тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га		%
1	Богородчанський	79,9	41,64	52,1	26,23	63,0	1,96	4,7	13,08	31,4	0,38	0,9	0,59	
2	Верховинський	125,4	89,40	71,3	83,73	93,7	4,66	5,2	0,00	0,0	1,02	1,1	2,97	
3	Галицький	72,3	12,21	16,9	11,61	95,0	0,52	4,2	0,07	0,5	0,02	0,2	0,19	
4	Городенківський	74,7	5,96	8,0	5,27	88,4	0,11	1,8	0,55	9,2	0,04	0,6	0,10	
5	Долинський	154,8	110,26	71,2	103,99	94,3	3,38	3,1	0,05	0,0	2,84	2,6	1,35	
6	Калуський	71,1	20,12	28,3	14,93	74,2	1,40	7,0	3,50	17,4	0,29	1,4	0,15	
7	Коломийський	106,7	25,77	24,2	23,23	90,1	2,09	8,1	0,04	0,1	0,42	1,6	0,15	
8	Косівський	90,3	45,69	50,6	43,83	95,9	1,86	4,1	0,00	0,0	0,00	0,0	0,51	
9	Надвірнянський	195,0	136,47	70,0	133,46	97,8	2,33	1,7	0,09	0,1	0,59	0,4	1,01	
10	Рогатинський	81,5	15,79	19,4	14,95	94,7	0,40	2,6	0,26	1,6	0,18	1,1	0,31	
11	Рожнятівський	130,3	91,57	70,3	86,11	94,0	3,72	4,1	1,06	1,2	0,69	0,7	1,21	
12	Снятинський	60,2	5,65	9,4	3,22	56,9	2,30	40,7	0,12	2,2	0,01	0,2	0,08	
13	Тисменицький	73,6	23,37	31,7	20,52	87,8	1,58	6,8	0,76	3,3	0,50	2,1	0,27	
14	Тлумацький	68,3	12,00	17,5	11,44	95,4	0,32	2,6	0,05	0,4	0,19	1,6	0,23	
15	м. Ів.-Франківськ	8,4	0,48	5,8	0,42	87,8	0,03	7,0	0,00	0,7	0,02	4,5	0,002	
	Разом по області	1392,8	636,40	45,7	582,93	91,6	26,66	4,2	19,63	3,1	7,18	1,1	0,46	

*Розраховано й складено за даними [14]

Зазначимо, що суттєвим є відхилення пересічнообласного показника забезпеченості населення лісовкритими площами від загальнодержавного, що становить 0,46 та 0,21 га/особу відповідно. На території області спостерігаються суттєві територіальні відмінності у величинах значень показника. Найвища лісозабезпеченість простежується в гірських Верховинському (2,97 га/особу), Долинському (1,35 га/особу) та Рожнятівському (1,21 га/особу) адміністративних районах, а найнижча у Городенківському (0,10 га/особу), Калуському та Коломийському (по 0,15 га/особу) районах.

Важливим при вивченні структури земель лісового фонду є дослідження сучасного видового складу рослинних формацій. У Придністерській частині, яка належить до найменш заліснених (менше 20 %) збереглися окремими ареалами дубово-грабові асоціації з домішками широколистяних (берези, липи, клена, явора) порід. У центральній частині області, із залісненістю майже 45 % лісовий покрив якої зазнав значного антропогенного впливу в другій половині XX ст. переважають букові та дубово-букові формації, які поступово змінюються мішаними та ялиново-широколистяними деревними породами. Гірська частина що є найбільш лісовкритою (понад 75%) виокремлюється висотною диференціацією рослинних формацій. Ялиново-буково-ялицеві ліси домінують до висоти 500-600 м над рівнем моря, вище панівними породами є ялина та ялиця.

Загалом за породним складом у лісах переважають хвойні лісоутворюючі: ялина європейська та ялина біла. З-поміж інших хвойних порід зустрічаються сосна звичайна та сосна гірська, ялиця й модрина. З листяних формацій найпоширеніші – бук лісовий (21 %) та дуб звичайний (11 %). Зустріча-

ються масиви дуба скельного та червоного, граба та ясеня звичайного, клена, береста, акації білої, берези, осики, вільхи чорної та сірої, липи дрібнолистої та ін. [4].

Однією із найскладніших і разом з тим інтенсивно зростаючих категорій є забудовані землі, які займають площу – 60,9 тис. га (4,4 % від загальної площі земельного фонду). Найбільш забудованими є урбанізовані території міст Калуща (49,2 %), Івано-Франківська (48,6 %) та Коломиї (36,8 %). У розрізі адміністративних районів значення частки коливається в межах від 1,1 % у Верховинському до 6,3 % у Коломийському районах.

Забудовані землі як категорія антропогенних ландшафтів мають власне сформовану структуру. Станом на 1.01.2010 р. частка земель відведених під об'єкти технічної інфраструктури (транспорту та зв'язку) становила 38,5 %, житлову забудову – 27,1 %, промислову – 14,5 %, громадську – 12,9 % та інші види забудов – 7,0 % (табл. 4).

Із поміж інших регіон достатньо забезпечений водними ресурсами. Його територією протікають річки Дністер, Черемош, Прут, Бистриця та майже 8,3 тис. малих водотоків загальною протяжністю майже 15,3 тис. км. Окрім того, достатньо розвинена мережа антропогенних водних об'єктів яких загалом налічується 1646 одиниць і представлені вони ставками та водосховищами. Ділянки зайняті поверхневими водами займають значні площі у Галицькому (3,64 тис. га або 5,0 %), Калуському (2,18 тис. га, 3,1 %) та Тисменицькому (2,24 тис. га, 3,0 %) районах. Близькі до пересічного значення (1,8 %) показники у Придністерській частині області (Городенківському – 2,1 % та Рогатинському – 1,7 % районах). Не значна частка земель зайнятих водними об'єктами в гір-

ських: Косівському – 0,9 %, Надвірнянському – 0,9 % та Верховинському – 0,63 % адміністративних районах. Загалом простежується тенденція до збіль-

шення частки земель водного фонду із північного сходу на південний захід області (табл. 5).

Таблиця 4

Структура забудованих земель Івано-Франківської області*

№ п/п	Назва адміністративно-територіальних одиниць	Загальна площа земель (тис. га)	У тому числі забудовані землі											
			усього		із них землі під									
					житловою забудовою		громадською забудовою		промисловими об'єктами		технічною інфраструктурою		іншими забудованими територіями	
			тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1	Богородчанський	79,9	3,27	4,1	1,2	36,6	0,3	8,6	0,2	5,6	1,3	40,1	0,3	9,1
2	Верховинський	125,4	1,36	1,1	0,2	15,6	0,2	12,5	0,0	2,0	0,8	55,7	0,2	14,3
3	Галицький	72,3	3,76	5,2	0,9	23,0	0,3	7,5	0,4	10,7	2,1	55,0	0,1	3,9
4	Городенківський	74,7	2,95	3,9	0,9	30,3	0,3	8,9	0,3	10,7	1,3	43,7	0,2	6,3
5	Долинський	154,8	4,67	3,0	0,7	15,3	1,2	24,9	1,1	24,5	1,5	31,8	0,2	3,5
6	Калуський	71,1	5,74	8,1	0,7	12,5	0,8	14,1	2,1	36,3	1,8	31,8	0,3	5,4
7	Коломийський	106,7	6,73	6,3	1,9	27,9	0,8	12,3	0,7	10,3	2,8	42,1	0,5	7,4
8	Косівський	90,3	3,39	3,8	1,3	37,9	0,4	10,7	0,1	4,1	1,4	41,0	0,2	6,3
9	Надвірнянський	195,0	6,68	3,4	1,6	23,9	0,6	9,5	1,0	14,5	2,4	35,3	1,1	16,9
10	Рогатинський	81,5	3,88	4,8	0,8	20,9	0,9	23,2	0,6	14,2	1,4	36,5	0,2	5,3
11	Рожнятівський	130,3	2,97	2,3	0,9	30,5	0,2	8,2	0,6	19,8	1,1	35,7	0,2	5,8
12	Снятинський	60,2	3,81	6,3	1,5	38,8	0,3	8,1	0,2	5,5	1,6	42,9	0,2	4,7
13	Тисменицький	73,6	4,50	6,1	1,5	32,7	0,4	9,1	0,6	13,2	1,7	38,8	0,3	6,2
14	Тлумацький	68,3	3,12	4,6	1,2	38,8	0,2	6,9	0,3	9,8	1,3	40,6	0,1	3,9
15	м. Ів.-Франківськ	8,4	4,07	48,6	1,3	31,9	1,0	24,2	0,6	15,2	1,0	24,2	0,2	4,6
	Разом по області	1392,8	60,90	4,4	16,5	27,1	7,9	12,9	8,8	14,5	23,4	38,5	4,3	7,0

*Розраховано й складено за даними [14]

Таблиця 5

Структура земель водного фонду Івано-Франківської області*

№ п/п	Назва адміністративно-територіальних одиниць	Загальна площа земель (тис. га)	У тому числі землі водного фонду									
			усього		із них землі під							
					річками та струмками		ставками та водосховищами		каналами та гідротехнічними спорудами		озерами та іншими водними об'єктами	
			тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1	Богородчанський	79,9	0,84	1,0	0,59	70,4	0,05	5,7	0,20	23,4	0,00	0,4
2	Верховинський	125,4	0,80	0,6	0,79	98,8	0,00	0,6	0,01	0,6	0,00	0,0
3	Галицький	72,3	3,64	5,0	1,13	31,1	1,95	53,7	0,44	12,0	0,12	3,2
4	Городенківський	74,7	1,58	2,1	1,01	63,9	0,38	23,8	0,17	11,0	0,02	1,3
5	Долинський	154,8	1,63	1,1	1,06	64,8	0,33	20,1	0,20	12,5	0,04	2,6
6	Калуський	71,1	2,18	3,1	1,35	62,0	0,33	15,0	0,47	21,8	0,03	1,2
7	Коломийський	106,7	2,55	2,4	1,57	61,6	0,38	15,0	0,57	22,2	0,03	1,1
8	Косівський	90,3	0,80	0,9	0,70	87,7	0,08	10,6	0,01	1,7	0,00	0,0
9	Надвірнянський	195,0	1,76	0,9	1,48	83,9	0,12	6,6	0,17	9,5	0,00	0,0
10	Рогатинський	81,5	1,43	1,8	0,53	37,1	0,37	25,9	0,53	36,8	0,00	0,3
11	Рожнятівський	130,3	1,92	1,5	1,42	74,3	0,29	15,1	0,20	10,3	0,01	0,3
12	Снятинський	60,2	1,51	2,5	0,87	57,5	0,21	14,2	0,42	27,8	0,01	0,6
13	Тисменицький	73,6	2,24	3,0	1,04	46,5	0,66	29,7	0,50	22,2	0,04	1,7
14	Тлумацький	68,3	1,48	2,2	1,06	71,5	0,22	14,7	0,17	11,6	0,03	2,1
15	м. Ів.-Франківськ	8,4	0,27	3,2	0,07	26,7	0,11	41,8	0,07	27,6	0,01	3,9
	Разом по області	1392,8	24,61	1,8	14,67	59,6	5,49	22,3	4,12	16,7	0,34	1,4

*Розраховано й складено за даними [14]

Дослідження гідрографічних об'єктів області зумовлює їх поділ на природні та штучні, що відповідно становить 61 % та 39 %. При цьому виокремлюються такі підкатегорії земель, що належать до водного фонду, як ділянки зайняті: річками та струмками (60 % від площі фонду), ставками (15,4 %), каналами (13,7 %), водосховищами (6,8%), гідротехнічними спорудами (2,8 %). Під озерами які в свою чергу досить строкато розміщені на теренах області зайнято 1,3 % площі водного фонду.

Досить поширеним явищем на території Івано-Франківської області, особливо в її гірській частині є наявність малопродуктивних земель (рис. 2). Загальна їх площа становить 24,5 тис. га або 1,3 % до загаль-

лу. Майже половина (49,0 % або 12,0 тис. га) цих угідь займають кам'яністі місцевості, 10,5 % (2,6 тис. га) – заболочені і на 9,8 % (2,4 тис. га) – поширені яружно-балкові процеси і 30,7 % (7,5 тис. га) припадає на інші землі без рослинного покриву. Найбільше малопродуктивних земель у Рожнятівському (3,3 %), Надвірнянському (2,5 %) та Богородчанському (2,4 %) районах. На згадані райони припадає 45,2 % даної категорії земель. Незначні масиви є також у Косівському, Калуському та Галицькому районах. Частка малопродуктивних земель у структурі землекористування яких становить, відповідно, 0,78 %, 1,24 % та 1,28%.

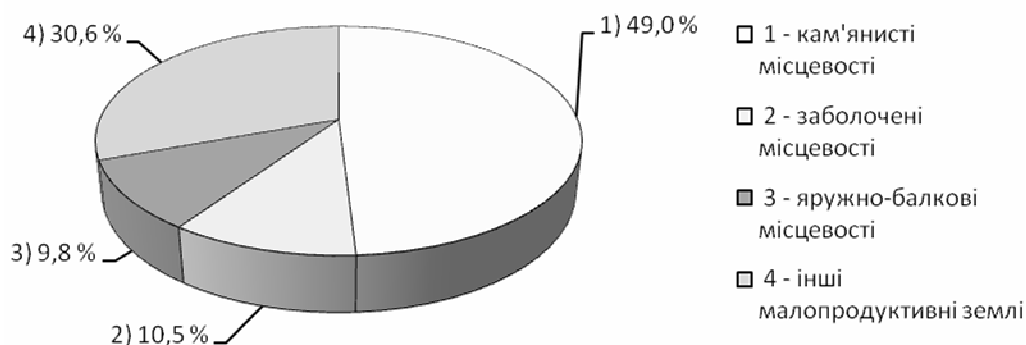

Рис. 2. Структура малопродуктивних земель Івано-Франківської області (станом на 1.01.2010 р.)

Землі особливого призначення займають 115,2 тис. га (8,3 %) від усіх категорій земель. Основна частка – 98,9 % (114,0 тис. га) зазначеного виду угідь належать до земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення які в свою чергу характеризуються значним різноманіттям. Нині на території області розташовані: природний заповідник площею 5,3 тис. га; три національні природні парки (97,6 тис. га); 3 регіональні ландшафтні парки (38,4 тис. га), 64 заказники (45,9 тис. га); 182 пам'ятки природи (1,2 тис. га); 196 заповідних урочища (7,3 тис. га); 4 дендрологічні парки (0,01 тис. га) та 7 пам'яток садово-паркового мистецтва (0,08 тис. га) [12].

Найбільша частка земель особливого призначення у Косівському (26,2 %) та Надвірнянському (23,7 %) районах, а найменша у Городенківському, Калуському, Рогатинському, Тисменицькому та Коломийському в яких її значення коливається від 0,2 % до 0,4 %. Інші категорії земель особливого призначення, а саме рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного становлять 0,86 %, 0,11 % та 0,10 % відповідно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведенні дослідження сучасної структури землекористування Івано-Франківської області свідчать, що на частку земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення припадає 92,1 % до загальної площі земельного фонду. Спостерігаються суттєві територіальні відмінності у структурі розміщення всіх категорій угідь, насамперед, під впливом дії природно-географічних чинників, домінуючими з яких є розміщення області в рівнинній, передгірській та гірській територіях. Значний вплив на формування сучасної структури землекористування мають і соціально-економічні чинники, серед яких: давня господарська освоєність території, висока щільність населення та історичні навички мешканців у веденні господарства.

До перспективних питань дослідження необхідно віднести економічну оцінку земельних ресурсів на мікрорівні, здійснення зонування забудованих територій з метою удосконалення грошової оцінки та розробка заходів із раціонального використання різних категорій земель.

Список використаних джерел:

1. Антощук М.Л. Алгоритм досліджень рельєфу як агроресурсу. // *Укр. геогр. журн.* – 2004. – №1 – С.18-21.
2. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР [Карты, текст] / [ред. кол. Першын П.Н. и др.]. – М.: ГУГ и К при Совете Министров ССР, 1978. – 184 с.
3. Голиков А. Математический аппарат в географии и его использование в пространственных исследованиях. / А. Голиков, И. Черванев. – Харьков : ХГУ, 1977. – 132 с.

4. Горчакова Р.А. Івано-Франківська область. / Р.А. Горчакова, І.М. Койнов, О.І. Коляда. // Географічна енциклопедія України. / [відпов. ред. О.М. Маринич]. – Т. 1. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1989 – С. 66-72.
5. Дарчук К.В. Історія розвитку земельних відносин у Західній Україні. / К.В. Дарчук, П.О. Сухий. // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль : підручники і посібники, випуск 2, 2010.
6. Дарчук К.В. Регіональні особливості антропогенної перетвореності території Івано-Франківської області. // К.В. Дарчук, М.-Т. М. Атаманюк. – Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 553-554 : географія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 16-20.
7. Дарчук К.В. Стрижневі аспекти застосування ГІС-продуктів у землеустрої / К.В. Дарчук. – Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. Вип. 459 : Географія. – Чернівці, 2009. – С. 95-98.
8. Кілінська К.Й. Прогнозно-екологічна оцінка природно-господарської різноманітності Карпатсько-Подільського регіону України. / К.Й. Кілінська. – Чернівці : Рута, 2007. – 492 с.
9. Мельник А.В. Українські Карпати: еколого-ландшафтні дослідження. / А.В. Мельник. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 38-67.
10. Миллер Г.П. Ландшафтные исследования горных и предгорных территорий. / Г.П. Миллер. – Львов : Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1974. – 202 с.
11. Національний атлас України / [гол. ред. Л.Г. Руденко]. – К. : ДНВП Картографія, 2008. – 604 с.
12. Перович Д.М. Аналіз використання земельних ресурсів Івано-Франківщини. / Д.М. Перович, Л.Д. Перович // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. – випуск I (21), - Львів: Львівська політехніка, 2011. – С. 214-217.
13. Природа Івано-Франківської області / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища шк., 1973. – 159 с.
14. Розподіл земель між власниками землі та землекористувачами по формах власності (станом на 1.01.2000-2010 років): форма 6-зем. Державної звітності / Головне управління земельних ресурсів у Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 2010. – 480 с.
15. Руденко В. . Географія природно-ресурсного потенціалу України. / В.П. Руденко. – К. : ВД “К.-М. Академія”; Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
16. Сухий П.О. Особливості сучасного розподілу та використання земель сільськогосподарського призначення в областях Західної України. / П.О. Сухий // Наукові записки Тернопільського національного педуніверситету. – Серія: географія. - №2. – Тернопіль, 2007. – С. 84-90.
17. Сухий П.О. Сільськогосподарське землекористування в західноукраїнському регіоні в кінці ХХ на початку ХХІ сторіч / П.О. Сухий. – Наукові записки Вінницького державного педуніверситету ім. М. Коцюбинського. – Вип. 15. Серія: географія. – Вінниця, 2007. – С. 141-146.
18. Сухий П.О. Сучасний стан використання земель сільськогосподарського призначення Івано-Франківської області. / П.О. Сухий, К.В. Дарчук. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Географічні науки. - №9. – Луцьк, 2011. – С. 70-77.
19. Щурик М. Трансформація земель сільського господарства Карпатського макрорегіону: монографія / М. Щурик. – Чернівці: Книги ХХІ, 2005. – 352 с.

УДК 911.3:33:628:14(477.74)

Ніна Нефедова

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВОДОГОСПОДАРСЬКІ СИСТЕМИ ТА ВОДОГОСПОДАРСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОДЕСИ

Автор досліджує територіальну організацію водного господарства Одеси, аналізує історичні етапи формування та розвитку територіальних водогосподарських систем (територіальних систем водопостачання і водовідведення): від локальних систем водопостачання на базі колодязів до водопроводу підприємця Ковалевського, Дністровського водопроводу та сучасних централізованих комунальних систем водопостачання і каналізації міста Одеси. У статті розглянуті водогосподарські проблеми Одеси.

Ключові слова: територіальна організація, територіальна водогосподарська система, територіальні системи водопостачання і водовідведення.

Ніна Нефедова. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ВОДОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ СИСТЕМЫ И ВОДОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОДЕССЫ. Автор исследует территориальную организацию водного хозяйства Одессы, анализирует исторические этапы формирования и развития территориальных водохозяйственных систем (территориальных систем водоснабжения и водоотведения): от локальных систем водоснабжения на базе колодцев до водопровода предпринимателя Ковалевского, Днестровского водопровода и современных централизованных коммунальных систем водоснабжения и канализации города Одессы. В статье рассмотрены водохозяйственные проблемы Одессы.

Ключевые слова: территориальная организация, территориальная водохозяйственная система, территориальные системы водоснабжения и водоотведения.

Nina Nefedova. ODESSA TERRITORIAL WATER ECONOMY SYSTEMS AND WATER ECONOMY PROBLEMS. The author investigates Odessa territorial organization of the water economy, analyzes the historical stages in the formation and development of the territorial water economy systems (the territorial systems of water-supply and sewerage): from local water supply systems on the basis of the wells to the territorial system of water supply of the merchant Kovalevsky, to the Dniester territorial system of water supply and modern centralized municipal water supply and sewerage systems of the city of Odessa. The characteristics to the water economy problems were defined in the article.

Key words: the territorial organization, the territorial water economy system, the territorial systems of water-supply and sewerage, the water economy problems.

Вступ. Актуальність дослідження обумовлена численними водогосподарськими проблемами Одеси – єдиного міста-мільйонера України, яке не має власних ресурсів поверхневого стоку. Тому важливим господарським завданням з моменту заснування Одеси було забезпечення його питною водою. В сучасних умовах до проблем дефіциту водних ресурсів необхідних обсягів та якості, додаються все нові проблеми, що пов'язані з технічним станом водопроводу, низькою якістю питної водопровідної води, а також проблеми водовідведення та очищення стічних вод, екологічні проблеми, що пов'язані із забрудненням Хаджибейського лиману і прибережних вод Чорного моря внаслідок скиду забруднених неочищених та недостатньо очищених стічних вод міста Одеси.

Метою суспільно-географічних досліджень територіальної організації водного господарства міста Одеси є дослідження існуючих територіальних систем водопостачання і водовідведення, особливостей водокористування в умовах урбанізованих територій, визначення головних водогосподарських проблем та напрямків їх вирішення.

Матеріали і методи дослідження. Суспільно-географічні дослідження сучасних територіальних водогосподарських систем (територіальних систем водопостачання і водовідведення) міста Одеси проводились у відповідності із сучасними методологічними принципами та методикою дослідження територіальної організації водного господарства [1,2,3,4,8]. У роботі були використані літературні, статистичні, картографічні матеріали та Інтернет-джерела.

Результати дослідження та їх аналіз. Історія формування територіальних систем водопостачання і водовідведення м. Одеси бере початок з окремих колодязів у межах міста [7]. Найбільш великі з них були розташовані у Водяній та Карантинній балках поблизу гавані. Пізніше були відкриті джерела-«фонтани» підземних вод у передмісті і на морському узбережжі – Малий, Великий, Рашківський, Дерibasівський та інші. У 1808 році міська Дума почала клопотання перед урядом про фінансування будівництва системи водопостачання, але прохання не задовольнили. Тому у 1820-х роках одесити почали використовувати оригінальні конструкції для збору дощової води – «цистерни» (резервуари з камення, що були облицьовані цементом). Вода поступала до цистерн за допомогою водостічних труб і підземних каналів та проходили через фільтри з гравію і деревного вугілля. У 1840-х роках в Одесі функціонувало вже 152 цистерни з ємністю деяких до 500 куб. м води.

У 1853 році був побудований перший централізований водопровід від джерел Великого Фонтану протяжністю 12 км та продуктивністю 1200 куб м на добу – водопровід Ковалевського (на честь Тимофія Ковалевського, який продовжив справу підприємців Пішона та Вітенберга). Але місцеві водні джерела не задовольняли потреб швидко зростаючого міста. У 1970 році Одеський порт за вантажообігом займав друге місце в країні, у місті нараховувалось 127 фабрик і заводів, а чисельність населення досягла 130 тис. осіб. Пошуки нових джерел водопостачання у межах міста та передмісті результатів не дали. Колодязі, які були основним джерелом водопостачання у зв'язку із зростанням міста все більш забруднювались, якість води в них погіршувалась.

Технічна громадськість міста прийшла до висновку, що єдине надійне джерело водопостачання зростаючого міста – це поверхневі води р. Дністер. Був оголошений конкурс на кращий проект, а також отримання концесії на будівництво та експлуатацію одеського водопроводу, в якому перемогли російський підприємець Вільгельм Швабен та його компаньйон англієць Джон Моор. Запропонований проект на відміну від проектів вже існуючих систем водопостачання Санкт-Петербурга, Києва і Харкова забезпечував централізовану подачу води не тільки до центру міста, але й до передмістя. В 1972 році у Лондоні було створено «Одеське водопровідне товариство» для забезпечення фінансування Дністровського водопроводу. Вже через рік 9 вересня (за старим стилем) 1873 року на Соборній площі відбулось урочисте відкриття фонтану, до якого була підведена дністровська вода [5].

Дністровський водопровід складався з водозабірної станції, водогону «Дністер-Одеса» протяжністю майже 50 км, резервуарів, насосної станції «Чумка» та міської водопровідної мережі загальною довжиною 257 км. На той час Дністровський водопровід був одним з унікальних і складних водопроводів Європи [6]. За 140 років експлуатації було здійснено декілька реконструкцій, побудовані ще п'ять водогонів, які забезпечують водопостачання населених пунктів Одеської агломерації. До цієї системи водопостачання підключені міста Біляївка, Іллічівськ, Южний, частково Білгород-Дністровський, селища міського типу Овідіополь і Комінтернівське, а також 45 населених пунктів Біляївського, Овідіопольського, Комінтернівського районів. Одеська агломерація є найкрупнішим водокористувачем в Одеському регіоні. Тут мешкає 57% всього населення Одещини, у тому числі в місті Одеса – 42%, а також сконцентрований основний портово-промисловий потенціал регіону, зосереджені великі промислові підприємства, заклади освіти, науки, культури. Обсяги забору води для використання складають близько 200 млн. куб. м, або 37% всього обсягу забору води в Одеському регіоні. Населенням і господарством м. Одеси використовується тільки 70% від загального обсягу забору води. Втрати при транспортуванні складають понад 20% від загального забору води, що свідчить про незадовільний технічний стан водогону та міської водопровідної мережі. За останні десятиріччя у зв'язку зі складною і нестабільною соціально-економічною ситуацією, закриттям багатьох промислових підприємств, а також проблемами, що пов'язані з технічним станом водогосподарських об'єктів, обсяги забору та використання води зменшились майже вдвічі. Відбулись також зміни у структурі використання води – зараз 74% всього обсягу води йде на побутово-питні потреби, понад 25% – на виробничі потреби. Обсяги водовідведення за останнє десятиріччя зменшились на 20% і становили у 2010 році 160 млн. куб. м., з них понад 60% – це забруднені зворотні води [9,10].

Територіальні системи водопостачання м. Одеси, представлені, перш за все, централізованою комунальною системою водопостачання з р. Дністер, а також локальними системами водопостачання. На

сучасному етапі централізована комунальна система водопостачання м. Одеси включає такі складові: водозабірну, очисну і насосну станцію «Дністер», магистральний водогін, сім насосних станцій «Головна», «Південна», «Столбова», «Шкодогірка», «Західна», «Жевахова гора» і «Котовського», розгалужену міську водопровідну мережу протяжністю майже 1300 км (рис. 1). Міська водопровідна мережа складається з чотирьох ділянок (південна, центральна, північна, «міжлимання»), функціонування яких забезпечуються безперебійною роботою водопровідних насосних станцій: південна ділянка міста забезпечує водою територію Київського міського району Одеси, центральна ділянка – Малиновський і Приморський райони, північна ділянка міського водопроводу охоплює територію Суворівського району, «міжлимання» ділянка забезпечує водою сільські населені пункти передмістя Одеси.

Велика протяжність транспортування води від ВОС «Дністер», незадовільний технічний стан водопровідної мережі потребує допоміжних заходів щодо знезараження води з використанням технології обробки води хлором. На водопровідних підстанціях у межах міста працюють хлораторні, де проводиться додаткове оброблення питної води. Сучасні Державні санітарні норми та правила «Гігієнічні вимоги до води питної, призначеної для споживання людиною» (ДСанПіН 2.2.4-171-10) дозволяють у період ускладнення санітарно-епідемічної ситуації хлорувати воду підвищеними дозами активного хлору за умови видалення надлишкового хлору з води перед її подачею у розподільну мережу. Але, незважаючи на те, що обробка води хлором дає позитивний ефект у боротьбі з мікроорганізмами, якість води з хлором значно погіршується. Зараз на двох міських насосних станціях (Головна і Західна) впроваджена нова технологія знезараження води з використанням нової неорганічної сполуки – гіпохлориту натрію, переваги якої в тому, що вона менш небезпечна, містить значно менше активного хлору і суттєво покращує якість водопровідної води. Крім того, в Одесі діють більше 40 пунктів доочищення водопровідної води.

У межах міста Одеси існують також локальні системи питного водопостачання – «бювети» (інженерна водозабірна споруда, до складу якої входять свердловина, розподільна колонка та спеціальне приміщення або павільйон). Бювети були створені як водогосподарські об'єкти альтернативного колективного питного водопостачання на базі місцевих підземних вод верхньосарматських відкладень, що обслуговують населення міських районів. Бювети працюють з номінальною продуктивністю 1500 л/годину. На сьогоднішній день функціонують 17 таких водогосподарських об'єктів. Середньодобове споживання населенням води з одного бювету становить 10-20 тонн на добу. Бювети підтвердили свою необхідність при аварійних ситуаціях на міському водопроводі як резервна система питного водопостачання.

Територіальні системи водовідведення забезпечують відведення стічних вод мережею міських каналізаційних колекторів і далі каскадом за допомогою 26 каналізаційних насосних станцій Північного і

Південного каналізаційних басейнів перекачку стоків напірними трубопроводами до станцій біологічного очищення «Північна» і «Південна». Північний каналізаційний басейн є загальносплавним, Південний басейн – роздільний. СБО «Північна» потужністю 400 тис. куб. м на добу обслуговує Суворівський район та прилеглу територію передмістя Одеси. Крім

очищення стічних вод СБО «Північна» також перекачує воду Хаджибейського лиману для зниження рівня води у лимані, для запобігання руйнування дамби і затоплення житлового і промислового району міста – Пересипу. СБО «Південна» потужністю 200 тис. куб. м на добу обслуговує Київський, Приморський і Малиновський райони.

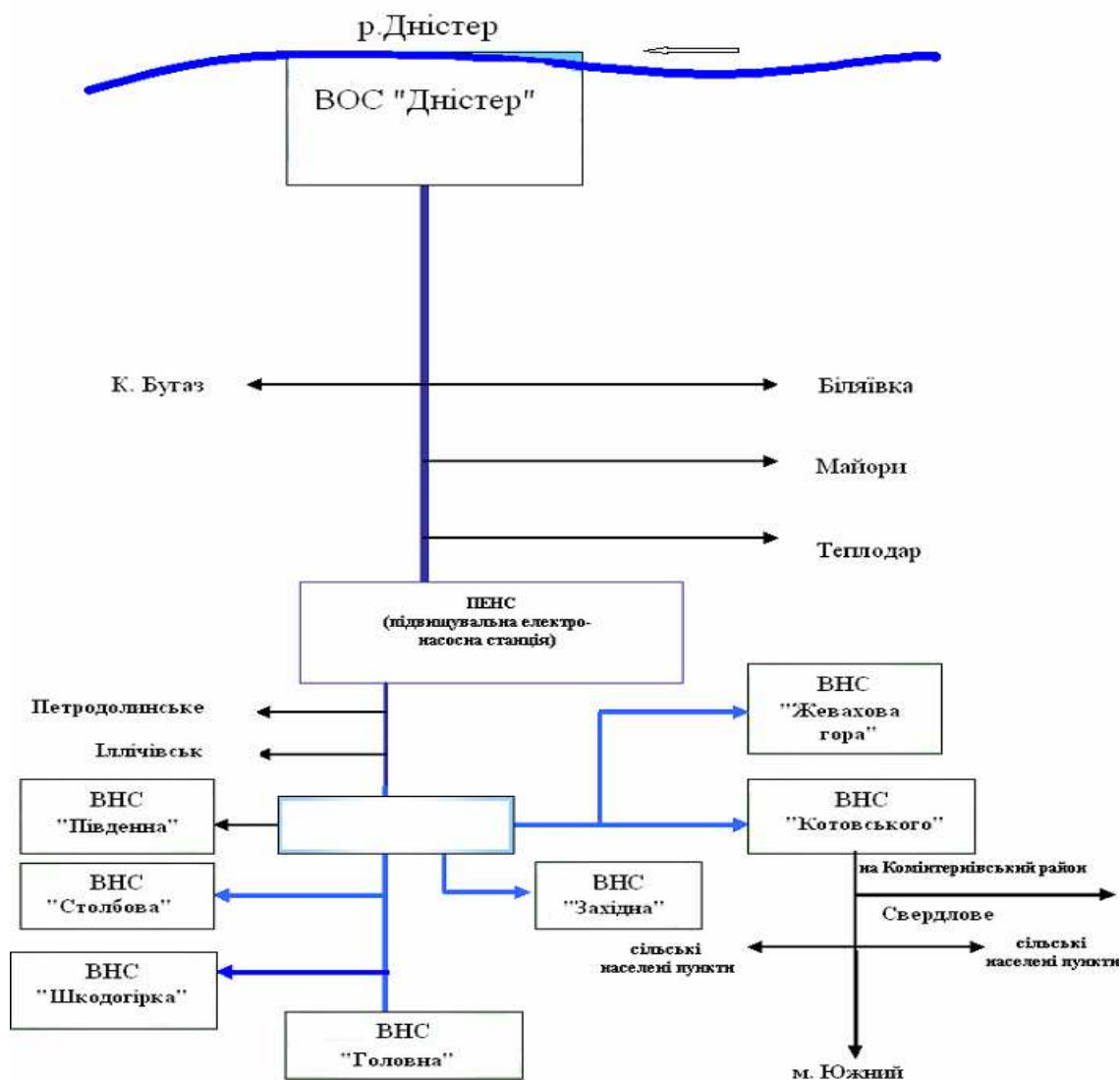

Рис. 1. Територіальна система водопостачання м. Одеси та Одеської агломерації

Серед водогосподарських проблем Одеси, які потребують негайного вирішення – це реконструкція і ремонт міської водопровідної і каналізаційної мереж, поліпшення якості водопровідної води, впровадження сучасних технологій очищення і знезараження стічних вод, реконструкція і завершення будівництва тунельного каналізаційного колектору для збору дренажних і зливових стоків від Аркадії до станції СБО «Південна», що безпосередньо впливає на санітарно-епідемічну ситуацію приморської

зони Одеси. З цією метою зараз також завершується будівництво глибоководного випуску очищених стічних вод від СБО «Північна» в Чорне море. Об'єкт складається з наземного трубопроводу, насосної станції з проектною потужністю 400 тис. куб. м на добу та власної глибоководного трубопроводу загальною довжиною 4 км, прокладеному по дну моря у підземній траншеї. Глибоководний трубопровід складається з десяти труб діаметром 2 м. Труби вироблені з поліетилену – сучасного матеріалу з тривалим стро-

ком експлуатації. Введення в експлуатацію глибоководного випуску передбачається завершити до кінця 2011 року. Але без впровадження нових технологій глибокого очищення і знезараження всіх стічних вод проблеми на шляху оздоровлення узбережжя та Одеської морської затоки залишаться.

Висновки. Існуючі територіальні системи водопостачання і водовідведення міста Одеси потре-

бують реконструкції та оновлення, тому що не відповідають сучасним вимогам та потребам великого міста. Ще гірше становище з очищенням стічних вод, внаслідок чого йде забруднення прибережної частини Одеської морської затоки, що погіршує якість рекреаційного обслуговування, ускладнює санітарно-епідемічну ситуацію, веде до виникнення екологічних проблем.

Список використаних джерел:

1. Водний кодекс України. – К., 2002 – 76 с.
2. Нефедова Н.Є. Територіальні водогосподарські системи регіонального рівня та їх систематика (на матеріалах Одеської області). // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Випуск 16 - Київ: Вид-во Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 85-92.
3. Нефедова Н.Є. Регіональний водогосподарський комплекс: Теорія, методика і практика суспільно-географічних досліджень: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2007. – 240 с.
4. Нефедова Н.Є. Водогосподарський комплекс урбанізованих територій: суспільно-географічні дослідження та пошук шляхів вирішення сучасних проблем (на прикладі Одеського регіону). /Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирский, 2009. – С.343-347
5. Одесские новости. – №5300. – 27 мая 1901 г.
6. Одесса. 1794-1894. Издание городского общественного управления к столетию города. – Одесса, 1895. – 836 с.
7. Одесса. Город – агломерация – портово-промышленный комплекс /под общ.ред. д.геогр.н., проф. А.Г.Топчиева – Одесса:АО БАХВА, 1994.- 360 с.
8. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
9. <http://watermd.od.ua>
10. <http://www.od.ukrstat.gov.ua>

УДК 911.3

Костянтин Немець, Олексій Самойлов

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті наведено результати аналізу тенденцій розвитку соціальної безпеки Харківської області, виконано часткові класифікації районів за низкою системних показників стану і динаміки соціальної безпеки, виконана узагальнена класифікація, виявлено райони з позитивними і негативними тенденціями розвитку соціальної безпеки.

Ключові слова: соціальна безпека, багатовимірний аналіз, класифікації, тенденції розвитку.

Константин Немец, Алексей Самойлов. АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье приведены результаты анализа тенденций развития социальной безопасности Харьковской области, выполнены частные классификации районов по ряду системных показателей состояния и динамики социальной безопасности, выполнена обобщающая классификация, выявлены районы с положительными и отрицательными тенденциями развития социальной безопасности.

Ключевые слова: социальная безопасность, многомерный анализ, классификации, тенденции развития.

Kostyantyn Nemets, Oleksiy Samoilov. ANALYSIS OF TRENDS IN KHARKOV REGION SOCIAL SECURITY DEVELOPMENT. The paper presents results of the analysis of trends in Kharkov region social security development, partial classification of areas for a number of indicators of system status and trends in social security is performed, generalizing classification is performed, areas with positive and negative trends in the development of social security are identified.

Keywords: social security, multivariate analysis, classification, development trends.

Актуальність дослідження. Життєдіяльність суспільства визначається багатьма чинниками, серед яких найбільш важливими є демократичні засади суспільства, пріоритет загальноцивілізаційних цінностей, гарантія конституційних прав і свобод громадян, його соціально-економічний розвиток, розвиток сфери охорони здоров'я, освіти, надання соціальних гарантій громадянам, політична

стабільність системи, верховенство права, рівень життя населення тощо. Для кожного громадянина і соціуму в цілому дія вказаних чинників фокусується у понятті соціальної безпеки, як такого стану суспільства, коли воно здатне із застосуванням всіх можливостей і суспільних механізмів забезпечити номінальний рівень якості життя громадян, передбачати і своєчасно реагувати на всі загрози їх життєдіяльності, створювати сприятливі перспективи для соціального розвитку кожної верстви

населення, гарантувати мінімальний ризик для здоров'я людей [1, 2, 3]. Стан соціальної безпеки можна розглядати як індикатор розвитку суспільства, його спроможність забезпечити гідний рівень якості життя громадян, їх захист від природних, техногенних і соціальних катастроф. Для України проблема соціальної безпеки держави у цілому і на регіональному рівні, зокрема стоїть особливо гостро, бо від її вирішення залежить можливість розбудови демократичного правового суспільства, у якому кожен громадянин незалежно від соціального становища і статусу має сприятливі умови життя, праці і гарантовану можливість самореалізації.

Тому дослідження чинників і механізмів формування соціальної безпеки на всіх рівнях суспільної організації є одним з найважливіших завдань науки, зокрема суспільної географії, яка поєднує у своєму об'єкті соціум, господарство і природний потенціал.

Результати аналізу попередніх досліджень проблем формування соціальної безпеки розгорнуто висвітлено у попередніх роботах авторів [1 - 4], тому у даній статті не наводяться.

Мета роботи полягає у висвітленні основних результатів дослідження автором стану і тенденцій розвитку соціальної безпеки населення Харківської області.

Виклад основних результатів дослідження. Для наукового аналізу використані статистичні дані Держкомстату України, Головного управління статистики в Харківській області, особисті спостереження автора. Всього база даних містить 142 параметри 27 районних соціогеосистем за п'ять років (з 2005 по 2009 рр.) і сформована з 5 блоків статистичних показників, які певним чином співвідносяться із складовими соціогеопроектів: сільське господарство, інфраструктура, демографічний розвиток, освіта, охо-

рона здоров'я і культура, екологічна ситуація. Статистичний аналіз виконувався за всіма показниками і за окремими блоками показників, що дало можливість більш детально з'ясувати особливості формування складових соціальної безпеки регіону.

Класифікація районних соціогеосистем за станом на кожний рік виконувалася за показниками системного розвитку: 1) графоаналітичним методом (за площею багатокутника); 2) за сумою індексів; 3) за однорідністю розвитку; 4) за інформаційною ентропією.

Динаміка формування соціальної безпеки районних соціогеосистем аналізувалася двома методами: 1) моделювання траєкторії їхнього руху в багатовимірному нормованому ознаковому просторі; 2) дослідженням лінійного тренду зміни основних параметрів траєкторії та показників розвитку за досліджуваний період.

Траєкторія розвитку районних соціогеосистем утворюється відрізками руху за періоди: 2005 – 2006, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2008 – 2009 роки. Порівняльний аналіз виконувався за загальним обсягом показників і за окремими їх блоками по відношенню до оптимальної траєкторії розвитку, а також відносно траєкторій окремих районів за наступними показниками: 1) косинус кута відрізка траєкторії соціогеосистеми з оптимальною траєкторією; 2) довжина відрізка траєкторії соціогеосистеми за рік (шлях, пройдений соціогеосистемою); 3) відстань від початку координат; 4) відстань до точки максимального розвитку; 5) коефіцієнт прогресу (відношення двох попередніх показників).

В результаті отримано ряд класифікацій районних соціогеосистем за різними критеріями. Для прикладу в таблиці 1 наведено класифікацію за коефіцієнтом прогресу.

Таблиця 1

Групування районних соціогеосистем за коефіцієнтом прогресу (2008 – 2009 р.р.)

Сільське господарство		Населення		Інфраструктура		Культура, освіта, охорона здоров'я		Екологія	
район	показник	район	показник	район	показник	район	показник	район	показник
Прв	0.917	Бал	1.227	Печ	0.544	Брв	1.375	Ізм	2.376
Двр	0.886	Крг	1.156	Хрк	0.541	Блз	1.163	Дрг	2.134
Схн	0.765	Печ	1.064	Кол	0.48	Кол	1.156	Хрк	2.079
Кол	0.759	Ввч	1.023	Прв	0.477	Двр	1.132	Зач	2.017
Кег	0.757	Кег	0.997	Крг	0.442	Бар	1.121	Бгд	2.01
Печ	0.731	Хрк	0.967	Зач	0.416	Прв	1.113	Печ	1.984
Блз	0.71	Змв	0.958	Змв	0.402	Зач	1.071	Ввч	1.948
Швч	0.659	Дрг	0.957	Дрг	0.39	Схн	1.057	Крк	1.9
Влб	0.638	Кол	0.95	Бал	0.38	Влб	1.032	Бар	1.896
Куп	0.626	Швч	0.944	Брв	0.336	Лоз	0.959	Чуг	1.894
Зач	0.625	Куп	0.936	Влб	0.32	Швч	0.951	Зол	1.872
Брв	0.514	Бгд	0.935	Бар	0.308	Кег	0.949	Блз	1.864
Бар	0.509	Зол	0.931	Нвв	0.308	Зол	0.937	Вал	1.847
Зол	0.493	Крк	0.91	Швч	0.305	Куп	0.927	Двр	1.809
Лоз	0.479	Зач	0.898	Кег	0.304	Нвв	0.908	Схн	1.807
Крк	0.402	Нвв	0.873	Вал	0.295	Печ	0.901	Кол	1.788
Ввч	0.364	Вал	0.868	Чуг	0.295	Крк	0.875	Влб	1.778

Продовж. табл. 1

Вал	0.348	Влб	0.866	Крк	0.289	Бгд	0.855	Куп	1.767
Крг	0.336	Прв	0.865	Зол	0.267	Вал	0.829	Швч	1.76
Бгд	0.321	Брв	0.858	Схн	0.261	Ввч	0.762	Брв	1.752
Чуг	0.298	Чуг	0.847	Ввч	0.231	Крг	0.696	Прв	1.732
Нвв	0.296	Лоз	0.839	Двр	0.216	Бал	0.669	Лоз	1.724
Бал	0.277	Схн	0.829	Лоз	0.212	Змв	0.667	Кег	1.573
Змв	0.163	Блз	0.752	Блз	0.208	Чуг	0.623	Нвв	1.436
Дрг	0.054	Ізм	0.731	Бгд	0.195	Ізм	0.608	Бал	1.239
Хрк	0.042	Двр	0.72	Куп	0.183	Дрг	0.559	Змв	1.16
Ізм	0.036	Бар	0.604	Ізм	0.046	Хрк	0.518	Крг	0.968

Примітка: жирним шрифтом позначено райони першої групи (сильно прогресуючі), курсивом – другої групи (посередньо прогресуючі), звичайним – третьої групи (слабо прогресуючі).

Як видно з таблиці 1, за коефіцієнтом прогресу найкращі показники мають районні соціогеосистеми за блоками стану навколишнього природного середовища, демографічних процесів і освіти, культури, охорони здоров'я і рекреації. Найменшого прогресу досягнуто за блоками інфраструктури і сільського господарства, що показано на рис. 1 і 2.

Узагальнення результатів аналізу взаємоузгодженості траєкторій районних соціогеосистем виконувалось їх групуванням за кількістю високих значень косинуса кута (0,5 і вище) між відрізками траєкторій за всі періоди. Виділено дві групи районів: перша – з кількістю високих значень косинуса менше 15 (слабо узгоджені) і друга – більше 15 (сильно узгоджені). Результати групування приведені у таблиці 2.

Для з'ясування тенденцій розвитку складових соціальної безпеки районних соціогеосистем застосовувався лінійний тренд – аналіз за наступними показниками стану і динаміки соціогеосистем: 1) площа багатокутника (за графоаналітичним методом); 2) сума індексів; 3) однорідність; 4) ентропія; 5) приведена ентропія; 6) косинус кута відносно оптимальної траєкторії; 7) пройдений шлях; 8) відстань

від початку координат; 9) відстань до точки максимального розвитку; 10) коефіцієнт прогресу.

Розрахунки виконувалися за такими складовими соціальної безпеки (сукупностями статистичних показників): 1) всі показники у сукупності; 2) показники сільського господарства; 3) соціально-демографічні показники; 4) показники розвитку інфраструктури; 5) показники освіти, культури, охорони здоров'я, рекреації; 6) показники стану навколишнього природного середовища.

Тренд-аналіз виконувався для кожної районної соціогеосистеми станом на 2005, 2006, 2007, 2008 та 2009 роки, а також за періоди часу: 2005- 2006, 2006 – 2007, 2007 – 2008, 2008 – 2009 роки.

Враховуючи різну інформативність статистичних показників, була розроблена наступна шкала вагових коефіцієнтів узагальнених показників стану і динаміки соціогеосистем: площа багатокутника (за графоаналітичним методом) -5; сума індексів - 5; однорідність -1; ентропія -3; приведена ентропія - 2; косинус кута відносно оптимальної траєкторії -3; пройдений шлях -4; відстань від початку координат - 4; відстань до точки максимального розвитку - 4; коефіцієнт прогресу - 5.

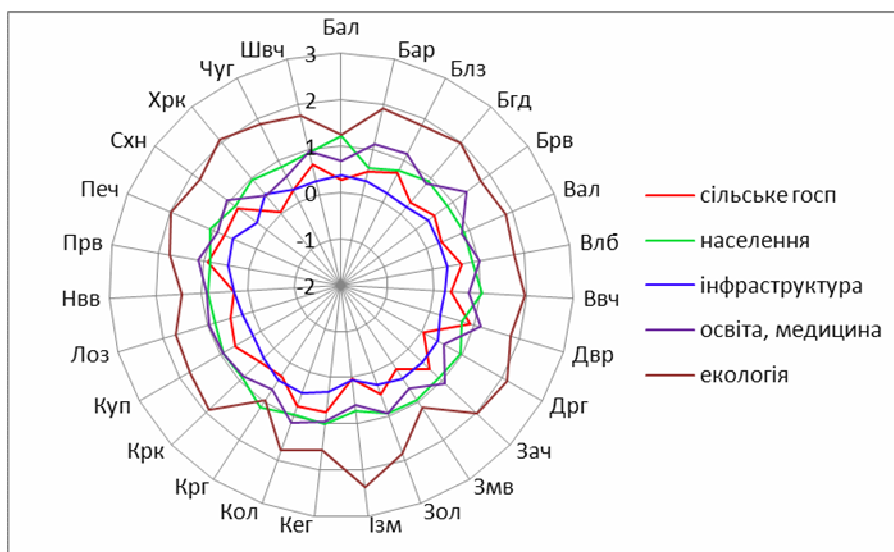

Рис. 1. Розподіл районних соціогеосистем за коефіцієнтом прогресу за локальними блоками показників (2008 – 2009 р.р.)

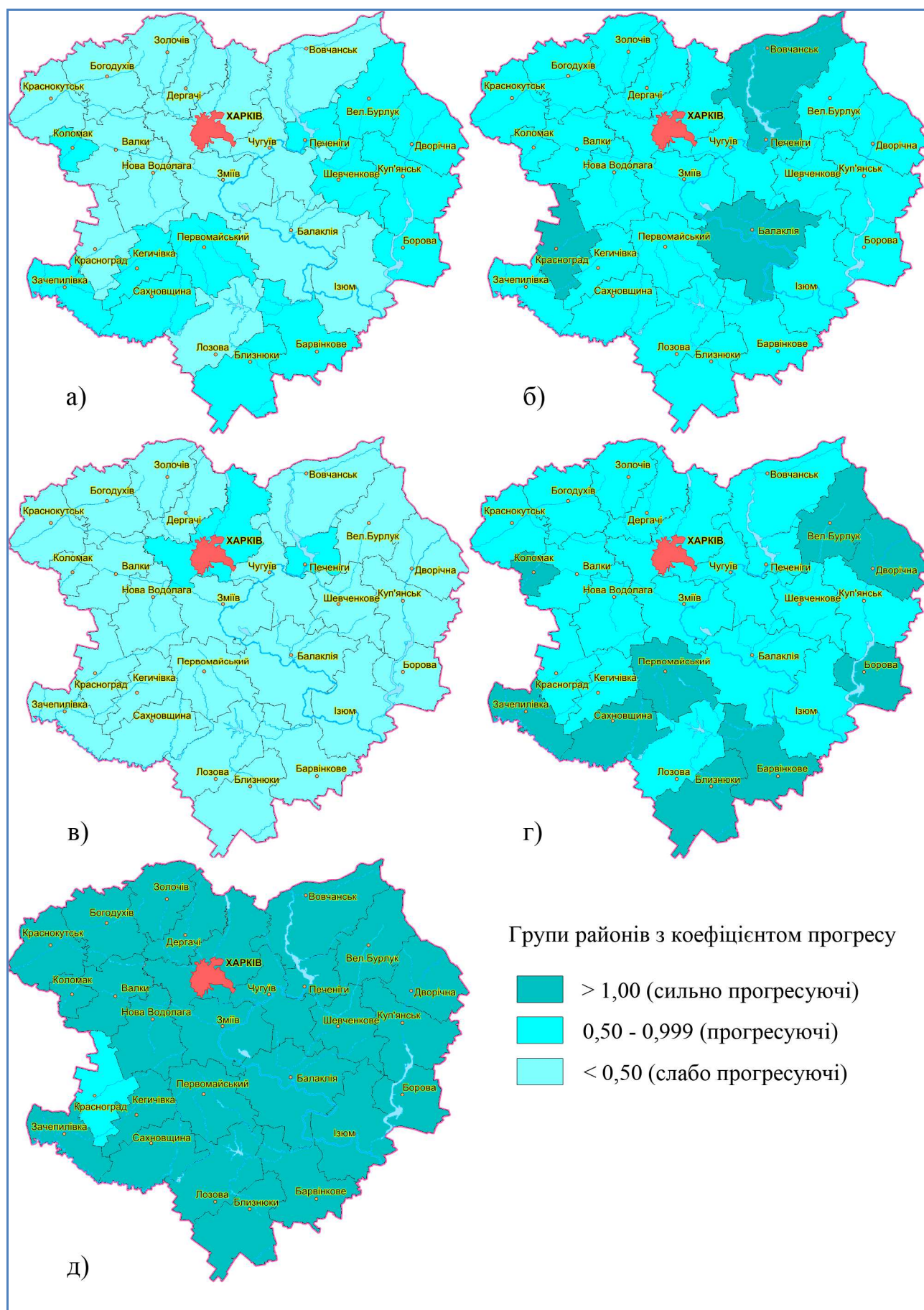

Рис. 2. Просторовий розподіл районів за коефіцієнтом прогресу за локальними блоками показників за 2008 – 2009 р.р. .): а) сільське господарство; б) населення; в) інфраструктура; г) освіта, культура, охорона здоров'я; д) екологія

Таблиця 2

Узагальнені результати аналізу взаємоузгодженості траєкторій районних соціогеосистем

За всіма показниками		Сільське господарство		Населення		Інфраструктура		Освіта, охорона здоров'я		Екологія	
слабо	сильно	слабо	сильно	слабо	сильно	слабо	сильно	слабо	сильно	слабо	сильно
<i>Ізм</i>	Блз	<i>Ізм</i>	Бал	<i>Ізм</i>	Бал	Дрг	Бал	Блз	Бал	Бал	Бар
<i>Бал</i>	Бгд	Бар	Блз	Кол	Бар	Ізм	Бар	Ізм	Бар	Дрг	Блз
<i>Змв</i>	Брв	Чуг	Бгд	Прв	Блз	Кег	Блз		Бгд	Змв	Бгд
<i>Кол</i>	Вал		Брв	Печ	Бгд	Крк	Бгд		Брв		Брв
<i>Прв</i>	Влб		Вал		Брв	Куп	Брв		Вал		Вал
<i>Чуг</i>	Ввч		Влб		Вал	Нвв	Вал		Влб		Влб
Бар	Зач		Ввч		Влб	Прв	Влб		Ввч		Ввч
Двр	Кег		Двр		Ввч	Печ	Ввч		Двр		Двр
Дрг	Крг		Дрг		Двр	Чуг	Двр		Дрг		Зач
Зол	Крк		Зач		Дрг		Зач		Зач		Зол
Куп	Схн		Змв		Зач		Змв		Змв		Ізм
Лоз	Швч		Зол		Змв		Зол		Зол		Кег
Нвв			Кег		Зол		Кол		Кег		Кол
Печ			Кол		Кег		Крг		Кол		Крг
Хрк			Крг		Крг		Лоз		Крг		Крк
			Крк		Крк		Схн		Крк		Куп
			Куп		Куп		Хрк		Куп		Лоз
			Лоз		Лоз		Швч		Лоз		Нвв
			Нвв		Нвв				Нвв		Прв
			Прв		Схн				Прв		Печ
			Печ		Хрк				Печ		Схн
			Схн		Чуг				Схн		Хрк
			Хрк		Швч				Хрк		Чуг
			Швч						Чуг		Швч
									Швч		

Примітка: жирним шрифтом виділено райони, для яких наявні значення косинуса більше 0,9; жирним курсивом – райони з переважанням від'ємних значень косинуса.

Результати узагальнення часткових класифікацій наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Порівняльна наскрізна класифікація районних соціогеосистем за тенденціями розвитку

Блоки статистичних показників											
Всі показники		Сільське господарство		Населення		Інфраструктура		Культура, освіта, охорона здоров'я		Екологія	
район	Зваж. сума	район	Зваж. сума	район	Зваж. сума	район	Зваж. сума	район	Зваж. сума	район	Зваж. сума
Бар	133	<i>Печ</i>	<i>118</i>	Блз	130	Чуг	126	Крг	127	Бгд	99
<i>Змв</i>	<i>119</i>	<i>Зол</i>	<i>115</i>	Вал	130	Прв	123	Змв	120	Брв	98
<i>Ввч</i>	<i>118</i>	<i>Дрг</i>	<i>114</i>	Кег	129	Вал	121	<i>Швч</i>	<i>118</i>	Ввч	96
<i>Хрк</i>	<i>117</i>	<i>Хрк</i>	<i>114</i>	Ввч	128	<i>Бал</i>	<i>118</i>	<i>Кег</i>	<i>117</i>	Дрг	96
<i>Швч</i>	<i>116</i>	<i>Змв</i>	<i>112</i>	Нвв	128	<i>Бар</i>	<i>118</i>	<i>Вал</i>	<i>114</i>	Ізм	96
<i>Нвв</i>	<i>115</i>	<i>Бал</i>	<i>108</i>	Влб	126	<i>Хрк</i>	<i>117</i>	<i>Влб</i>	<i>113</i>	Змв	91
<i>Схн</i>	<i>114</i>	<i>Блз</i>	<i>106</i>	Схн	126	<i>Ввч</i>	<i>114</i>	<i>Двр</i>	<i>112</i>	Печ	87
<i>Дрг</i>	<i>111</i>	<i>Прв</i>	<i>105</i>	Бар	121	<i>Печ</i>	<i>114</i>	<i>Брв</i>	<i>109</i>	Чуг	87
<i>Вал</i>	<i>109</i>	<i>Бар</i>	<i>102</i>	<i>Швч</i>	<i>119</i>	<i>Крг</i>	<i>103</i>	<i>Дрг</i>	<i>107</i>	Хрк	84
<i>Прв</i>	<i>107</i>	<i>Нвв</i>	<i>101</i>	<i>Двр</i>	<i>118</i>	<i>Зач</i>	<i>100</i>	<i>Бар</i>	<i>100</i>	Бал	77
<i>Бгд</i>	<i>105</i>	Ввч	98	<i>Зач</i>	<i>118</i>	<i>Схн</i>	<i>100</i>	Нвв	98	Крк	77
<i>Влб</i>	<i>105</i>	Крг	97	<i>Змв</i>	<i>114</i>	Змв	97	Бгд	97	Лоз	76
<i>Блз</i>	<i>102</i>	Крк	94	<i>Бгд</i>	<i>112</i>	Зол	97	Кол	97	Кег	75
<i>Брв</i>	<i>101</i>	Куп	94	<i>Зол</i>	<i>112</i>	Дрг	95	Лоз	94	Кол	75
<i>Зач</i>	<i>100</i>	Двр	93	<i>Брв</i>	<i>105</i>	Нвв	92	Хрк	94	Вал	71

Продовж. табл. 3

Двр	98	Швч	93	Бал	99	Влб	90	Куп	92	Блз	63
Кег	96	Кол	91	Прв	99	Блз	79	Крк	91	Бар	62
Печ	92	Кег	89	Печ	99	Кол	78	Ізм	86	Двр	60
Зол	89	Лоз	88	Кол	98	Брв	74	Схн	84	Схн	57
Бал	86	Схн	88	Лоз	98	Лоз	74	Чуг	75	Крг	56
Лоз	82	Ізм	82	Крг	96	Бгд	69	Зол	72	Нвв	56
Кол	79	Брв	78	Крк	96	Кег	69	Зач	63	Зол	55
Крк	75	Зач	77	Куп	95	Крк	68	Бал	61	Зач	54
Ізм	72	Вал	76	Ізм	85	Двр	66	Ввч	59	Прв	54
Крг	60	Влб	70	Хрк	83	Куп	63	Блз	54	Швч	54
Куп	59	Чуг	66	Чуг	72	Ізм	60	Прв	45	Куп	51
Чуг	53	Бгд	58	Дрг	60	Швч	57	Печ	42	Влб	39
сума	2613	сума	2527	сума	2896	сума	2482	сума	2441	сума	1946

Примітка: жирним шрифтом позначено райони 1 групи (з сильно вираженими позитивними тенденціями розвитку), курсивом – 2 групи (з вираженими позитивними тенденціями розвитку), звичайним – 3 групи (з посередньо вираженими позитивними тенденціями розвитку), жирним курсивом – 4 групи (з вираженими негативними тенденціями розвитку), шрифтом з підкресленням – 5 групи (з сильно вираженими негативними тенденціями розвитку).

Отже, за виконаною наскрізною класифікацією визначається досить велика сукупність районів з позитивними тенденціями формування соціальної безпеки населення, що відображено на рис. 3.

Висновки. Позитивні тенденції у формуванні соціальної безпеки районних соціогеосистем найбільш яскраво проявляються за блоком соціально-демографічних показників – 8 районів з 27 знаходяться у першій групі, у групі з сильно вираженими негативними тенденціями нема жодного району. За сумою зважених балів далі слідує блок показників сільського господарства, не дивлячись на те, що в ньому немає районів першої групи. Приблизно одна-

кові суми зважених балів мають блоки показників інфраструктури, а також освіти, культури, охорони здоров'я та рекреації. Найгірші тенденції спостерігаються за блоком показників стану навколишнього природного середовища. Тут тільки 9 районів мають посередньо виражені позитивні тенденції, всі останні райони знаходяться у четвертій та п'ятій групах з негативними тенденціями.

Результати дослідження дозволяють оптимізувати розвиток районів за показниками соціальної безпеки населення і знаходити шляхи покращання ситуації з окремими її складовими, що важливо для планування стратегії стійкого розвитку регіону.

Список використаних джерел:

1. Немець Л., Самойлов О. Соціальна безпека регіону: особливості суспільно – географічного дослідження //Часопис соціально – економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць.- Харків. – вип.9(2). - 2010. – с. 157 – 160.
2. Самойлов О. Методологічні аспекти суспільно – географічного дослідження соціальної безпеки населення.// Часопис соціально – економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць.- Харків. – вип. 10(1). - 2011. – с. 69 – 75.
3. Самойлов О. Можливості управління станом соціальної безпеки населення регіону //Часопис соціально – економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць.- Харків. – вип. 10(1). - 2011. – с. 157 – 160.
4. Самойлов О. Стан соціальної безпеки Харківського регіону.// Матеріали науково – практичної конференції з міжнародною участю «Регіон – 2001 - стратегія оптимального розвитку». Листопад 2011 року. – Харків. – 2011. – с. 176 – 178.

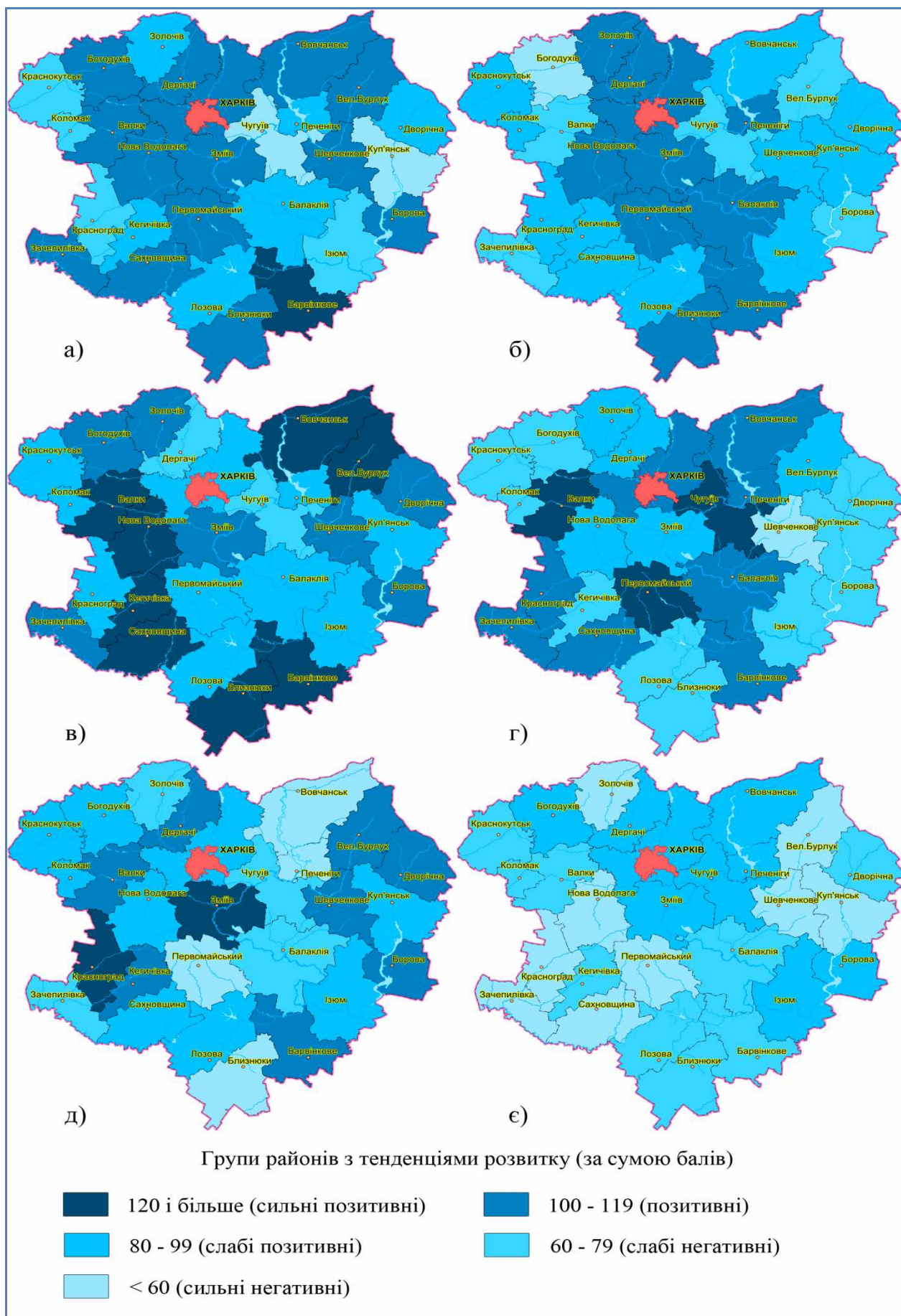

Рис. 3. Територіальний розподіл районних соціогеосистем за тенденціями розвитку: а) всі показники; б) сільське господарство; в) населення; г) інфраструктура; д) освіта, культура, охорона здоров'я; е) екологія

УДК 911.3

Ганна Кулешова

СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ АЗІЇ

В статті розкрито сучасний стан зовнішньої торгівлі України з країнами Азії. Проаналізовано динаміку показників експорту, імпорту, зовнішньоторговельного обороту та сальдо зовнішньої торгівлі. Охарактеризовано географічну структуру зовнішньої торгівлі України з країнами Азії, виявлені особливості її товарної структури. Визначено, що головними торговельними партнерами України серед країн даного регіону є Китай, Туреччина та Індія. Проаналізовано інтенсивність зовнішньоторговельного обороту регіонів України з азійськими країнами, виявлені його територіальні особливості. Встановлені проблеми та перспективи співробітництва між країнами.

Ключові слова: зовнішньоторговельні зв'язки, експорт, імпорт, сальдо зовнішньої торгівлі, україно-азійські відносини.

Анна Кулешова. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ УКРАИНЫ СО СТРАНАМИ АЗИИ. В статье раскрыто современное состояние внешней торговли Украины со странами Азии. Проанализировано динамику показателей экспорта, импорта, внешнеторгового оборота и сальдо внешней торговли. Охарактеризовано географическую структуру внешней торговли Украины со странами Азии, выявлены особенности ее товарной структуры. Установлено, что главными торговыми партнерами Украины среди стран данного региона являются Китай, Турция и Индия. Проанализировано интенсивность внешнеторгового оборота регионов Украины с азиатскими странами, выявлены его территориальные особенности. Определены проблемы и перспективы сотрудничества между странами.

Ключевые слова: внешнеторговые связи, экспорт, импорт, сальдо внешней торговли, украино-азиатские отношения.

Ganna Kulieshova. CURRENT STATUS, CHALLENGES AND PROSPECTS FOR UKRAINE'S FOREIGN TRADE WITH THE COUNTRIES OF ASIA. The article reveals the current state of Ukraine's foreign trade with the countries of Asia. The dynamics of the export, import, foreign trade turnover and balance of foreign trade are analyzed. The geographical structure of foreign trade of Ukraine with the countries of Asia is characterized, the peculiarities of its commodity pattern are revealed. It is established that the main trading partners of Ukraine among the countries of the region are China, Turkey and India. The intensity of the foreign trade turnover of Ukraine's regions with the Asian countries is analyzed, its regional characteristics are revealed. The challenges and prospects for cooperation between the countries are determined.

Keywords: foreign trade relations, export, import, trade balance, the Ukrainian-Asian relations.

Актуальність. Важливу роль у соціально-економічному розвитку України відіграють зовнішньоекономічні зв'язки, зокрема зовнішня торгівля. Україна традиційно співпрацює з країнами СНД, серед яких найважливішим торговельним партнером є Російська Федерація, нарощує обсяги експорту та імпорту товарів з країнами Європи. Однак в останній час все більшого значення набуває співпраця з країнами Азії, про що свідчать показники зростаючого зовнішньоторговельного обороту між країнами.

Сьогодні роль країн Азії на світовій політичній та економічній арені значно посилюється. Азійський регіон є найбільш динамічним за темпами розвитку серед інших регіонів світу, концентрує більше половини світового промислового потенціалу. Водночас – це регіон зі значними суперечностями в економіці, політиці, релігії тощо.

Враховуючи те, що Україна сьогодні має обмежені можливості нарощування експорту до розвинутих країн Західної Європи, Америки, розвиток торгівлі з країнами Азії набуває особливого значення. У зв'язку з цим дослідження сучасного стану, визначення проблем та перспектив співробітництва України з країнами Азії є актуальним.

В цілому проблемам зовнішньоекономічних зв'язків України прикута увага багатьох науковців. Різномічні аспекти зовнішньої торгівлі нашої держави з країнами світу розкриті у роботах таких вчених, як: Кириченко О. А., Кузьміна О. М., Макогон Ю. В., Новицький В. Є., Савчук І. Г., Третяк В. В.,

Філіпченко А. С. та ін. Проте питання співробітництва України з країнами Азії є мало вивченим та представляє великий інтерес для дослідження. У зв'язку з цим метою даної роботи є аналіз динаміки та структури зовнішньої торгівлі України з країнами Азії, виявлення проблем та визначення перспектив співробітництва між країнами.

Викладення основного змісту. Аналіз показників зовнішньої торгівлі України у 2010 р. свідчить, що частка країн Азії у зовнішньоторговельному обороті (ЗТО) України склала 21 % (23738,7 млн. дол. США) (рис. 1). При цьому частка експорту товарів до країн Азії становила 27% (13722,1 млн. дол. США), імпорту – 17% (10023,3 млн. дол. США) [1, 2].

Аналіз зовнішньої торгівлі товарами України з країнами Азії показує, що з 2001 р. по 2008 р. спостерігається зростання показників експорту, імпорту та, відповідно, зовнішньоторговельного обороту між країнами, тоді як у 2009 р. відбулося зниження їх абсолютних значень, що відповідає загальним тенденціям розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України з іншими регіонами світу у цей період, спричиненими наслідками світової фінансової кризи. Проте у 2010 р. ЗТО України з країнами Азії збільшився у порівнянні з 2009 р. на 5080,1 млн. дол. США, або на 21,4%. Обсяг експорту товарів України до Азії становив 13715,4 млн. дол. США, що на 1583,7 млн. дол. США (11,6%) більше, ніж у 2009 р., а імпорт товарів з Азії у 2010 р. склав 10023,3 млн. дол. США, що на 34,8% більше показників попереднього року. За період 2001-2010 рр. у співробітниц-

тві України з країнами Азії спостерігається позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, його мінімальні значення були у 2008 р., у 2010 р. відбулося зниження

показників сальдо зовнішньої торгівлі у порівнянні з 2009 р., що пов'язано зі зростанням імпорту товарів в Україну з азійських країн (рис. 2).

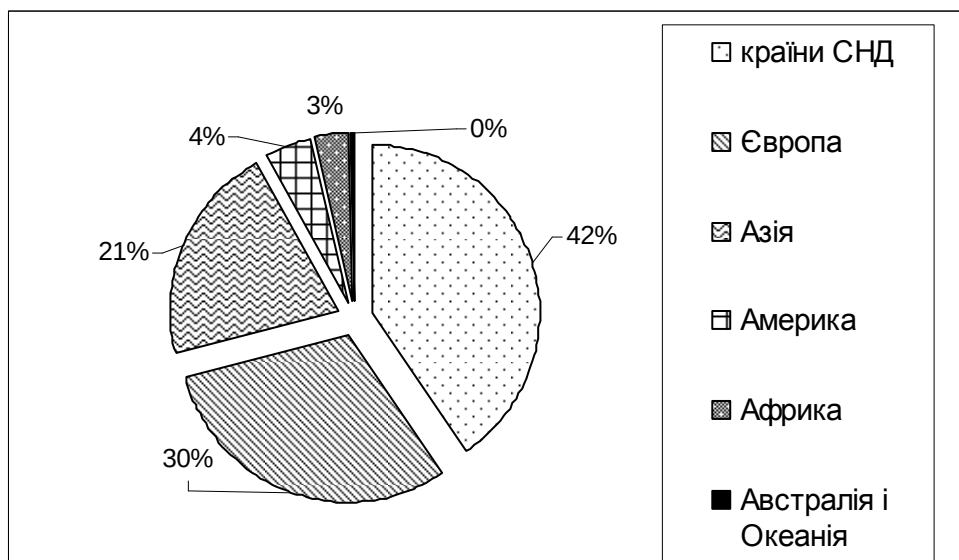

Рис. 1. Частка регіонів світу в зовнішньоторговельному обороті України у 2010 р. (побудовано за даними [1, 2])

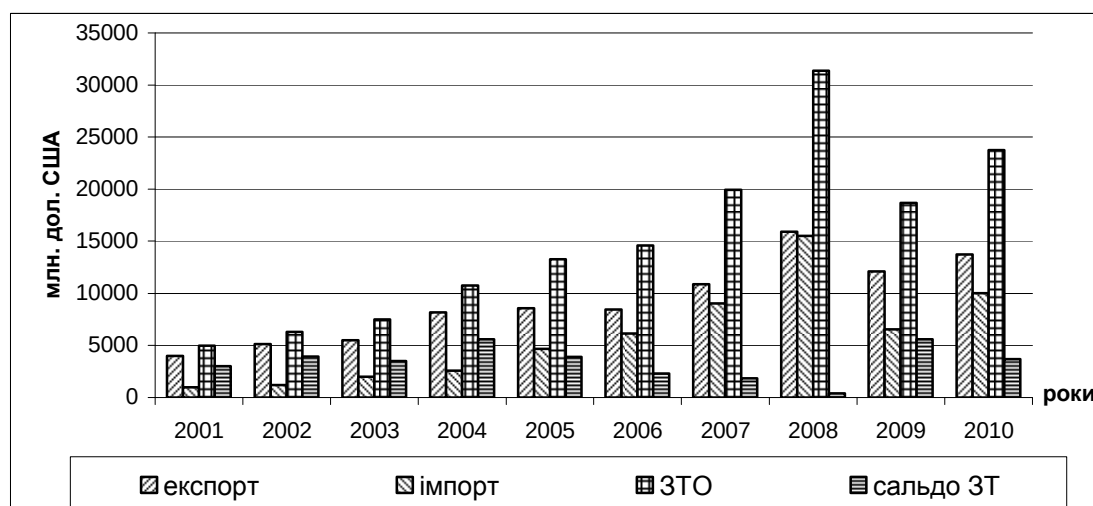

Рис. 2. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України з країнами Азії за період 2001-2010 рр. (побудовано за даними [1])

Серед країн Азії провідні позиції у зовнішній торгівлі України у 2010 р. займали:

- Китай, на який припадає 6016,9 млн. дол. США (25 %) сукупного ЗТО товарами України з країнами Азії (його частка в експорті до країн Азії складала 9,7%, а в імпорті – 47,5%).

- Туреччина, частка якої в ЗТО України з країнами Азії становить 18% (4324,9 млн. дол. США), у т. ч. частка експорту у 2010 р. складала 22%, імпорту – 13%;

- Індія, ЗТО України з якою становить 9 % від ЗТО з країнами Азії (2106,9 млн. дол. США), її частка в сукупному експорті до Азії складала 10%, а в імпорті – 7% (рис. 3) [2].

Найменші обсяги ЗТО Україна має з такими країнами Азії, як: Лаос, Непал, Палестинська Територія, Бахрейн, Камбоджа, Корейська Народно-Демократична Республіка, Афганістан, Оман, Катар,

М'янма, Ємен, Кувейт, Монголія, Філіппіни, Гонконг та Шрі-Ланка. У ЗТО України на ці країни припадає менше, ніж по 1% від ЗТО з країнами Азії.

В цілому з більшістю країн Азії Україна має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, найвищі показники якого спостерігаються з Туреччиною, Ліваном, Іраном, Індією, Саудівською Аравією та ін. Від'ємні значення сальдо зовнішньої торгівлі Україна має з Китаєм, Японією, Республікою Корея, Малайзією, Тайванем, Індонезією, Шрі-Ланкою та ін. [2].

У товарній структурі експорту України до країн Азії (рис. 4) переважають чорні, кольорові метали та вироби з них, які складають половину експортованих продуктів (50%) та продовольчі товари (24%). Найменшу частку становлять промислові вироби – менше 1% і деревина та вироби з неї – 1%. Частка мінеральних продуктів в експорті України до країн Азії у 2010 р. становила 12%, машин та устаткування

– 7%, продукції хімічної промисловості – 6%. Найбільша частка чорних та кольорових металів і металопродукції експортується до Таїланду, Індії, Туреччини, Республіки Корея та Індонезії. Головними споживачами рослинної олії є Індія та Китай. Значний відсоток українських зернових експортується до Ре-

спубліки Корея, Бангладешу та Японії, мінеральних продуктів – до Китаю та Індії. У товарному експорті України переважає продукція з низьким ступенем обробки, яка, відповідно, має низький рівень доданої вартості [3].

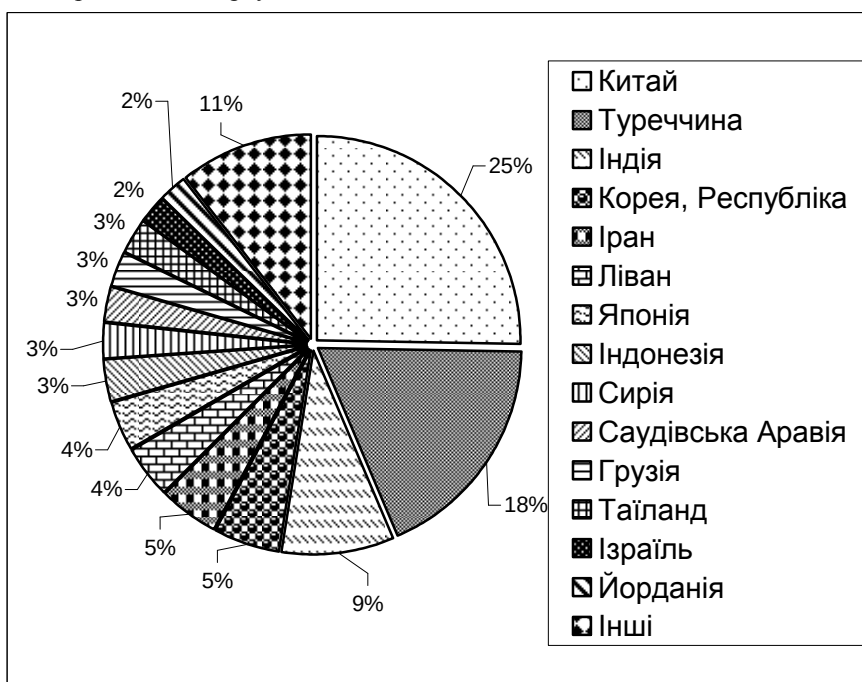

Рис. 3. Географічна структура зовнішньоторговельного обороту України з країнами Азії у 2010 році (побудовано за даними [2])

Рис. 4. Товарна структура експорту України в країни Азії у 2010 році (побудовано за даними [3])

У товарній структурі імпорту з країн Азії до України у 2010 р. переважала продукція машинобудування, частка якої склала 34% від обсягу імпортованих товарів. Найменший відсоток імпорту з країн Азії до України мали деревина та вироби з неї – 2% та мінеральні продукти (3%). Частка продукції хімічної промисловості в імпорті України з країн Азії

становила 21%, промислових виробів – 19%, продовольчих товарів та сировини – 13%, чорних і кольорових металів та виробів з них – 8% (рис. 5).

Машинобудівна продукція в основному постачається в Україну з Китаю та Республіки Корея. Продукцію хімічної промисловості (головним чином фармацевтики) експортують Індія та Китай, найбільш

льші поставки засобів наземного транспорту (автомобілів) здійснюють Японія, Республіка Корея та Китай. Отже, в імпорті України з країн Азії в основ-

ному переважає високотехнологічна продукція, а Україна поступово перетворюється на ринок збуту для країн Азії.

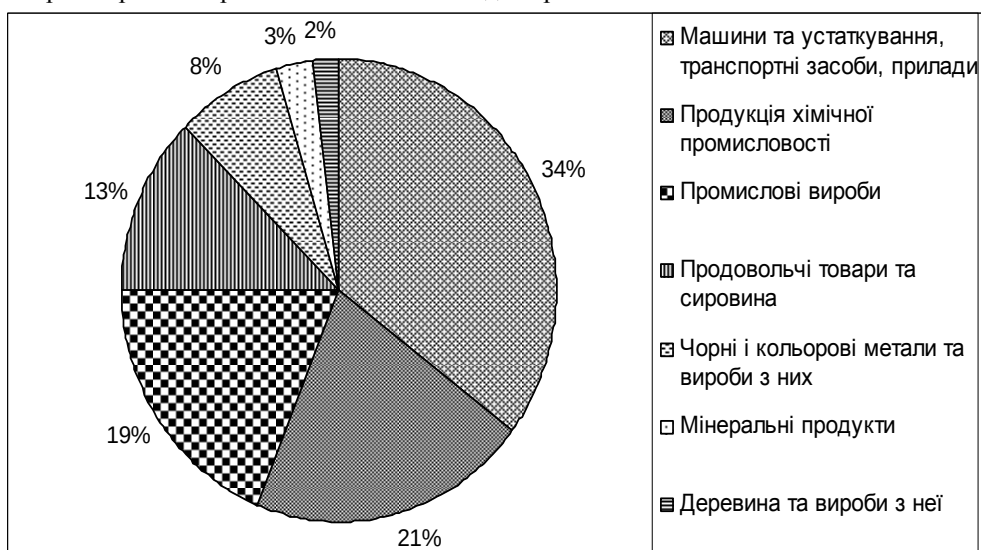

Рис. 5. Товарна структура імпорту України з країн Азії у 2010 році (побудовано за даними [3])

Аналізуючи розподіл регіонів України за обсягами експорту товарів до країн Азії у 2010 р. (рис.6), слід відзначити, що найбільшу частку продукції експортували Донецька (4740,2 млн. дол. США), Дніпропетровська (2896,3 млн. дол. США) області та м. Київ (2173,6 млн. дол. США). Низькі показники експорту товарів до країн Азії спостерігаються в

Тернопільській, Закарпатській та Волинській областях (рис. 6). Найвищі показники імпорту товарів з країн Азії у 2010 р. мали м. Київ (3752,1 млн. дол. США) та Одеська область (2126 млн. дол. США), найменші – Тернопільська, Волинська, Чернівецька, Івано-Франківська області та м. Севастополь [1].

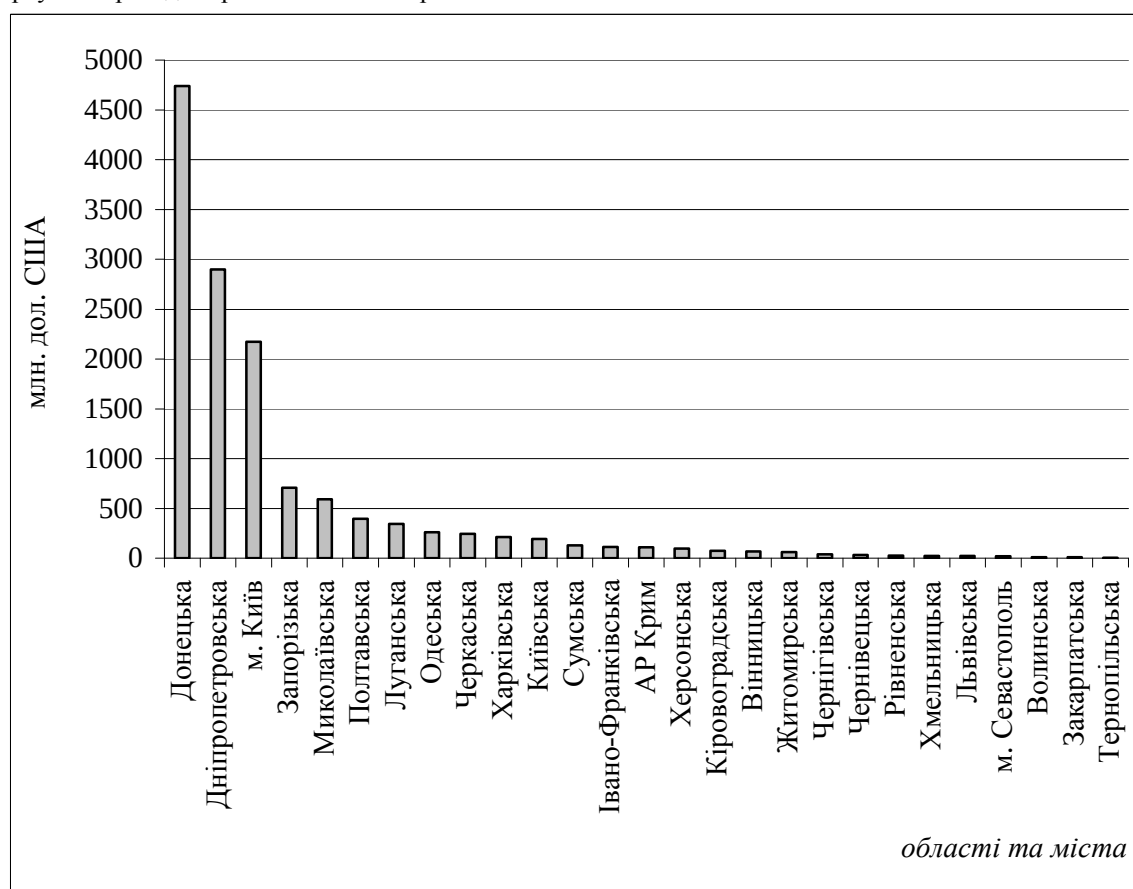

Рис.6. Розподіл регіонів України за обсягами експорту товарів до країн Азії у 2010 р. (побудовано за даними [1])

Найвищі показники зовнішньоторговельного обороту з країнами Азії у 2010 р. мали м. Київ (5925,7 млн. дол. США), Донецька (5035,5 млн. дол. США) та Дніпропетровська (3758,6 млн. дол. США) і Одеська (2387,4 млн. дол. США) області (рис. 7), що можна пояснити особливостями їхнього географічного положення та спеціалізацією економіки даних регіонів.

Найнижчі показники інтенсивності зовнішньоторговельного обороту з країнами Азії у 2010 р. спостерігалися в Житомирській (74,7 дол.

США на 1 особу), Вінницькій (63,2 дол. США на 1 особу), Сумській (62,2 дол. США на 1 особу), Рівненській (59,7 дол. США на 1 особу), Львівській (50,7 дол. США на 1 особу), Волинській (29,5 дол. США на 1 особу), Чернівецькій (21,0 дол. США на 1 особу), Тернопільській (17,0 дол. США на 1 особу) областях та в м. Севастополі (17,8 дол. США на 1 особу), що пов'язано з розбіжностями у спеціалізації господарства даних регіонів з товарною структурою зовнішньої торгівлі України з країнами Азії.

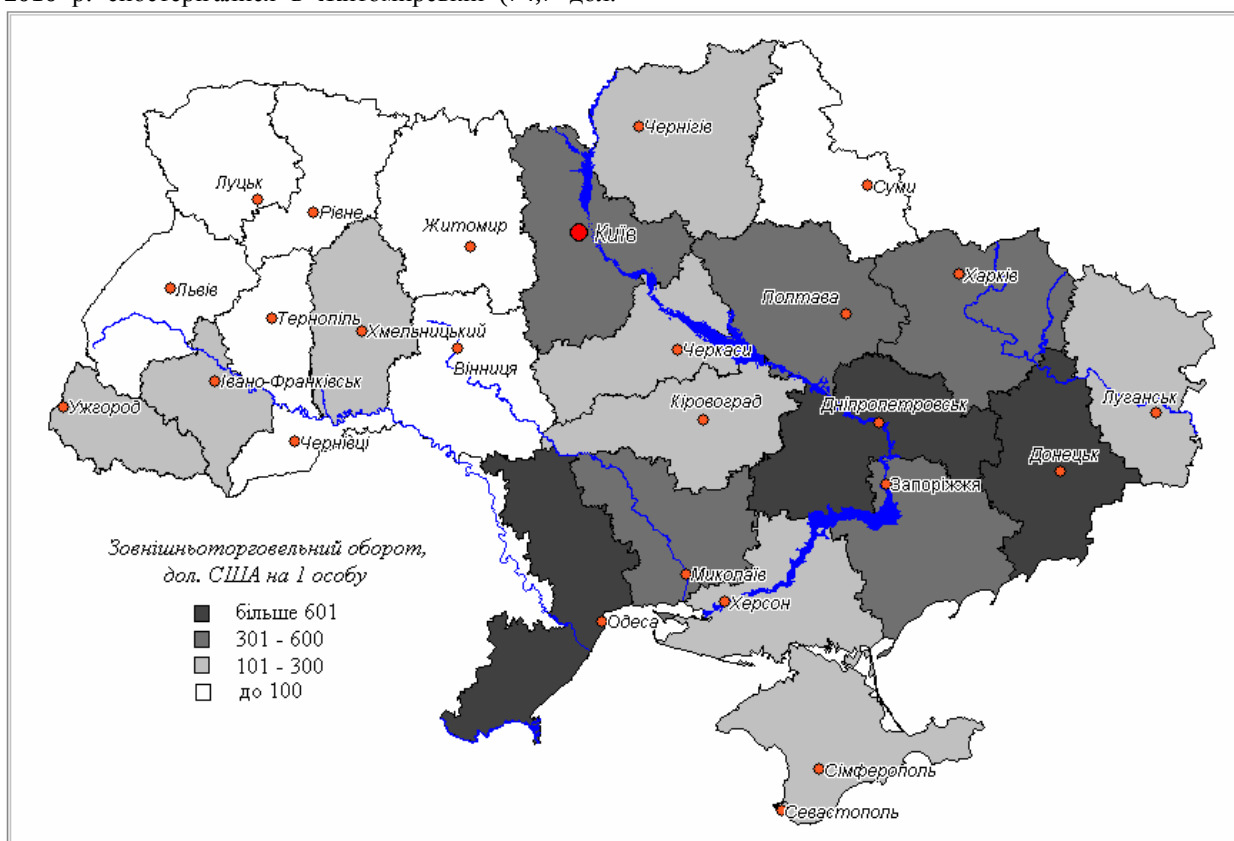

Рис. 7. Розподіл регіонів України за інтенсивністю зовнішньоторговельного обороту з країнами Азії у 2010 р. (побудовано за даними [1])

Слід зазначити, що у зовнішній торгівлі регіонів України з країнами Азії існують значні територіальні відмінності. Лише м. Київ, Донецька та Дніпропетровська області дають 64% зовнішньоторговельного обороту України з країнами Азії. Тому важливим завданням регіональної політики має бути розширення кола зовнішньоторговельних партнерів України з числа азійських країн з одночасним збільшенням експорту товарів у країни Азії. Важливими ринками збуту продукції машинобудування, надання інженерно-технічних послуг, підготовки кадрів можуть стати країни Південно-Східної Азії, зокрема В'єтнам та Індонезія.

Важливою рисою зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами Азії є позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, хоча останнім часом воно поступово скорочується за рахунок випереджаючого нарощування імпорту. Тому забезпечення переважання експорту над імпортом в структурі

зовнішньої торгівлі України з країнами Азії має бути одним з головних українських пріоритетів у розвитку співпраці між країнами.

Останнім часом азійські ринки стають все більш привабливішими для українських виробників сільськогосподарської продукції, що вимагає додаткової уваги до цієї сторони україно-азійських відносин [4].

Посилення конкуренції з боку нових гравців з Китаю та Індії на традиційних ринках вітчизняних експортерів продукції металургії призвело до скорочення частки продукції даної галузі в структурі українського експорту, що є важливою проблемою у зовнішній торгівлі України з країнами Азії. Причиною цього є значне відставання України у впровадженні новітніх технологій та збереження значної енерго- та матеріаломісткості української товарної продукції, що веде до зниження її конкурентоспроможності. У той же час український ринок все більше наповнюється товарами з країн

Азії, що відбувається під дією цінових переваг азійських виробників та зростанням якості їхньої продукції. У зв'язку з цим українська економіка потребує активізації державних механізмів захисту національних виробників та внутрішнього ринку від загроз зовнішньої експансії.

Висновки. Проведений аналіз сучасного стану розвитку зовнішньоторговельних зв'язків України з країнами Азії дозволяє зробити висновок, що роль даного регіону у зовнішній торгівлі України поступово зростає. Азійські країни є важливими та перспективними партнерами нашої країни, проте

важливим завданням зовнішньої політики держави має бути сприяння підвищенню конкурентоспроможності українських товарів на азійському ринку, забезпечення здатності відстоювати стратегічні інтереси України в умовах посилення міжнародної конкуренції. Слід зазначити, що детальної уваги потребують дослідження трансформації товарної структури зовнішньої торгівлі регіонів України з країнами Азії, що дасть можливість розробки заходів з оптимізації структури зовнішньоторговельних зв'язків між регіонами.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
2. Офіційний сайт Державної митної служби України. – Режим доступу: www.customs.gov.ua
3. Платіжний баланс і зовнішній борг України (щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України) / [під ред. М.І. Бойчук]. – К., 2010. – 105 с.
4. Щодо перспектив розвитку зовнішньоекономічного співробітництва України з країнами Азії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/November/14.htm>

УДК 911.3

Владимир Колосов, Алексей Кирюхин, Александр Лукашов

ПРИОРИТЕТЫ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ХАРЬКОВА НА ПЕРИОД ДО 2030 ГОДА

В работе рассмотрены ключевые направления в стратегии развития Харькова на период до 2030 года. Выделены четыре уровня позиционирования города на долгосрочную перспективу – от глобального до регионального. В качестве критерия успешности развития города выбрана рейтинговая система мировых городов, предложенная П.Тейлором, которая призвана стимулировать Харьков на включенность в глобальные процессы интеграции. Достижением ориентиров развития города станет вхождение Харькова в рейтинги 100 мировых городов.

Ключевые слова: мировые города, глобальные потоки, конкурентоспособность городов, устойчивое развитие.

Володимир Колосов, Олексій Кірюхін, Олександр Лукашов. ПРИОРИТЕТИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ХАРКОВА НА ПЕРІОД ДО 2030 РОКУ. В роботі розглянуто ключові напрями щодо стратегії розвитку Харкова на період до 2030 року. Виділені чотири рівня позиціонування міста на довгострокову перспективу – від глобального до регіонального. В якості критерію успішності розвитку міста залучено рейтингова система світових міст, яка була розроблена П.Тейлором та стимулює Харків щодо входження в глобальні процеси інтеграції. Досягнення орієнтирів розвитку міста буде його входження до рейтингів 100 світових міст.

Ключові слова: світові міста, глобальні потоки, конкурентоспроможність міст, сталий розвиток.

Vladimir Kolosov, Alexei Kiryukhin, Alexander Lukashov. THE PRIORITIES OF KHARKOV DEVELOPMENT STRATEGY 2030. In article the keys directions of Kharkov Development Strategy until 2030 are considered. Four positional levels from global to regional for Kharkov are divided. The criteria of successful development of the city is the Taylor's world cities system have been proposed and which stimulates Kharkov city to global integration. The goal of this movement will be an allocation in the Top-100 world cities.

Key words: world cities, global flux, competitiveness of the cities, sustainable development.

Актуальность темы. Конец XX века в развитии ведущих городов мира оказался рубежом перехода на новую парадигму. Принятые ранее представления о городах как отдельных центрах влияния (экономического, культурного, политического) на соседние территории сменились на представления о целостной иерархической системе городов как узлов, концентрирующих сетевые потоки информации, капитала, человеческих ресурсов, товаров и услуг (Р.Тейлор, 2000, 2010).

Функции и проблемы городов, особенно крупных, резко расширились. В новой системе координат традиционный подход не может гарантировать отдельному городу успешность. Произошло перераспределение как в группе лидеров, часть из

которых вырвалась вперед, так и в периферийном пространстве. Например, французский заштатный Лиль, прозябавший после Второй мировой войны, стремительно вырвался из среды аутсайдеров, заняв в течение нескольких лет уникальную нишу общеевропейского транспортного и сервисного центра, соединяющего Лондон, Париж, Брюссель в режиме минимальной транспортной доступности.

Ведущие города мира стали бороться на глобальных рынках за расширение своего влияния и контроль над транснациональными потоками [4].

Основной материал. Харьков, в условиях системного кризиса постсоветского пространства с начала 90-х годов, был занят задачами выживания и не смог увидеть новые реалии и открывшиеся возможности.

В условиях современного глобализованного

мира возникла принципиальная необходимость разработки долгосрочной стратегии Харькова, которая призвана:

1. представлять собой надежную концептуальную базу формирования путей и механизмов дальнейшего развития города на основе устоявшейся триады «человеческий капитал – включенность – лидерство», обеспечившей Харькову исторический успех;

2. быть совместимой с общеевропейской исследовательской программой ESPON по пространственному развитию и соответствовать принятому в ЕС планировочному горизонту до 2030 года;

3. заложить принципы формирования пространственной организации и обустройства города и служить основой для внесения корректив в генеральный план;

4. выступить базисом разработки программ социально-экономического развития города, реформирования градообеспечивающих отраслей и принятия оперативных управленческих решений органами местного самоуправления;

5. предоставить харьковчанам возможность сопричастности успешному развитию города на основе осознания общих долгосрочных целей и взаимной ответственности за их достижение.

Стратегическая цель Харькова на перспективу до 2030 года определяется созданием системных условий для воспроизводства и привлечения качественного человеческого капитала как основного фактора развития города, обеспечения социально-экономического роста, расширения международных функций, спектра услуг, повышения качества жизни.

Главный критерий достижения стратегической цели – вхождение Харькова к 2030 году в ТОП-100 рейтингов ведущих мировых городов (global cities), которые отражают уровень благосостояния и конкурентоспособности городов, их включенность в глобальные экономические, финансовые, социальные и информационные потоки.

Стратегические задачи:

1. Определение миссий Харькова на четырех уровнях: общеевропейском, национальном, региональном и городском. Консолидация жителей Харькова через реализацию общих интересов на каждом из этих уровней.

2. Разработка и поэтапная реализация политики интегрированного городского развития, которая провозглашена базовым подходом к управлению развитием европейских городов в соответствии с «Лейпцигской хартией устойчивого европейского города» (2007 г.) и подразумевает широкое внедрение принципов государственно-частного и муниципально-частного партнерства во все сферы жизнедеятельности города, институционализацию диалога между властью, экспертным сообществом, бизнесом и широкой общественностью.

3. Создание системы стимулов для всесторонней реализации потенциала инновационно активных социальных групп как необходимого условия интеграции Харькова в современный

общеевропейский культурный, экономический, научно-образовательный и производственно-технологический контекст.

4. Формирование гибкого механизма сохранения и наращивания количества и качества рабочих мест, обладающего высокой степенью устойчивости к изменениям текущей рыночной конъюнктуры, глобальным и региональным экономическим рецессиям и кризисам. Системная поддержка малого, среднего и крупного бизнеса, создающего продукцию и услуги с высокой добавленной стоимостью и рабочие места завтрашнего дня.

5. Реформирование приоритетных градообеспечивающих отраслей. Жилищное, коммунальное и дорожное хозяйство, система пассажирского транспорта, сферы здравоохранения, общественного просвещения, социального обеспечения должны пройти этап глубокой модернизации, который обеспечит их эффективную работу и запас прочности на новый долгосрочный период.

6. Формирование устойчивых подходов к организации городского пространства, обеспечивающих высокий уровень благоустроенности, комфортности, безопасности и экологичности.

7. Разработка комплексных планов сбалансированного развития административных районов города, позволяющих определить их собственные функциональные ниши с точки зрения максимально эффективной реализации общегородской Стратегии.

8. Внедрение системы мониторинга развития Харькова и оценки эффективности реализации Стратегии в соответствии с существующим алгоритмом составления рейтинга мировых городов. Разработка собственных интегральных показателей развития районов города, позволяющих определять рейтинг районов, своевременно выявлять и устранять риски возникновения территориальной поляризации и социальной сегрегации.

9. Сбалансированное сочетание международных (европейских), национальных, региональных (в масштабе области, соседних регионов) и локальных (в масштабе агломерации) функций.

10. Полицентрическое развитие: усиление взаимодополняемости функций с другими городами и поселениями на разных пространственных уровнях (от европейского до локального) на принципах партнерства, кооперации и многоуровневой координации.

Глобальное и локальное в Харькове: город как «место жизни» и как важный центр в системе региональных, межрегиональных и международных отношений

Стратегическое видение будущего крупнейших городов невозможно без анализа всей системы отношений, сложившихся между городом и его окружением. Города существуют не изолированно, а потому что обеспечивают огромное количество связей между территориями и многочисленными цен-

трами. Поэтому Стратегия развития Харькова до 2030 г. должна обязательно учитывать включенность города в разные территориальные и геополитические системы и рассматривать:

- Харьков в европейском измерении
- Харьков на постсоветском пространстве и как приграничный центр
- Харьков в системе украинских городов
- Харьков как областной центр
- Харьков в его собственном пространственном развитии, город и среда жизни.

Харьков как европейская региональная метрополия:

Условие накопления человеческого капитала, модернизации функции и городской среды города – его включение в глобальные процессы, европейские и мировые сетевые структуры, которые становятся каналами распространения культурных и технологических инноваций, новых социальных отношений и практик. Стратегия международной деятельности – это обязательный элемент общей стратегии развития города. Её целью есть не только повышение инвестиционной привлекательности и создание комфортных условий для иностранных инвесторов, выстраивание прочных взаимоотношений с зарубежными и международными субъектами деятельности и сетевыми структурами на разных уровнях, но и расширение возможностей и мобильности населения, модернизации его образа жизни, более активного включения в социально-экономические процессы. Задача состоит в выстраивании прочных взаимоотношений с зарубежными и международными субъектами деятельности и сетевыми структурами на разных уровнях:

на межгосударственном (отношений между Украиной и другими странами) и надгосударственном уровне (отношений с международными государственными организациями) – привлечение иностранных консульств, других дипломатических и культурных миссий и представительств;

на международном уровне (межрегионального и межмуниципального сотрудничества, отношений между бизнесом и общественными организациями) – оптимизация связей с городами-побратимами, привлечение представительств зарубежных банков и финансовых структур, промышленных и других компаний, сетей оптовой и розничной торговли и общественного питания, гостиничных сетей, авиакомпаний, организация международных выставок, конгрессов, гастролей и т.п.

Стратегически важным направлением становится создание необходимой законодательной и информационной инфраструктуры отношений, облегчающей выстраивание контактов и обеспечивающей их устойчивость (воспроизводство). Харьков как региональный метрополитенский центр призван поддерживать многовекторные связи, ориентированные на интеграцию в европейские и постсоветские сетевые структуры. Развитие международных функций предполагает создание для них материальной базы, реконструкцию городской среды, аккумуляцию символического капитала, формирование и продви-

жение имиджа города в разных целевых аудиториях.

Харьков как приграничный центр:

Специфическая и весьма важная для города задача – это превращение его в «столицу» приграничного и межрегионального сотрудничества между Украиной и Российской Федерацией. Необходимо использовать выгоды положения города на основной полимагистрали между двумя странами и на центральном участке их пограничья для развития экспорта товаров и услуг, культурных, внешнеэкономических, посреднических, транзитных и логистических функций, их управленческого, научного и кадрового обеспечения. Стратегия приграничного сотрудничества в наибольшей степени соответствует интересам местного населения и формированию единого приграничного рынка труда, поддержанию человеческих связей и контактов.

Харьков в системе украинских городов:

В стратегии развития города, помимо определения места Харькова в системе общеукраинских социально-экономических отношений, должен обязательно рассматриваться блок вопросов, связанных с ролью города в выработке восточно-украинской версии украинской идентичности. Наличие собственной выраженной идентичности для Харькова чрезвычайно важно, поскольку успешность реализации любых городских проектов зависит от общественной поддержки принимаемых решений и способности населения к солидарным действиям. С другой стороны, общеизвестно, что особенность идентичности населения приграничных территорий состоит в том, что она часто формируется как некоторое противопоставление национально-государственной.

В случае Харькова это противопоставление усугубляется исторически сложившимися различиями восточно- и западно-украинской идентичностей. Однако путь борьбы или конкуренции локальной и национально-государственной идентичностей является тупиковым с точки зрения городского развития и модернизации. Очевидно, что в приграничном регионе местное самосознание должно быть основано на консенсусе между разными формами лояльности человека (государству и региону, городу), а не на вытеснение одних форм другими. Это возможно лишь в том случае, если центральное место в стратегии укрепления идентичности в Харькове будут занимать наряду с понятиями «государство» и «безопасность», такие понятия как «сообщество», «местные интересы», «природное и культурное наследие», «историческая память». Это не только позволит Харькову иметь собственную историю и идентичность, но и вписаться в большой исторический нарратив Украины.

Другая важная составляющая стратегии национального уровня – это выстраивание горизонтальных связей между крупнейшими региональными центрами восточной, южной, центральной и западной Украины.

Харьков как центр области:

Важнейшим условием успешного развития города является согласование стратегий городского и областного уровня. Харьков не может рассматриваться безотносительно собственной агломерации,

так же как область не может прогнозировать будущее сельской местности без учета процессов, происходящих в главном экономическом центре региона. Центральной идеей стратегии в этом отношении становится межмуниципальное сотрудничество и решение общих задач, особенно в сфере инфраструктурных проектов и экологии, путем объединения муниципальных ресурсов и усилий.

Харьков как город:

Харьков является сложнейшим объектом и субъектом управления, сосредотачивающим огромные возможности и трудноразрешимые проблемы, запутанные в клубок конфликтующих интересов. Городской социум Харькова (как и других городов такого масштаба) крайне разнороден. В последние годы к проблемам социального и имущественного расслоения добавились проблемы роста этнокультурного разнообразия населения города и интенсивных миграций. В стратегии Харькова должны быть оценены вызовы и запросы, которые будут актуализированы в ближайшем будущем. Стратегическое видение Харькова как города требует совместить урбанистический прогноз, основанный на социально-экономическом и демографическом знании, и конкретный градостроительный проект, предполагающий решение проблем ЖКХ и организации городского пространства.

Развитие Харькова означает и выработку целого ряда политик, осуществляемых на городском уровне и связанных с решением проблем бедности, интеграции в городское сообщество маргинальных и маргинализированных слоев населения (молодежь, безработные, мигранты), социальной справедливости и поддержки социально уязвимых слоев населения, развития малого бизнеса, и других вопросов, входящих в сферу компетенции городской администрации.

Управление городом и городская экономика:

Проблемы формирования городских бюджетов ставят городские администрации перед необходимостью вмешательства в экономические процессы и выстраивания отношений с местным бизнесом. Должны ли городские власти участвовать в поддержке или даже непосредственном создании новых предприятий, и если – «да», то какие именно предприятия необходимо поддерживать или создавать? Должны ли они защищать и опекать главных работодателей города, и если «да», то каким предприятиям отдавать предпочтения? Нужно ли ориентироваться на поддержание и развитие уже сложившейся струк-

туры экономической деятельности и городской жизни, или необходимо развернуться к новым формам активности? Как относиться к участию городских администраций в деятельности рынка недвижимости? Где грань между неналоговыми поступлениями в бюджет и реальным предпринимательством? Это чрезвычайно сложные вопросы, на которые невозможно дать однозначный ответ и которые всякий раз требуют ситуативного решения при соблюдении важнейших установок и принципов городского развития.

Среди таких принципов можно назвать:

во-первых, соблюдение преемственности традиционных и инновационных форм экономики. Новая экономика не может обеспечить занятость населения, она имеет локальный и точечный характер. Инновационные процессы, в силу разницы оплаты труда в старых и новых отраслях, рожают имущественное расслоение и противоречия в обществе. Вовлечение основной массы населения в процессы модернизации происходит через диффузию инноваций в традиционные сферы деятельности, которые обновляются с меньшей скоростью, но позволяют населению адаптироваться;

во-вторых, при всей притягательности инновационной экономики именно в традиционных сферах сосредоточен основной интеллектуальный капитал города, который нуждается в воспроизводстве и поддержке.

в-третьих, городское управление не может делать ставку на наиболее сильных участников экономических процессов, прежде всего, бизнес. Лобби городской власти и бизнеса, как показала постсоветская практика, подавляет более слабых и более массовых участников городской жизни, превращая город из места жизни людей в «машину для выжимания денег» из городской недвижимости.

В результате реализуемые проекты нередко противоречат интересам городского развития, приводя к приватизации общественных пространств, фрагментации и сегрегации городской среды и городского сообщества.

Наконец, стратегия городского развития не должна основываться на идеях конкуренции, почерпнутых из бизнеса, и первостепенной значимости роста доходов городского бюджета. Главным приоритетом являются идеи устойчивого развития, выстраивание равновесия между экономическим ростом, экологическим состоянием и интересами общества.

Список использованных источников:

1. Taylor P.J., Flint C. *Political Geography, Nation-State and Locality*. Pearson Educational Limited. - 2000. - 412 p.
2. Taylor P.J., Noyler M., Smith D. *Cities in the Core-Periphery Economic Structure of the Modern World-System: Polarization or Convergence?* // *GaWC Research Bulletin* 380. - 2010 - P. 1 – 7.
3. *Проблемы развития агломераций России. Сб. науч. Трудов* – М.: КРАСАНД, 2009. – 192 с.
4. Вендина О.И. *Стратегии развития крупнейших городов России: поиск концептуальных решений* // *Демоскоп Weekly* №247-248. – 2006. – эл. ресурс. – www.demoscope.ru/weekly/2006/0247/print.php.

УДК [7.092+502.6](477.85)

Oleksandr Beidyk

CHERNOVTSY REGION IN UKRAINIAN RECORDS BOOK

The records of regions of Ukraine were analyzed in economic and social life; the light was thrown upon the regional structure of records of Ukraine in natural, social, economic sphere and identified the place of Chernovtsy region in this structure. The idea of recreation and tourist resources like a factor of effective management of recreation economy of region was widened.

Key words: 7 natural wonders of Ukraine, and pryrodna sotsyalno-ekonomicheskaya area Regions Ukraine, resource-rekreatsyonnaya teritory attractiveness.

Олександр Бейдик. ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ У КНИЗІ РЕКОРДІВ УКРАЇНИ. Проаналізовані рекорди регіонів України в економічному та суспільному житті, висвітлено регіональну структуру рекордів України в природній та суспільно-економічній сфері та визначено місце Чернівецької області у цій структурі. Розширено уявлення про рекреаційно-туристські ресурси як чинник ефективного управління рекреаційним господарством регіону.

Ключові слова: 7 природних чудес України, природна і суспільно-економічна сфера, регіони України, ресурсно-рекреаційна привабливість території.

Александр Бейдик. ЧЕРНОВИЦКАЯ ОБЛАСТЬ В КНИГЕ РЕКОРДОВ УКРАИНЫ. Проанализированы рекорды регионов Украины в экономической и общественной жизни, освещена региональная структура рекордов Украины в природной и общественно-экономической сфере и определено место Черновицкой области в этой структуре. Расширено представление о рекреационно-туристских ресурсах как факторе эффективного управления рекреационным хозяйством региона.

Ключевые слова: 7 природных чудес Украины, природная и социально-экономическая сфера, регионы Украины, ресурсно-рекреационная привлекательность территории.

Statement of the problem. Recent planetary action to determine the seven modern wonders of the world and similar actions that have occurred in several European countries for the determination of the seven national wonders, arrived in 2007-2008 and to Ukraine: identified seven architectural and historic natural Destinations and 7 natural heritage. To gold seven architectonically historical objects of Ukraine entered the National preserve «Sofia Kyivska» and the National Kyivo-Pecherskiy historic- cultural preserve (Kyiv), dendrological park «Sofiivka» (Uman, Cherkasy region), National preserve «Khorticya» (Zaporizhya, Zaporizhya region), State historic-cultural preserve of «Khotin fortress» (Khotin, Chernovtsy region), National historic-architecture preserve «Kam'yanets» (Khmelnickiy region), the National preserve of «Khersones Tavriyskiy» (Sevastopol, AR Crimea). «7 natural wonders of Ukraine» are certain the winners of action: biosphere preserve «Askaniya-Nova» (Kherson region), regional landscape park «Granit steppe Pobuzhzhya» (Mykolaiv region), Dnestr canyon (Vinnytsya, Ivano-Frankivsk, Ternopil, Khmel'nickyi region), a cave Marble (AR Crimea), national natural park «Podil'ski Tovtri» (Khmelnickiy region), lake Svityaz' (Volhynskiy region), national natural park «Sinev Bul» (Zakarpattia region), without regard to the presence of implicit objects which all grounds must be nominate to gold seven (for example, Ukrainian black earths or cave Optimistic, two-hundreds of the Carpathians, delta of the Danube or the Black sea coast of the Crimea, with unsurpassed guys-capes), unfortunately, did not enter in the circle of winners.

After this limits there is a row of regions of Ukraine, which, in our view, would be deservingly

presented in that or other «gold seven». Naturally, with such distributing of winners will consent far not all.

Purpose of the article – to give in number high-quality analysis of objects, phenomena, events, presented in a format «records of Ukraine» and to find out their regional structure in a natural and social-economic sphere, accenting attention on the Chernovtsy region.

Analysis of basic researches and publications. Ukraine, as well as any territory on to earth, is a category, which does not only have general signs but also displays the specificity and unicity are inherent too. There is a wide enough circle of sources (publications in a seal, monographs, encyclopaedic, certificate editions, flashbacks) which reflect these aspects.

Most interesting and informatively dense in relation to a «record aspect» there is a row of monographs, guide-books [1,7-8], encyclopedic editions [2], and, especially, works of G.O.Macenko [3–6], – the last were select the basic object of this analysis.

Research method and exposition of basic material. For the analysis of material within the limits of select format – spring base [3–6] there were the used tables which reflected the quantitative indexes of record displays within the limits of three blocks (to natural, economic, to scientifically cultural) of Ukrainian society in a regional (24 areas and autonomy) cut (table. 1).

On the first block («Nature around us») 808 articles were analysed 7 nominations: the first three positions occupy ARE Crimea (131 record display), Zakarpattia (54), Odessa (42) regions, last three, accordingly – Khmel'nickyi (6), Vinnytsya (6), Summy (7) region.

On the second block («Human and society») 749 articles were analysed 17 nominations: the first three positions occupy Kiev (81 record display), Lviv (76) regions, AR Crimea (51), last three, accordingly – Kirovohrad (2), Summy (5), Khmel'nickyi (6) regions.

Table 1

A regional structure of Ukrainian records in a natural and social-economic sphere

Administrative units	Nature around us	Human and society	In the world of scitech	Culture and art	Sport and entertainment	all	A place of record mentions
Kyiv	41	81	155	141	30	448	1
Lviv	29	76	82	105	13	305	2
AR Crimea	131	51	69	25	11	287	3
Odessa	42	25	45	15	16	143	4
Kharkiv	18	26	47	40	10	141	5
Zakarpattia	54	16	16	8	5	99	6
Donetsk	20	27	36	8	4	95	7
Ivano-Frankivsk	33	14	12	7	3	69	8
Dnipropetrovsk	11	14	28	8	7	68	9
Kherson	41	11	6	2	2	62	10
Zaporizhya	17	13	9	5	4	48	11–12
Chernigiv	18	12	7	9	2	48	11–12
Ternopyl	16	12	6	8	5	47	13–14
Poltava	9	13	12	12	1	47	13–14
Lugansk	14	10	15	1	6	46	15–16
Mykolaiv	14	8	13	7	4	46	15–16
Volyn	20	14	4	4	2	44	17–18
• Chernovtsy	24	10	7	2	1	44	17–18
Zhytomyr	15	11	6	4	3	39	19
Cherkasy	15	12	2	6	1	36	20
Vinnitsya	6	15	6	4	3	34	21–22
Rovno	12	16	2	4	0	34	21–22
Summy	7	5	4	8	1	25	23
Khmelnitskyi	6	6	5	5	0	22	24
Kyrovohrad	8	2	6	4	1	21	25
Articles together	808	749	608	669	175	3009	
Together used	621	500	600	442	135	2298	

On the third block («In the world of scitech») 608 articles were analysed 6 nominations: the first three positions occupy Kiev (155 record displays), Lviv (82) regions, AR Crimea (69), last three, accordingly – Summy (4), Khmel'nitskyi (5), Kirovohrad (6) regions.

On a fourth block («Culture and art») 669 articles were analysed 6 nominations: the first three positions occupy Kiev (141 record display), Lviv (105), Kharkiv (40) areas, last three, accordingly – Lugansk (1), Chernovtsy (2), Kherson (2) regions.

On a fifth block («Sport and entertainments») 175 articles of 4 nominations were analysed: the first three positions occupy Kiev (30 record displays), Odessa (16), Lviv (13) regions, last three, accordingly – Khmel'nitskyi (0), Rivne (0), Chernovtsy (1) regions.

After the sum of record displays of three blocks (table. 1) the first three positions occupy Kiev (448 record displays), Lviv (305) regions, AR Crimea (287), last three, accordingly – Kirovohrad (21), Khmel'nitskyi (22), Summy (25) regions.

In this rank the Chernovtsy region from 25 regions of Ukraine occupies a modest 17-18 place, having 44 record displays («Nature round us» - 24, «Human and society» - 10, «In the world of scitech» - 7, «Culture and art» - 2, «Sport and entertainments» - 1). Chernovtsy region wide on the whole, and especially perceived specialists-geographers as a region indeed

unique displays in the geographical, historical, cultural area of Ukraine:

- 1) residence of the Bukovyna metropolitans, 1863 – 1882 (main corps of the Chernovtsy national university of Yuriy Fed'kovich) is an object of UNESCO from 2011 (Chernovtsy);
- 2) Khotyn fortress, XIII – XIX , – one of 7 «wonders of Ukraine» (Khotyn, Khotyn district);
- 3) Cave Popelyushka (Podvirne, Novoselickiy district);
- 4) national natural park «Vizhnickiy» (Vizhnyca, Vizhnickiy district);
- 5) musical dramatic theater of Chernovtsy (authors are prominent austrian architects Herman Gel'mer, Ferdinand Fel'ner);
- 6) the least on an area and population area of Ukraine.

The most prominent episodes on the «record field» of the Chernovtsy region is:

- in a block «Nature around us» in a nomination «Relief» is the highest point of flat part of Ukraine – Berda mountain (515 m, Khotinska sublimity); a karst cave Popelyushka (length of motions is an about 90 km) – third length after caves Optimistic and Ozernya in Ternopil district; the most spacious underground hall is a hall of Chernovtsy speleological in a cave Popelyushka (170 m to 20 m, volume 4000 m³); in nominations «the Dangerous phenomena of nature» - the most «stormy»

place in Ukraine – Selyatin, where 45 days per year is a thunderstorm; the protracted thunderstorm was observed in 1948 in Selyatin (began 10.06. in 15.30 – made off 12.06. in 04.30, that lasted 37 hours); in a nomination «Flora» - to the greatest trees of Ukraine a few silver firs behaved in the natural boundary of Chemenar Beregometskoyi timber mill, the height of which arrived at 45 m; in a nomination «Fauna» - in Bukovyna and Zubrovickomu huntings growings at one time there was one of most populations of aurochs in Ukraine (accordingly, 70 and 40); in 1904 on territory of the hunting growing of «Osmoloda» a brown bear was obtained weighing over 400 kg (he is considered most from all obtained on territory of Ukraine); in a nomination «Guard of environment» - to national natural park «Vizhnickiy» (an area is about 10 thousand of hectare) enters to 10 most NPP of Ukraine; in a block «Human and society» is in a nomination «Intercourse» - the oldest from existent posht is a general post-office in Chernovtsy (in 1856); in a nomination «Population» - Chernovtsy region has the least population (less than 1mln. people) in Ukraine, but the highest deuse of population (third after the Donetsk and Lviv regions); a settlement is the greatest located (1100 m under the sea level) – Vipchani (Putil'skiy district);

- in a block «In the world of scitech» in a nomination «Scientific researches» is the first cosmonaut of independent Ukraine – the native of the Chernovtsy region Leonid Kadenyuk (1951 year born, Klishkovcy) in 1997 carried out flight on the American spaceship «Colombia»; in a nomination «Architecture and building» - the oldest city town hall of Ukraine is a town hall in Chernovtsy (in 1847); Khotyn fortress has the greatest fortress towers (45 m) a fortress is sight of defensive building of XV – XVI st.;

- in a block «Culture and art» in a nomination «Music» - among the musical instruments found in Ukraine the oldest is consider a flute from the sprout of horn of reindeer, found on the paleolithic stand Molodove in 1953

Naturally, that row of information concerning and separate regions, and Ukraine, on the whole became antiquated, needs the clarification and analysis – a not exception is the Chernovtsy region economic and social records of which, as well as events are sad, the tragic must not remain out of eyeshot.

Conclusions and suggestions:

- In number high-quality analysis of objects, phenomena, events, presented in a format rotined the «records of Ukraine», that among 25 regions of Ukraine the Chernovtsy region occupies a modest 17-18 place, having 44 record displays; in that time unique natural, public resources of region, which are well-known, but at

those or other reasons not reflected in the book of records of Ukraine, capable to provide the Chernovtsy region higher place.

- Information about a hierarchy, amount and quality of regional, recreational – touristic resources comes forward the factor of effective management of region, more balanced and complex proportional to development of economy in area - a recreational economy. In our opinion, determination 7 natural wonders of Ukraine are unsuccessful. At first, obvious defect toward hydrological objects (4). Secondly, absent objects status of which (that including is to seven) forced power to turn greater attention on them, because of economic value of the last, from one side, and uttery the unsatisfactory state – from other. Such objects which in most well know all were in general certain, have the high enough rating and no exlusive is carried practically. Although, possibly, not all so sadly. In our view, more successful, balanced, various would be the following

- 1) w:a cave Optimistic (Ternopil region) is a most in the world gipseous cave after length (about 250 km) (obligatory bringing of routes by a cave to the on-line tutorials of higher and the middle school Carpathians, Podil'skiy regions);
- 2) delta of Danube (Odessa region) (measures, directed on entering of object in the List of World acquisition);
- 3) the Black sea coast of the Crimea is with the unique natural complexes of capes (Mart'yan, Lukull, Khroni, Atlesh, Sarich, Ayya, Fonar, Zyuk, Opuk, Fiolent, Meganom and others);
- 4) two-hundreds of the Carpathians (Goverla, Popivan, Rebra, Gutin-Tomnatik, Brebeneskul) (Zakarpattya and Ivano-Frankivsk regions);
- 5) national natural park «Tovtri» (Khmel'nickyi, Ternopil region);
- 6) biosphere preserve Askaniya-Nova (Kherson region);
- 7) Ukrainian black earths (with supporting pit-holes in Poltava, Kirovohrad, Cherkasy regions) .

- Because of that an environment, human, society, economy change constantly, changes and pedestal of record displays in a that or other nomination, which, in same queue, are also modified.

- The permanent monitoring of record displays (national, regional, local measuring) is needed, in fact last – natural, social-economic, biosocial is a substantial factor recreational – resources to the attractiveness of territory and bringing in to Ukraine of foreign tourists.

^{*}Prominent English statesman and philosopher Frensis Bacon (1561–1626) said: «Three things do nation large and flowering: **fat land**, active industry and lightness of movement of people and commodities».

References:

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
2. Енциклопедія Сучасної України. Том 2. – К.: Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України, 2003. – 872 с.
3. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Культура і мистецтво. Спорт і розваги. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 80 с.

4. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Людина і суспільство. У світі науки і техніки. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 112 с.
5. Маценко Г.О. Книга рекордів України. Природа навколо нас. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 80 с.
6. Україна в цікавих фактах: Книга рекордів України / Упорядник Г.О.Маценко. – Львів: Слово, 1992. – 160 с.
7. Івченко А.С. Вся Україна. – К.: ДНВП «Картографія», 2006. – 656 с.
8. 500 чарівних куточків України, які варто відвідати / Укл. Лагунова Т.І., Кашуба Ю.Ю. – Харків: Книжковий Клуб «КлубСімейного Дозвілля», 2007. – 416 с.

УДК 913 (477.87) (036)

Fedir Shandor, Andriy Melnyk, Oleksandr Koval

BRAND «CARPATY» IN THE CONTEXT OF TOURISM INDUSTRY DEVELOPMENT

Brand in terms of strategy is a way of relationships between organization and its target groups, aimed at removing a priori existing conflict. Therefore, formation of a new geotouristic brand Karpaty (Carpathians), which joins mountain system in the eastern part of Central Europe, Ukraine, Hungary, Poland, Slovakia, Romania, Serbia and Austria, will help create a new image of Karpaty (Carpathians) and implementation of programs aimed at increase of investment activities, building confidence to domestic producers and creating programs to attract tourists to the most profitable tourist areas, in particular.

Keywords: Brand, image, tourist flow, information, geotouristic brand Karpaty, tourism development.

Федір Шандор, Андрій Мельник, Олександр Коваль. БРЕНД «КАРПАТИ» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ. Бренд з точки зору стратегії – засіб управління взаємовідносинами між організаціями та її цільовими групами, спрямований на усунення априорі існуючого конфлікту. Тому формування нового геотуристичного бренду Карпати, який поєднує у собі гірську систему на сході Центральної Європи, на території України, Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини, Румунії, Сербії та Австрії, сприятиме створенню нового іміджу Карпат та реалізації програм, спрямованих на підвищення інвестиційної діяльності, зокрема формування довіри до національних виробників та створення програм залучення туристів до найбільш доходних туристичних напрямів.

Ключові слова: бренд, зображення, туристичний потік, інформація, геотуристичний бренд Карпати, туристична галузь.

Федор Шандор, Андрей Мельник, Александр Коваль. БРЕНД «КАРПАТЫ» В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА. Бренд с точки зрения стратегий – средство управления взаимоотношениями между организациями и ее целевыми группами, направленный на устранение априори существующего конфликта. Поэтому формирование нового геотуристического бренда Карпаты, который сочетает в себе горную систему на востоке Центральной Европы, на территории Украины, Венгрии, Чехии, Польши, Словакии, Румынии, Сербии и Австрии, будет способствовать созданию нового имиджа Карпат и реализации программ, направленных на повышение инвестиционной деятельности, в частности формирование доверия к национальным производителям и создание программ привлечения туристов на наиболее доходные туристические направления.

Ключевые слова: бренд, изображение, туристический поток, информация, геотуристический бренд Карпаты, сфера туризма.

Introduction. Brand (English brand) is a set of concepts generalizing the idea of people on the appropriate product, service, company or person. It is widely used in marketing and advertising, but nevertheless it is a financial concern. Brand could have own name, symbol or graphic image, which represents an economic object and is uniquely associated with it in the minds of consumers. There are several major interpretations of the brand:

a) in terms of linguists – brand is a way to identify graphically the specific manufacturer's products;

b) in terms of advertising – name, period, sign, symbol or any other characteristic, which clearly identifies the product, service as different from other goods and services;

c) in terms of strategy – a means of relationship between the organization and its target groups, aimed at removing a priori existing conflict.

Core material. Actually, brand is a unique combination of brand values the consumer pays an additional cost for, or just prefers to buy, often causes unique emotions. The difference between the trademark

and the brand: trademark may have a high turnover, and brand – has a high income. Brand or trade mark is a commodity that can be bought and sold. Business Week magazine together with Interbrand carry out the brands' evaluation on a regular basis. At the moment the most expensive brands are Coca-Cola, Microsoft and IBM.

There are two concepts "brand valuation" and "brand evaluation", which are translated the same – "brand value", but have fundamental differences. Eng. Brand valuation - brand value. Eng. Brand evaluation - brand cost [5].

Note this symbol: the traditional international symbol for the registered mark and service. Latin letter "R" means that the mark was registered (English "registered"). Labels for goods and services (English trademark) are a symbol, under which goods and services of one person are different from goods and services of others. These symbols can be words, numerals, figurative elements, combinations of colors. In the Civil Code of Ukraine concerning the mark for goods and services the term "trademark" is used. The term "trademark" is a direct borrowing from English. In fact the term "mark for goods and services" and "brand" means one and the same concept and can be used as equivalent.

Fig.1. International symbol for the registered mark and service

In Ukraine, as in most legislative systems of the former Soviet Union, the right to label come in after the date of mark registration in the relevant state authority. In Ukraine, the State Department of Intellectual Property (SDIP) has this right. Formally, SDIP is responsible for the entire mark registration process. However, in practice, most of the available functions of SDIP in Ukraine are performed by the State Enterprise "Ukrainian Industrial Property Institute" better known as the Ukrpatent. This institution carries out an examination of applications for registration of intellectual property. Brand is the subject of intellectual property, legally protected by the Civil Code and laws of Ukraine "On Protection of Marks for Goods and Services", as well as international agreements signed by Ukraine, including the Madrid Agreement [1].

Legal and individual persons of the signatories to the Madrid Agreement or Protocol, may provide in all other member states of the Madrid system protection of their trademarks through the filing of applications for these marks at the International Bureau of World Intellectual Property Organization, which carries out such registration. International trademark registration has the same effect as its registration statement, submitted to each of these countries following national procedures. If necessary to increase the number of countries, where the mark protection is provided, the applicant may make a statement on territorial expansion.

Nowadays, Europe promotes the brands of "Alps", "The Balkans", "Pyrenees"; following it direct economic and socio-political interests of each country situated in the Carpathian mountains are the promotion of the brand Karpaty. To accomplish this, close and continuous cooperation of state authorities, science and business is needed. Scientists have to analyze, propose new ideas, concepts, plans, strategies, and develop them; accordingly state authorities, to ensure laws, permits, certification and standardization, and business - to invest resources and to get benefits. Then the evolutionary cycle starts to operate: business investing money pays taxes, from which state authorities finance science, which again produces innovation, and so the movement, improvement goes on [4].

Have a look at the geographical position of Karpaty (the Carpathian Mountains). This mountain system is situated in Eastern part of Central Europe, Ukraine, Hungary, Poland, Slovakia, Romania, Serbia and Austria. It extends for 1500 km, forming a convex

arc that closes Mid Danube plain. The greatest width - 430 km. Carpathians - one of the major watersheds in Europe between the Baltic and the Black Sea. Orographically are distinguished Western Carpathians, Eastern Carpathians (part of which are so-called Ukrainian Carpathians), Beskydy, Southern Carpathians, Romanian Western Mountains and Transylvanian plateau. Prevailing height of the Carpathians is 800-1200 m, the highest point - 2 655 m (Mount Gerlachovský štít in Tatra Mountains), in Ukraine - Hoverla (2061 m).

In following years travel industry in the Carpathian Mountains can expect considerable excitement because income is reduced, and there is a need to move from tourism for rich and upper-middle group to the middle and lower middle group. This class is the economic basis of the new European tourist brand "Karpaty": life in rural households, hostels, economy-class motels, which can provide leisure following the principle of "decent quality - low prices" [3]. New tourist routes are actively created in neighboring Carpathian countries with Ukraine. Nowadays, Slovakia, Czech Republic, Poland, Romania, Serbia, Hungary considering their unsuccessful lessons of tourism industry, are convinced it is needed to take care not only about their own tourist areas (owners of facilities in these areas, not only about their objects of), and cooperate together for one brand: Karpaty (the Carpathian Mountains). Otherwise, disappointing tourist facts in the Carpathians could be expected; in particular, tourism industry theorists predicted that the Slovak Tatras could lose 40% of tourists in winter season 2008-2009, but the reality showed that the tourist flow was reduced to approximately 76%. From December 20 to January 12, every day loss of this area made about 520 thousand euros. Another brand "Alps" joining France, Switzerland, Italy, Slovenia and Austria dampened them. Today the seasonal tourist potential of the brand Karpaty in the context of tourism development in Central and Eastern Europe makes about 10 million people [2]. If one brand Karpaty is not popularized/ promoted, Carpathian countries will constantly be losing marketing wars to competitive professionals, such as the Alps, the Mediterranean, the Pyrenees, Scandinavia.

Summin up. Brand of the region should reflect all elements of uniqueness. The following scheme is provided as an example.

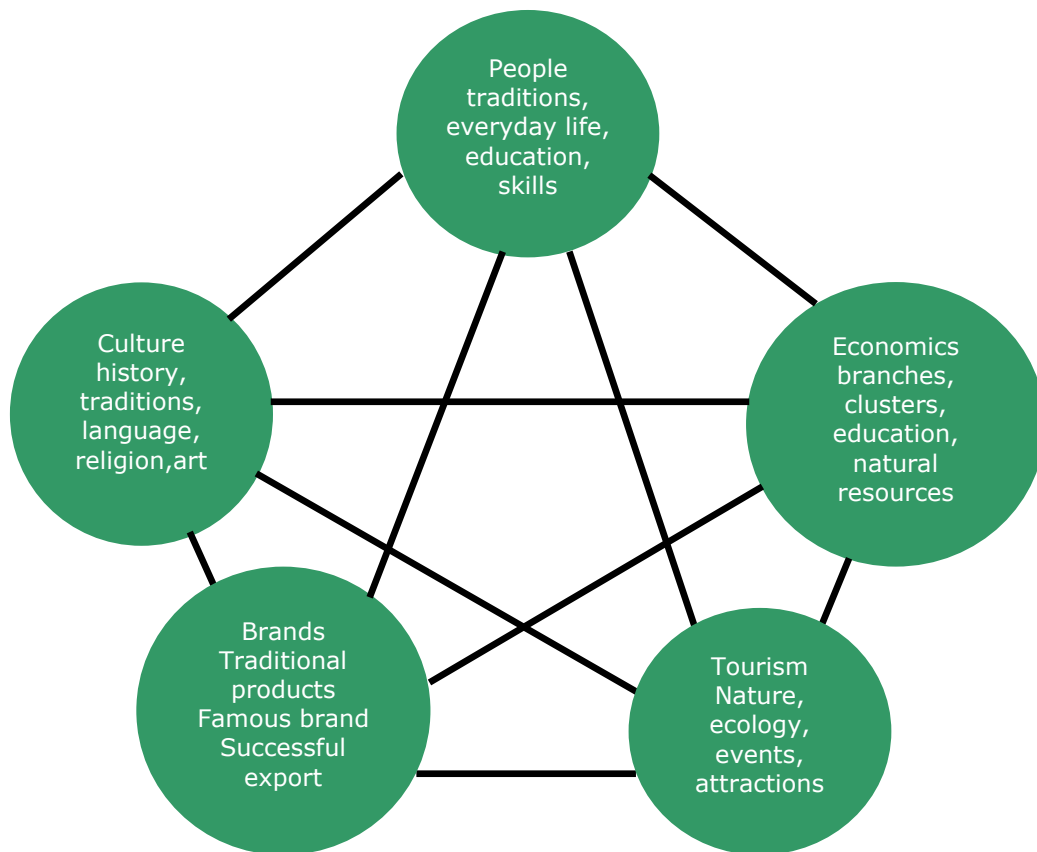

Fig.2. Elements of uniqueness brand in the region

Fig.3. Place of a regional brand in the brand system (example Transcarpathia / Zakarpattya)

Target groups of the Carpathian territories branding are:

1. Visitors of the area
2. Companies, enterprises
3. Residents and people working in
4. External markets

Territory tourism brand Karpaty have to form a clear regional idea: join representatives of tourist business, state authorities, academia, professional associations of 8 countries in the Carpathian region, which set up the following objectives:

- differentiate Karpaty region in the total world tourist flow;
- create conditions to improving competitiveness of the Carpathian region in the tourist market;

- combine joint tourism products and services in the network.

General information on forming a tourist brand "Karpaty" in the context of tourism industry development in Central and Eastern Europe positioned four basic directions of the brand development in the Carpathian area:

1. Creating an image and implementing programs aimed at increasing of investment activities;
2. Building trust to the national producers, comprehensive programs for promotion of national products abroad;
3. Creating an image of an attractive tourist destination and creating programs to attract tourists to the most profitable tourist areas;
4. Creating a program of attractive image area.

References:

1. Article 1 of the Law of Ukraine "On Protection of marks for goods and services" from 15.12.1993 № 3689-XII.
2. Ananyev M. A. International tourism and its development after World War II. - M.: Vneshtorhyzdat, 1966. - 52 pp.
3. Kvartalnov V. A. Biosphere and tourism: the global interaction and ecology, geographic scientific research of territories of tourist destination, world culture, tourist migration system, pedagogy, sociology and management strategy: [V 5 t.] / V. A. Kvartalnov. T. 3: social space of sports and tourism. - M.: Nauka, 2002. - 434 pp.
4. Lukashevich M. P., Sandor F. F. Sociology of Tourism. - Uzhgorod: Art Line, 2008. - 338 pp.
5. Smoliy V. A., Fedorchenko V. K., Tsybukh V. I. Encyclopedic Dictionary of Tourism / Introduction V. M. Litvin - K.: Publishing house "Slovo", 2006 - 372 pp.

УДК 911.3:314.18

Mykhailo Logvyn, Pavlo Shukanov

SACRALLY-SPIRITUAL FACTORS OF INFLUENCE ON GEODEMOGRAPHIC SITUATION IN THE REGION.

Essence of geodemographic situation is opened up in modern terms. Attention is accented on the sacrally- spiritual factors of influence on territorial differentiation of demographic processes. Specified on the immaterial factors of influence on morbidity and death rate of population. It is marked that without the increase of role of spirituality in society, without returning to the traditional christian moral and ethical norms in human relations and production relations it is not possible to localize none of crises, inherent Ukraine.

Keywords: system, spiritual structure, demographic crisis, sin, spiritual disease, morbidity, spirituality.

Михайло Логвин, Павло Шуканов. САКРАЛЬНО-ДУХОВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ГЕОДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ В РЕГІОНІ. Розкривається сутність геодемографічної ситуації в сучасних умовах. Акцентується увага на сакральні чинники впливу на територіальну диференціацію демографічних процесів. Вказується на нематеріальні чинники впливу на захворюваність і смертність населення. Наголошується, що без підвищення ролі духовності в суспільстві, без повернення до традиційних християнських морально-етичних норм у людських стосунках і виробничих відносинах неможливо локалізувати жодну із криз, притаманних Україні.

Ключові слова: система, духовна структура, демографічна криза, гріх, духовні хвороби, захворюваність, смертність, духовність.

Михаил Логвин, Павел Шуканов. САКРАЛЬНО-ДУХОВНЫЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКУЮ СИТУАЦИЮ В РЕГИОНЕ. Раскрывается сущность геодемографической ситуации в современных условиях. Акцентируется внимание на сакральные духовные факторы влияния на территориальную дифференциацию демографических процессов. Указывается на нематериальные факторы влияния на заболеваемость и смертность населения. Отмечается, что без повышения роли духовности в обществе, без возвращения к традиционным христианским морально-этическим нормам в человеческих взаимоотношениях и производственных отношениях невозможно локализовать ни один из кризисов, присущих Украине.

Ключевые слова: система, духовная структура, демографический кризис, грех, духовные болезни, заболеваемость, смертность, духовность.

Introduction. Statement of the problem. The study of demographic processes in different countries and regions was always relevant. Even in developed countries all the problems associated with the

reproduction of population is the priority. In addition, exogenous and endogenous causes of death influence the population actively. We believe that spiritual, moral and ethical factors have decisive influence on the course of these processes and this leads to many diseases and high mortality.

Analysis of recent research and publications.

Large number of epidemiological observations show that the viability of man depends largely on his psychological state. The presence of severe depression affects physical and mental health, increases mortality. The first scientific definitions of spiritual causes of bodily diseases are made within health by Soviet scientists A.I. Yakobiya and I. P. Skvortsov in 70-80s of last century. Then A.A. Ukhtomsky, P.K. Anokhin, N.A. Bernstein, K.V. Sudakov and others have shown the target and value settings in determining human behavior. Functional models of such interrelation are shown in the writings of V.E. Obukhov. Some features of modern geodemographical events in the global and regional levels are clarified in the works of Russian and foreign scientists A. Berestova, P. Buchanan, T. Gracheva, I. Medvedeva, A. Panarin, O. Platonov. Ukrainian scientists I. Dudnik, L.M. Nyemyets, V.S. Steshenko, O.H. Topchiev, L.T. Shevchuk and others have made a significant contribution to the study of these problems. However, we want to emphasize the importance of spiritual, moral and ethical factors (religion, tradition, morality) and their impact on geodemographical processes.

Formulation of purposes of the article. Formulation of the problem. The research goal of this paper is to highlight the impact of intangible (spiritual, moral, ethical) factors on health, morbidity, mortality and reproduction as a whole.

Presentation of main material. The main purpose of human life is to achieve and find higher spirituality. Spirituality manages not only the human intellect, but also is the basis of its mental and physical health [3, 4, 6, 8, 9, 10]. Welfare does not save us from serious illness and mental disorders. Truth and true doctrine – is absolute fullness of distorted Divine Law-Commandments. A person carefully complies with well-known physical laws to create various technical systems, but we often look in our Fate for reasons not in violation of divine law, but in combination of external events that is the result from these causes.

It should be noted, the regularity of falling and physical (material) nature of human himself, is manifested in a significant reduction in the duration of his earthly life compared with the longevity of primitive. There is a historical pattern: those nations, among which the sin of fornication was spreading, disappeared quickly or lost their independence. The relationship between the weakening and the extinction of the nation and fornication is obvious historically. Spirituality is primary, and when it is damaged - then body suffers. Sacred Scripture also says about the gradual decline of state power of Israel which is directly related to the extinction of faith in people. Numerous state laws were not required providing a firm belief of people. Nowadays, "avalanche" of laws collapses on people too, but does not reach its legislative goals.

Religious structure (soul) of each person is individual and is given to him naturally. The soul of man is constantly affected by sin, but under certain conditions is healed by God. Sin – is an affection of defined area of spiritual structure of human, a consequence of his violation of a particular Divine Law, cause of distortion of spiritual, physical (physiological) processes in man.

One can imagine appearance of sin in certain areas of the spiritual structure of man as a darkening of functional cell, as a malfunction in the peephole, that symbolizes figuratively the appearance of the spiritual disease in human soul from which person can not recover. This is the cause of the functional (spiritual) distortion of information from the surrounding world that person perceive and comprehends.

Herewith a man considers his views of the world well-judged and "objective". Human genetic code determines the hereditary predisposition to certain diseases in humans, but not the disease itself. Sin distorts not only the spiritual information of a man, but is the cause of disease of specific body - the external or internal [6, p. 172]. A constant frustration among people, which fully characteristic of modern society is one of the major distortions that are brought in by sin.

Ignorance of the Divine Laws of the Holy Gospel does not relieve a person from punishment for unrepentant sins. " God's forgiveness of sin " means mysterious cutoff (removal) of the "cell" darkened and affected by the sin in the spiritual structure of human. However, even after elimination of the sin, distortion of the original function remains unchanged, because "empty space" remains in the spiritual structure due to absence of carved peephole. It should be healed through the Sacrament of Holy Eucharist (Communion).

It was found out in prof. V. Slozin's experiment that electroencephalogram showed complete exclusion of the cerebral cortex under full state of consciousness in Orthodox cleric who prayed. A person was praying, but he lacked electrical impulse completely, which indicates the work of the cerebral cortex. Namely a state of complete disconnection of the brain in clear consciousness was observed. This phenomenon has been called the fourth state of human [11]. A complete disconnection of the cortex during slow sleep and during prayers occurred as well. So prayerful state is as inherent and necessary in human body as three previously known. When fourth physiological state of the brain, so necessary, is missing in human's life according to his will, then perhaps some negative processes occur. A real departure from reality takes place during true prayer, that leads to the destruction of pathological relationships and promotes person's recovery, and sorrow, rock music divert people from the state of harmony, also causing electrical impulses, similar to epileptic seizures in the cerebral cortex. Therefore, in his opinion it can be argued that the fourth condition allows or helps a person to be a person. Personal interests are connected with the traditions, memories of the past to some extent, which are person's support in the modern world. Customs, social settings, norms of behaviour, rituals, ideas and values are passed from generation to generation. According to experimental data of research on animals and children [2, p. 288], the number of new should not exceed 1 / 3 of the known, otherwise you are under stress. Therefore, traditional societies have evolved relatively slowly, but had a high degree of stability. There is a struggle with social principles, for the disconnection and of peoples' atomization for establishment of world domination, creating conditions for moral loneliness, mental inferiority, depression. E. Durkheim rightly

defined this state of society in the term - anomie (without rules), a condition in which the laws, traditions, morality ceases to perform regulatory function, which always leads to the destruction of social ties, the destruction of the state and across the world society - destruction of civilization.

It is important to note that rejection of the collapse of the state and the new ideology defined not so much by the previous Soviet upbringing, but distant historical memory of people, its ethnic archetypes. Therefore, the most powerful rejection of liberal reforms happening everywhere, except in Western Ukraine. This can be explained by the fact that most high growth observed mortality in Eastern and Central Ukraine. Men are more affected because their social role has undergone a greater strain than women's. In 1991-1994 it was the greatest increase in mortality, which was observed not in the older age groups, and in young and middle-aged generation. By 1998 the mortality rate in elderly almost returned to pre-reform values, and the youth remained still high. Probably, spiritual young genotype was more vulnerable and sensitive to moral damages because they did not have protective mechanisms produced by the older generation in the previous life.

On the contrary, the study of health among active believers shows that "quality" of their lives better. Christianity teaches overcome pride, envy, arrogance, anger, irritability, and respect for the many posts, that struggle with overeating, vynopytyam, smoking or regulating human metabolism, which helps prevent atherosclerosis, heart disease and blood vessels, gastrointestinal tract and many more.

Adaptive-compensatory ability of a person is material and ideal. The first activities include physiological, biochemical, immune and other bodily systems. The second system includes psychological properties, especially priorities in life, interpersonal relationships and emotional states. Such life's priorities, as ambition, sexual permissiveness, gluttony, and such relationships between people are based on selfishness and bitterness, emotional states such as sadness, hopelessness, anger, leading to a decrease in vital resistance and increased risk of death.

In theological psychology focuses on three groups of parameters spiritual distress:

1) contains the "sins" perverse objectives, which forced people to choose the wrong path in life. Harmful to the objectives include the desire for profit "sribolyubstvo" promiscuous sexual relations ("fornication"), capture alcoholism, drug addiction ("a favorite") and others.;

2) "sins" destructive social relationships. Some of them lead to the destruction of society (through individualism, selfishness, jealousy, disrespect for parents and older), others - to suppress the freedom of the individual (through the dominance of mass culture);

3) includes the "sins" destructive emotions that form in the mind of man dominant foci of self-destruction (anger, depression, loss of meaning in life, hopelessness). You may think that listed moral and emotional states not only destroy individual rights, but also its physical basis, ie, patient spirit leads to disease of the body.

We can assume that spiritual distress not only contributes to the development of disease, but it is Damaging factor. Quantitative measurement of negative spirituality material devices can not be met because the subject of measurement are the intangible things. In such situations, theology recommends evaluate human morality indirectly, for actions. As the number of violations of human commandments ("Thou shalt not kill", "Do not steal," "Do not commit adultery," "do not do idol", "Honor your father," you can retrospectively judge the level of damage to the spiritual sphere. Units of measurement can serve as official statistics on crimes that are considered a violation of the above commandments: murder, abortion, robbery, divorce, venereal disease, alcoholism, single mother, abandoned by parents and children, suicide and so on. where social anomalies are more common, the level of "sinfulness" of the population higher.

The main indicators of negative spirituality available for international comparison purposes, are suicide and murder. The first show hopelessness, loss of meaning in life, the second - the aggressiveness, anger. The total value of spiritual distress describes the overall crime. From 1985 to 1995, murders increased in Ukraine 3 times, suicide - in 1.3 times, looting and robbery - 6 times, the total crime - in 2.6 times (rate of crime: 1985 - 615, 2007 - 878, 1995 - 1246). Number of prisoners under the sentence of the courts, which entered into force in 1990 amounted to 104.2 thousand people .. and in 1995 - 212.9 thousand people., factor convictions 1995 - 413, and in 2000 - 466. In 2000, the number of persons who have committed crimes amounted to 230,900 people. The incidence of venereal disease in 1990 was 6,0 %, and in 2000 - 91,9 % (15 times more). Particularly active this disease in our country has evolved from 1990 to 1997. During this time, the incidence of syphilis increased 25 times, and among girls under 14 years - almost 150 (!) Times. Characteristically, the incidence of young women aged 15-17 years - future mothers of our nation - was three times higher than the incidence of men the same age. Now its level exceeds more than 10 times the figures 1985.

So there was some hidden agent, which formed a single predisposition to crime, suicide and disease. Most likely, this is a moral and emotional state of society. Additionally, operating local coincidence (genetic, social, economic and others.) Who "forced" some people commit crimes, suicides, and others to become ill.

The above arguments suggest the existence of the law "spiritual and demographic determination" ceteris paribus improvement (deterioration) of the spiritual, moral and emotional state of society is accompanied by a decrease (increase) morbidity and mortality and improvement (deterioration) demographics [1]. In this case, the term "mortal anguish" seems no longer a metaphor, and diagnosis.

Hopelessness, depression, lack of meaning in life, anxiety leads to depression of the immune system that promotes cancer. The presence of bitterness, hostility, cynicism, hnivlyvosti lead to a significant reduction in life expectancy and a sense of social relevance and usefulness, availability of future plans and goals in life, the desire to live, satisfaction being increased life

expectancy. The same effect have social relationships, social support, desire for knowledge reduce the risk of life-threatening diseases.

That is, people with aggressive embittered behavior are at increased risk of death. Helplessness and hopelessness of the situation provide Damaging effect on the immune system. On the contrary, the successful overcoming difficulties a positive effect, which increases the pool of health.

Spiritual distress provides a damaging effect on the body not only directly but also indirectly by stimulating other mechanisms of risk: bad habits (smoking, alcoholism, drug addiction), over-or underweight, and others. Their prevalence has increased in a hopelessness, loss of meaning in life, aggressive stress. It is clear why in 1992-1993 saw an

increase in not only non-infectious, but infectious diseases against a background of adequate health service, stable microbiological indicators of soil, food, water, air. For example, in 1995 the incidence of diphtheria has grown compared to 1985 in 103 times. Similar patterns were in the area toksykohehnyh processes: alcoholic psychosis and poisoning deaths began to occur at much lower concentrations of alcohol in the blood than before.

Conclusions. Thus, note that man, the population of the country and its regions has significant reserves in improving the demographic situation. Primarily, this refers to the sacralization of life, awareness of their relationship (health, illness, stress, depression) to perform the Divine Laws. Otherwise, the process of degradation deantropization society and the individual will only be extended and complicated.

References:

1. Гундаров И. А. Демографическая катастрофа в России: причины, механизм, пути преодоления / И. А. Гундаров. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
2. Лисичкин В.А. Глобальная империя Зла / В.А. Лисички, Л.А. Шелепин. – М.: Крымский мост-9Д, Форум, 2001. – 448 с.
3. Логвин М.М. Сакральна-географічні засади психосоматичного здоров'я населення / М.М. Логвин // Часопис соціально-економічної географії. – 2009. – №6 (1). – С. 141-146.
4. Логвин М.М. Сакральна-географічні складові якості генофонду країни та здоров'я суспільства / М.М. Логвин // Економічна та соціальна географія: наук. зб.; ред. кол.: С. І. Іщук (відп. ред.) [та ін.]. – К., 2008. – Вип. 58. – С. 72-80.
5. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография / К.А. Немец. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с.
6. Обухов В.Е. Истинность Православия. Научный метод сравнительного богословия и православной апологетики / В.Е. Обухов. – К.: СОВИ, 2006. – 473 с.
7. Обухов В.Е. Основные причины и следствия искажения Божественных Законов / В.Е. Обухов // Русь Державная. – 1998. – №6. – С. 16-22.
8. Панарин А.С. Православная цивилизация в современном мире / А.С. Панарин. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 544 с.
9. Тростников В. Православная цивилизация: исторические корни и отличительные черты / В. Тростников. – М.: Издательский дом Никиты Михалкова «Сибирский цирюльник», 2004. – 270 с.
10. Феофан Затворник. Естественные-научные аналогии состояния молитвы / Феофан Затворник, свт. – М.: Даниловский благовестник, 2004. – 328 с.
11. Фомин А.В. Доказательства существования Бога. Аргументы науки в пользу сотворения мира / А.В. Фомин. – М.: Новая мысль, 2004. – 544 с.
12. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібник / Л.Т. Шевчук. – Львів: Світ, 1999. – 160 с.

Дослідження молодих науковців

УДК 911.3

Олександр Носирєв

РЕГІОНАЛЬНІ ДИСПРОПОРЦІЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

В статті досліджено основні інтеграційні напрямки сучасного економічного розвитку України з позиції економіко-географічного дослідження; проаналізовано регіональний розподіл прямих іноземних інвестицій до України з країн ЄС та визначено наявні регіональні диспропорції у розподілі іноземних інвестицій та економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць України у порівнянні з аналогічними диспропорціями в ЄС. Визначено основні проблемні фактори такого стану та запропоновано заходи зменшення територіальних відмінностей з метою підвищення інвестиційної привабливості держави.

Ключові слова: євроінтеграція, прямі іноземні інвестиції (ПІІ), регіональні диспропорції, валовий регіональний продукт (ВРП).

Александр Носирев. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ДИСПРОПОРЦИИ И ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ. В статье исследованы основные интеграционные направления современного экономического развития Украины с позиции экономико-географического исследования; проанализировано региональное распределение инвестиций в Украину из стран ЕС и определены региональные диспропорции в распределении иностранных инвестиций и экономическом развитии административно-территориальных единиц Украины в сравнении с аналогичными диспропорциями в ЕС. Определены основные проблемные факторы такого состояния и предложены пути уменьшения региональных отличий с целью повышения инвестиционной привлекательности страны.

Ключевые слова: евроинтеграция, прямые иностранные инвестиции (ПИИ), региональные диспропорции, валовый региональный продукт (ВРП).

Aleksandr Nosirev. REGIONAL DISPARITIES AND INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINIAN REGIONS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION. In this article the main directions of the integration of modern economic development of Ukraine from the perspective of economic and geographical research, analyzed the regional distribution of investment in Ukraine in the EU and identified regional disparities in the distribution of foreign investment and economic development of the administrative-territorial units of Ukraine in comparison with similar disparities in the EU. Identifies the key factors of such a state problem and suggest ways to reduce regional differences in order to increase the investment attractiveness of the country.

Keywords: European integration, foreign direct investment (FDI), the regional disparities, the gross regional product (GRP).

Актуальність дослідження. У сучасних умовах продуктивна участь України у світових інтеграційних процесах набуває особливого значення, адже тільки вона здатна забезпечити успішний соціально-економічний розвиток нашої держави. Саме тому постає необхідність визначити, яке місце нашої країни в регіональних інтеграційних об'єднаннях та обґрунтувати оптимальну форму участі у міжнародних інтеграційних процесах на сучасному етапі економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню феномена інтеграції, інтеграційних механізмів, особливостей інтеграційних процесів в окремих державах та об'єднаннях держав присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Теоретико-методологічні основи вивчення процесів інтеграції наприкінці 40-х-50-х рр. ХХ ст. розроблялись провідними зарубіжними вченими, такими, як Р. Арон, Б. Баласса, К. Дойч, А. Етціоні та ін. Концепції «негативної» та «позитивної» і «негативної» інтеграції представлено в працях Дж. Піндера та Ф. Шарпф. Ключові ідеї цієї концепції отримали подальший розвиток у творчих доробках М. Стрежневої, праці якої присвячені дослідженню інструментів глобального управління, зокрема інтеграції. Серед

українських вчених, які займаються дослідженням механізмів та характерних особливостей процесів регіональної інтеграції, варто виокремити А. Голікова, А. Філіпенка, О. Ковальову, В. Крушинського, Б. Парохонського, І. Піляєва, О. Малютіна, А. Суботіна, Т. Шинкаренка, Г. Яворську. Їхні праці присвячені аналізу політичних проблем європейської інтеграції. Утім, аналіз існуючих розробок свідчить про відсутність комплексного бачення природи інтеграційних процесів на регіональному та міжрегіональному рівнях, що й обумовило потребу у дослідженні зазначеної проблеми.

Метою статті є аналіз сучасних інтеграційних процесів в Україні, дослідження регіональних диспропорцій та інвестиційної привабливості регіонів України для іноземних інвесторів. Зазначена мета обумовила необхідність вирішення таких завдань: проаналізувати сучасний стан торговельно-економічних відносин України з країнами ЄС, дослідити інвестиційні інтереси іноземних інвесторів, виявити регіональні диспропорції в інвестиційній привабливості регіонів України та запропонувати шляхи поліпшення інвестиційного клімату та підвищення інвестиційної привабливості.

Викладення основного змісту дослідження. На сьогодні поле регіональних інтересів України в

контексті інтеграційних процесів виглядає таким чином (рис. 1).

Беручи до уваги ключові світогосподарські тенденції, а також умови, проблеми і особливості розвитку української економіки, пріоритетом її інтернаціоналізації на сьогодні є інтеграційна макровзаємодія з ЄС, СНД, ГУУАМ, ЧЕС, участь в яких відповідає економічним і політичним інтересам України. Така взаємодія виявляється, насамперед, у таких формах економічного співробітництва як зовнішня торгівля, а також інвестиційна діяльність між

Україною та згаданими інтеграційними угрупованнями. У 2007 році на країни СНД припадало 37 % обсягу експорту з України та 42 % обсягу імпорту в Україну. При цьому частка країн ЄС є дещо меншою, а саме 28 % і 36 % відповідно. Порівняно з 2006 роком, показники експорту до країн СНД становили 33 %, а імпорту з СНД – 45 %, частка ЄС – 28 % і 35 % відповідно. Це ще раз підтверджує, що на сьогодні, країни СНД (і, насамперед, Росія – 68 %) залишаються найбільшими торговими партнерами нашої держави.

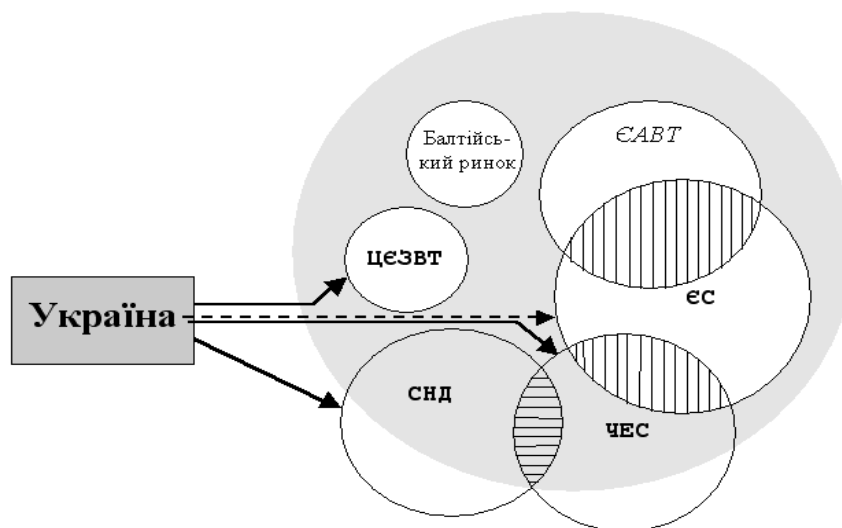

Рис. 1. Стратегічні напрямки інтеграції України до світових економічних угруповань (складено автором)

Щодо інвестиційної діяльності, то тут ситуація дещо інша, а саме, країни ЄС вкладають в Україну близько 75 % інвестицій (найбільші інвестори Кіпр і Німеччина – по 20 %), а країни СНД – близько 5 % (Російська Федерація – 2 %). При цьому з України 97 % інвестицій спрямовано до країн ЄС (Кіпр – 90 %), а 3 % – до країн СНД. Отже, в інвестиційній діяльності провідну роль займають країни ЄС, а на країни СНД припадає лише невелика частка. Основним вектором співпраці України з ЧЕС та ГУУАМ є, насамперед, співробітництво у сфері врегулювання конфліктів, військово-технічне співробітництво, проведення науково-дослідної роботи в контексті багатьох наукових проектів, а також вирішення глобальних проблем, що постають перед ними. Економічна співпраця між країнами-членами об'єднання та Україною незначна і не є визначальною для нашої держави. Отже, на сучасному етапі найбільш оптимальною формою участі економіки України в міжнародних інтеграційних процесах є розвиток вільної торгівлі з державами і союзами, які є сусідами країни. Адже прості форми інтеграції (зона вільної торгівлі) створюють передумови для можливого подальшого переходу до складніших форм, характеризуються мінімальними «вихідними бар'єрами» у разі вступу до інших міжнародних економічних структур, припускають можливість збереження багатовекторності у зовнішньо-економічній політиці, у той час, як її складні форми (митний союз, спільний ринок, економічний союз) передбачають формування злагодженої і загальної економічної

політики в окремих галузях і сферах національних економік країн, що інтегруються. Режими вільної торгівлі є своєрідним компромісним рішенням для України на сучасному етапі, відповідають рівню участі її економіки в регіональній міжгалузевій, внутрішньогалузевій торгівлі, надають можливість поєднувати стратегічний пріоритет на інтеграцію в ЄС з оптимізацією економічних відносин з Росією і іншими східноєвропейськими країнами. Таким чином, регіональна інтеграція для України є необхідним, невід'ємним процесом. На сьогодні Україна не в змозі визначитися з єдиним пріоритетним напрямом інтеграції. Але слід пам'ятати, що багатовекторність є причиною багатьох проблем нашої країни.

В Україні відбуваються всебічні економічні перетворення, що потребує залучення довгострокового капіталу стратегічних іноземних інвесторів. На сьогодні для економічного розвитку нашої держави обсяг внутрішніх фінансових ресурсів є недостатнім [1]. У цьому зв'язку привабливими стають кошти іноземних інвесторів, але ситуація ускладнюється тим, що проблема інвестування вирішується в умовах світової економічної кризи, коли попит на інвестиції значно перевищує їхню пропозицію. Тому при практично повній відсутності власних засобів великого значення набувають іноземні інвестиції в економіку України.

Важливим оціночним показником стану інвестиційного співробітництва регіону з країнами ЄС є показник інтенсивності іноземних інвестицій,

який відображає кількість грошових надходжень на душу населення. За цим показником регіони України доцільно об'єднати у п'ять груп (таблиця 1, рис. 2).

В середньому по Україні показник інтенсивності іноземних інвестицій з країн ЄС становить 447,5 дол. США на душу населення, який забезпечується в основному за рахунок надходжень до м. Києва. Слід зазначити, що у 80 % регіонів України даний показник нижче за середній по країні, що свідчить про надмірну концентрацію іноземних інвестицій в столиці та їх незначний рівень в більшості регіонів [2,3].

Аналізуючи наведені дані, можна зробити висновок, що інвестори з країн ЄС охоче вкладають кошти у промислові регіони, оскільки більшість їх «цікавить» металообробка, харчова і хімічна промисловість, будівництво, транспорт та ін. Серед регіонів російсько-українського прикордоння найбільш інтенсивна співпраця з країнами ЄС спостерігається в Харківській та Донецькій областях. Інші регіони (Луганська, Сумська, Чернігівська області) характеризуються низькими показниками надходження прямих іноземних інвестицій з країн ЄС на душу населення.

Таблиця 1

Групування регіонів України за показником інтенсивності ПІІ з країн ЄС

Регіони з найвищим рівнем	Регіони з високим рівнем	Регіони з середнім рівнем	Регіони з низьким рівнем	Регіони з найнижчим рівнем
м. Київ	Дніпропетровська, Київська, Харківська області	АР Крим, Волинська, Донецька, Запорізька, Закарпатська, Львівська, Полтавська, Івано-Франківська, Одеська області, м. Севастополь	Житомирська, Луганська, Миколаївська, Сумська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська області	Вінницька, Кіровоградська, Тернопільська, Чернігівська, Чернівецька області

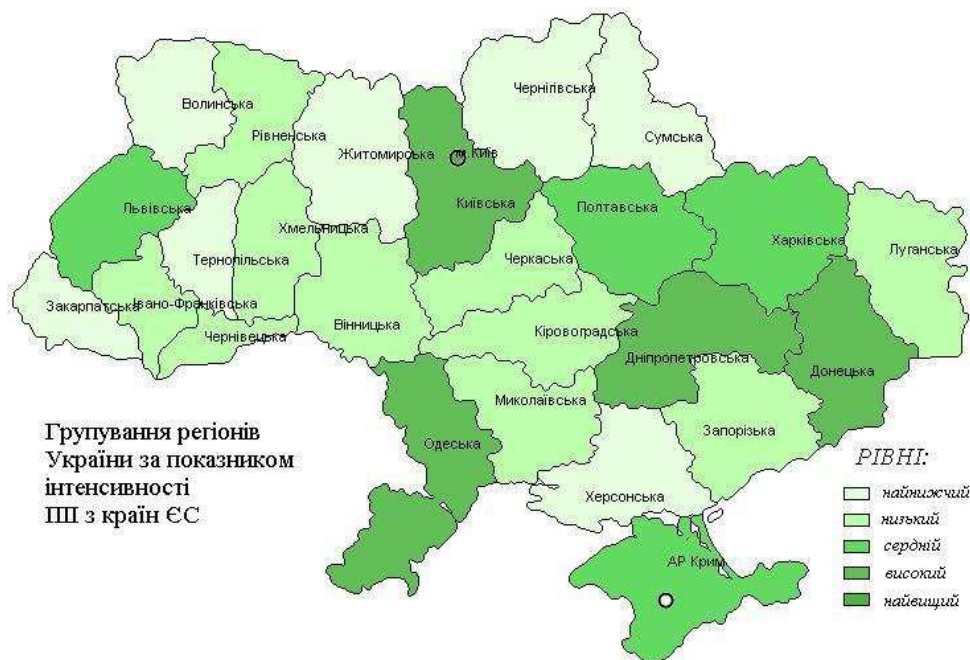

Рис. 2. Групування регіонів України за показником інтенсивності ПІІ з країн ЄС (побудовано автором на основі власних розрахунків за даними [5])

Необхідно враховувати, що Україна взагалі суттєво відстає від країн ЄС (табл. 2), де показник ВРП досягає позначки 25 тис. дол. США. За цих умов навіть найбільший виробник валового регіонального продукту в Україні – м. Київ, де їх надходження трохи перевищує 2 120 дол. США при ВРП у 7 225 тис. євро на одного мешканця, лише дотягує до середніх показників західних сусідів України [4,5].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ключовими характерними особливостями,

які стримують інвестиційні надходження до України з країн ЄС, є:

1) відсутність в Україні сталої стратегії та відповідного реального національного плану дій, який має бути прийнятим та наслідуватися усіма політичними «командами» й орієнтованим на забезпечення усім суб'єктам економічних відносин рівних економічних прав та обов'язків у здійсненні фінансово-економічної діяльності;

2) обмеженість потенціалу залучення ПІІ в Україну, зокрема, через приватизацію державних

підприємств;

3) переобтяженість регуляторними нормами та складність і недосконалість податкової системи;

4) суттєве податкове навантаження. Ставка податку на прибуток в Україні (25 %) є вищою, ніж у багатьох країнах Центрально-Східної Європи;

Таблиця 2

Валовий регіональний продукт на душу населення в регіонах ЄС та в регіонах України (за даними [5])

РЕГІОН	ВРП на душу населення, ЄВРО (номінальний)	ВРП на душу населення у % до середнього по ЄС
ЄС27 - Європейський союз (27 країн)	24 900	100 %
ЄС25 - Європейський Союз (25 країн)	26 100	105 %
ЄС 15 - Європейський Союз (15 країн)	29 200	117 %
Нові країни-члени ЄС 12 - Нові країни-члени	8 413	34 %
Найбільш розвинуті 10 регіонів ЄС	53 679	216 %
Найбільш розвинуті 20 регіонів ЄС	49 070	197 %
Найменш розвинуті 20 регіонів ЄС	5 063	20 %
Найменш розвинуті 10 регіонів ЄС	4 059	16 %
Найменш розвинутий регіон ЄС (Северозападен) Болгарія	2 600	10 %
Україна (усі регіони)	2 233	9 %
Київ (місто)	7 225	29 %
Україна без Києва	1 924	8 %
Найменш розвинутий регіон України (Чернівецька область)	1 064	4 %
9 найбільш розвинутих регіонів України (1/3)	3 058	12 %
9 найменш розвинутих регіонів України (1/3)	248	5 %

5) неідеальність механізмів забезпечення ринкових прав і свобод інвесторів, а також низький рівень їхнього захисту;

6) низький рівень ефективності законодавства з питань корпоративного управління, що обумовлює виникнення конфліктів та протистоянь із залученням силових органів, блокування діяльності підприємств, нагнітання соціальної напруженості;

7) Негативний міжнародний імідж України, який склався внаслідок відсутності масових «успішних» інвестиційних історій, які б могли слугувати засобом реклами національного інвестиційного клімату; низький рівень підготовки суб'єктів національної економіки до формування інвестиційних пропозицій; значні диспропорції регіонального та галузевого розвитку, що обумовлюють концентрацію інвестицій у вузьких сегментах ринків та територій;

застарілість інфраструктури тощо. У світовому досвіді позитивно зарекомендувало себе проведення селективної інвестиційної політики держави щодо визначення пріоритетних галузей з урахуванням регіональної диференціації "даймонд"- системи конкурентних переваг, тобто забезпеченості регіонів чинниками виробництва, умовами попиту, наявності конкуренції, відповідної стратегії та досвіду підприємств. В подальших дослідженнях планується дослідження ролі окремих регіонів України в інтеграційних процесах держави, зокрема, визначення найбільш перспективних та дієвих механізмів підвищення ефективності функціонування системи національної економіки через підвищення інвестиційної привабливості регіонів та активізації участі областей України у транскордонному та міжнародному співробітництвах в векторі європейської інтеграції.

Список використаних джерел:

1. Гаврилюк О. В. Інвестиційний імідж та інвестиційна привабливість України / О.В. Гаврилюк // *Фінанси України*. — 2008. — № 2 (147). — С.68-81
2. Горяча Л. О. Комплексний механізм залучення іноземних інвестицій / Л.О. Горяча // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2010. - № 2 (10). — С. 117-120.
3. Малютін О. К. Концепція поліпшення інвестиційного клімату в Україні / О.К. Малютін // *Фінанси України*. — 2008. — № 11 (156). — С. 65-74.
4. Самойлова Т. Інвестиції капіталу та інвестиційний клімат України // *Галицький економічний вісник*. — 2009. — № 1. — С. 95-100.
5. Статистичні дані Державного комітету статистики України: [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. Заголовок з екрану. - 01.09.2011.

УДК 911.3

Надежда Грищенко

РАССМОТРЕНИЕ НАУЧНОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ В РАМКАХ МОДЕЛИ ДИФфуЗИИ ИННОВАЦИЙ

В работе на основе диффузионной модели распространения инноваций рассмотрена научная сфера Украины. Показано, что накапливаемый во времени суммарный годовой объем выполненных в Украине научных работ удовлетворяет логистическому закону. На основе полученного аналитического закона дан прогноз относительно ожидаемого объема выполненных научно-технических работ.

Ключевые слова: инновация, экономическая составляющая науки, модель диффузии инноваций, логистический закон, прогнозирование.

Надія Грищенко. РОЗГЛЯД НАУКОВОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В РАМКАХ МОДЕЛІ ДИФУЗІЇ ІННОВАЦІЙ. У роботі на основі дифузійної моделі поширення інновацій розглянуто наукову сферу України. Показано, що сумарний річний об'єм наукових робіт, виконаних в Україні, що накопичується з часом, задовольняє логістичному закону. На основі отриманого аналітичного закону було дано прогноз відносно очікуваного об'єму виконаних науково-технічних робіт.

Ключові слова: інновація, економічна складова науки, модель дифузії інновацій, логістичний закон, прогнозування.

Nadiia Gryshchenko. CONSIDERATION OF SCIENTIFIC SPHERE OF UKRAINE WITHIN THE SCOPE OF DIFFUSION OF INNOVATIONS MODEL. In the paper the scientific sphere of Ukraine within the scope of diffusion model is examined. It is showed that cumulative annual total volume of scientific work carried out in Ukraine over time follows the logistic law. The forecast about prospective volume of scientific work carried out in Ukraine was made based on derived analytical law.

Key words: innovation, economical component of science, diffusion of innovations model, logistic law, forecasting.

Введение. В настоящее время одним из определяющих факторов развития экономической сферы является инновационный процесс, анализ которого позволяет сделать выводы относительно экономического состояния и перспектив развития любой отрасли экономики. В свою очередь, возникновение и внедрение инноваций невозможно без соответствующей научно-технической базы. Таким образом, состояние экономики зависит от числа разработанных и внедрённых инноваций, а число последних определяется возможностями науки. По экономическим показателям в науке можно судить о потенциальных возможностях инновационной составляющей экономики государства. Очевидно, что такие оценки являются необходимыми при планировании перехода к устойчивому развитию.

В данной работе анализируется экономическая составляющая науки Украины. В качестве количественного показателя взят суммарный объем выполненных научных и научно-технических работ в фактических ценах. Показано, что эта величина, накапливаемая со временем, хорошо согласуется с логистическим законом, на основе которого был сделан прогноз относительно ожидаемого объема выполненных научно-технических работ.

Постановка проблемы. Для описания процесса распространения инноваций в современной науке широко используется диффузионная модель [1, 2]. Поскольку научная работа по своей сути является инновационной деятельностью, то естественно предположить, что величины характеризующие науку также могут быть рассмотрены в рамках модели диффузии.

При определённых условиях процесс распространения инновации сводится к следующей задаче Коши [1, 2]:

$$\begin{cases} \frac{dX}{dt} = aX(t) - \frac{a}{X_S} X^2(t) \\ X(t)|_{t=t_0} = X_0 \end{cases} \quad (1)$$

Здесь $X(t)$ – кумулятивное (накапливаемое) число объектов, которые используют инновацию в момент времени t ; a – диффузионный коэффициент; X_S – параметр насыщения. Решение задачи (1) легко находится методом разделения переменных и имеет следующий вид:

$$X(t) = \frac{X_S}{1 + \left[\frac{X_S}{X_0} - 1 \right] e^{-a(t-t_0)}} \quad (2)$$

Исходными данными являются величины x_i , соответствующие суммарному объёму выполненных в Украине научных и научно-технических работ в фактических ценах за i -ый год [3]. Кумулятивная величина X_i получается следующим образом:

$$X_i = \sum_{k \leq i} x_k.$$

Используемые данные приведены в таблице 1. Дальнейшие действия направлены на нахождение параметров a и X_S , при которых логистический закон (2) согласуется с имеющимися статистическими данными для кумулятивной величины X_i .

Изложение полученных результатов. Как видно из табл. 1, начальному условию задачи (1) соответствуют следующие значения: $t_0 = 1996$ лет, $X_0 = 1111,7$ млн. грн. Применение метода наименьших квадратов позволяет найти неизвестные

значения оставшихся параметров a и X_S . На рис. 1 показаны наблюдаемые данные и теоретическая кривая (2) со значениями параметров $X_S = 10^5$ млн. грн. и $a = 0,32472$ лет⁻¹. Из

рис. 1 видно, что наблюдаемые данные хорошо согласуются с логистическим законом. Следовательно, рассматриваемая величина $X(t)$ действительно удовлетворяет диффузионной модели (1).

Таблица 1

Исходные данные для расчета параметров логистического закона

Год	x_i , млн. грн.	X_i , млн. грн.
1996	1111,7	1111,7
1997	1263,4	2375,1
1998	1269	3644,1
1999	1578,2	5222,3
2000	1978,4	7200,7
2001	2275	9475,7
2002	2496,8	11972,5
2003	3319,8	15292,3
2004	4112,4	19404,7
2005	4818,6	24223,3
2006	5354,6	29577,9
2007	6700,7	36278,6
2008	8538,9	44817,5
2009	8653,7	53471,2
2010	9867,1	63338,3

Найденный теоретический закон (2) позволяет рассчитывать значения функции $X(t)$ в момент времени t , т.е. на его основе можно давать прогноз на будущее. На рис. 2 вместе с реальными статистическими данными построена теоретическая логисти-

ческая кривая в интервале времени от 1996 до 2020 года. Исходя из этого графика, можно оценить какой объем научно-технических работ будет выполнен в Украине в следующие годы.

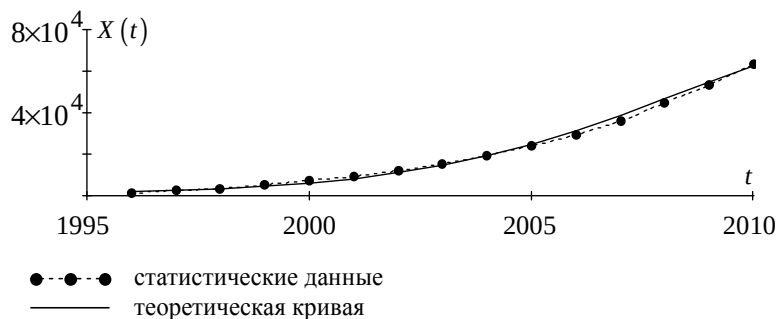

Рис. 1. Согласие теоретических и статистических данных

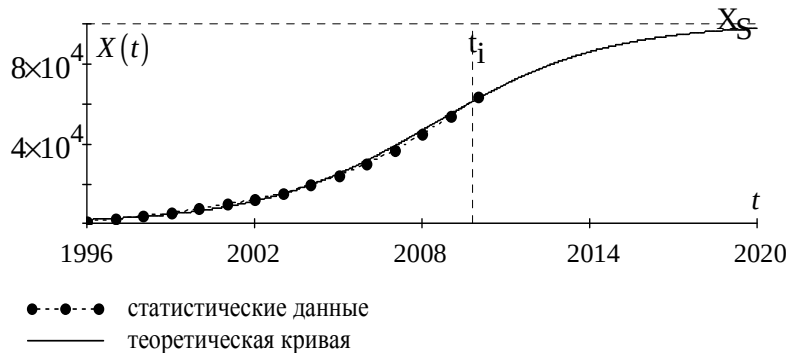

Рис. 2. Прогнозируемые значения кумулятивного объема выполненных научных работ

Горизонтальная пунктирная линия на рис. 2 показывает значение величины $X_S = 10^5$ млн. грн., которая является предельным значением для функ-

ции $X(t)$. Вертикальная пунктирная линия на рис. 2 проходит через точку перегиба логистической кривой. Перегиб кривой (2) происходит в точке:

$$t_i = t_0 + \frac{1}{a} \ln \left(\frac{X_s - X_0}{X_0} \right) \quad (3)$$

Для рассматриваемого случая $t_i = 2009,82$ лет, т.е. перегиб произошел в сентябре 2009 года. Эта точка характерна тем, что до момента времени t_i накопление суммарного годового объема выполненных в Украине научно-технических работ происходило с увеличением объема от одного года к другому.

После того как кривая пройдет точку перегиба, т.е. после момента времени t_i накопление объема научных работ будет происходить с уменьшением объема, пока не прекратится вовсе, дойдя до своего максимального значения $X_s = 10^5$ млн. грн. Это значит, что объем выполненных научных работ за весь период, начиная, примерно, с 2018 года будет соизмерим с объемом работ выполненных в 2017 году. Неточность определения года связана с медленным характером выхода логистической кривой на уровень насыщения.

Выводы. В данной работе получен логистический закон, который согласуется с кумулятивным (накапливаемым во времени) суммарным годовым объемом выполненных в Украине научно-технических работ. Этот закон хорошо согласуется с имеющимися официальными статистическими данными за 1996 – 2010 годы и позволяет делать прогноз на последующие годы.

Особенностью логистического закона является наличие точки перегиба. До точки перегиба объем выполняемых научных работ от предыдущего года к последующему увеличивается, после точки перегиба напротив – уменьшается. Из анализа имеющихся данных следует, что теоретическая кривая прошла точку перегиба в конце 2009 года. Это означает, что

в ближайшие годы в Украине будет наблюдаться спад имеющихся темпов роста объема выполняемых научно-технических работ, если и дальше будет «работать» диффузионная модель.

К результатам прогноза, которые получены в рамках этой модели, следует относиться критически, поскольку используемая здесь модель описывает распространение конкретной инновации, а не весь объем инноваций в научно-техническом комплексе, который, по сути, является генератором инновационных идей.

Совпадение статистических данных с логистической кривой можно объяснить следующим образом. В 1991 году Украина стала независимым государством с новой экономической системой, то есть её экономика стала развиваться в иных условиях и по другим законам. В этом случае можно сказать, что в основу развития экономической системы была положена определённая инновация. Поскольку научно-технический комплекс является составной частью экономической системы, то отечественная наука также стала развиваться в соответствии со своей инновационной программой. О распространении именно этой инновации идёт речь в данной статье. Из рис. 2 видно, что правильная для середины 90-х годов стратегия развития науки, в настоящее время является недопустимой, поскольку инновации 90-х годов в настоящее время таковыми не являются. В настоящее время, когда достигнута точка перегиба, необходимо перейти к новой стратегии развития отечественной науки, которая позволит увеличить темпы роста объема выполняемых научных работ.

Дальнейшие исследования планируется направить на проведение анализа развития инноваций в региональном аспекте на основе использованной модели диффузии (1).

Список использованных источников:

1. Mahajan V., Wind Y. Innovation diffusion models of new product acceptance: a reexamination // Working Paper No 85-038. – 1985. – 31p.
2. Московкин В. Основы концепции диффузии инноваций. // Бизнесинформ. – 1998. – № 17-18. – С. 41-48.
3. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена питанням історії формування трудових ресурсів Дніпропетровської області. Автором проведено періодизацію розвитку народногосподарського комплексу краю. Виділено п'ять періодів заселення та господарського освоєння території з притаманними їм типами розвитку й функціонування трудових ресурсів. Визначено основні проблемні аспекти та специфічні риси трудової активності населення, що формуються на кожному періоді, проаналізовано як вони відбиваються на особливостях економічного та соціального розвитку регіону.

Ключові слова: трудові ресурси, періодизація, господарське освоєння, трудова активність населення.

Зоя Бойко. ПЕРИОДИЗАЦИЯ ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены вопросы истории формирования трудовых ресурсов Днепропетровской области. Автором проведена периодизация развития народнохозяйственного комплекса края. Выделено пять периодов заселения и хозяйственного освоения территории с присущими им типами развития и функционирования трудовых ресурсов. Определены основные проблемные аспекты и специфические черты трудовой активности населения, которые формируются на каждом периоде, проанализировано как они отражаются на особенностях экономического и социального развития региона.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, периодизация, хозяйственное освоение, трудовая активность населения.

Zoe Boyko. PERIODIZATION OF HISTORY OF LABOR RESOURCES OF DNIPROPETROVS'K REGION FORMATION. The paper deals with the questions of history of formation of Dnipropetrovs'k region labor resources. The author has conducted periods of national economic complex of the region. Five periods of settlement and economic development of the territory with their characteristic types of development and functioning of the labor resources are determined. The key problematic aspects and specific features of the population labor activity, which are formed in each period, are stated, it is analyzed how they affect the characteristics of economic and social development of the region.

Key words: human resources, periodization, economic development, population labor activity.

Постановка проблеми. Сучасний рівень соціально-економічного розвитку України та його суттєві регіональні відмінності потребують використання нових методологічних підходів до дослідження чинників, що на це впливають. В епоху постіндустріального суспільства визначальним є трудовий потенціал, який відображає можливості, інтенсивність і спрямування економічного розвитку регіонів. Проблема формування регіонального механізму трудових відносин, зайнятості та ринку праці обумовлена історичними чинниками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історико-географічні особливості освоєння окремих територій та їх господарське освоєння в своїх працях розглядали Арманд Д.Л., Бабчинська О.І., Баландін Р.К., Бондарєв Л.Г., Воропай Л.І., Денисик Г.І., Жупанський Я.І., Ковальченко І.Д., Муранов А.В., Ситник О.І., Троценко О.В.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є проведення періодизації історії формування трудових ресурсів Дніпропетровської області, як основи сучасного розвитку. Основним завданням є аналіз господарського освоєння території та виділення характерних рис трудової діяльності населення.

Виклад основного матеріалу.

1) I період – Початкового заселення та освоєння території з елементарним типом розвитку трудових ресурсів (з давніх часів до XV ст.)

Перший етап – 1 ст. до н.е. до 9 ст. н.е. Територію місцевості на початку 1 тис. до н.е. заселяли скіфські племена, на початку 1 тис. н.е. – кочівники-сармати. Слов'янські поселення у 5-7 ст. н.е. належать історичним антам. У 8-9 ст. н.е. в

місцевості вздовж Самари та Дніпрових порогів мешкало слов'янське населення літописних уличів. Цей етап характеризується первісними елементами господарської та побутової спеціалізації племен. Вони займалися землеробством, полюванням, скотарством. Трудова діяльність обумовлювалась конкретними фізико-географічними умовами. Як зазначає Ситник О.І., вказана територія є зоною проникнення і можливості адаптації «лісових» і «степових» племен до ландшафтів цієї території.

Другий етап – 9 ст. - 14 ст. Через територію Дніпропетровщини в період 9-12 ст. проходять важливі торговельні шляхи (із варяг у греки, солянний). В цей період трудові відносини мали землеробсько-скотарський тип. Татаро-монгольська навала у 13 ст. спричинила знелюднення й занепад території. Степи були зоною постійних міграцій кочових племен: печенігів, тюрків, половців, татар. Це спричинило утворення «Дикого Поля», що простягнулося й на інші сучасні області України.

2) II період – Елементарне заселення території з розвитком військового типу реалізації трудових ресурсів та елементами промислів (XV - XVII ст.)

Даний період характеризується поступовим подальшим господарським освоєнням території. У період правління великих князів литовських освоєння південних земель проходило досить успішно й завершилось утворенням кількох фортець. У середині 15 ст., з розпадом Золотої Орди, сучасні землі Дніпропетровщини зазнають постійних набігів з боку татар.

Починаючи з середини 16 ст. козацтво поступово перетворюється на потужну воєнну силу. У другій половині 16 ст. здійснюється колонізація значної території Дикого поля шляхом утворення кошових осередків у районах інтенсивних промислів.

Трудова діяльність була представлена військовою службою, козаки мали мисливські та рибацькі уходи, випасали худобу, розводили коней. Слід зробити акцент стосовно багатофункціональності річкової системи Придніпров'я. Річкові артерії були шляхами сполучення і землекористування, місцями рибного і бобрового промислу.

В межах Запорозьких Вольностей по берегах рік і річечок з'явилися нові козацькі слободи і займища, жителі яких, підпорядковуючись січовій владі, займалися землеробством, скотарством, рибальським і мисливським промислом, торгівлею.

3) III період – Простий тип заселення та освоєння території з мануфактурно-робітничим типом реалізації трудових ресурсів (XVIII – перша пол. XIX ст.)

Перший етап – 1734-1775 рр. Період Нової Січі займає важливе місце в історії Дніпропетровського краю. Тут помітно поживається економічне життя, збільшується кількість населення, виникає багато сіл, слобід, козацьких хуторів (зимівників).

У середині та другій половині 18 ст. принципово змінюється характер реалізації трудових ресурсів на Запорозьких Вольностях. Якщо на початку історії Запорозької Січі господарство мало переважно характер промислу (полювання, рибацтво, морські походи за здобиччю тощо), то згодом провідне місце займає скотарство, а в період Нової Січі все більшої ваги набуває землеробство. Запорозькі зимівники розвивалися як багатогалузеві хуторські господарства, у яких використовувалася наймана праця, оскільки на Запорозьких Вольностях ніколи не було кріпацтва.

Другий етап – 1776-1850 рр. У 80-х роках 18 ст. царський уряд перейменовує комплекс поселень на чолі з Кодаками у м. Катеринослав. У 1781 році проводиться реформа – засновується Катеринославське намісництво. У Катеринославському намісництві було 15 міст. Деякі з цих повітових міст вже у перших роках свого існування почали грати значну роль в економічному житті країни. У містах оселялися купці, ремісники, засновувалися цехи. У 1796 році цар Павло I ліквідував намісництва, замінивши їх губерніями. 1796–1802 роках на цій території існувала Новоросійська губернія. Олександр I видав Указ 8 жовтня 1802 р. про поділ Новоросійської губернії на Катеринославську, Миколаївську (потім Херсонську) і Таврійську. Розпочинається активне господарське освоєння території, переважно сільськогосподарське. В цей період спостерігається зростання площ орних земель. Поступово територія Дніпропетровщини має значну кількість населення, комунікації, соціальну та адміністративну інфраструктуру.

Остання чверть 18 ст. – це період в історії Дніпропетровського краю, який характеризується новими процесами в політичному, соціально-економічному і культурному розвитку. Даний етап характеризується повільним розвитком промисловості із переважанням натурального господарства. Найбільш розвиненими є галузі легкої та харчової промисловості: салотопні, шкіряні заводи, паперові, суконні фабрики, винокурінні, медо- та пивоварні тощо, а також кустарні промисли. Більшість підпри-

ємств зосереджується в містах та містечках – Катеринославі, Нікополі, Нових Кодаках, Мишуриному Розі, Царичанці тощо.

В той же час на території Катеринославської губернії виникають перші підприємства з обробки мінеральної сировини: поташні, купоросні та селітерні заводи, а також перші металообробні заклади – кузні.

При цьому разом із руйнацією Запорізької Січі відбувається повне зникнення на території Катеринославської губернії військової галузі, що передбачало виготовлення холодної та вогнепальної зброї. Великого розвитку у даний період зазнає млинарство, яке активно використовувалося ще за козацьких часів. На базі вітряних та водних млинів розвивається мукомельна промисловість.

Крім великої мануфактури, в Катеринославі існували невеликі підприємства, орієнтовані на переробку сільськогосподарської сировини. Розвиток рослинництва відповідає переважно внутрішнім потребам у споживанні продукції, лише незначна її частина реалізується на щорічних ярмарках сусідніх губерній.

4) IV період – Розширене заселення та освоєння території з початковим індустріальним типом розвитку трудових ресурсів (з середини XIX ст. до першої пол. XX ст.)

Період характеризується розвитком капіталістичних відносин, стрімким будівництвом промислових підприємств, шляхів сполучення, формується мережа населених пунктів, яка практично не змінюється до нашого часу.

Скасування кріпацтва та царські реформи Олександра II (60 – 70-х рр. 19 ст.) відкрили нову епоху в історії краю, характерними рисами якої стали: зародження нових демократичних традицій, бурхливі процеси розвитку промисловості, ринкових відносин, містобудування.

Внаслідок земельної реформи 1861 року значно скорочується площа вільних територій, що призводить до структурних змін в сільському господарстві в напрямку підвищення ролі землеробства та зменшення ролі скотарства. Це призводить до скорочення підприємств, що переробляють продукцію тваринництва.

З 80-х років 19 ст. на Катеринославщині активно розвивається промисловість, чому сприяло відкриття на Криворіжжі високоякісних залізних руд, у Донбасі – величезних родовищ вугілля, а також введення до експлуатації Катеринославської залізниці. За декілька років Придніпров'я перетворилося на основний вугільно-металургійний регіон Російської імперії, провідний центр базових галузей важкої промисловості: гірничої, металургійної, машинобудівної, паливної та хімічної. Активно розвиваються підприємства будівельної промисловості – цегляні та столярні заводи, а також млинарська промисловість. Найбільші підприємства зосереджені в містах: Катеринославі, Кривому Розі, Павлограді, Нікополі.

На початку 20 століття Катеринославська губернія займала перше місце в Україні щодо концентрації промисловості. На 1 січня 1900 року тут діяло 8 металургійних заводів-велетнів. У Катеринославі з

1897 році, одному із перших міст, була застосована електрика у міському господарстві. Активний розвиток промисловості пов'язаний з прокладенням Катеринославської залізниці. Винайдення та впровадження парового двигуна призводить до появи нових галузей: машинобудівної (вагоноремонтний, мостобудівний заводи у Катеринославі), металургійної (наприклад, Брянський завод у Катеринославі), а також вдосконалення існуючих: перехід до парових млинів у млинарській промисловості.

У першій половині 1920-х р. радянська влада здійснила адміністративно-територіальну реформу. 27 лютого 1932 року на базі 5 округів була утворена Дніпропетровська область з обласним центром у Дніпропетровську.

На території Дніпропетровщини починається активна розвідка та розробка корисних копалин, що призводить до розвитку видобувної промисловості. Характерною рисою кінця цього періоду є закладання основ та встановлення колективної форми господарювання, як в промисловості (промислові артілі) так і в сільському господарстві (комуні, ТОЗи тощо). Внаслідок процесів колективізації, з одного боку зникають малі сільськогосподарські підприємства. Дрібні, середні та великі селянські та промислові заклади об'єднуються у колективні господарства (ТОЗи, артілі, комуні, радгоспи).

У 1935 року показник колективізації збільшується до 100%. У цей же час відбувається активний пошук найефективніших форм ведення колективного господарства, тому дрібні артілі та комуні поєднуються та реорганізуються у великі колгоспи.

Особливістю даного періоду був перехід від капіталістичних відносин до планової економіки. При цьому відбувається реструктуризація промисловості. Відбувається збільшення частки важкої промисловості та машинобудування, і зменшення долі легкої та харчової галузей. Це супроводжується будівництвом великих промислових підприємств та зникненням цілої групи дрібних промислових об'єктів, які майже повністю зникають на початку 30-х років, залишаючись до кінця періоду лише в деяких сільських населених пунктах.

Народне господарство області зазнало величезних збитків під час Великої Вітчизняної війни, лише у 1945 р. відновили роботу майже всі великі підприємства міста. Підприємства технічно переозброювалися, запроваджувалася нова техніка і передові технології, проводилася модернізація, реконструкція, збільшувалися виробничі потужності, розширювалися механізація і автоматизація виробництва.

У 1947 р. з'явилися нові великі підприємства - завод пресів, завод сільськогосподарського машинобудування, радіозавод та інші. Дніпропетровська область знову стала провідною у машинобудівній й хімічній промисловості. Повоєнні десятиліття стали визначальними в нарощуванні індустріального потенціалу Дніпропетровська та області.

5) V період – Завершення формування адміністративно-територіального устрою території з індустріальний та елементами постіндустріального типу розвитку трудових ресурсів (з середини XX ст. до теперішнього часу)

Перший етап – 1950-1991 рр. Період радянських перебудов відчутно вплинув на зміну трудових відносин. В цей час відбувається подальше освоєння території, як в аграрному, так і промисловому відношенні, а також втілення адміністративного проекту у вигляді перерозподілу території між областями, який остаточно завершився у 1954 році, а також економічного – в економічному районуванні.

Новий етап історичного розвитку території, який припадає на післявоєнні десятиліття, безпосередньо пов'язаний із створенням потужного ракетно-космічного науково-виробничого комплексу відкриттям ПМЗ. У період 50-х-80-х років, промисловий розвиток міста Дніпропетровська та області проходив під знаком динамічного зростання. Бурхливий індустріальний розвиток, упровадження нової техніки, прогресивних технологій, механізації та автоматизації виробничих процесів сприяло значному зростанню продуктивності праці. У 70-80-ті рр., в цілому знижувалися темпу приросту загального обсягу промислового виробництва та підвищення продуктивності праці на підприємствах міста. Так, наприклад, середньорічний приріст валової продукції промисловості міста в 1975-1979 рр. становив 7,7%, а першій половині 80-х рр. близько 2,5%. У повну силу кризові явища в розвитку економіки СРСР виявили себе у 80-90-х рр., коли в результаті непередбаченої політики економічних перетворень розпочався обвал економіки країни. В результаті економіка зазнала втрат, низькою була конкурентоспроможність багатьох това-

Другий етап – 1991–2000 рр. В умовах незалежності в Дніпропетровській області виникли економічні проблеми, що були пов'язані з багатьма причинами. Аналізуючи динаміку промислового виробництва за 1991-2000 рр., можна відмітити, що найбільш кризовим для промисловості виявився 1994 р., коли спад виробництва по області проти попереднього року став 29,5% і за рівнем виробництва промисловість опинилася на показниках чверть віку позад. Упродовж попередніх десятиліть промисловість міста розвивалася значною мірою в інтересах воєнно-промислового комплексу СРСР. Оборонні підприємства виявились не готовими до конверсії, що обернулось неминучим, різким скороченням виробництва, інфраструктурними втратами, що негативно відбилося на рівні та якості трудових ресурсів регіону. Навіть у 1998 р., коли з'явилися перші ознаки стабілізації, половина підприємств Дніпропетровської області так і не вийшла на попередні виробничі показники, а на багатьох підприємствах взагалі не вироблялося товарної продукції.

Розвиток промисловості у даний період характеризується переходом від планової до ринкової економіки. Це скороченням обсягів виробництва і навіть закриттям великих промислових підприємств. У цей же період у сільському господарстві повністю зникає система колективного господарювання. Натомість утворюються фермерські підприємства.

Третій етап – 2001р. – до т.ч. Даний сучасний етап формується і розвиток трудових ресурсів продовжується. В даній публікації цей період дета-

льно не розглядається, оскільки це є темою окремого суспільно-географічного дослідження.

Висновки. Територія Дніпропетровської області пройшла складний шлях формування та заселення. Суспільно-географічний аналіз цього процесу показує, що в формуванні трудових ресурсів регіону значна роль належить виявленню історичних передумов. Проведене дослідження свідчить, що історичні чинники здійснюють істотний вплив на галузеву структуру народного господарства регіону та типи реалізації трудових ресурсів. Еволюція розвитку типів функціонування трудових ресурсів представлена такими періодами запропонованими

автором: початкового заселення та освоєння території з елементарним типом розвитку трудових ресурсів, елементарне заселення території з розвитком військового типу реалізації трудових ресурсів та елементами промислів, простий тип заселення та освоєння території з мануфактурно-робітничим типом реалізації трудових ресурсів, розширене заселення та освоєння території з початковим індустріальним типом розвитку трудових ресурсів, завершення формування адміністративно-територіального устрою території з індустріальним та елементами постіндустріального типу розвитку трудових ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Ковальченко И.Д., Историческая география СССР. / И.Д. Ковальченко, А.В. Муравьев. – М.: «Высшая школа», 1973. – 320 с.
2. Ситник О.І. До питання типології міжзонального екотону Правобережного Лісостепу і Степу України / О.І. Ситник // Географія, геоecологія, геологія: досвід наукових досліджень: Мат. Міжнар. наук. конф. – Д.: Вид-во ДНУ, 2007. – Вип. 4. – 425 с.
3. Ситник О.І. Історико-географічні особливості заселення та господарського освоєння території міжзонального екотону лісостепової і степової смуг Правобережної України / О.І. Ситник. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>
4. Троценко О.В. Втрачені географічні об'єкти Дніпропетровської області: пошук та історико-географічний аналіз / О.В. Троценко // автореферат дисертації канд. геогр.н., 2009. – 19 с.

УДК 911.3

Дар'я Шиян

ГЕОПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ОНКОЗАХВОРЮВАНЬ У М. КРИВИЙ РІГ

Досліджуються просторові особливості розповсюдження онкозахворювань на території міста Кривого Рогу, зокрема, в Південному еколого-геопатогенному районі, на території якого розміщена більшість підприємств металургійного комплексу. Встановлюється поліноміальна залежність розповсюдження онкопатологій залежно від відстані до стаціонарних джерел забруднення. Така залежність підтверджує загальну просторову закономірність розповсюдження захворювань згідно моделі «центр-периферія».

Ключові слова: просторові особливості, онкозахворювання, канцерогенні речовини, промислові підприємства, еколого-геопатогенний район.

Дар'я Шиян. ГЕОПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ОНКОЗАБОЛЕВАНИЙ В Г. КРИВОЙ РОГ. Исследуются пространственные особенности распространения онкозаболеваний на территории города Кривого Рога, в частности, в Южном эколого-геопатогенном районе, на территории которого размещено большинство металлургических предприятий. Устанавливается полиномиальная зависимость распространения онкопатологий в зависимости от расстояния до стационарных источников загрязнения. Такая зависимость подтверждает общую пространственную закономерность распространения болезней в соответствии с моделью «центр-периферия».

Ключевые слова: пространственные особенности, онкозаболевания, канцерогенные вещества, промышленные предприятия, эколого-геопатогенный район.

Dar'ya Shyan. GEOSPATIAL FEATURES OF DISTRIBUTION OF CANCERPATHOLOGY IN KRIVYI RIG CITY. The spatial features of distribution of cancerpathology on territory of Kriviy Rig city, essentially, in South ecology-geopatogenic region, where situated most metallurgical plants, are investigated in the article. Polynomial dependence of distribution of cancerpathology from the distance to the stationary sources of contamination are setting. This dependence to confirm of the common law of distribution pathologies according to "centre - periphery" pattern.

Keywords: spatial features, cancerpathology, cancerogenic matters, ecological-geopatogenic district, metallurgical plants.

Актуальність теми дослідження. Загрозована екологічна ситуація, що склалася в старопромислових регіонах України дуже часто є причиною зростання захворюваності населення [1]. До 60% хворих на злоякісні новоутворення зосереджено в 9 областях України, серед яких на першому місці Донецька (10,4%) та Дніпропетровська (7,2%). Регіональний

аналіз захворюваності та смертності свідчить про те, що по цих показниках Придніпров'я та Донбас на перших місцях, а, отже, простежується чітка залежність від напрямку господарського розвитку та екологічного стану довкілля цих регіонів [4]. Особливо гострим таке положення є у місті Кривий Ріг, де представлений цілий комплекс галузей важкої промисловості, розвиток яких спричиняє захворюваність населення на екозалежні хвороби, зокрема на онко-

логічні [3]. З розвитком техногенезу розповсюдження захворюваності на онкопатології усе частіше вказує залежність від відстані до головних джерел забруднення довкілля [7]. Враховуючи поглиблення урбанізаційних тенденцій, а, отже, посилення і соціальної причинності захворювань, знаходження суспільно-географічних коренів цього процесу складає актуальну проблему.

Виклад основного матеріалу. Канцерогени антропогенного походження з'явилися тоді, коли люди навчилися користуватися вогнем (близько 500 тис. років тому)[2]. Згідно з сучасними уявленнями, що склались в медичній науці, до канцерогенезу призводять:

- тривалий контакт із сажою, з кам'яновугільною смолою, розчинниками, фарбами, тютюновим димом;

- потрапляння в організм людини канцерогенних речовин, якими є поліциклічні ароматичні вуглеводні, бензол, бензопірен, нафтиламін, ефір, вінілхлориди, берилій і його сполуки, хром і його сполуки, кадмій і його сполуки, миш'як і його сполуки, нікель і його сполуки, радон і продукти його розпаду, азбест, тальк.

- канцерогенні виробничі процеси, такі як, виробництво коксу, газифікація вугілля, виробництво

чавуну і сталі (агломераційні фабрики, доменне і сталеливарне виробництво, гарячий прокат) і литво з них, підземний видобуток гематитовмісних залізних руд, виробництво алюмінію, виробнича дія аерозолів, що містять сірчану кислоту, гумова промисловість.

Надходження в організм людини зазначених канцерогенів зокрема спричиняє:

- видобуток гематитовмісних руд – рак легень;
- тривалий контакт з азбестом – онкозахворювання легень, плеври, черевної порожнини, шлунково-кишкового тракту, гортані;

- тривалий контакт з бензолом – онкозахворювання кровотворної системи;

- виплавка чавуна і сталі – онкозахворювання легень, шлунково-кишкового тракту, кровотворної системи, сечостатевої системи;

- виробництво коксу та газифікація вугілля – онкозахворювання шкіри, легень, сечового міхура;

- тривалий контакт з вінілхлоридом – онкозахворювання печінки, кровоносних судин, мозку, легень, лімфатичної системи[2]. Кривий Ріг є одним з міст, найбільш несприятливих на онкозахворювання і кількість яких весь час росте (рис.1).

Рис.1. Динаміка онкозахворюваності у Кривому Розі

Згідно з результатами попередніх авторських досліджень, найвища інтенсивність онкозахворювань у Кривому Розі була відмічена у південній і у центральній частині міста, де, власне, знаходяться найпотужніші джерела викидів канцерогенних речовин у довкілля – підприємства металургії, коксохімії, гірничовидобувної, цементної промисловості [6].

Саме тому в якості об'єкта дослідження нами було обрано Південний (металургійний) еколого-геопатогенний район Кривого Рогу у складі 76 лікарських дільниць Довгінцівського, Дзержинського та частини Центрально-Міського районів з переважанням захворюваності на новоутворення, пов'язані з металургією, коксохімією, цементною промисловістю а також доброякісні новоутворення шкіри та мо-

лочної залози. На користь такого вибору зіграв той факт, що на території району з 5-ти стаціонарних постів спостереження за довкіллям знаходиться 4 (рис. 2).

У попередніх дослідженнях за допомогою зображувальних засобів MapInfo (картограм) нами наочно була встановлена залежність розповсюдження екопатологій від відстані до стаціонарних джерел забруднення. Зокрема, це стосувалось і онкозахворювань[5]. З метою перевірки такої залежності, але більш точними кількісними методами нами був здійснений аналіз показника відстані від лікарських дільниць пунктів спостереження за забрудненням (ПСЗ) і чисельності хворих на онкозахворювання. Зокрема із «вбудованих» в MS Excel алгоритмів опи-

сання величин, що поперемінно зростають і вбувають, нами була використана поліноміальна апроксимація (рис. 3).

Такі розрахунки з побудовою графіків залежності були здійснені по усім чотирьом ПСЗ, що знаходяться в районі, але ми наводимо один, найбільш яскравий.

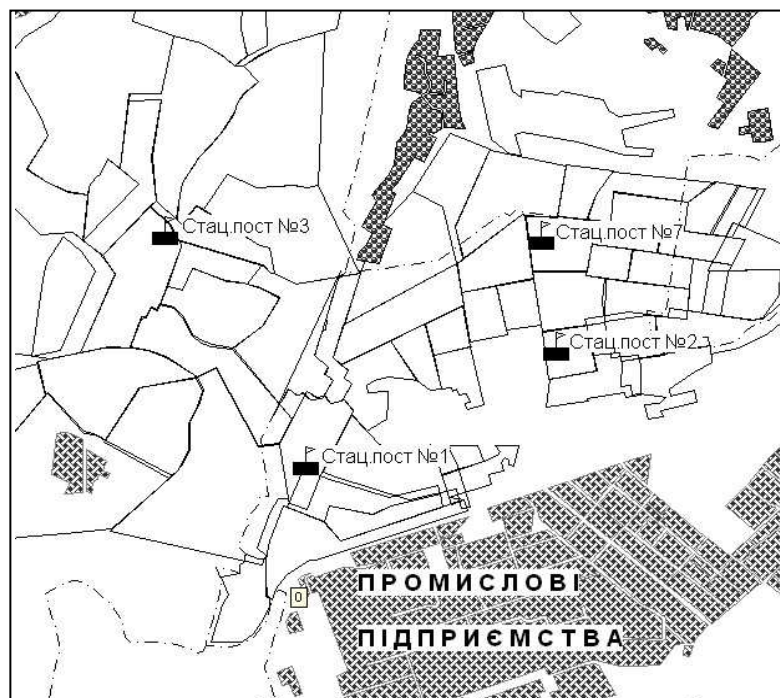

Рис.2. Південний (металургійний) еколого-геопатогенний район із стаціонарними постами (фрагмент)

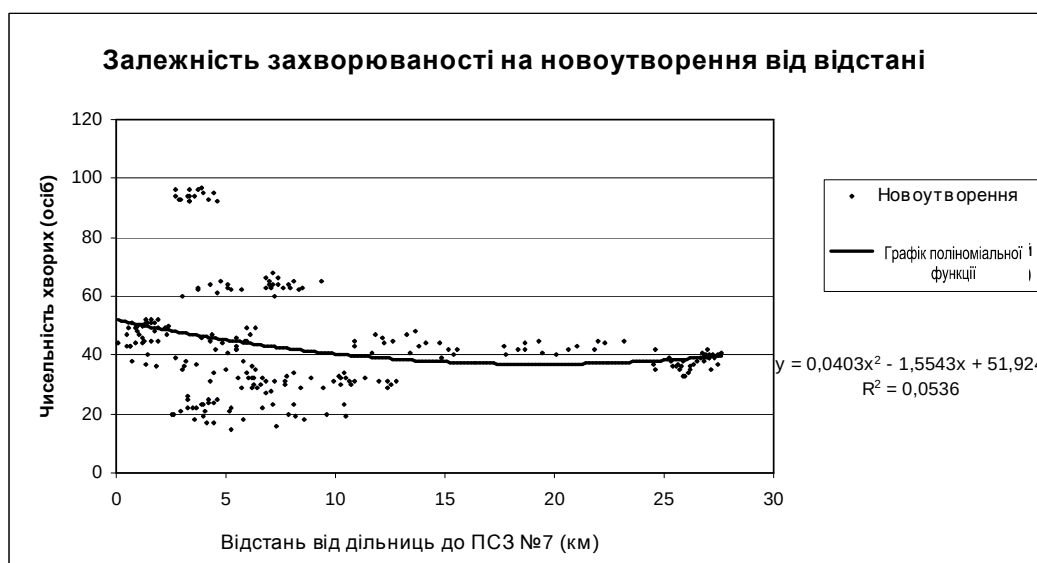

Рис.3. Поліноміальна апроксимація просторового розподілу онкозахворювань в Південному еколого-геопатогенному районі міста Кривого Рогу

Висновки. В результаті поєднання картографічного та кількісних методів зроблені наступні висновки щодо геопросторових особливостей онкозахворюваності населення Кривбасу.

1. За період з 2005 по 2009 рік відмічається погіршення загальноміської динаміки захворюваності по хворобах, пов'язаних переважно з погіршенням якості атмосферного повітря, зокрема на новоутворення. При цьому інтенсивність захворювань (на 1000 жителів) має тенденцію до зменшення

у напрямку південь-північ (по мірі віддалення від південного промислового вузла) відповідно до відомої моделі «центр-периферія» і що підтверджується розрахунками поліноміальної апроксимації.

2. Динаміка захворюваності на онкопатології багато в чому залежить від таких суто географічних категорій як простір, відстань, площа. Це обумовлює високу щільність захворюваності у районах міста, прилеглих до Південного промислового вузла з роз-

винуютою металургією та коксохімічним виробництвом. Так, при аналізі захворюваності на онкопатології відмічається їх високий просторовий збіг у більшості лікарських дільниць на територіях Дзержинського, Довгінцівського, Центральньо-Міського та південної частини Саксаганського районів (25 хворих на 1000 жителів, що найбільше у місті).

3. Серед хвороб з яскравою екологічною причинністю, зокрема на новоутворення, стабільну тенденцію до зростання за досліджуваний період вияви-

ли території Центральньо-Міського, Дзержинського, Довгінцівського та Саксаганського районів. При цьому певна «стабільність» захворюваності на новоутворення притаманна території Довгінцівського району (23 особи/1000 жителів у 2005 році і 26 осіб/1000 жителів у 2009 році), який безпосередньо прилягає до Південного промислового вузла і внаслідок географічної специфіки (роза вітрів) контактує з викидами металургійних, коксохімічних, цементних, хімічних підприємств.

Список використаних джерел:

1. Гавриленко О.П. Екогеографія України: Навч. посіб. – К.: Знання, 2008. – 646 с. С.537-543.
2. Куценко С.А. Основы токсикологии. – Санкт-Петербург: Фолиант, 2004, – 570 с.
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Закон України від 21 грудня 2010 року N 2818-VI. – <http://search.ligazakon.ua>.
4. Царенко Анатолій, Шекера Олег, Шекера Оксана, Шекера Ірина, Злотник Тетяна. Екологія. Здоров'я. Вплив екологічної кризи на здоров'я людей в Україні. /
5. Шиян Д.В. Геопросторової особливості захворюваності населення старопромислового регіону (на прикладі Кривбасу). / Регіон-2011: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Харків.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 252 – 257.
6. Шиян Д.В. Суспільно-географічне дослідження захворюваності населення міста Кривого Рогу за допомогою ГІС-пакету MapInfo. / Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та геології: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – С. 186 – 190.
7. Vatlina T.V. Medico-geographical mapping as scientific and practical problems. / Энвайронментальная эпидемиология и медицинская география: Ежегодник – 2011. Приложение к журналу «Энвайронментальная эпидемиология» / Сост. Д. Николаенко. – Х. : Изд-во Ассоциации докторов наук государственного управления, 2011. – 406 с. – С.129-142.

УДК 911.3

Олександр Носирєв

ІНТЕГРАЦІЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ДО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

В статті досліджено сучасний стан економічного потенціалу регіонів України та тенденції їхнього розвитку в контексті інтеграційних процесів регіонального та світового рівнів. За допомогою картографічного моделювання, кластерного, факторного та кореляційно-регресійного аналізів досліджено регіональні особливості та запропоновано класифікацію регіонів з позиції їхньої участі у процесах економічної інтеграції. Запропоновано основні напрямки розвитку відповідних територіальних угруповань.

Ключові слова: інтеграційні процеси, інвестиційна привабливість, експорт, імпорт, прямі іноземні інвестиції.

Александр Носирев. ИНТЕГРАЦИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ В МИРОВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО. В статье исследовано современное состояние экономического потенциала регионов Украины и тенденции их развития в контексте интеграционных процессов регионального и мирового уровней. С помощью методов картографического моделирования, кластерного, факторного и корреляционно-регрессионного анализов исследовано региональные особенности и предложена классификация регионов с позиции их участия в процессах экономической интеграции. Предложены основные направления развития соответствующих территориальных групп.

Ключевые слова: интеграционные процессы, инвестиционная привлекательность, экспорт, импорт, прямые иностранные инвестиции.

Alexander Nosyrev. INTEGRATION OF UKRAINE'S REGIONS IN THE WORLD ECONOMY. The article examined the current state of the economic potential of Ukraine's regions and their development trends in the context of integration of regional and global levels. With the use of cartographic modeling, cluster, factor and regression analysis investigated regional features and proposed a classification of regions as regards their participation in the processes of economic integration. The basic directions of development of the regional groups.

Key words: integration processes, investment attraction, exports, imports, foreign direct investment.

Актуальність дослідження. Незважаючи на зростаючу економічну динаміку та запровадження останніми роками регіональної політики, конкурентоспроможність України та регіонів зокрема залишається низькою, а міжрегіональні диспропорції

продовжують поглиблюватися. Саме тому дослідження проблем соціально-економічної діяльності регіонів та розробка шляхів підвищення їх конкурентоспроможності є дуже важливими для України, бо вона прагне посісти значиме місце в глобалізованому економічному просторі. Як свідчить світова практика, взаємовпливи процесів глобалізації та інтеграції зумовлюють підвищення ролі регіонів країн, які є

учасниками цих процесів. Така ситуація вимагає перегляду державної регіональної політики. Ключовою проблемою регіонального розвитку є серйозні диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів, низький розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності та конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вплив зовнішньоекономічної інтеграції на соціально-економічні процеси, рівень життя населення та стійкий розвиток держави досліджувався у наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Теоретико-методологічні основи вивчення процесів інтеграції наприкінці 40-х-50-х рр. XX ст. розроблялись провідними зарубіжними вченими, такими, як Р. Арон, Б. Баласса, К. Дойч, А. Етціоні та ін. Ключові ідеї цієї інтеграційних механізмів отримали подальший розвиток у творчих доробках М. Стрежневої, праці якої присвячені дослідженню інструментів глобального управління, зокрема інтеграції. Серед українських вчених, які займаються дослідженням механізмів та характерних особливостей процесів регіональної інтеграції, варто виокремити І. Савчука, Н. Мікулу, А. Голікова, А. Степаненка, А. Філіпенка, Л. Немець, Г. Кулешову, С. Юрченко, В. Яворську. Їхні праці присвячені аналізу основних проблем інтеграції регіонів в глобальний економічний простір. Утім, аналіз існуючих розробок свідчить про відсутність територіального дослідження природи інтеграційних процесів на регіональному та міжрегіональному рівнях, що й обумовило потребу у дослідженні зазначеної проблеми.

Метою статті є виявлення основних тенденцій стану інтеграційних соціально-економічних про-

цесів в Україні, дослідження регіональних диспропорцій та інвестиційної привабливості регіонів України та розробка рекомендації щодо розвитку окремих регіональних угруповань. Зазначена мета обумовила необхідність вирішення наступних **завдань**: проаналізувати сучасний стан інтеграційних економічних процесів в Україні в контексті розвитку зовнішньої торгівлі, дослідити інвестиційні інтереси іноземних інвесторів, виявити регіональні диспропорції в економічному та інтеграційному розвитку України та запропонувати рекомендації для відповідних об'єднань регіонів з метою активізації інтеграційних процесів та підвищення інвестиційної привабливості.

Викладення основного змісту дослідження.

Господарство деяких регіонів базується на одній-двох галузях, підприємства яких виробляють проміжну або низькотехнологічну продукцію. Як наслідок знижується їх конкурентоспроможність на зовнішньому ринку. Відомо, що питома вага майже половини областей України складає менше 1 % в загальному експорті країни [1]. Конкурентоспроможність регіону, на відміну від конкурентоспроможності національної економіки, характеризується непрямою конкуренцією регіонів в межах єдиної економічної системи. Регіон вважається конкурентоспроможним, якщо його участь у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності країни є вагомою [5]. На картосхемі рис. 1 відображено рівні інвестиційної привабливості регіонів України для іноземних інвесторів за абсолютними показниками експорту, імпорту та прямих іноземних інвестицій в регіони станом на 2010 р.

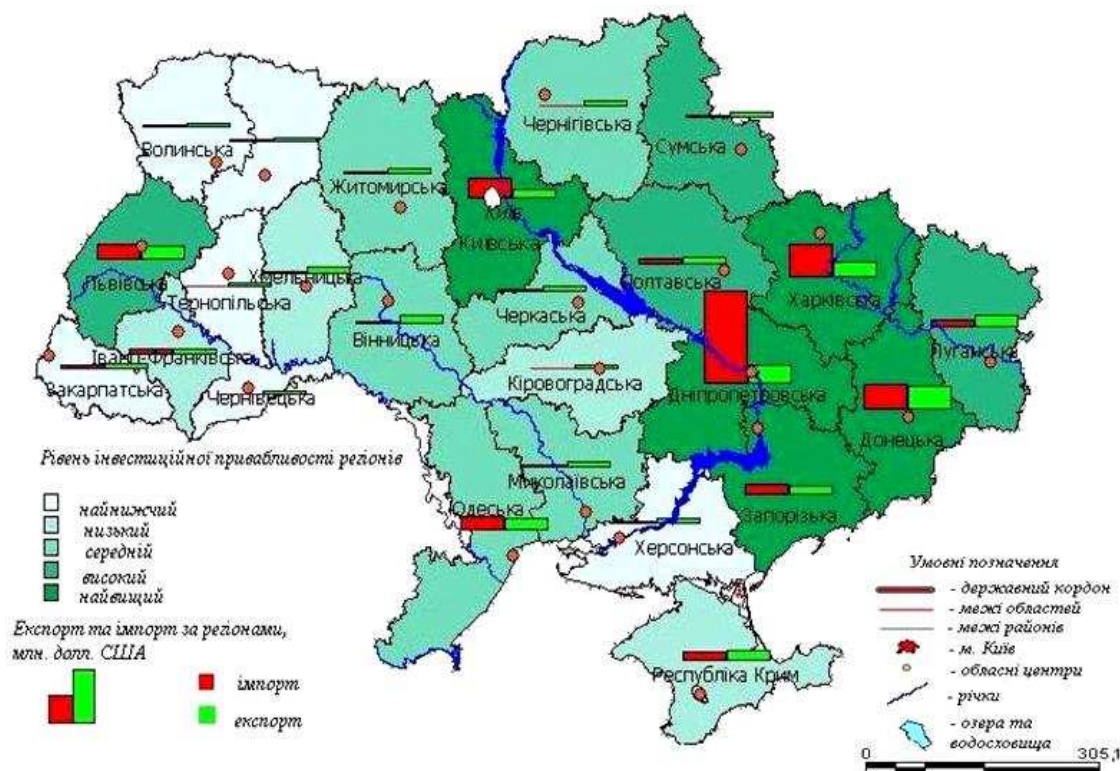

Рис. 1. Інвестиційна привабливість регіонів України для іноземних інвесторів за абсолютними показниками експорту, імпорту та прямих іноземних інвестицій в регіони, 2010 р. (побудовано автором за даними [7])

Як правило, існує безпосередній взаємозв'язок як між економічною динамікою та обсягами залучених ПП, так і між обсягами експорту та обсягами ПП. Що стосується українських регіонів, то економічно сильніші області є водночас лідерами в залученні інвестицій, проте стосовно більшості областей немає прямого взаємозв'язку між експортом і обсягами ПП (рис. 2). Слід відзначити, що регіональна структура ПП відбиває значні регіональні диспропорції. Іноземні інвестори, а особливо інвестори з країн ЄС надають перевагу урбанізованим регіонам з відносно

розвинутою (як для України) інфраструктурою і наявністю кваліфікованих трудових ресурсів – таким вимогам в нашій країні відповідають лише кілька областей та (або) міст-мільйонерів [6]. Тому, якщо врахувати м. Київ, то співвідношення мінімального й максимального показників залучення ПП в розрахунку на душу населення у 2010 р. становило приблизно 1:60 [7], що є негативним явищем надмірної концентрації ПП в одній адміністративно-територіальній одиниці держави.

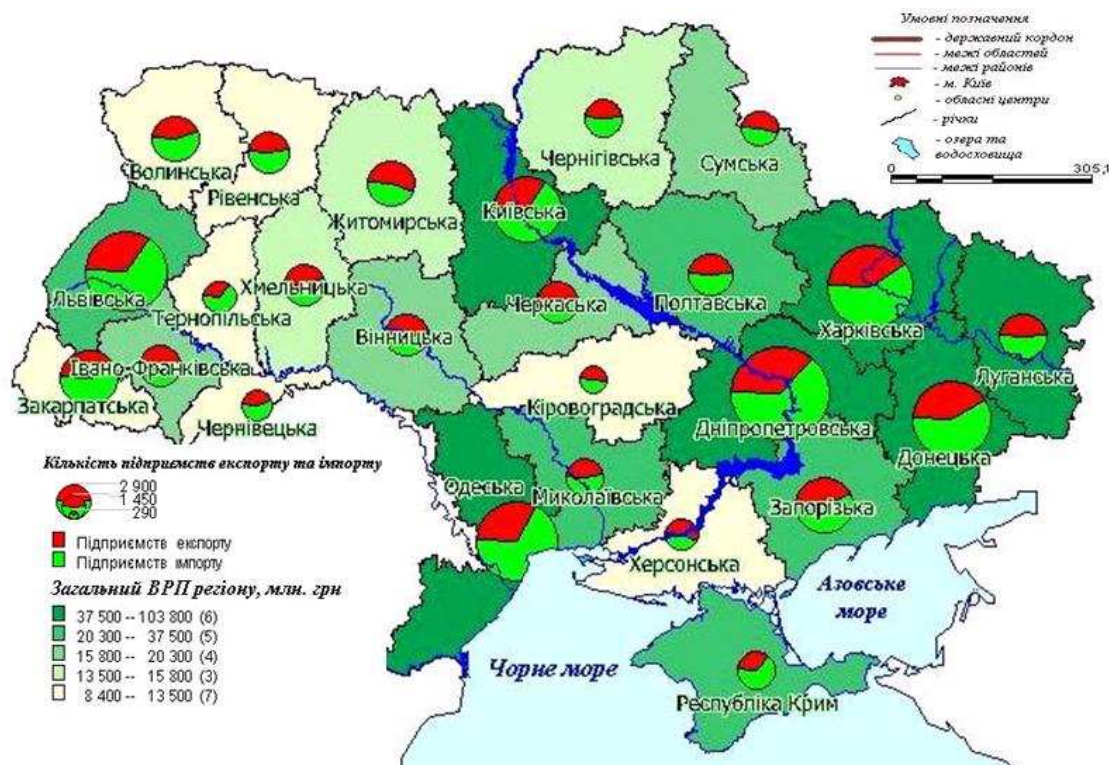

Рис. 2. Валовий регіональний продукт в регіоні (млн.грн) та кількість підприємств, що здійснюють експортно-імпорту діяльність, 2010 р. (побудовано автором за даними [7])

Показники експорту свідчать, що Україна загалом і її регіони з року в рік нарощують обсяги зовнішньої торгівлі. Розглядаючи показники експорту по областях та його частку у ВРП можна відзначити, що існують:

- значні відмінності частки регіонів у ВВП;
- значна диференціація їхніх експортних можливостей;
- відсутність прямого зв'язку між обсягами виробництва та експортним потенціалом [4,6].

З аналізу побудованих картосхем можна побачити, що найбільші частки експорту у ВРП мають Дніпропетровська, Донецька та Полтавська області. Проте їх експорт є переважно низькотехнологічним, енергоємним і великою мірою залежить від мінливості світової кон'юнктури. Отже, він не є таким, що майже в повній мірі забезпечити конкурентоспроможність країни на належному рівні. Стає зрозуміло, що економічне зростання експортно-орієнтованих регіонів України не може вважатися стійким без якісної зміни структури експорту. На картосхемі рис.

З відображено регіональний розподіл сальдо зовнішньої торгівлі із соціально-економічними показниками, які мають високий ступінь кореляції з показником сальдо торгівлі: середню заробітну платою та середніми витратами населення на місяць у регіонах.

Слід відзначити, що негативне сальдо зовнішньоторговельного балансу України у 2010 р. склало 3,113 млрд. долл. США, що на 137,2 % або майже у 2,4 раза більше, ніж у 2009 р.

При проведенні кластерного аналізу за багатовимірною класифікацією економічної та зовнішньоекономічної активності регіонів України було побудовано матрицю за статистичними даними Держкомстату [7] з 30 статистичних показників по 25 областях України з показників, що відображають показники економічного зростання областей, фінансового стану та забезпечення регіонів, розвитку підприємницької діяльності, розвитку інфраструктури, зовнішньоекономічної діяльності, соціального розвитку областей (з матриці було виключено м. Київ та м. Севастополь, показники яких при факторному та

кластерному аналізі «вибивають» розподіл значень вибірки з закону нормального розподілу). При цьому елементами матриці вихідних показників нами було визначено не лише відносні, а й абсолютні показни-

ки, що дозволяє характеризувати показники економічного розвитку та інтеграції до світового господарства областей України за якісними показниками та масштабами функціонування економічної системи.

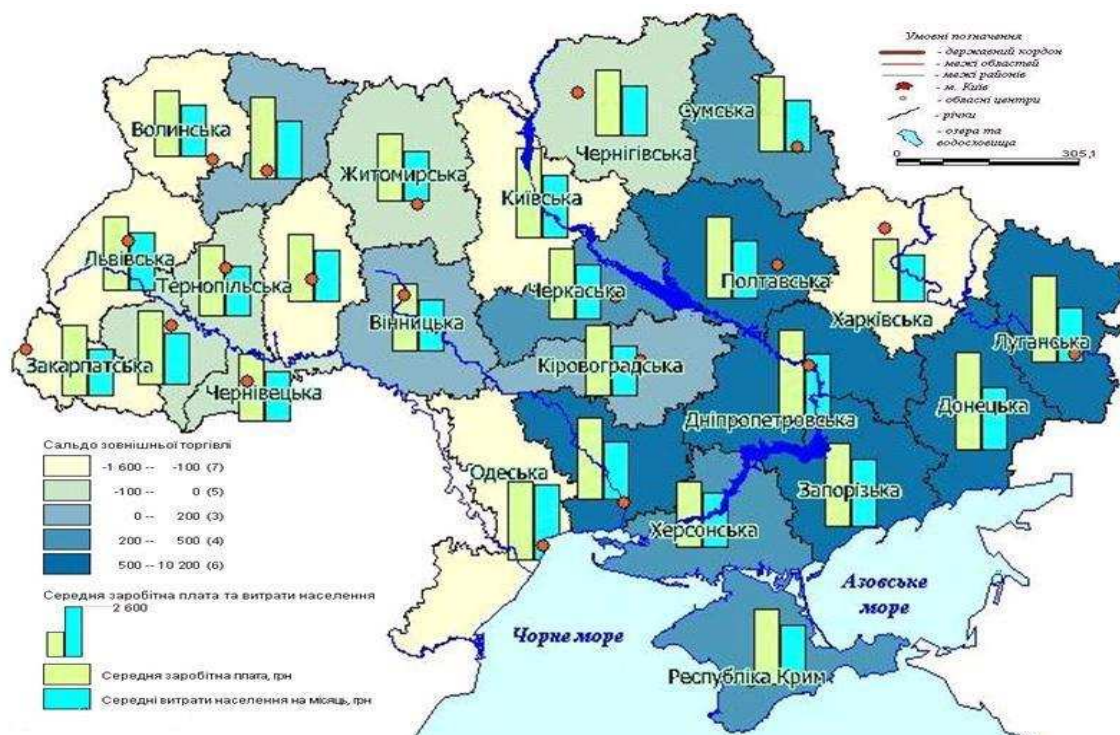

Рис. 3. Сальдо зовнішньої торгівлі, середня заробітна плата та середні витрати населення на місяць у регіонах України, 2010 р. (побудовано автором за даними [7])

У процесі розробки стратегій регіонального розвитку виникає потреба групування областей України з метою виявлення подібних областей за рівнем інтеграційної активності та зовнішньоекономічного потенціалу, що дозволить розробляти для кожної групи типові заходи державної політики підвищення конкурентоспроможності регіонів [2,3]. Здійснене групування найповніше можна представити із застосуванням методів багатовимірного порівняльного аналізу. Такий зріз аналізу дає можливість поглибити знання про сформовані класифікаційні групи, виявити закономірності в статистичних сукупностях, одиниці яких описуються відносно великим набором ознак. Шляхом виділення найбільш подібних параметрів (ознак) досягається групування (формування кластерів). За зовнішнім виглядом побудованого графа «дерева поєднань» візуально можна виділити наступні 4 поєднання (групи) областей за показниками економічної активності регіонів України (рис. 4).

У відповідності з вищенаведеною сегментацією, перший кластер (Харківська, Донецька та Дніпропетровська області) можна охарактеризувати як лідера за рівнем економічної активності. Для цього кластерного об'єднання характерними є високий рівень соціально-економічного розвитку, наявність значних конкурентних переваг і високий рівень ефективності використання наявного потенціалу. Відповідно, головними напрямками державної політики для цього кластеру визначимо підтримку досягнутого

рівня конкурентоспроможності, здійснення широких програм реінвестицій доходів у розвиток регіону, стимулювання найперспективніших галузей економіки (інноваційної діяльності, виробництва та розвитку ІТ-технологій, телекомунікацій тощо), розширення зовнішньої торгівлі продуктами інтелектуальної власності, освітніми послугами та ін.

Другий кластер (АР Крим, Запорізька, Одеська, Луганська, Львівська, Київська, Полтавська, Вінницька області) характеризується високим рівнем конкурентних позицій, розвинутою інфраструктурою і значними потенційними перспективами соціально-економічного розвитку. Переважна більшість областей цього кластеру використовують наявні переваги високої інвестиційної привабливості. Тому стратегічними завданнями регіональної політики щодо цих регіонів визначимо збереження і посилення факторів конкурентоспроможності, стимулювання зарубіжних інвестицій у високотехнологічне виробництво, націленість на лідерство у розвитку регіональних торговельно-економічних позицій.

Для третього кластеру (Черкаська, Миколаївська, Хмельницька, Херсонська, Закарпатська, Житомирська, Сумська області) характерними є високі потенційні можливості до швидкого зростання конкурентоспроможності, значні потреби у фінансових ресурсах. Стратегічними завданнями політики підвищення конкурентоспроможності для цих областей є збільшення обсягів іноземних інвестицій за рахунок інтенсивного агресивного маркетингу інвести-

цій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів за рахунок полегшення доступу інвесторів до об'єктів інвестування, розвиток інфраструктури та підвищення рівня ефективності використання наяв-

них соціально-економічних та природних ресурсів як необхідної важливої передумови покращання конкурентних переваг.

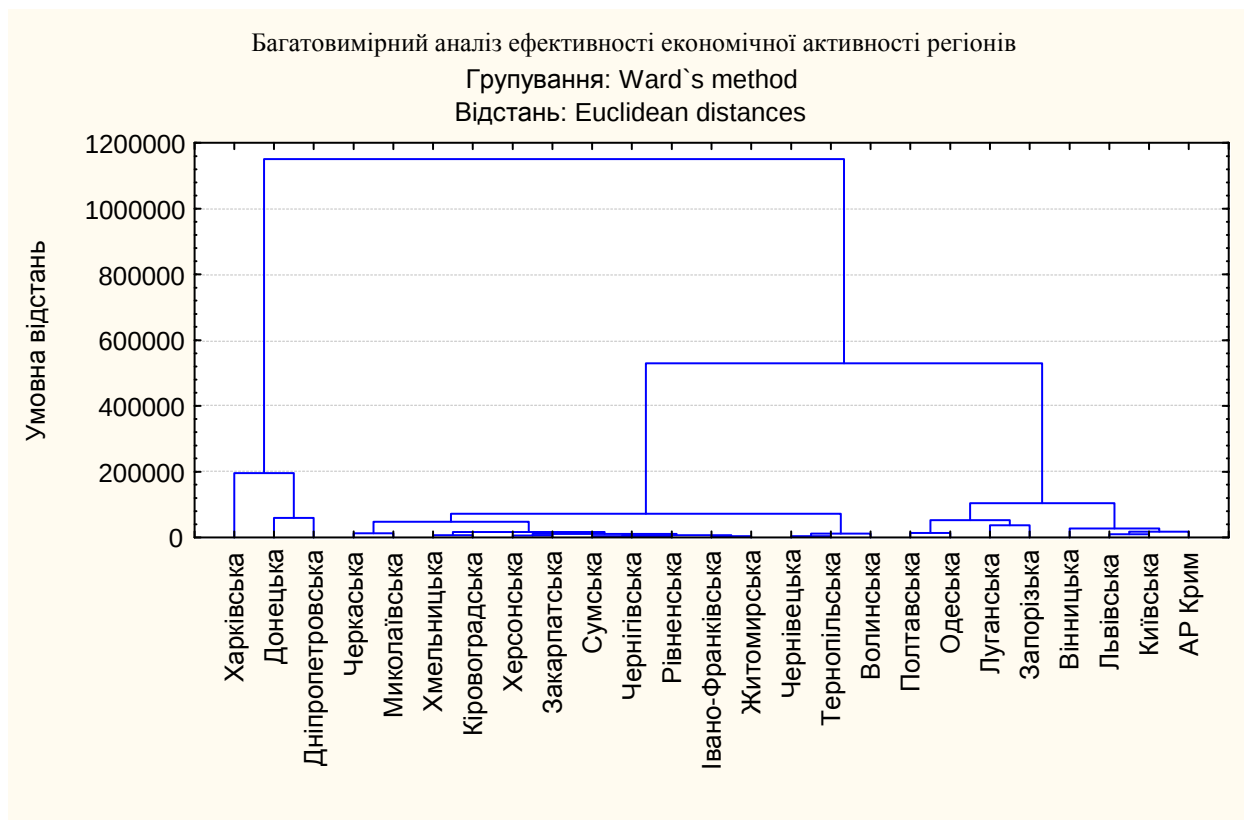

Рис. 4. Ієрархічна кластеризація адміністративних областей України за індикаторами економічної активності регіонів, 2010 р. (побудовано автором)

Четвертий кластер (Волинська, Рівненська, Кіровоградська, Тернопільська, Чернігівська, та Чернівецька області), беручи до уваги характеристику основних факторів його економічних позицій в державі, можна охарактеризувати як кластер з низьким рівнем конкурентоспроможності, низьким рівнем перспективності розвитку бізнесу, низьким рівнем прибутків і конкурентоспроможності підприємств. Для цих регіонів доцільним є впровадження заходів державної політики, спрямованих на недопущення згорання ділової активності і відходу з ринку зарубіжних та вітчизняних інвесторів шляхом впливу на ті фактори, які мають вирішальне значення для підвищення ефективності функціонування економічної компоненти їхнього господарського комплексу.

За результатами інтерпретації результатів кластеризації була побудована зведена таблиця регіонів в залежності від приналежності їх до відповідного кластерного угруповання (табл. 1), а картографічна візуалізація розподілу відповідних кластерних груп в просторовому вимірі зображена на рис. 5.

Для визначення найсуттєвіших факторів, що мають вплив на формування економічного та інтеграційного розвитку регіонів, доцільним є застосування методу факторного аналізу, а саме методики головних компонент. Вказаний підхід дозволяє виявити найсуттєвіші фактори, які мають вплив на рі-

вень залученості регіонів до зовнішньоекономічних інтеграційних процесів системи світового господарства. Проведений аналіз властивих чисел, які є дисперсіями головних компонент, показує, що внесок першої компоненти в сумарну дисперсію ознакової множини становить 45,2 %, другої – 19,8 % і третьої – 12,6 %. Разом три компоненти пояснюють 77,6 % сумарної варіації, що свідчить про високий ступінь факторизації.

В результаті інтерпретації та аналізу матриці факторних навантажень (таблиця 2) можна зробити висновок, що перша головна компонента тісно пов'язана з макроекономічними показниками, на які більший вплив має не регіон, а держава (показники, що відображають соціально-економічне становище регіону: ВВП на одну особу, кількість зайнятих, наявний дохід населення і т. ін.) та регіональними показниками, що характеризують обсяги імпорту та прямих іноземних інвестицій на душу населення і індексами цін. Таким чином, першою головною компонентою є **макроекономічний фактор**, який може змінюватись в бік зростання на рівні скоріш не регіональної, а державної політики. Саме на ці фактори необхідно звертати першочергову увагу при вдосконаленні стратегії інтеграції регіонів до співпраці з іноземними партнерами з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів.

Таблиця 1

Групування регіонів України за рівнем розвитку економічної інтеграції в просторовому вимірі

№ кластера	Регіони, що належать до кластерного угруповання	Характеристика кластера
1	Харківська, Донецька, Дніпропетровська області <i>центр кластера – Харківська область</i>	Області з високим рівнем інтеграції та розвитку економічної компоненти
2	АР Крим, Запорізька, Одеська, Луганська, Львівська, Київська, Полтавська, Вінницька області <i>центр кластера – Київська область</i>	Області з високим рівнем інтеграції та розвитку економічної компоненти
3	Черкаська, Миколаївська, Хмельницька, Херсонська, Закарпатська, Житомирська, Івано-Франківська, Сумська області <i>центр кластера – Закарпатська обл.</i>	Області із середнім рівнем інтеграції та розвитку економічної компоненти
4	Волинська, Рівненська, Кіровоградська, Тернопільська, Чернігівська, та Чернівецька області <i>центр кластера – Кіровоградська область</i>	Області з низьким рівнем інтеграції та розвитку економічної компоненти

Рис. 5. Просторова кластеризація регіонів України, побудована за результатами кластерного аналізу (побудовано автором за даними [7])

Таблиця 2

Зведена матриця факторних навантажень

Показники	Factor 1	Factor 2	Factor 3
x1	0,92389	0,290289	-0,035061
x2	0,93222	0,292197	-0,030047
x3	0,88722	-0,121751	0,108102
x4	0,46695	0,664538	0,304127
x5	0,89953	0,136132	-0,110028
x6	0,29669	0,726552	-0,160503
x7	0,97594	0,141868	0,130122
x8	0,87615	0,224143	0,215346

Продовж. табл. 2

x9	0,98493	-0,090271	0,058692
x10	0,32358	0,138402	0,811738
x11	0,00842	-0,019174	0,905186
x12	0,60109	0,286517	0,366183
x13	0,01742	0,944970	0,071157
x14	0,83197	0,496887	0,152080
x15	0,82831	0,428137	0,281816
x16	0,21685	0,378321	0,548421
x17	0,16826	0,924352	0,054220
x18	0,00235	0,376368	-0,277816
x19	0,95722	-0,125748	-0,024654
x20	0,68111	0,476249	0,275346
x21	0,48125	-0,560790	-0,324055
x22	0,27567	0,720430	0,023481
x23	0,82740	0,230224	0,319407
x24	0,78610	0,375354	0,351189
x25	0,59504	0,488594	0,428344
x26	0,02516	-0,023630	-0,689564
x27	0,76010	-0,169312	-0,217588
Prp.Totl	0,450	0,198	0,126

Найтісніший зв'язок із другою головною компонентою мають ознаки, що характеризують регіональний розвиток економіки та розвиток інфраструктури, тобто, **регіональний інфраструктурний фактор**, а з третьою – показники рівня аграрного виробництва, яке в значній частині регіонів України виступає майже головним сектором, що може бути конкурентоспроможним та рентабельним – це визна-

чає вплив **аграрного фактору**. Отже, вважаємо що це є суттєві допоміжні фактори конкурентоспроможності регіонів, які визначають можливість забезпечення розвитку конкурентоспроможності регіонів.

На підставі отриманих результатів було побудовано статистичні поверхні показників, які мають найвищий ступінь кореляції (рис.6, 7).

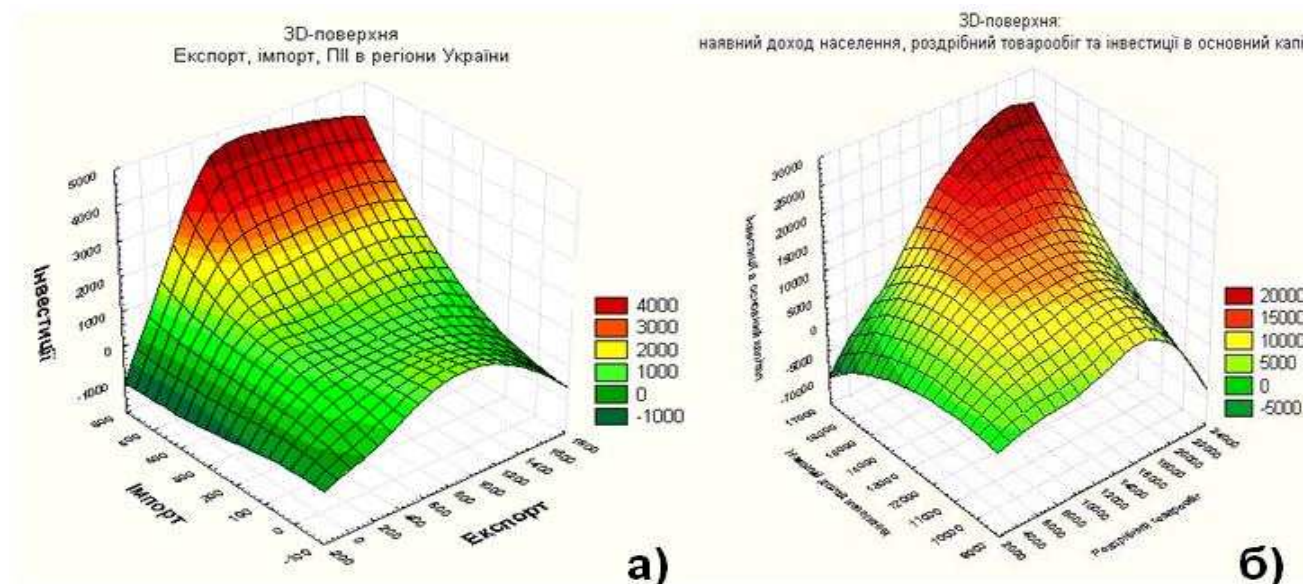

Рис. 6. Статистичні поверхні залежності експорту та імпорту і прямих іноземних інвестицій в регіонах України, 2010 р. (а) та залежності експорту та імпорту і прямих іноземних інвестицій в регіонах України, 2010 р. (б) (побудовано автором за даними [7])

На підставі отриманих в результаті факторного, кластерного та кореляційно-регресійного аналізів даних була побудована модель просторового розподілу економічного потенціалу України (рис. 7). З

отриманої моделі можна побачити, що в Україні існують лише 2 потужних ядра економічного розвитку – це м. Київ та трикутник Дніпропетровськ – Харків – Донецьк. Вплив міста Києва був відображений на

картосхемі просторового розподілу лише тому, що саме в ньому концентрується надмірна частка іноземних інвестицій, і саме Київ є так званими «воротами грошових потоків» до країни. Тому відображення цієї територіальної одиниці у розрізі дослідження інтеграційних процесів до світової економіки є доцільним. Однак, відразу слід звернути увагу, що вплив

економічного потенціалу Києва, нажаль, не поширюється на оточуючі його регіони у внутрішньодержавному розрізі (навіть на Київську область). Тому фактично єдиним центром економічної інтеграції в Україні є поєднання потужного об'єднаного потенціалу Дніпропетровської, Харківської та Донецької областей.

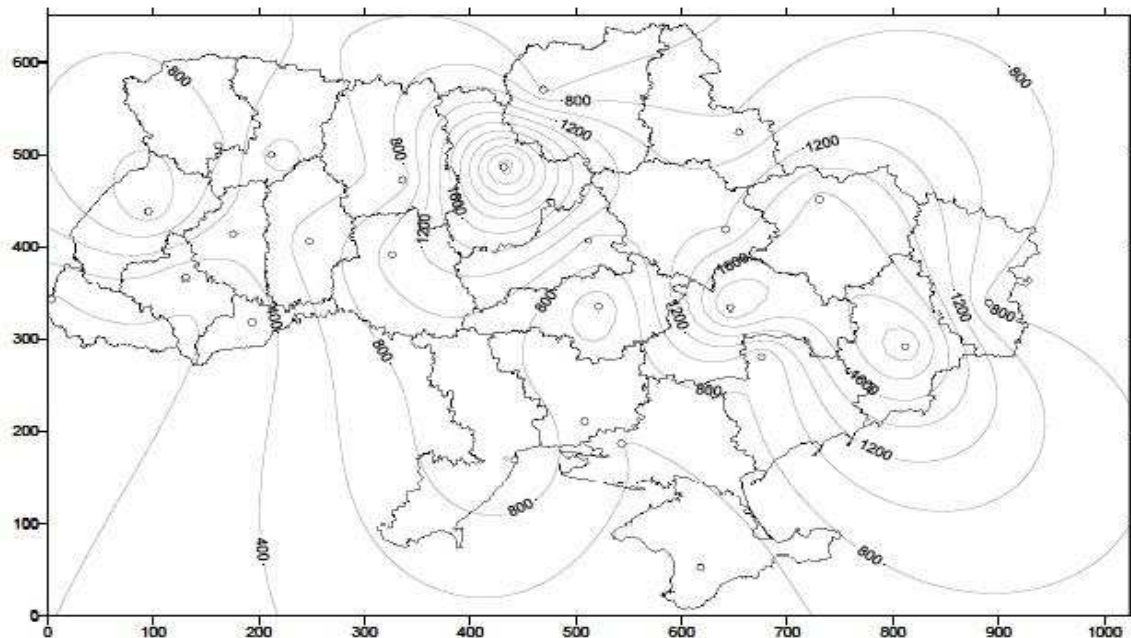

Рис. 7 Просторовий розподіл впливу фактору зовнішньоекономічної активності регіонів України, 2010 р. (побудовано автором за даними [7])

При дослідженні впливу обсягів зовнішньоекономічної діяльності було побудовано спектральну поверхню розподілу інтегрального показника за запропонованим автором показником зовнішньоекономічного потенціалу регіонів України. Під **інтегральним показником зовнішньоекономічного потенціалу** запропоновано використовувати суму грошового обліку операцій зовнішньоекономічної діяльності, а саме суму експорту та імпорту товарів і послуг та обсяг ПІІ в регіони України. Обсяг ПІІ з регіонів України не був врахований, тому що за окремими областями у відповідності до Закону України про ці дані становлять державну таємницю. Формула для розрахунку зовнішньоекономічного потенціалу має вигляд:

$$Пзе = E - I + ПІІ \quad (1)$$

де **Пзе** - зовнішньоекономічний потенціал регіону;

E - експорт товарів та послуг в регіоні (в грошовому вимірі);

I - імпорт товарів та послуг регіону (в грошовому вимірі);

ПІІ - прямі іноземні інвестиції в регіон (в грошовому вимірі).

Виходячи з того, що сума експорту та імпорту дає нам поняття сальдо зовнішньої торгівлі, формула може бути записана і як

$$Пзе = C + ПІІ \quad (2)$$

де **Пзе** - зовнішньоекономічний потенціал;

T - сальдо з торгівлі товарами та послугами регіону (в грошовому вимірі);

ПІІ - прямі іноземні інвестиції в регіон (в грошовому вимірі).

Показник імпорту поданий у формулі зі знаком «мінус» тому, що при переважанні в регіоні імпорту, а не експорту (відповідно, і наявного від'ємного сальдо), регіон є не центром зростання, а лишеринком збуту готової продукції. Просторовий розподіл інтегрального показника зовнішньоекономічного потенціалу регіонів України виявив, що лідерами з зовнішньоекономічного потенціалу є Дніпропетровська, Донецька, Харківська області. Трохи відстають від них Запорізька, Київська і Луганська області. Зовсім низький зовнішньоекономічний потенціал мають західні області України, особливо Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська; низький зовнішньоекономічний потенціал спостерігається у Волинської, Рівненської та Івано-Франківська областей. До середнього рівня показника зовнішньоекономічного потенціалу серед областей західного регіону України потрапила лише Львівська область. Практично всі центральні області та південь України належать до областей із середнім зовнішньоекономічним потенціалом. На рис. 8 зображено розподіл інтегрального показника зовнішньоекономічного потенціалу у тривимірному просторі, що дозволило краще візуалізувати «центри» тяжіння та кругообігу фінансових ресурсів, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю в регіонах України.

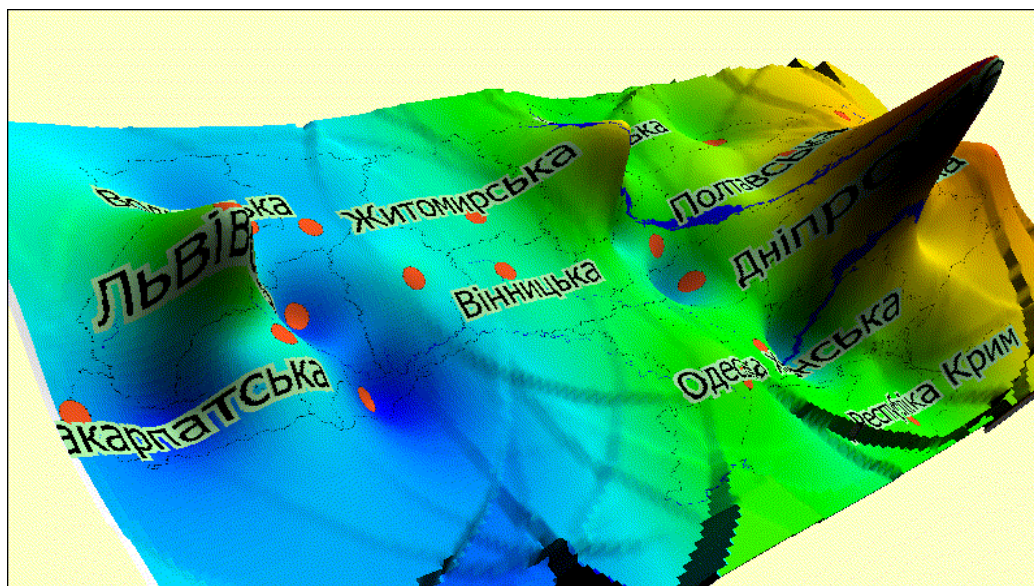

Рис. 8. Об'ємна поверхня розподілу інтегрального показника зовнішньоекономічного потенціалу (I_{ze}) регіонів України (станом на 2010 р.)

Для дослідження темпів розвитку зовнішньоекономічного потенціалу регіонів України було запропоновано використовувати **індекс інтенсивності інтеграційної активності регіонів**:

$$I_{ia} = I_e + I_i + I_{ii} \quad (3)$$

де I_{ia} – індекс інтенсивності інтеграційної активності;

I_e – індекс зростання експорту;

I_i – індекс зростання імпорту;

I_{ii} – індекс зростання прямих іноземних інвестицій.

Розрахунок індексу інтеграційної активності регіонів України у порівнянні показників 2010 р. із 2005 р. візуалізовано у вигляді тривимірної поверхні

на рис. 9. Отримана поверхня дозволила виявити, що найбільш інтенсивно зростання обсягів експорту та імпорту та прямих іноземних інвестицій відбувається саме в західних, найбільш депресивних регіонах України. При цьому великі потужні промислові регіони сходу та півдня України мають низькі темп зростання обсягів операцій зовнішньоекономічної діяльності, а відповідно, і темпів інтеграції у світовий економічний простір. Навіть дуже потужна Дніпропетровська область у темпах нарощування інтеграційної активності хоча й вище середнього рівня, але відстає від Житомирської, Київської, Івано-Франківської областей, які є лідерами з показника індексу інтенсивності інтеграційної активності регіонів.

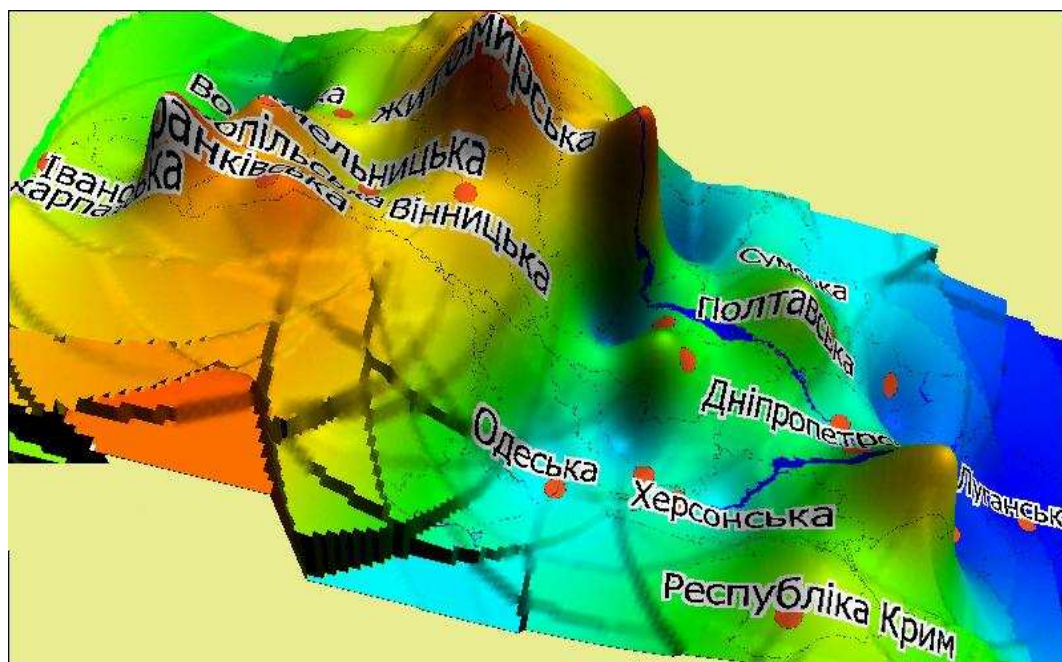

Рис.9. Об'ємна поверхня розподілу індексу інтенсивності інтеграційної активності регіонів України (2010 р. до 2005 р.)

Пояснення такого відставання «ядер» потенціалу, регіонів-донорів України від регіонів-рецепієнтів може бути пояснено наявністю зусиль державної влади у боротьбі з диспропорціями соціально-економічного розвитку регіонів України, тобто, чисельні наукові дослідження цієї тематики, робота і державної, і регіональної влади в областях, що за показниками соціально-економічного розвитку є аутсайдерами не пройшли марно, і хоча за абсолютними показниками ці регіони поки не досягли рівня регіонів, що є центрами тяжіння у абсолютному вимірі зовнішньоекономічного потенціалу, проте відносний показник темпів розвитку цих областей свідчить про набагато стрімкіший їхній розвиток та вірну державну політику підтримки рівності соціально-економічних показників в контексті стратегії стійкого розвитку України. Однак, при дослідженні індексу інтеграційної активності регіонів України неможна не звернути увагу на те, що області сходу та півдня України, що є «центрами тяжіння» грошового еквіваленту і в обсягах експорту, імпорту, прямих іноземних інвестицій демонструють низький темп зростання зовнішньоекономічного потенціалу, особливо Луганська, Харківська, Донецька, Одеська. Це свідчить про те, що області не приділяють уваги зростанню та укріпленню своїх позицій в міжрегіональному економічному просторі, користуються лише інфраструктурою та природничо-ресурсним потенціалом, без приділення відповідної уваги модифікації стратегіям та концепціям регіонального розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. В результаті проведеного факторного аналізу було встановлено, що на рівень економічної інтеграції регіонів України до системи світового господарства переважаючий вплив мають 2 фактори: фактор економічного розвитку регіону та регіональний інфраструктурний фактор. Тому, для підвищення ефективності економічного розвитку та інтенсифікації економічної інтеграції і регіонів, і України до системи світогосподарських зв'язків необхідно на державному рівні проводити політику підвищення інвестиційної привабливості держави та підтримувати основні сектори виробництва, особливо ті, в яких Україна має значні абсолютні переваги. Фактор економічного розвитку регіону повинен підтримуватись і державною, і місцевою регіональною владою, зокрема це стосується підтримки розвитку бізнес-інфраструктури, підприємств, транспортної та телекомунікаційної мережі.

Другий фактор – регіональний інфраструктурний фактор має вплив на розвиток зовнішньоекономічної співпраці, рівень надходжень прямих інозем-

них інвестицій до регіонів та активності розвитку зовнішньої торгівлі. Цей фактор визначається розвитком інфраструктури у відповідній області, тобто, інвестиційні потоки надходять у ті області, які мають розвинуту бізнес-інфраструктуру (розвинуте будівництво приміщень, транспорт, комунікації, зв'язок та ін.). Підвищення впливу цього фактору повинно відбуватися на рівні регіонів, тобто, регіональна влада повинна стимулювати розвиток інфраструктури на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Третій фактор – аграрний – пояснюється «аграрною» спрямованістю окремих областей держави у зв'язку з нерозвиненістю в них промислової або іншої бізнес-інфраструктури. Аграрний сектор в цьому відношенні є тим сектором, що здатен забезпечити відповідні робочі місця, приносить прибутки, які хоча й менше, ніж прибутки промисловості, але є достатнім і деякою мірою фактично монопольним джерелом існування населення окремих територій, що історично працюють в цій галузі.

2. З аналізу статистичних поверхонь можна побачити, що підвищення регіональних показників експорту і імпорту та обсягів ПІІ знаходяться в тісній залежності з індикаторними показниками соціально-економічного розвитку держави і регіонів. Окрім того, підвищення показників соціально-економічного розвитку держави і регіонів призводить до зростання економічного потенціалу держави на макrorівні і на рівні окремих областей.

3. На підставі отриманих в результаті факторного, кластерного та кореляційно-регресійного аналізів даних була побудована модель просторового розподілу економічного потенціалу України. З отриманої моделі можна побачити, що в Україні на сьогодні існують лише 2 потужних ядра економічного розвитку – це м. Київ та трикутник Дніпропетровськ – Харків – Донецьк. Львівська область утворює також ядро інтеграції в розрізі євро регіону Карпати, охоплюючи своїм потенціалом і значну частину Волинської області, однак, це ядро інтеграції є менш потужним (майже в 2 рази), його потужний розвиток можливий в майбутньому, тому можна вважати, що фактично єдиним центром економічної інтеграції в Україні є поєднання Дніпропетровської, Харківської та Донецької областей. Перспективними подальшими дослідженнями в цьому напрямку дослідження є розробка рекомендацій щодо активізації зовнішньоекономічної співпраці регіонів, вдосконалення структури зовнішньої торгівлі та визначення впливу інтенсивності розвитку регіонів на розвиток соціально-економічних показників.

Список використаних джерел:

1. Макогон Ю.В. Участие Украины в различных интеграционных объединениях: совместное состояние и перспективы. / Ю.В. Макогон // Проблемы розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. Зб. наук. праць. Ч.1. – Донецьк: ДонНУ, 2004. — С.14–27.
2. Соколенко С.І. Проблеми і перспективи конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С.І. Соколенко // Економіст.-2008.- №10. – С. 97-101.

3. Мікула Н.А. Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів / Н.А. Мікула // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: Збірник наукових праць. Вип.3 (71) / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; Редкол.: Відп. ред. Є.І. Бойко. – Львів, 2008. – С.129-141.
4. Савчук І.Г. Географічна інтерпретація сучасних економічних концепцій дослідження зовнішньої торгівлі / І.Г. Савчук // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2002. – №1. – С. 227-235.
5. Смирнов І.Г. Проблема інтеграції України у європейську та світову транспортно-логістичні системи (про IV Міжнародну спеціалізовану виставку “Транспорт + Логістика’2001”) / І.Г. Смирнов // Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2002. – № 1. – С. 175-180.
6. Савчук І.Г. Суспільно-географічні засади розвитку зовнішньої торгівлі України з країнами-членами Європейського Союзу. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. геогр. наук. / І.Г. Савчук. // Київ. – 2004. – 16 с.
7. Статистичні дані Державного комітету статистики України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua. Заголовок з екрану. - 11.10.2011.

УДК 911.3:32(477)

Сергій Задворний

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА НАСЕЛЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 31 ЖОВТНЯ 2010 РОКУ

Розглянуто електоральну поведінку населення Хмельницької області на місцевих виборах 31 жовтня 2010 року. Охарактеризовано основні моменти територіальної організації виборів, визначено показники та регіональні особливості активності участі виборців у голосуванні. Акцентовано увагу на результатах виборів до органів місцевого самоврядування та їх територіальній варіації в межах області.

Ключові слова: електоральна поведінка, місцеві вибори, активність виборців, область, район, суб'єкти висування, округ, політична партія.

Сергей Задворный. ЭЛЕКТОРАЛЬНОЕ ПОВЕДЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ НА МЕСТНЫХ ВЫБОРАХ 31 ОКТЯБРЯ 2010 ГОДА. Рассмотрено электоральное поведение населения Хмельницкой области на местных выборах 31 октября 2010 года. Охарактеризованы основные моменты территориальной организации выборов, определены показатели и региональные особенности активности участия избирателей в голосовании. Акцентируется внимание на результатах выборов в органы местного самоуправления и их территориальная вариация в пределах области.

Ключевые слова: электоральное поведение, местные выборы, активность избирателей, область, район, субъекты выдвижения, округ, политическая партия.

Serhij Zadornyj. ELECTORAL BEHAVIOR OF KHMELNITSKY REGION ON OCTOBER 31 LOCAL ELECTIONS IN 2010. Considered the electoral behavior of the population Khmelnytsky region in local elections on October 31, 2010. Characterizes the main points of the territorial organization of elections, defined indicators and regional patterns of activity participation of voters in voting. Attention is accented on the results of elections to local government and territorial variations within the region. **Key words:** electoral behavior, local elections, voter turnout, state, district, nominating entities, district, political party.

Актуальність проблеми. Вибори місцевих представницьких органів та органів самоврядування завжди виступали яскравим показником електоральних вподобань населення певної території, їх просторових особливостей. В світлі звернення до локальних та регіональних виявів сучасних суспільно-політичних процесів в Україні, дослідження електоральної поведінки населення набуває все більшої уваги. В даному контексті вирішено охарактеризувати основні моменти електоральної поведінки на прикладі населення Хмельниччини на минулих місцевих виборах.

Аналіз досліджень і публікацій. Початки сучасної електоральної географії в Україні пов'язані з трансформаційними змінами кінця 80-х - початку 90-х років ХХ ст. До сьогодення з'явилося вже багато серйозних дисертаційних досліджень, присвячених проблематиці електоральної поведінки населення України та регіональних особливостей національного електорального простору. Найбільш вагомими у галузі електоральної географії, зокрема її

регіональних аспектів, виявилися праці Хоми Н.М. (Виборча активність громадян в умовах трансформації політичної системи України (регіональний аспект)), Хана Є.А. (Електоральна географія Криму), Миронюка В.М. (Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей)), Остапця Ю.О. (Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області)), Черкашина К.В. (Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах), Голода А.П. (Суспільно-географічні аспекти політичної поведінки населення регіону (на матеріалах Львівської області)). Майже усі статті та дослідження присвячені загальнодержавним виборам, а місцевим приділяється значно менша увага.

Мета статті. Охарактеризувати та проаналізувати місцеві вибори 31 жовтня 2010 року у Хмельницькій області, зокрема ті питання, що стосуються територіальної організації виборів, активності виборців під час голосування, кінцевих результатів виборів до усіх органів місцевого самоврядування. Виявити відмінності у електоральних вподобаннях населення різних частин області.

Виклад основного матеріалу. Згідно із Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 30 серпня 2010 року N 2491-VI) були встановлені основні засади місцевих виборів, зокрема ті, що стосуються виборчих систем, формування загального складу місцевих рад, електоральної геометрії (нарізки виборчих округів та утворення дільниць):

- Вибори депутатів обласних, районних, міських рад проводяться за змішаною системою, за якою: 1) половина від кількості депутатів відповідної ради обирається за виборчими списками кандидатів у депутати від місцевих організацій політичних партій у багатомандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно області, району, міста; 2) друга половина від загального складу депутатів відповідної ради обирається за мажоритарною системою відносної більшості у одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно області, району, міста;

- вибори депутатів сільських, селищних рад та голів сільських, селищних, міських рад проводяться за мажоритарною системою відносної більшості, при якій депутатів обирають у одномандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідно села (кількох сіл), селища, а голів – у єдиному одномандатному виборчому окрузі, межі якого співпадають з межами відповідно села (кількох сіл), селища, міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм;

- загальний склад обласної ради, визначається з урахуванням кількості районів, міст обласного значення, що входять до складу відповідної області, а загальний склад районної ради – з урахуванням кількості сіл (кількох сіл), селищ, міст районного значення, що входять до складу відповідного району. Це здійснюється з тією метою, аби забезпечити рівне представництво кожної територіальної громади у відповідній раді. У свою чергу, кількість депутатів сільської, селищної, міської ради має становити при чисельності: 1) до 1 тисячі жителів - від 12 до 16 депутатів; 2) від 1 тисячі до 3 тисяч жителів - від 16 до 20; 3) 3-5 тисяч жителів - від 20 до 30 ; 4) від 5-20 тисяч жителів - від 30 до 36; 5) 20-50 тисяч жителів - від 36 до 46; 6) 50-100 тисяч жителів - від 36 до 50; 7) 100-250 тисяч жителів - від 40 до 60; 8) 250-500 тисяч жителів - від 50 до 76 депутатів;

- одномандатні мажоритарні округи по виборах депутатів обласної ради утворюються у межах кожного району та міста обласного значення, а районних – у межах кожного села (кількох сіл), селища, міста районного значення. Це проводиться з метою представництва кожної територіальної громади у відповідній раді;

- одномандатні мажоритарні виборчі округи по виборах депутатів обласної, районної, міської ради утворюються з приблизною кількістю виборців у кожному окрузі;

- виборчі дільниці утворюються з кількістю виборців від 20 до 2500 осіб. Виборчі дільниці поділяються на: малі - з кількістю виборців до 500

осіб; середні - 500-1500 осіб; великі - 1500-2500 осіб [3].

Згідно з цим, у межах Хмельницької області було утворено 1 обласну, 20 районних, 13 міських, 24 селищних та 568 сільських територіальних виборчих комісій [6]. Кількість дільниць – 1561, орієнтовна кількість виборців – 1047197 осіб, у Хмельницькому – 201354 осіб [8].

Активність участі виборців у голосуванні у день виборів становила 55,6% (станом на 15:00 – 28,2%, 16:00 – 40,2%) [13]. Такий низький рівень активності пояснюється електоральною «втомою» населення, відсутністю значної зацікавленості у результатах та розведенням в часі парламентських та місцевих виборів. До слова, на виборах 2006 року активність була на рівні 72,3% (станом на 12:00 – 21,5%, 16:00 – 47,2%) [6]. Слід зауважити, що активність виборців по Хмельницькій області 31 жовтня 2010 року була майже однаковою як у суміжних областях так і по Україні в середньому.

Місцеві вибори у Хмельницькій області відбулися до обласної ради, 20 районних рад, 6 рад міст обласного значення, 7 рад міст районного значення, 24 селищних ради та 568 сільських рад.

Вибори до Хмельницької обласної ради. Перед початком виборів було збільшено загальний склад обласної ради у два рази – із 52 до 104 депутатських місць, адже була запроваджена змішана система виборів, також утворено в межах області 52 мажоритарних виборчих округи, по 2 у кожному адміністративному районі та кожному місті обласного значення. Кількість виборців в округах змінювалася від 10 до 35 тисяч, лише у 2 округах м.Хмельницького кількість виборців сягнула 100 тисяч осіб [8]. За місця у раді боролось близько 600 кандидатів [9]. У виборах до обласної ради по багатомандатному виборчому окрузі пройшли представники від 6 політичних партій. Відносну перемогу здобула Партія регіонів, отримавши із 52 мандатів – 19 (36,5% місць у облраді). Найбільшу підтримку партія отримала у південній та північно-східній частині області. Слідом за нею із результатом у 17 мандатів (32,7%) йде ВО «Батьківщина», найбільше прихильників цієї політичної сили виявилось у Хмельницькому, Летичівському, Старосинявському, Ізяславському, Білогірському, Теофіпольському районах, містах Хмельницькому, Старокостянтинові, Кам'янці-Подільському, Славуті. Значно менший результат отримав «Фронт Змін» - 6 депутатів (11,5%), основні райони підтримки – Деражнянський, Волочиський, Славутський. Також 4 (7,7%) місця у облраді здобула «Сильна Україна», по 3 (5,8%) ВО «Свобода» та Народна Партія. Найбільшу підтримку Народна Партія отримала у Теофіпольському, Білогірському та Старосинявському районах, ВО «Свобода» – у Красилівському, Ізяславському, Городецькому районах.

Слід зазначити також, що компанія GfK-Україна, яка проводила екзит-пол за пропорційною складовою до Хмельницької обласної ради, представила наступний результат: Партія регіонів – 21,7%, ВО «Батьківщина» - 19%, «Фронт Змін» - 11,2%,

«Сильна Україна» - 6,9%, ВО «Свобода» - 5,6%, Народна Партія - 4,6%, Єдиний Центр - 4,4%, Партія промисловців і підприємців України - 3,9% та Комуністична партія України - 2,6%. Не підтримали жодну партію 7,4% [7].

Що стосується одномандатних виборчих округів, то по них пройшли депутати до обласної ради від 8 політичних партій. Кандидати від Партії регіонів перемогли у 25 округах. Вони пройшли по кожному з двох округів Дунаєвського, Ярмолинського, Новоушицького та Деражнянського районів, а також по 1 округу інших 12 районів та у містах обласного значення Нетішин і Старокостянтинів. Політична партія ВО «Батьківщина» здобула 14 депутатських мандатів. Кандидатів від цієї партії обрали виборці від двох округів Теофіпольського району, міст Хмельницького, Кам'янець-

Подільського, Славути та по 1 від Городоцького, Шепетівського, Старокостянтинівського районів та міст Нетішина, Старокостянтинова і Шепетівки. Ви-сунуті Народною Партією кандидати у депутати схилили симпатії виборців на свій бік у 8 одномандатних округах, із них - 2 у Хмельницькому та по 1 у Славутському, Полонському, Волочиському, Летичівському, Чемеровецькому, Кам'янець-Подільському районах. Значно менше кандидатів провели до обласної ради Єдиний Центр - 2 (по 1 округу у Білогірському та Старосинявському районах), «Сильна Україна» - 1 (м. Шепетівка), Партія промисловців і підприємців України - 1 (Вінківський район) та ВО «Свобода» - 1 (Ізяславський район).

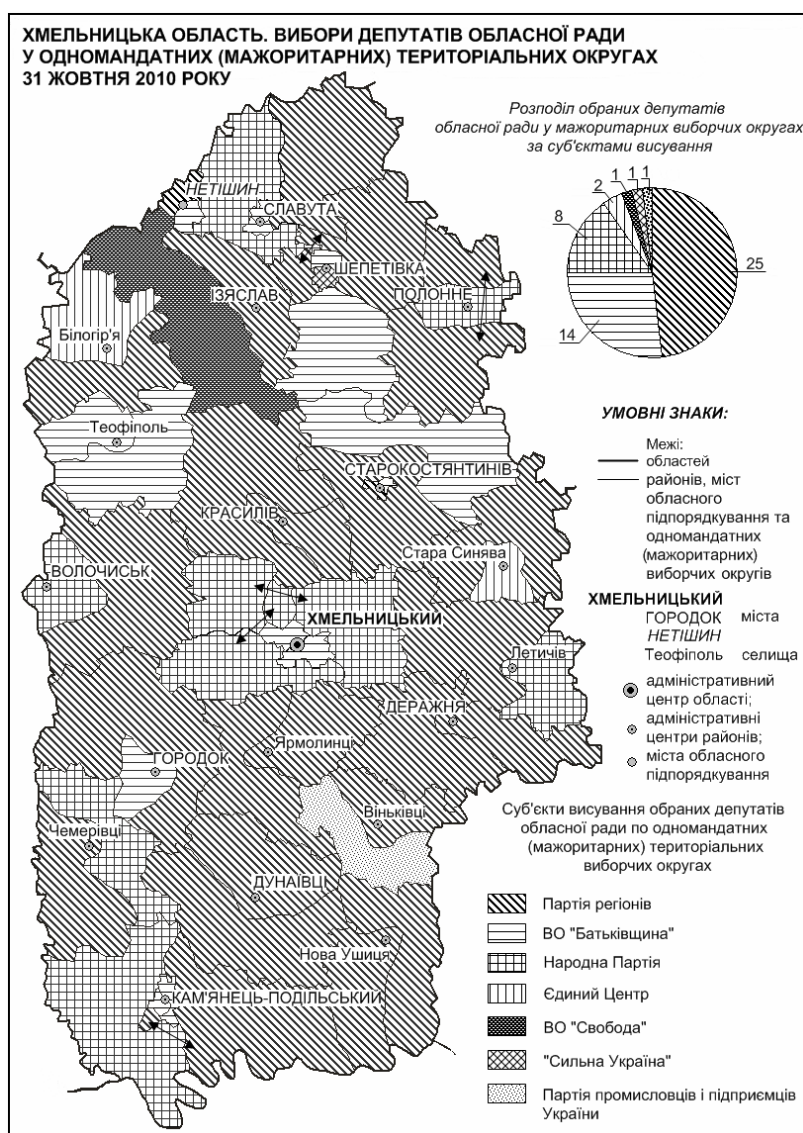

Рис.1. Вибори депутатів Хмельницької обласної ради у мажоритарних округах

Загалом політичні вподобання електорату Хмельницької області на виборах до обласної ради сформували наступний її склад: Партія регіонів - 44 обраних депутати, ВО «Батьківщина» - 31, Народна Партія - 11, Фронт Змін - 6, «Сильна Україна» - 5,

ВО «Свобода» - 4, Єдиний Центр - 2, Партія промисловців і підприємців України - 1 [6]. Варто додати, що більше половини депутатів у фракціях Партії регіонів та Народної Партії обрані у мажоритарних округах, а ВО «Батьківщини» та «Сильної України»

навпаки. «Фронт Змін» провів своїх депутатів до обласної ради лише за списками кандидатів від місцевої партійної організації, два кандидати від Єдиного Центру та один від Партії промисловців та підприємців України перемогли у одномандатних мажоритарних округах. Завершальним у процесі формування Хмельницької обласної ради стало обрання її головою депутата від фракції Партії регіонів

Дерикота М.В, котрий був обраний у одномандатному мажоритарному окрузі №23 (Старокостянтинівський район, його південно-західна частина). Попередній голова облради Гладуняк І.В. теж став депутатом обласної ради від ВО «Батьківщина», отримавши більшість голосів виборців у окрузі №3 (один із двох округів м. Славути).

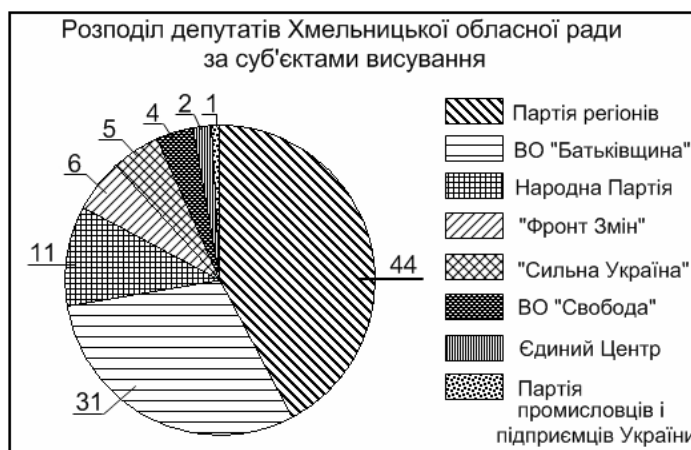

Рис. 2. Загальний склад Хмельницької обласної ради

Порівнюючи результати цих виборів із результатами виборів до обласної ради 2006 року, можна простежити кардинальні зміни: 1) Партія регіонів збільшила своє представництво у раді із 8 депутатів до 44; 2) кількість депутатів Народної Партії (Блок Литвина) залишилась майже незмінною – 10 у 2006 році і 11 у 2010; 3) на 4 депутати зменшилось представництво ВО «Батьківщини» (БЮТу); до облради не потрапили «Наша Україна», Соціалістична партія України, Український Народний Блок Костенка і Плюща; 5) депутатські мандати здобули представники нових політичних сил – «Фронту Змін», «Сильної України», ВО «Свобода», Єдиного Центру, Партії промисловців і підприємців України; 6) голову обласної ради Гладуняка І.В., обраного від «Нашої України», змінив на посаді представник Партії регіонів Дерикот М.В.

Вибори до районних рад. Перед початком виборів до районних рад також було подвоєно їх загальний склад. Виходячи із результатів виборів (обраних депутатами до райрад) за списками місцевих організацій політичних партій, Партія регіонів перемогла у 14 адміністративних районах області (весь південь та північний схід області) та ще у чотирьох районах (Білогірському, Ізяславському, Старосинявському, Летичівському) поділила перше місце із ВО «Батьківщиною», яка посіла перше місце лише у Хмельницькому районі, а у Теофіпольському розділила перемогу із Народною Партією. Загалом за підсумками виборів у багатомандатних та одномандатних округах, депутати від Партії регіонів здобули відносну більшість у Славуцькій (40,3%), Краси́лівській (45,9%), Воло́чеській (43%), Хмельницькій (29,5%), Летичівській (33,3%), Деражнянській (35%), Ярмолинецькій (45%), Горо́доцькій (30,6%), Віньковецькій (33,3%), Новоушицькій

(43,2%), Кам'янець-Подільській (36,5%) та Чемеровецькій (30%) районних радах, абсолютну більшість лише у Дунаєвецькій (59,8%). Депутати від ВО «Батьківщина» становлять відносну більшість у Білогірській (28%), Ізяславській (21,7%), Шепетівській (45,7%) райрадах, від Народної Партії у Старосинявській (29,4%). У Теофіпольській районній раді ВО «Батьківщина» та Народна Партія мають однакову кількість депутатів (по 33,3%). Щодо Полонської районної ради, то тут відносну більшість разом отримали Народна Партія та Українська Народна Партія (по 21,1%).

Вибори міських голів та депутатів міськрад. В обласному центрі – м.Хмельницькому виборці обрали на наступний термін діючого міського голову від ВО «Батьківщина», котрий отримав підтримку у 69100 голосів, що становить 71,5%. Друге місце одержав кандидат від «Єдиного центру» – 9,1% (8,8 тис. голосів виборців). У трійку потрапив висуванець «Української соціал-демократичної партії», попередній міський голова (2002-2006) – 9% (8,7 тис. голосів виборців). Нагадаємо, що на крісло Хмельницького міського голови претендувало 9 кандидатів [11]. На виборах у Хмельницькому взяло участь 48% виборців.

У Хмельницькій міськраді із 60 депутатів – 41 (68,3%) належить ВО «Батьківщина». Склад Хмельницької міської ради за результатами виборів виявився наступним: ВО «Батьківщина» – 41 мандат, Партія регіонів – 5, ВО «Свобода» – 3, «Фронт Змін» – 3, Політична партія малого і середнього бізнесу – 2, «Сильна Україна» – 2, Єдиний Центр – 1, Народна Партія – 1, Політична партія «Нова політика» – 1, Українська Народна Партія – 1. Також кандидати від ВО «Батьківщина» стали міськими головами у Славути, Ізяславі, Старокостянтиніві, Краси́лові, Ду-

наївцях. Від Партії регіонів міські голови у Шепетівці, Полонному, Деражні та Городку, від «Фронту Змін» у Волочиську та Нетішині, «Сильної України» - Кам'янці-Подільському. Перше місце за кількістю обраних депутатів у міськрадах Красилюва (50%), Волочиська, Дунаєвця становлять депутати Партії регіонів; у Кам'янці-Подільському, Славуті, Городку (абсолютна більшість), Шепетівці, Старокостянові, Деражні, Ізяславі – ВО «Батьківщина»; Нетішині – «Фронту Змін»; Полонному – Народної Партії. За списками міських організацій політичних

партій до міськрад перше місце отримали депутати від ВО «Батьківщина» у Хмельницькому (56,7% місць), Кам'янці-Подільському (28), Славуті (52,2), Старокостянтинові (21,6), Городку (38,9), Красилюві (27,8), Ізяславі (53,3); у Волочиську та Нетішині «Фронт Змін» відповідно 31,3% та 25%; у Дунаївцях Партія регіонів – 40%; у Шепетівці перше місце розділили ВО «Батьківщина» та Партія регіонів – по 20%, у Деражні ВО «Батьківщина» та «Фронт Змін» – по 25%, а у Полонному ВО «Батьківщина», Партія регіонів, Народна Партія та «Фронт Змін» - по 16,7%.

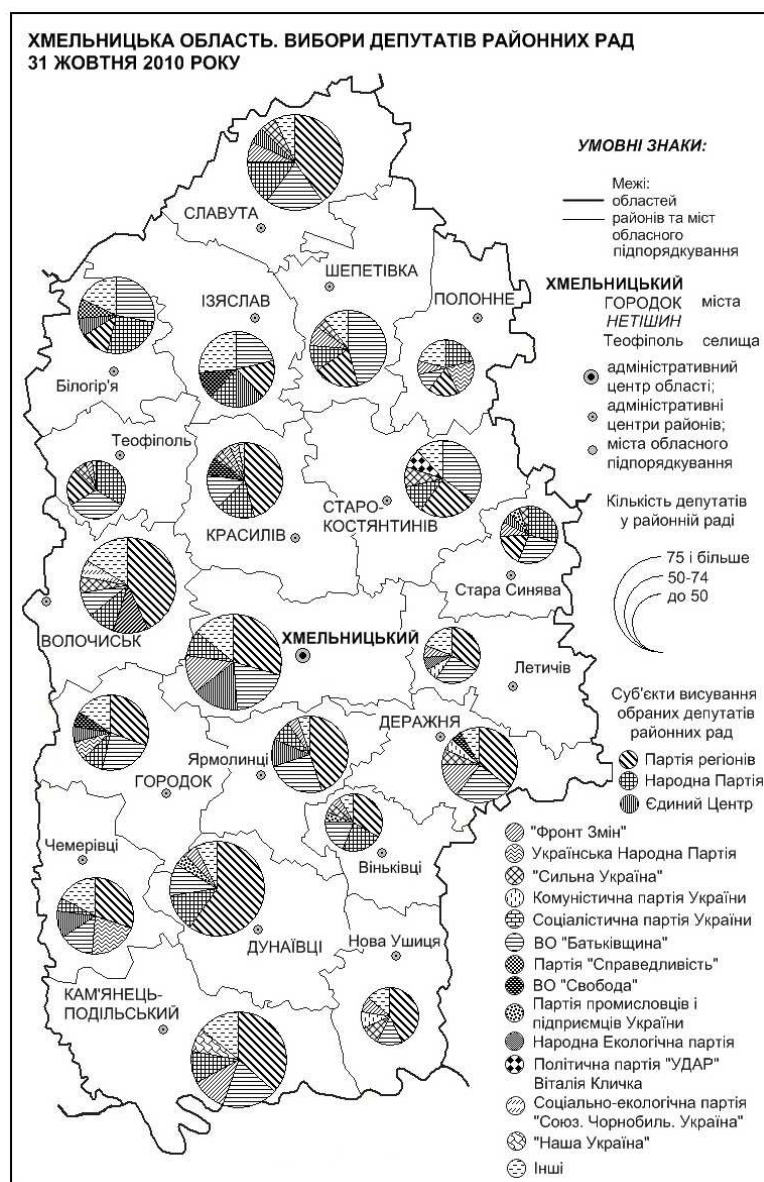

Рис. 3. Вибори депутатів районних рад Хмельницької області

Вибори селищних голів та депутатів селищних рад. Майже у більшості селищ області – Білогір'ї, Летичеві, Старій Синяві, Новій Ушиці, Чемерівцях, Понінці, Ямполі, Базалії, Війтівцях, Сатанові, Закупному, Меджибожі, Дунаївцях, їх головами обрані кандидати-самовисуванці. У Вінківцях, Смотричі, Лозовому, Антонінах, Грицеві перемогли кандидати від Партії регіонів; у Ярмолинцях, Теофіполі, Старій Ушиці – від Народної Партії; Вовко-

винцях – ВО «Батьківщини»; Наркевичах – Комуністичної партії України. У селищних радах здебільшого сформувався строкатий партійний склад, провідні позиції тут займають Народна Партія та Партія регіонів. Але також не можуть привернути уваги специфічні вияви електоральної поведінки населення селищ, що сформували особливі склади відповідних рад: 1) у Теофіпольській, Наркевицькій, Війтовецькій, Чорнострівській та Закупненській

селищних радах депутати лише самовисуванці та висунуті Народною Партією; 2) у Дунаєвецькій селищній раді 57,7% депутатів від партії «Народна влада»; 3) Народна Екологічна партія на виборах до Вінковоцької селищної ради отримала 30% мандатів; 4) у селищній раді Летичова, яка налічує 30 місць, представлено 12 політсил і лише 4 депутати-самовисуванці.

Вибори сільських голів та депутатів сільських рад. Із обраних 568 сільських голів, самовисуванців – 282 (49,6%), висунутих Партією регіонів – 134 (23,6%), Народною Партією – 77 (13,6%), Єдиним Центром – 30 (5,3%), Українською Народною

Партією – 8 (1,4%), «Сильною Україною» і КПУ – по 7 (1,2%), СПУ – 6 (1,1%), ВО «Батьківщина» – 4 (0,7%), ВО «Свобода» та партією «Справедливість» – по 2 (0,4%), Партією промисловців і підприємців України – 1 (0,1%). Найбільше обраних голів-самовисуванців у Славутському, Волочиському, Хмельницькому, від Партії регіонів – у Дунаєвецькому, Вінковоцькому, Новоушицькому, від Народної Партії – у Теофіпольському і Старосинявському районах, Єдиного Центру – Новоушицькому, Білогірському, Старосинявському, Української Народної Партії у Полонському, Городоцькому та Чемеровецькому районах.

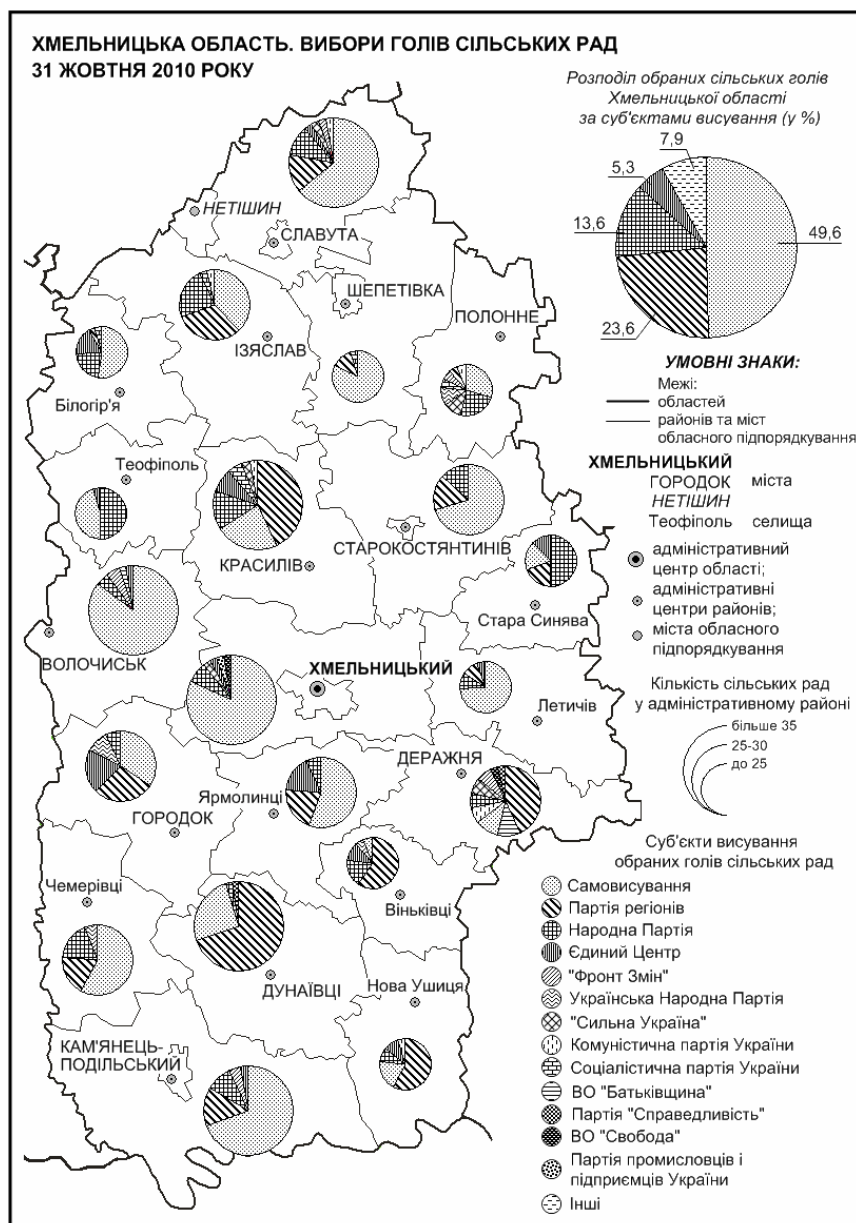

Рис. 4. Вибори депутатів сільських рад Хмельницької області

У підсумок доцільно було б виявити райони області з максимальною та мінімальною активністю виборців та територіями підтримки тієї чи іншої політичної партії. Отже, щодо активності виборців, то вона майже завжди найнижча по області (під час усіх виборів) у м. Хмельницькому, північній частині

області (Славутський та Шепетівський райони) та південній (Кам'янець-Подільський, Чемеровецький райони). У свою чергу найвищі результати активності виборців у голосуванні – західна (Волочиський, Городоцький, Теофіпольський райони) та східна (Старосинявський, Летичівський та Деражнянський

райони) частини області. За підсумками виборів до обласної, районних, міських, селищних, сільських рад та міських, селищних, сільських голів виявлено основні райони підтримки тих чи інших політичних партій, місця із міцною для них електоральною базою: Партія регіонів – в першу чергу Дунаєвецький район та Новоушицький, Ярмолинецький, Красилівський, Волочеський, Славутський; ВО «Батьківщина» – м. Хмельницький і район, Шепетівський, Ізяславський, Білогірський, Старокостянтинівський, Теофіпольський; Народна Партія – Теофіпольський, Старосинявський, Полонський; Єдиний Центр – Старосинявський, Білогірський, Хмельницький; «Сильна Україна» – м. Кам'янець-Подільський та район; ВО «Свобода» – Ізяславський район, Городецький, Красилівський та м.Хмельницький; «Фронт Змін» – м. Волочеськ та район, м. Нетішин, Деражнянський і Кам'янець-Подільський райони; Політична партія «Наша Україна» – Кам'янець-Подільський, Білогірський, Полонський райони; окремі політичні партії представлені лише у межах одних міст та районів, так наприклад Соціально-екологічна партія «Союз. Чорнобиль. Україна» у Волочеському районі, Політична партія малого і середнього бізнесу України – м. Хмельницький, Народна Екологічна партія – Летичівський район, Політична партія «Українська платформа» – смт. Меджибіж та ін.

Загалом також можна провести відносну районізацію Хмельницької області за результатами виявлених електоральних вподобань населення під час місцевих виборів 31 жовтня 2010 року, зокрема варто виділити три електоральні райони: 1) Хмельницький (район і місто) – територія абсолютної підтримки ВО «Батьківщини» та інших опозиційних сил; 2) Південний район характеризується найвищою

підтримкою Партії регіонів (ядром являється Дунаєвецький район) та деяких інших центристських та лівоцентристських політичних партій; 3) Північний – район поляризації політичних сил, рівного домінування тут ВО «Батьківщина», Партії регіонів, Народної Партії, «Фронту Змін». Також доцільно наголосити про відмінності у вподобаннях сільських та міських жителів області, перші надають перевагу в переважній більшості Народній Партії, Партії регіонів та Єдиному Центру, а другі – ВО «Батьківщині», «Фронту Змін», «Сильній Україні».

Висновок. Підсумовуючи усе сказане вище, можна зауважити основні моменти електоральної поведінки населення Хмельниччини в рамках цих місцевих виборів: 1) переорієнтація електорату від «екс-помаранчевих» партій у бік Партії регіонів та Народної Партії; 2) на політичній карті регіону з'явилися нові політсили – «Фронт Змін», ВО «Свобода», «Сильна Україна» та ін.; 3) Партія регіонів та Народна Партія в основному завоювали симпатії сільського електорату, а ВО «Батьківщина», «Фронт Змін» та «Сильна Україна» – міського; 4) виділились дві провідні політичні партії в області із найбільшими районами їх підтримки – Партія регіонів (південь та північний-схід області), ВО «Батьківщина» (центральна частина області разом із м. Хмельницький та північний захід); 5) органічну причетність до загальноукраїнського політичного процесу показує низька явка виборців по області (зниження порівняно із 2006 роком на 16,7%), невдача «екс-помаранчевих» партій, значний «прорив» Партії регіонів, низький результат «Сильної України», «Фронту Змін» та відносно високий ВО «Свобода».

Список використаних джерел:

1. Гейчук Н. *Вибори без переможених*// www.ut.net.ua
2. Дністрянський М.С. *Україна в політико-географічному вимірі*. – Львів, 2000. – 310 с.
3. Закон України Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 30 серпня 2010 року N 2491-VI)// www.rada.gov.ua.
4. Кузишин А. Територіальні відміни електоральних уподобань населення подільських областей// *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Географія*. – Тернопіль, 2002. – Вип. 2. – С. 178-180.
5. Офіційний веб-сайт Хмельницької обласної ради// www.oblrada.km.ua.
6. Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії України//www.cvk.gov.ua.
7. Пастухова А. *Без переможців*// www.ut.net.ua
8. Постанова Хмельницької обласної виборчої комісії від 27.09. 2010 року №7.
9. Тараненко В. *Регіонали на виборах вразили серця подолян?*// www.pravda.com.ua.
10. У Хмельницькому переміг діючий мер Мельник// www.unian.net
11. *Хроніка Хмельницьких виборів*// www.proskurov.info
12. ЦБК: В Україні низька явка виборців// www.news.dt.ua
13. Шаблій О.І. *Електоральна географія/ Соціально-економічна географія України*. – Львів: Світ, 2000. – С. 116-132.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

В статті проведено аналіз розвитку електроенергетики регіонів України. Охарактеризовано регіональні особливості енергетичної потужності електростанцій. Виявлені територіальні відмінності у показниках виробництва та споживання електроенергії. Встановлено, що найбільш енергозалежними є економіки Запорізької, Донецької та Дніпропетровської областей, а більше половини регіонів України мають низькі показники розвитку електроенергетичної галузі. В роботі окреслено проблеми та перспективи електроенергетики в умовах забезпечення енергетичної безпеки держави.

Ключові слова: електроенергетика, енергоспоживання, енергозалежність, енергетична безпека.

Сергей Ткаченко. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКИ УКРАИНЫ. В статье проанализировано развитие электроэнергетики Украины. Охарактеризованы региональные особенности энергетической мощности электростанций. Выявлены территориальные отличия показателей производства и использования электроэнергии. Установлено, что наиболее энергозависимыми являются экономики Запорожской, Донецкой и Днепропетровской областей, а более половины регионов Украины имеют низкие показатели развития электроэнергетической отрасли. В работе определены проблемы и перспективы электроэнергетики в условиях обеспечения энергетической безопасности страны.

Ключевые слова: электроэнергетика, энергопотребление, энергозависимость, энергетическая безопасность.

Sergei Tkachenko. REGIONAL FEATURES OF POWER INDUSTRY OF UKRAINE DEVELOPMENT. In the article analysis of power industry of Ukraine development is made. The regional features of power plants' energy power are characterized. Territorial differences in production and energy use are determined. It was found out that the most energy-dependent economies are in Zaporizhia, Donetsk and Dnipropetrovsk regions, and more than half of Ukraine's regions have low rates of development of the power industry. In this paper the problems and prospects of power industry within the scope of ensuring the energy security of the country are defined.

Key words: power industry, power consumption, energy dependence, energy security.

Постановка проблеми. Стан економіки держави, рівень розвитку соціальної сфери та якість життя населення багато в чому залежать від розвитку електроенергетики. Повне, надійне та екологічно безпечне задоволення потреб населення і суспільного виробництва в енергетичних продуктах та електроенергії є запорукою добробуту громадян та країни в цілому. У зв'язку з цим проблема енергетичної безпеки є найактуальнішою серед інших складових національної безпеки, а важливим розділом загальної стратегії розвитку України є енергетична стратегія.

Недостатня увага до регіональних проблем та існуючі диспропорції в розміщенні продуктивних сил привели до розбіжності регіонів України за рівнем розвитку електроенергетики, та, відповідно, за рівнем соціально-економічного розвитку. Тому дослідження регіональних аспектів енерговиробництва та енергоспоживання є вкрай важливим в аспекті розробки та обґрунтування концепції енергетичної безпеки регіонів України.

Останнім часом питання енергетичної безпеки, проблеми паливно-енергетичного комплексу України, особливостей оптимізації енергозабезпечення та енерговикористання, розвитку альтернативної енергетики достатньо широко обговорюються в науковій літературі, особливо після презентації та прийняття Енергетичної стратегії України на період до 2030 року [2]. Цим аспектам присвячені наукові праці Власюка О.С., Дорошевич А.З., Євдошук М.І., Земляного М.Г., Микитенко В.В., Рябцева Г.Л., Шевцова А.І. та ін. Але все ж таки актуальним залишається питання визначення енергетичної безпеки, виявлення особливостей розвитку її складових в регіональному аспекті. Тому **метою даної роботи** є аналіз сучасного стану та основних показників розвитку

електроенергетики регіонів України як основи для подальшої розробки регіональної концепції енергетичної безпеки.

Викладення основного змісту. Основу електроенергетики України становить об'єднана енергетична система (ОЕС) країни, яка забезпечує електроенергією внутрішніх споживачів, а також здійснює її експорт та імпорт. ОЕС налічує вісім регіональних електроенергетичних систем, які поєднані між собою системоутворюючими лініями електропередач, а також мають міждержавні лінії електропередач [4].

Загальна встановлена потужність великих електростанцій України у 2010 р. становила 53862,3 тис.кВт, у т. ч. теплових – 34576,2 тис.кВт (64,2%), атомних – 13835,0 тис.кВт (25,7%), гідроелектростанцій – 5451,1 тис. кВт. (10,1%) [1].

Значна потужність електростанцій спостерігається в Запорізькій (11224,7 тис.кВт), Донецькій (9995,4 тис.кВт), Дніпропетровській (5653,8 тис.кВт) областях (рис. 1). Сумарна частка потужності електростанцій даних регіонів у загальній потужності електростанцій України становить 49,3%, тобто половина всіх виробничих потужностей електростанцій держави сконцентрована в трьох областях. Причиною цього є вигідне географічне положення даних регіонів, а саме, близькість до сировинних баз та транспортних магістралей, а також наявність потужного споживача електроенергії – підприємств металургії, хімічної та нафтохімічної промисловості, машинобудування.

Крім цього, електростанції високої потужності мають Миколаївська, Харківська, Рівненська, Київська, Івано-Франківська, Хмельницька, Вінницька, Луганська області. В інших регіонах України частка потужності електростанцій незначна і коливається у межах 0,1 – 2,5 % від загальної потужності електростанцій України [1].

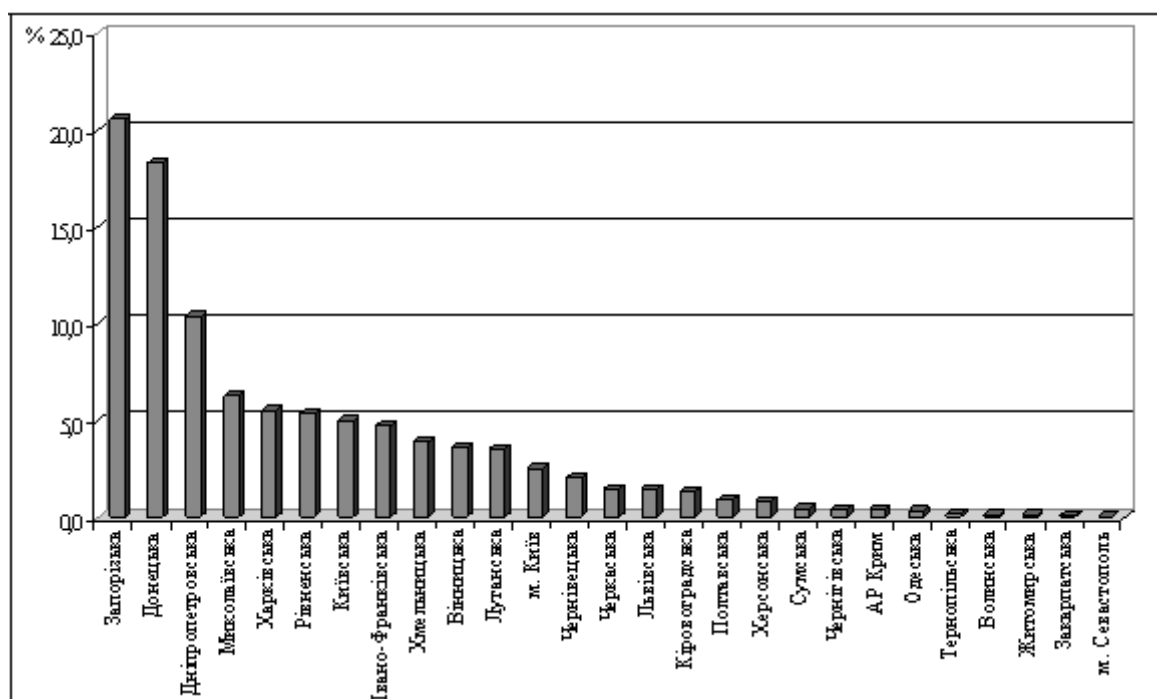

Рис. 1. Розподіл регіонів України за показником потужності електростанцій (% від загальноукраїнського показника) (побудовано за даними [1])

Серед регіонів України лідерство у виробництві електроенергії належить Запорізькій області, частка якої у загальному обсязі виробництва становить 26,9%. На другому місці – Донецька область, яка виробляє 14% електроенергії України. Високі показники виробництва електроенергії також спостерігаються в Миколаївській, Рівненській та Хмельницькій областях, які займають відповідно третє, четверте та п'яте місця в рейтингу регіонів України за обсягом виробництва електроенергії, що пояснюється наявні-

стю та функціонуванням в даних регіонах атомних електростанцій (Південноукраїнської, Рівненської, Хмельницької). Майже 7% електроенергії виробляється тепловими та гідроелектростанціями Дніпропетровської області, за рахунок чого даний регіон у 2010 р. посів шосте місце у рейтингу регіонів. Слід зазначити, що шість регіонів України виробляють 73,5% електроенергії країни, що свідчить про суттєву територіальну диференціацію в енергозабезпеченості України (рис. 2).

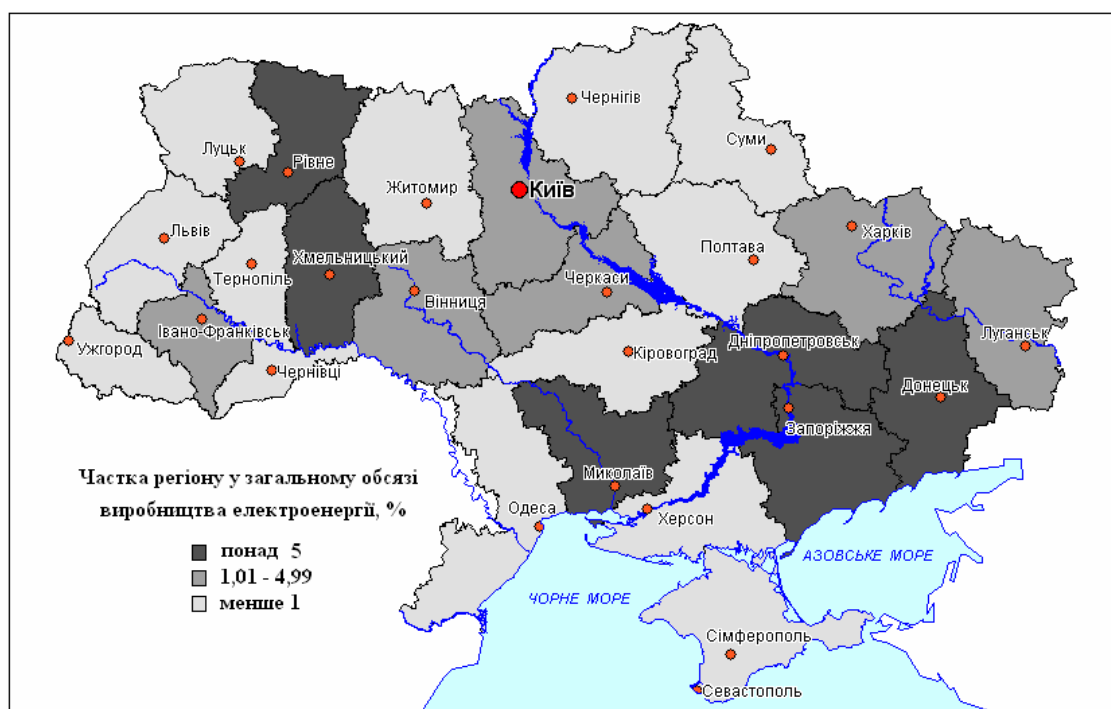

Рис. 2. Розподіл регіонів України за часткою виробництва електроенергії у 2010 р. (побудовано за даними [1])

Друга група охоплює Харківську, Луганську, Івано-Франківську, Київську, Вінницьку, Черкаську області та м. Київ, в яких за підсумками 2010 р. частка виробництва електроенергії коливається від 1,01 до 4,41 % від загального обсягу виробництва електроенергії в Україні. В цілому у 2010 р. даними регіонами вироблено 20,7% електроенергії країни. Важливу роль в електроенергетиці як даних регіонів, так і країни в цілому відіграють Бурштинська ТЕС (Івано-Франківська обл.), Зміївська ТЕС, Харківська ТЕЦ-5 (Харківська обл.), Луганська ТЕС, Лисичанська, Северодонецька, Штеровська ТЕЦ (Луганська обл.), Ладизинська ТЕС (Вінницька обл.), Черкаська ТЕЦ, Канівська ГАЕС (Черкаська обл.), Київська ТЕЦ-5, ТЕЦ-6, Трипільська ТЕС (Київська обл.) та ін.

Сумарна частка виробництва електроенергії іншими регіонами України (13 областей та м. Севастополь) у 2010 р. становила 5,8%. Електростанції, які функціонують в даних регіонах, забезпечують електроенергією, як правило, місцевих споживачів. Найнижчий обсяг виробництва електроенергії у 2010 р. спостерігався в Одеській (0,09% від загального виробництва), Закарпатській (0,08%), Волинській (0,06%), Тернопільській (0,04%), Житомирській (0,01%) областях та в м. Севастополі (0,05%) [1].

Найбільшу частку виробленої електроенергії в Україні споживають підприємства промисловості (57,2%), на другому місці – комунально-побутові потреби населення (22,6%). Підприємствами торгівлі, закладами освіти та охорони здоров'я використано у 2010 р. 11,2% електроенергії, підприємствами транспорту та зв'язку – 6,3%, сільського господарства, лісового господарства та рибальства – 2 %, будівництва – 0,7% [1].

Аналізуючи споживання електроенергії промисловими підприємствами України, встановлено, що найвищі показники спостерігаються в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій та Луганській областях (рис. 3), в яких сконцентровано майже весь промисловий потенціал країни. В цілому даними регіонами у 2010 р. спожито 66,5% електроенергії. У межах від 2,14% до 3,93% від загального обсягу спожитої електроенергії припадає на енергоспоживання промисловими підприємствами Полтавської, Харківської, Рівненської, Миколаївської, Київської областей та м. Києва. Промисловими підприємствами всіх інших регіонів України (16 областей та м. Севастополь) у 2010 р. використано 15,9% електроенергії [1].

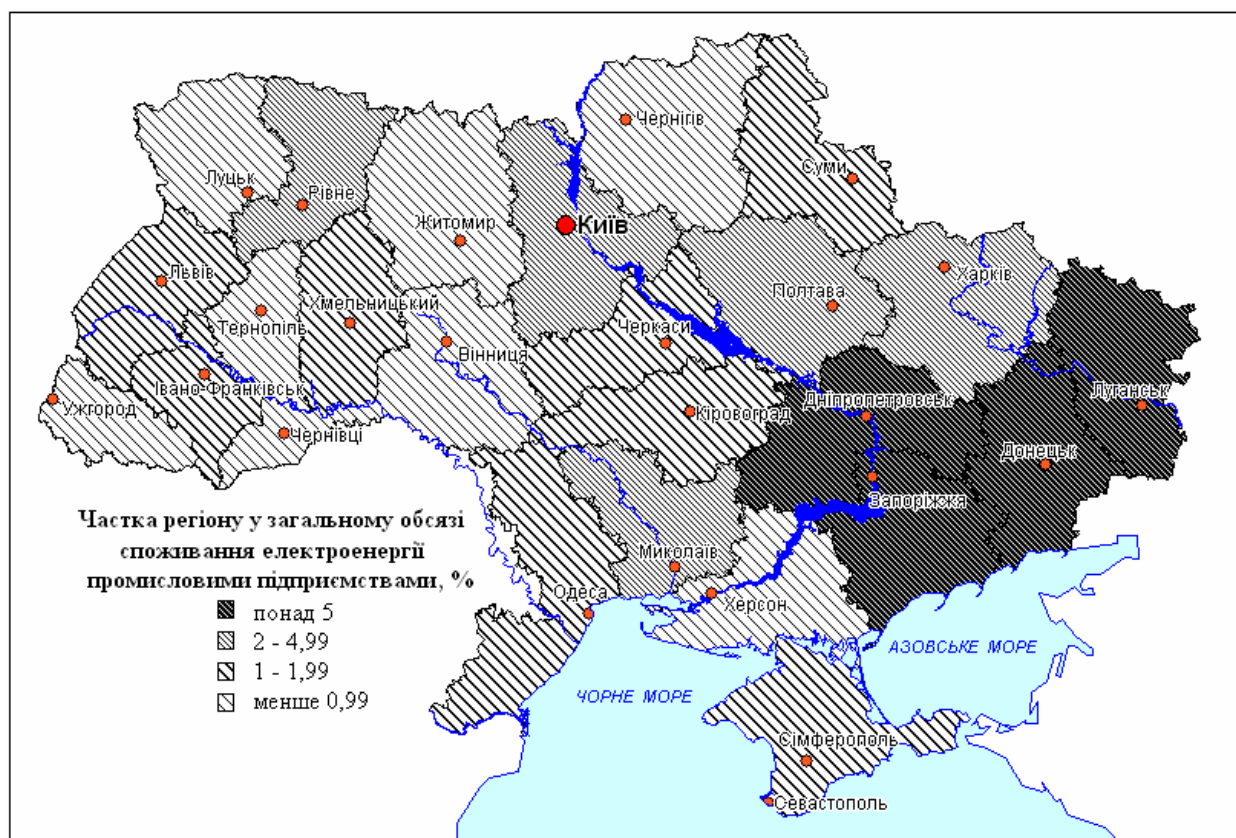

Рис. 3. Розподіл регіонів України за часткою споживання електроенергії промисловими підприємствами у 2010 р. (побудовано за даними [1])

В цілому у 2010 р. в Україні спостерігалася збільшення використання електроенергії всіма видами споживачів у порівнянні з 2009 р., у т. ч. енергоспоживання промисловими підприємствами збіль-

шилося на 8,9 млрд.кВт·год, або 9,4%, населенням – на 3,1 млрд.кВт·год, або 8,4% [3].

Показники електроенергетики регіонів України разом з іншими показниками розвитку паливно-

енергетичного комплексу покладені в основу розрахунку інтегрального індексу енергетичної безпеки.

Висновки. Проведений аналіз розвитку електроенергетики регіонів України свідчить, що в країні спостерігаються значні територіальні відмінності у показниках енергетичної потужності електростанцій, виробництва електроенергії та її споживання. Враховуючи історично сформований профіль промислового виробництва східних регіонів України, слід зазначити, що саме вони володіють значними енергетичними потужностями як у плані виробництва електроенергії, так і її споживання. Запорізька, Донецька та Дніпропетровська області являються найпотужнішими виробниками та споживачами електроенергії в Україні, що підкреслює значну енергоємність виробництва та енергозалежність економік даних регіонів. У зв'язку з цим постає проблема забезпечення їх енергетичної безпеки.

Важливу роль в енергетичному балансі України також відіграють Рівненська, Миколаївська та Хмельницька області, значні показники виробництва електроенергії в яких формуються за рахунок функціонування на їх території атомних електростанцій. Усвідомлюючи все більш зростаюче значення АЕС в

структурі виробництва електроенергії України, а також враховуючи наслідки аварії на АЕС в Японії, слід уважно стежити за дотриманням правил безпеки роботи на українських АЕС.

Майже половина регіонів України мають частку виробництва електроенергії в загальному обсязі виробництва нижчу за 1%, що потребує додаткового дослідження можливостей використання ними альтернативних джерел енергії – енергію вітру, сонця, біопалива, геотермальних ресурсів тощо. До регіонів з найбільш сприятливими умовами для промислового використання енергії вітру належить Одеська, Миколаївська, Херсонська, Донецька, Луганська області, а також АР Крим та Карпати.

Слід підкреслити, що подальший збалансований розвиток регіонів України потребує розробки концепції їх енергетичної безпеки, в якій поряд з важливими завданнями енергозбереження та ефективного використання енергоресурсів, створення умов для стимулювання впровадження енергозберігаючих технологій, скорочення витрат енергоресурсів на виробництво енергії мають бути обов'язково враховані регіональні особливості їх енергетичного потенціалу.

Список використаних джерел:

1. *Виробництво і споживання електроенергії та окремі техніко-економічні показники роботи електростанцій в Україні за 2010 рік: Статистичний бюлетень.* – К., 2011. – 25 с.
2. *Енергетична стратегія України на період до 2010 року // Інформаційно-аналітичний бюлетень «Відомості Міністерства палива та енергетики України». Спеціальний випуск.* – К., 2006. – 113 с.
3. *Офіційний сайт Державної служби статистики України.* – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
4. *Офіційний сайт Міністерства енергетики та вугільної промисловості України.* – Режим доступу : www.mre.kmu.gov.ua

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ОРГАНІЗАЦІЮ ТРАНСПОРТНОЇ СИСТЕМИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Стаття присвячена виявленню і аналізу найважливіших чинників, що впливають на територіальну організацію транспортної системи Харківського регіону. У статті виокремлено дві основні групи чинників впливу на територіальну організацію транспортної системи Харківського регіону, а саме: природно-географічну та суспільно-географічну. Проаналізовано взаємозв'язок природного середовища і транспортної системи регіону. Детально розглянуто вплив економіко-географічних та соціально-демографічних чинників як складових суспільно-географічної групи чинників.

Ключові слова: транспортна система регіону (ТСР), природні ресурси, транспортно-географічне положення, сільськогосподарська спеціалізація, густота населення, об'єкти соціальної сфери, міграційні процеси.

Сергей Отечко. ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ТЕРРИТОРИАЛЬНУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА. Статья посвящена выявлению и анализу важнейших факторов, влияющих на территориальную организацию транспортной системы Харьковского региона. В статье выделены две основные группы факторов влияния на территориальную организацию транспортной системы Харьковского региона, а именно: физико-географическая и общественно-географическая. Проанализирована взаимосвязь природной среды и транспортной системы региона. Детально рассмотрено влияние экономико-географических и социально-демографических факторов как составляющих общественно-географической группы факторов.

Ключевые слова: транспортная система региона (ТСР), природные ресурсы, транспортно-географическое положение, сельскохозяйственная специализация, плотность населения, объекты социальной сферы, миграционные процессы.

Sergey Otechko. FACTORS OF INFLUENCE ON THE TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE TRANSPORT SYSTEM OF THE KHARKIV REGION. The article deals is devoted to identifying and analyzing basic factors of influence the territorial organization of the transport system in the Kharkiv region. The paper identified two basic groups of factors influence the territorial organization of the transport system in the Kharkiv region, namely the physical-geographical and social-geographical. The correlation of environment and transport system in the region is analyzed. In detail the influence of economical-geographic and socio-demographic factors as components of social-geographical factors groups is considered.

Keywords: transport system of the region (TSR), natural resources, transport-geographical position, agricultural specialization, density of population, objects of social infrastructure, the migration process.

Актуальність. Дослідження територіальної організації транспортної системи регіону (ТСР) неодмінно має включати аналіз чинників, що на неї впливають, оскільки кожен природний чи штучно створений об'єкт поєднаний прямо чи опосередковано з територією на якій він знаходиться. На певній ділянці географічного простору (в нашому випадку регіону) знаходяться й інші об'єкти, що таки чи інше пов'язані з досліджуванним, адже через власні особливості та специфіку території всі вони сконцентровані саме тут (в межах регіону).

Метою статті є виявлення і аналіз найважливіших чинників, що впливають на територіальну організацію транспортної системи Харківського регіону.

Виклад основного матеріалу. До чинників розміщення можна віднести сукупність різного роду умов (природних, економічних та ін.), які окремо чи в сукупності створюють «сприятливе середовище» для оптимального розвитку об'єкту (транспортної системи загалом чи окремого її компонента) та виконання покладених на нього функцій. На територіальну організацію транспортної системи Харківського регіону, а саме локалізацію її точкових і лінійних елементів (об'єктів інфраструктури) та показники (ефективність) роботи, впливає велика кількість чинників, які умовно можна розділити на дві групи: природно-географічні, суспільно-географічні.

Природно-географічні чинники ще п'ятдесят років тому відігравали вирішальну роль у формуванні та подальшому розвитку транспортних систем. Проте з винайденням все більш прогресивніших

технічних засобів та технологій і впровадженням їх у життя, природні умови території відходили на другий план. Так, спочатку визначальний вплив на розвиток та роботу транспорту мали: рельєф, ґрунтовий покрив, кількість опадів. Адже від особливостей рельєфу залежить вартість та складність прокладання залізничних та автомобільних доріг, ґрунтовий покрив, в першу чергу, впливає на автомобільні дороги без твердого покриття (в сільській місцевості) як і кількість опадів, що визначає стан дороги для виконання поставлених перед нею завдань. Кількість і характер опадів (дощ, снігові замети, туман, ожеледиця) в більшій мірі впливають на роботу автомобільного транспорту. Стан і властивості атмосфери (температура, тиск, вологість, щільність) визначальні у функціонуванні авіаційного транспорту [3].

Природні умови Харківського регіону сприятливі для розвитку всіх видів транспорту. Рельєф переважно рівнинний. Більша частина регіону розташована в межах Придніпровської низовини. На сході і північному сході знаходяться відроги Середньоросійської височини. Серед ґрунтів переважають чорноземи звичайні та типові, значно менше темно-сірих та сірих лісових. Клімат регіону помірно-континентальний. Середня температура взимку від -6,5 до -7,5°C, а влітку від +19,5 до 21,0°C. Кількість опадів складає від 525 до 600 мм в рік. Серед несприятливих кліматичних явищ трапляються суховії, град, хуртовини.

Земельні надра Харківщини багаті на корисні копалини (природний газ, нафту, кам'яне і буре вугілля, кам'яну сіль, фосфорити, охру, нерудну сировину для металургії, сировину для виробництва будівельних матеріалів) [4]. З огляду на це, виникає не-

обхідність у формуванні транспорту регіону. Адже раціональна територіальна організація ТСР сприяє оптимальному використанню природних умов і ресурсів, забезпечуючи необхідну складову – транспортування як природних ресурсів у потребах промисловості, так і пасажирів для оздоровлення та відпочинку (до місць зосередження запасів мінеральних вод, лісових зон, річок тощо.).

Проте проявляється і негативний вплив, спричинений відчуженням земель (часто родючих, які можна продуктивно використовувати у сільському господарстві) під об'єкти транспортної інфраструктури та забрудненням навколишнього середовища.

До *суспільно-географічних чинників*, які впливають на територіальну організацію транспортної системи Харківського регіону можна віднести: економіко-географічні, соціально-демографічні, управлінські, адміністративно-правові, історичні.

Під економіко-географічними чинниками слід розуміти територіальну диференціацію кількісних і якісних характеристик живої та уречевленої праці, а також значущість їх для господарської діяльності. Економіко-географічні чинники включають потребу в продуктах чи послугах, площу території, оцінку її соціально-економічного положення; рівень територіальної концентрації основних виробничих фондів, порівняльну ефективність виробництва продукції, її призначення та якість; транспорт і характер територіальних господарських зв'язків; виробничу інфраструктуру. У сучасних умовах вплив цієї групи чинників на прийняття управлінських рішень помітно зростає. Тісно пов'язаними з цією групою чинників є чинник науково-технічного прогресу, чинник ринкової кон'юнктури, який відображає співвідношення між наявними на ринку матеріальними цінностями і послугами та потребами в них.

Соціально-демографічні чинники включають склад і структуру населення, наявність та структуру трудових ресурсів, типи систем розселення, міграційні потоки, соціальну інфраструктуру.

Управлінські та адміністративно-правові чинники є правовою базою функціонування суспільно-географічних об'єктів, мають значний вплив на рівень їх розвитку.

До інших суспільно-географічних чинників належать історичний (дозволяють прослідкувати розвиток досліджуваних об'єктів певної території в часі) та політична ситуація тощо.

Економіко-географічні чинники є найголовнішими, вони визначають інтенсивність, структуру перевезень та впливають на їх територіальну організацію. Серед них слід виділити такі:

- загальний рівень розвитку продуктивних сил та їх територіальна організація, економічний профіль регіону (місце у структурі господарства галузей важкої індустрії, виробничої і невиробничої сфери та їх співвідношення), наявність різних форм власності тощо;

- рівень розвитку зовнішньоекономічних, міжгалузевих і міжтериторіальних зв'язків, наявність вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку, єврорегіонів, транспортно-географічне та

геополітичне положення території (близькість до напружених магістралей, до міжнародних транспортних коридорів, прикордонне положення тощо) відіграють важливу роль у функціонуванні ТСР;

- ринкова кон'юнктура є на сьогодні дуже важливим фактором, бо враховуючи попит і пропозицію на послуги пасажирського автомобільного транспорту, з одного боку – робота транспорту приводиться у відповідність до попиту на його послуги, а з другого – формується попит на перевезення в залежності від можливостей транспортної системи;

- рівень добробуту населення певної території, його купівельна спроможність (пасажир в залежності від цього обирає саме той вид транспорту який задовольняє його). Таким чином відбувається вплив на формування пасажиропотоків, показники роботи пасажирського транспорту тощо;

- наявність рухомого складу, густота автошляхів, їх технічний стан, протяжність доріг з твердим покриттям, кількість маршрутів, рівень розвитку виробничої та соціальної інфраструктури мають безпосередній вплив на територіальну організацію ТСР; – капіталовкладення та інвестиції в транспорт регіону є одним з головних економічних чинників, так як сьогоднішній стан галузі вимагає надання значних обсягів коштів в першу чергу для вдосконалення структури рухомого складу;

- рівень розвитку науково-технічного прогресу сприяє створенню більш досконалих транспортних засобів, модернізації доріг, об'єктів виробничої і невиробничої інфраструктури, що в свою чергу впливає на рівень обслуговування пасажирів та вдосконалення роботи транспортної системи.

Харківський регіон же має досить вигідне транспортно-географічне положення, яке характеризується розташуванням на перехресті транспортних шляхів з півночі на південь (Російська федерація – порти Чорного та Азовського морів) та з заходу на схід (Європейський Союз – Російська федерація). Це зумовлює проходження по території Харківської області міжнародних транспортних коридорів. Крім того, регіон безпосередньо межує з Російською федерацією.

На територіальну організацію ТСР впливають особливості розміщення об'єктів виробничої та невиробничої сфер. Так, в галузі виробничої сфери у впливі на транспорт можна розділити на три групи: промисловість, сільське господарство, торгівля і зв'язок.

Розміщення промислових об'єктів на території Харківського регіону зумовлює необхідність в перевезеннях промислової продукції в натуральному та переробленому вигляді до виробників та споживачів. Найбільший вплив мають галузі легкої та харчової промисловості, а також машинобудування через нагальність інтенсивних перевізних операцій. Роль сільського господарства у розміщенні транспортної системи визначається рівнем розвитку та спеціалізацією сільськогосподарського виробництва в межах регіону, що потребує перевезень продукції між районами області та регіонами України. Вузька спеціалізація сільського господарства характерна для примі-

ських сільськогосподарських зон великих міст, з щоденними перевезеннями необхідної продукції. В регіоні найбільше ця залежність проявляється по відношенню до м. Харкова.

Безпосередньо з транспортною системою Харківського регіону пов'язана торгівля, як внутрішня, так і зовнішня. Обсяг вантажообігу з Російською федерацією залежить від економічних відносин з нею. У внутрішній торгівлі вантажообіг залежить від багатьох чинників, зокрема від територіальної організації торгівлі і особливостей товарних ресурсів, концентрації населення як споживача роздрібного товару та інше. На обсяги автомобільних перевезень впливає розміщення оптових баз роздрібної торгівлі і мережі торгових підприємств. Відповідно до цього у великих містах регіону обсяги перевезення вантажів для торгівлі більші. Таким чином, завдяки розвитку торгівлі транспорт доставляє продукцію до споживачів або до об'єктів торгівлі для зберігання [1, 2].

Соціально-демографічні чинники. Важливу роль у формуванні ТСР відіграє густота населення, людність населених пунктів (чисельність населення), характер системи розселення, розміщення міст та адміністративних центрів.

В результаті розселення населення регіону утворилися міські та сільські транспортні мережі. Міські транспортні характеризуються високою щільністю, обслуговують населення, що займається в основному не сільськогосподарською діяльністю, оскільки в містах сконцентроване виробництво, наука, управління, галузі обслуговування населення. Сільська транспортна мережа розосереджена на значній території, обслуговує населення, яке займається сільськогосподарською діяльністю, оскільки в даній місцевості розвиваються галузі сільськогосподарського виробництва, лісового, риболовного, мисливського господарства, частково відпочинку.

Серед галузей невиробничої сфери за впливом ТСР можна виділити розміщення закладів охорони

здоров'я, освіти, культури, туристичних об'єктів та місць відпочинку. Розміщені здебільшого в обласному центрі та в меншій мірі в районних центрах області, притягують значну частину населення для задоволення відповідних потреб. Виникають пасажиропотоки, які мають бути забезпечені належним рівнем транспортної інфраструктури.

На формування обсягів пасажирських перевезень великий вплив мають міграційні процеси. Розвиток міграційних процесів, в основі яких лежать різновиди переміщень людей з одного місця проживання в інше, в повній мірі залежать від наявності розвинутої транспортної системи в даній місцевості. Найбільш характерним для Харківського регіону є маятникова міграція населення найближчих районів до обласного центру.

Висновки: 1. Взаємозв'язок природно-географічних умов і ТСР зводиться до двох положень: навколишнє природне середовище може або сприяти або перешкоджати діяльності транспорту, а транспорт в свою чергу може оптимізувати використання природних багатств регіону для потреб суспільства, але при цьому часто завдаючи шкоди.

2. До основних економіко-географічних чинників, які впливають на територіальну організацію транспортної системи Харківського регіону, відносяться: розвиток і розміщення господарства та напрямки і потужність транспортно-економічних зв'язків.

3. Вплив соціально-демографічних чинників на територіальну організацію ТСР здійснюють: густота населення, людність населених пунктів, характер системи розселення, розміщення міст та адміністративних центрів; розміщення об'єктів соціальної сфери; міграційні процеси населення зумовлюють формування пасажирських перевезень та їх структури, а трудові ресурси зумовлюють роботу транспорту.

Список використаних джерел:

1. Никольский И.В. География транспорта СССР / Никольский И.В. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 286 с.
2. Розміщення продуктивних сил України: підручник / [Качан Є.П., Петрига М.О., Ковтонюк М.О. та ін.]; за ред. Є.П. Качана. – К.: Вища шк., 1998. – 375 с.
3. Транспортная система региона / Волошин В.В., Григорович М.В., Коценко Е.Ф. – К.: Наукова думка, 1989. – 208 с.
4. Харківська область: географічний атлас: моя Батьківщина / [відповідальний ред. Т.В. Погурельська]. – К.: ТОВ Видавництво «Мапа», 2003. – 20 с.

СОЦІАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОШИРЕННЯ АЛКОГОЛІЗМУ СЕРЕД МОЛОДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано сучасний стан поширення та формування алкоголізму серед молоді Тернопільської області. За матеріалами соціологічного опитування, встановлено, що процес вживання алкоголю молоддю та формування алкогольної залежності населення з кожним роком все більше поширюється та посилюється. Визначено, що асоціальна поведінка в останні роки захоплює все більшу частину населення не тільки серед чоловічої статті, а й серед жіночої, з дедалі молодшого віку. З'ясовано, що серед міської молоді Тернопільської області швидше поширюється алкогольна залежність, ніж серед сільської. У дослідженні встановлено, що найпопулярнішим алкогольним напоєм є пиво, збільшується популярність і інших слабоалкогольних напоїв. Ситуація, що склалася, створює небезпеку у формуванні фізичного, соціального, духовного, психічного здоров'я дітей та молоді, які будуть відповідно невідповідними до майбутньої трудової діяльності.

Ключові слова: алкоголізм, алкогольні психози, асоціальна поведінка, соціальні чинники, соціологічне дослідження, шкідливі звички.

Лілія Вавринів. СОЦИАЛЬНО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АЛКОГОЛИЗМА СРЕДИ МОЛОДЕЖИ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье проанализировано современное состояние распространения и формирования алкоголизма среди молодежи Тернопольской области. По материалам социологического опроса, установлено, что процесс употребления алкоголя молодежью и формирования алкогольной зависимости населения с каждым годом все больше распространяется и усиливается. Определено, что асоциальное поведение в последние годы захватывает все большую часть населения не только среди мужского пола, но и среди женского, с все младшего возраста. Выяснено, что среди городской молодежи Тернопольской области быстрее распространяется алкогольная зависимость, чем среди молодежи сельских поселений. В исследовании установлено, что самым популярным алкогольным напитком является пиво, увеличивается популярность и других слабоалкогольных напитков. Сложившаяся ситуация, создает опасность в формировании физического, социального, духовного, психического здоровья детей и молодежи, которые будут соответственно неподготовленными к будущей трудовой деятельности.

Ключевые слова: алкоголизм, алкогольные психозы, асоциальное поведение, социальные факторы, социологическое исследование, вредные привычки.

Lilia Vavryniiv. SOCIAL-GEOGRAPHICAL RESEARCH INTO SPREADING OF ALCOHOLISM AMONG THE YOUTH OF TERNOPIL REGION. In the article the current state of spreading and formation of alcoholism among the youth of Ternopil region has been analysed. Using the materials of the sociological surveys it is ascertained that process of using alcohol by the youth and the formation of alcohol dependence of the population increase every year. It is defined that during last years asocial behavior takes more and more people not only men but also women, every time younger and younger. It is cleared up that alcohol dependence in Ternopil region is spreading quicker among the urban youth than the rural one. In the research it is ascertained that the most popular alcoholic drink is beer, other alcoholic beverages become popular too. This situation makes danger in the formation of physical, social, moral, psychiatric health of children and youth who will not be ready for future labour activities.

Key words: alcoholism, alcoholic psychosis, asocial behavior, social factors, sociological surveys, harmful habits.

Актуальність теми. За період незалежності зміни в житті українського суспільства відбулися в усіх сферах його діяльності. Соціально-економічна криза України сприяла загостренню демографічної ситуації в державі, і зокрема в Тернопільському регіоні, що зумовило поширенню негативних змін у поведінковій орієнтації населення, особливо сучасних підлітків та молоді. Швидкими темпами набувають значного поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю, наркотиків та інших психотропних речовин. Здоровий спосіб життя ще не культивується як важливий елемент виховання та культури серед дітей, хоча батьки сучасних українських підлітків жили і виховувалися в людському суспільстві з абсолютно протилежними нормами поведінки.

Суспільству має бути очевидним, що процес вживання алкоголю молоддю та формування алкогольної залежності населення не тільки триває, а й з кожним роком все більше поширюється та посилюється. Асоціальна поведінка в останні роки захоплює все більшу частину населення не тільки серед чоловічої статті, а й серед жіночої, починаючи з дедалі молодшого віку. Така ситуація є небезпечною, бо формується нездорове покоління з залежностями від

шкідливих звичок. Це й зумовлює актуальність дослідження даної проблеми з боку фахівців різного спрямування.

Ступінь розробки в науковій літературі. Дане питання не є достатньо вивчене та досліджене в контексті соціальної географії у сучасній науковій літературі. Вивчення компонентів асоціальної поведінки населення як соціальний чинник формування сучасної демографічної ситуації є несистемним та фрагментарно подано в працях науковців Я. Б. Олійника, О. Г. Топчієва, М. Д. Пістун, О. І. Шаблія, Л. Т. Шевчук, М. О. Книш та ін. Спеціальних соціально-географічних досліджень поширення алкоголізму серед людей різного віку та регіонів України не проводилось.

Мета дослідження. Метою даної статті є соціальне дослідження щодо виявлення загальних тенденцій формування та поширення алкогольної залежності серед населення Тернопільської області в залежності від місця проживання; визначення головних соціальних чинників, що впливають на формування алкогольної залежності серед молоді, як основи майбутнього покоління; виявлення впливу алкоголізму на якість працересурсного потенціалу.

Виклад матеріалу. Вживання алкоголю в Тернопільській області, як і загалом в країні, є масовим

явищем. Це пов'язано з багатьма соціальними чинниками, такими як: мода, традиції та звичай, що побутують в українському суспільстві. Першорядну роль у формуванні алкогольної залежності, особливо серед підлітків та молоді, відіграє найближче оточення: рідні, близькі, родина, друзі. Алкоголізація, ставши в нашому суспільстві незамінним атрибутом у повсякденному житті, передається з покоління в покоління.

Алкоголь є важливим фактором ризику для здоров'я, він зумовлює залежність і розвиток хвороб печінки, зокрема раку, цирозу, інсульту, психічних захворювань тощо. Смертність, інвалідність, втрата працездатності, травматизм, кримінальна поведінка – ось наслідки зловживання алкоголем. [5, с.111]

Діти та підлітки, що систематично вживають алкогольні напої, набувають таких рис характеру, як агресивність, імпульсивність, непередбачуваність, у них також формується залежність, низька самооцінка та депресії. Здорова та позитивна сімейна атмосфера обернено пропорційна до ступеня вживання дітьми та підлітками алкоголю. Хороші відносини батьків із своїми дітьми, повага та довіра у взаємовідносинах – це запорука формування здорової молоді без алкогольної залежності. Зрозуміло, що діти алкоголіків чи батьків, що вживають алкоголь дуже часто, складають основну групу ризику, позаяк з раннього дитинства вони спостерігають відповідну модель поведінки та життя своєї родини. Також зловживання алкоголем серед дітей та підлітків пояснюється впливом та тиском з боку однолітків. Цікавість, ідентифікування себе з певною групою, становлення як особистості, незалежність – ось неповний перелік причин, за якими підлітки вдаються до алкоголю. В результаті виникає ризик, що така поведінка призведе до низької успішності, невідвідування навчання без поважних причин, ізоляції від «благополучних» однокласників, правопорушень, злочинності, суїцидів, участі в незахищених сексуальних контактах, вживання наркотиків, зараженням ВІЛ-інфекції.

Спеціальними соціологічними дослідженнями встановлено, що перше прилучення до алкоголю учнів 8-10-х класів у 78% випадків відбувається під впливом батьків і родичів. Найвища захворюваність хронічним алкоголізмом припадає на такі вікові групи: 20-22 роки (31,4%) і 23-26 років (40,4%). Чим раніше підліток починає вживати алкогольні напої, тим більша ймовірність, що він стане хронічним алкоголіком. Кожен другий хронічний алкоголік почав цей шлях ще до 14 років, майже 10% – до 19 років. Мотиви вживання алкоголю молодими людьми найчастіше такі: «за компанію» – 50%, «для підняття настрою» – 25%, а також «для апетиту», «для розмови з друзями», «так прийнято», «із принципу». [5, с.121]

Тому основними соціальними чинниками, що сприяють формуванню алкогольної звички, є аналогічні до формування тютюнозалежності серед підлітків. А саме – статі: хлопці раніше від дівчат починають вживати алкогольні напої та частіше перебувають в стані алкогольного сп'яніння. Також на ступінь сп'яніння молоді впливає оточення дитини. Ті, хто без поважної на те причини пропускають нав-

чання, часто перебувають у компанії так званих «друзів» з асоціальною поведінкою, спостерігають як вживають алкогольні напої батьки, старші брати чи сестри, напиваються частіше. В родинях, де панують високі моральні принципи, релігійне виховання, високий рівень взаємовідносин з батьками та моральна підтримка рідних, підлітки алкоголь вживають набагато рідше.

Найбільшим і, напевно, визначальним є вплив компанії друзів з ризикованою поведінкою. Перебуваючи в такій компанії, 92% підлітків вживали алкогольні напої хоча б один раз протягом останніх 12 місяців. Це на 20% більше за тих, чиї друзі не п'ють. [3, с.79]

Природно, на вживання алкогольних напоїв підлітками впливає багато чинників індивідуального походження – культурні і сімейні норми засвоєні в процесі виховання, життєві ситуації, приклади і тиск з боку друзів, однолітків, бажання проявляти «дорослість» тощо. [2, с. 77 – 78]

Дуже прикро, що сьогоднішня молодь не може уявити свого дозвілля та відпочинку без вживання алкоголю. Турбує те, що у суспільства сформована думка, що слабоалкогольні напої не приносять шкоди для здоров'я дітей та підлітків і не формують алкогольної залежності. У цьому і прихована небезпека для сучасної молоді. Така ризикована поведінка, а саме регулярне вживання алкогольних напоїв, в тому числі і слабоалкогольного пива, призводить до звикання та алкоголізму. Всім відомо, що жіночий організм є вразливішим, ніж чоловічий. А суспільство все частіше спостерігає за більшою кількістю хлопців та дівчат, які проводять свій вільний час на вулиці в компанії з алкогольними напоями.

Серед чинників, що визначають поведінку сучасної молоді та дітей, визначальне місце належить низькому рівню життя суспільства, не тільки матеріального, а й духовного. Доходи батьків та соціальні виплати держави не забезпечують можливості виховання нових поколінь соціально благополучними та здоровими. На несформовану національну поведінку та свідомість української молоді впливає також зарубіжна культура зі своєю ідеологією та моральними орієнтирами. Сучасний стрімкий науково-технічний прогрес призвів до отримання дітьми та підлітками величезного обсягу не завжди корисної та необхідної для них інформації, що також формує думки та погляди, світогляд сучасної молоді.

Тому субкультура підлітків проявляється у ранньому статевому житті, вживанні наркотиків та алкоголю, тютюнокурінні. Ці шкідливі звички впливають на погіршення репродуктивного здоров'я молоді. Все це свідчить про становлення та формування низького рівня морально-естетичної та санітарно-гігієнічної культури, про руйнування ідеалів та духовних надбань суспільства, які проявляються у проведенні вільного часу на низькому рівні, відбивається на духовній та ідеологічній свідомості сучасної молоді.

Таблиця 3 дає можливість прослідкувати та з'ясувати зміни та тенденції поширення алкогольних психозів серед населення Тернопільської області. Були проаналізовані дані кількості хворих з уперше

в житті встановленим діагнозом розладу психіки внаслідок вживання алкоголю.

Таблиця 1

Захворюваність населення Тернопільської області на розлади психіки та поведінки*

	1990	2000	2009
Кількість хворих з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб	2797	2877	2466
на 100 тис. населення	196,2	250,3	226,7
Кількість хворих, які перебували на обліку в медичних закладах, на кінець року, осіб	30028	29726	20708
на 100 тис. осіб	2566	2593	2737

*Таблиця складена на підставі даних Статистичного щорічника Тернопільської області за 2009 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області.

Таблиця 2

Захворюваність населення Тернопільської області на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози)*

	1990	2000	2009
Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози), осіб	795	1054	1426
на 100 тис. населення	68,0	91,7	131,1
Кількість хворих, які перебували на обліку в медичних закладах, на кінець року з діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози), осіб	11852	11385	13658
на 100 тис. населення	1013	993	1258

*Таблиця складена на підставі даних Статистичного щорічника Тернопільської області за 2009 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області

Таблиця 3

Кількість хворих з уперше встановленим діагнозом розладу психіки у Тернопільській області*

	1990		2000		2009	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Кількість хворих з розладами психіки та поведінки з діагнозом, що встановлений вперше в житті, осіб	2797	100	2877	100	2466	100
Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю (алкоголізм і алкогольні психози), осіб	795	28,4	1054	36,6	1426	57,8

*Таблиця складена на підставі даних Статистичного щорічника Тернопільської області за 2009 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області.

Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок уживання алкоголю в Тернопільській області збільшилась з 795 осіб у 1990 році до 1426 осіб у 2009, тобто на 631 особу. Загальна ж кількість хворих з уперше встановленим діагнозом розладу психіки та поведінки з різних причин за відповідний період зменшилась з 2797 осіб у 1990 році до 2466 у 2009 р. Отже, у 1990 році частка хворих внаслідок вживання алкоголю із загальної кількості хворих складала приблизно 28,4%, тоді як у 2009 - 57,8%.

Загальна кількість населення внаслідок несприятливої демографічної ситуації в регіоні, постійно зменшується. Тому проаналізуємо дані захворюваності на розлади психіки та поведінки в розрахунку на 100 тис. населення, щоб мати реальну картину. За період з 1990 по 2009 роки кількість хворих, з уперше в житті встановленим діагнозом зросла на 93 %. Кількість хворих, які перебували на обліку на кінець ро-

ку, за відповідний період зросла на 245 осіб в розрахунку на 100 тисяч жителів.

Прослідкуємо динаміку захворюваності населення Тернопільської області на алкоголізм, який характеризується психічною та фізичною залежністю від алкоголю, за період 2008 – 2009 рр. Найбільші показники мають центральні райони: Бережанський, Козівський, Підволочиський, Теребовлянський, де алкогольні синдроми становлять більше 16 чоловік на 100 тис. населення. Позитивну динаміку спостерігаємо за відповідний період у Бережанському, Борщівському, Бучацькому, Козівському, Ланівському, Монастирському та Підгаєцькому районах. Показник загалом в області зменшився на 2,4 особи на 100 тис. населення. Незначне скорочення не дає приводу для заспокоєння у поведінковій орієнтації населення Тернопільського регіону. Алкоголізм характеризується психологічною та фізичною залежністю від алкоголю і розвивається внаслідок систематичного зловживання алкогольними напоями. Ал-

коголізм – це не тільки шкідлива звичка, що пов'язана із зловживанням спиртних напоїв, але і прояви асоціальної поведінки, що впливає на здо-

ров'я, життя, працю та добробут людей та суспільства загалом.

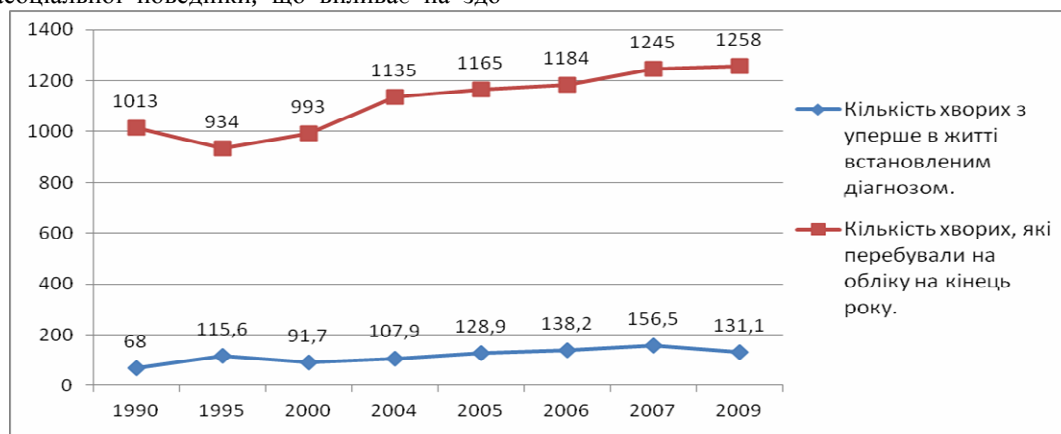

Рис 1. Кількість хворих з встановленим діагнозом розладу психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, осіб на 100 тис. жителів

Захворюваність населення на хронічні алкогольні синдроми (алкоголізм) у Тернопільській області за 2008 – 2009 рр., осіб на 100 тис. населення*

Таблиця 4

Райони	2008	2009
1. Бережанський	14,8	17,0
2. Борщівський	11,7	13,9
3. Бучацький	11,5	11,8
4. Гусятинський	17,7	15,4
5. Заліщицький	14,3	13,6
6. Збаразький	11,1	6,4
7. Зборівський	14,2	8,0
8. Козівський	16,3	16,9
9. Кременецький	13,0	9,5
10. Ланівецький	10,8	11,2
11. Монастирський	8,8	10,5
12. Підволочиський	20,7	16,3
13. Підгаєцький	1,9	12,2
14. Терехівський	19,3	16,8
15. Тернопільський	17,6	9,6
16. Чортківський	14,7	13,7
17. Шумський	14,6	10,4
м. Тернопіль	10,9	7,3
Область	13,9	11,5

*Складено на підставі даних довідника «Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області». Тернопільська обласна державна адміністрація. Головне управління охорони здоров'я. 2009, с.50

Таблиця 5

Захворюваність на гострі алкогольні розлади (алкогольні психози) за 2008-2009 рр., осіб на 100 тис. населення *

Райони	2008	2009
1. Бережанський	1,6	0,9
2. Борщівський	1,9	1,0
3. Бучацький	1,5	1,5
4. Гусятинський	1,4	1,9
5. Заліщицький	1,2	1,2
6. Збаразький	1,7	1,5
7. Зборівський	2,9	2,2
8. Козівський	3,5	0,7
9. Кременецький	2,0	0,6
10. Ланівецький	1,9	1,9
11. Монастирський	1,9	1,9

Продовж. табл. 5

12. Підволочиський	1,6	2,3
13. Підгаєцький	4,8	1,9
14. Терехівський	1,7	2,2
15. Тернопільський	2,5	1,7
16. Чортківський	1,2	1,3
17. Шумський	2,0	1,1
м. Тернопіль	1,8	1,6
Область	1,9	1,5

*Складено на підставі даних довідника «Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області». Тернопільська обласна державна адміністрація. Головне управління охорони здоров'я. 2009, с.51

Алкогольні психози – це порушення психічної діяльності людини, що супроводжуються порушеннями діяльності внутрішніх органів та особистісними змінами морального та духовного світу. Захворюваність на гострі алкогольні розлади 2008 – 2009 рр. збільшилась у Гусятинському, Підволочиському, Терехівському, Чортківському районах. Ситуація без змін залишилась у Бучацькому, Заліщицькому, Ланівському, Монастирському районах. Частота

алкогольних психозів пов'язана з особами, що страждають алкоголізмом. Останні роки захворюваність алкогольними психозами по Україні росте. В загальному по області фіксуємо незначне скорочення на 0,4 особи на 100 тис. жителів за 2008 – 2009 рр. Тому проблема масового і систематичного зловживання алкоголю населенням Тернопільського регіону не викликає сумнівів.

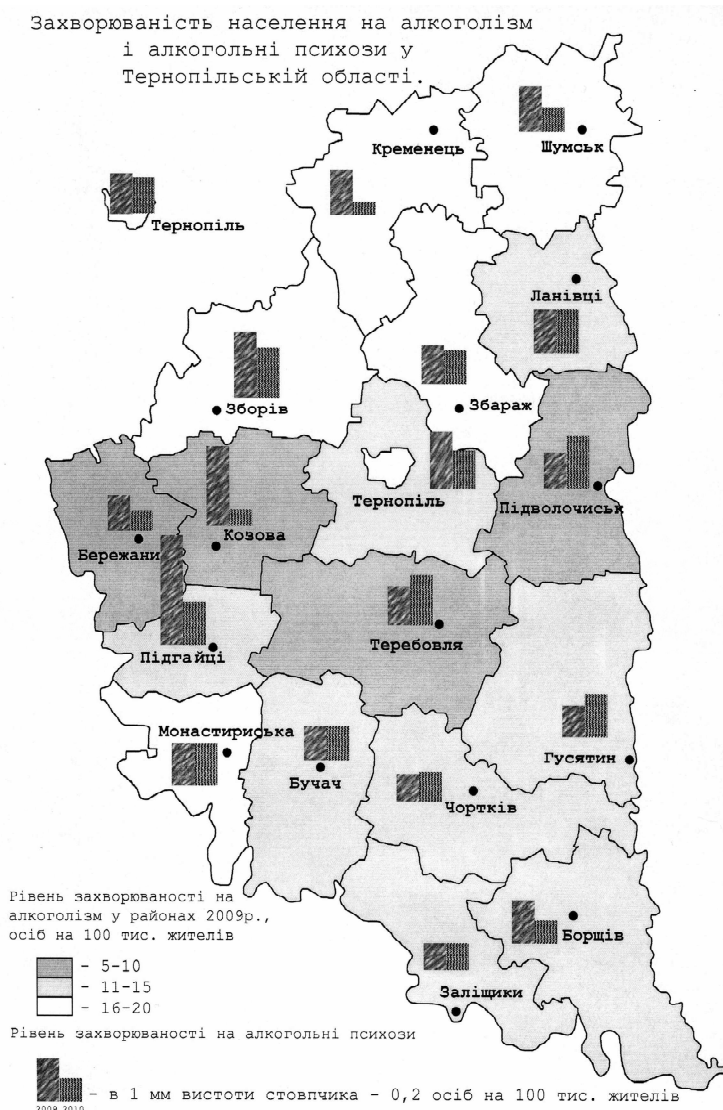

Рис. 2. Захворюваність населення на алкоголізм та алкогольні психози у Тернопільській області

Серед учнівської молоді Тернопільської області було проведено соціологічне дослідження, метою якого було збирання та аналіз інформації щодо вживання алкоголю; визначення тенденцій та особливостей поведінки окремих підгруп; виявлення взаємозв'язків між поведінкою дітей і підлітків та матеріальним і духовним станом сім'ї та чинників впливу на формування шкідливої звички.

Респондентами були підлітки та молодь Тернопільської області, що народилися у 1986 - 1998 роки. На момент опитування респондентам було від 12 до 24 років. Загальна кількість опитаних складала 281 особу, з них 173 проживало у містах (74 хлопців та 99 дівчат) та 108 були жителями сільських населених пунктів (49 хлопців та 59 дівчат).

Турбує той факт, що перші спроби вживання алкоголю дітьми припадають на 6-8 років у містах, а

в селах цей вік знижується до 4-5 років. Середній вік спроби вживання алкоголю вперше у чоловіків міських поселень складає приблизно 11 років. У жінок відповідно – 12-13 років. У сільських поселеннях середній вік першої спроби алкоголю складає 11-12 років у чоловіків та 11 років у жінок. Отож, перший досвід вживання алкоголю припадає на 11-12-річний вік підлітка.

У середньому для учнівської молоді обох статей виявилася певна закономірність: перші спроби алкоголю й тютюну відбуваються в 11-річному віці. Відмінністю є те, що сільська молодь швидше пробує курити, у віці 10-11 років. Але пізніше спостерігається перший досвід вживання алкоголю, в 11-12 років. Міська ж молодь починає формувати обидві звички майже одночасно, у віці 11-12 років.

Таблиця 6

Вік респондентів на момент першого вживання алкоголю, роки

Вікові групи	Міська молодь		Сільська молодь	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
12-14	10,6	10,0	11,6	10,0
15-17	12,0	12,7	11,6	11,2
18-24	13,0	14,0	14,7	14,3
Середній показник	11,0	12,6	11,8	11,3

Таблиця 7

Середній вік перших спроб алкоголю й тютюну, років

	Міське населення		Сільське населення	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
Перша сигарета	11,3	11,8	10,6	10,3
Перша чарка	11,0	12,6	11,8	11,3

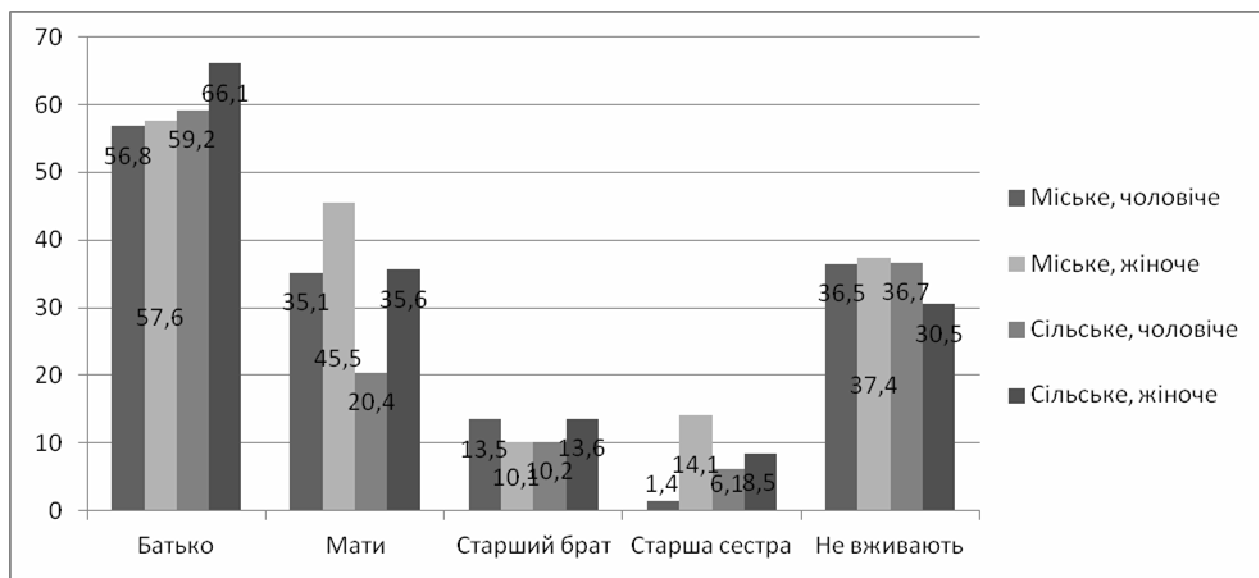

Рис. 2. Розподіл часток поширення вживання алкоголю серед рідних респондентів, %

Отже, від 62,6% до 69,5% рідних опитаної молоді вживає алкоголь.

Від 56,8% до 66,1% опитуваних зізналися, що у їхніх родинах вживає алкоголь батько. Найбільший відсоток спостерігається у відповідях жіночого населення, що проживає у селах – 66,1%. 20,4% - 45,5%

респондентів вказують на вживання алкоголю матерями. Найбільший відсоток припадає на відповіді жіночого населення міських поселень – 45,5%. Частка вживання алкоголю старшими братом або сестрою у родинах опитаних складає від 1,4% до 14,1%.

Таблиця 8

Розподіл вживання алкогольних напоїв за віковими групами серед міської молоді, %

Варіанти відповідей	Хлопці				Дівчата			
	12-14	15-17	18-24	разом	12-14	15-17	18-24	разом
Взагалі не вживаю	12,5	8,4	3,8	7,7	12,0	5,8	-	4,7
Коньяк	8,3	8,4	13,2	9,7	4,0	4,7	8,0	5,9
Горілка	8,3	13,4	22,6	15,3	4,0	5,8	7,0	5,9
Пиво	16,7	26,9	20,8	24,0	26,0	16,3	22,0	20,8
Ром-кола	8,3	6,7	7,5	7,1	4,0	10,5	7,0	7,6
Шампанське	20,8	13,4	11,3	13,8	18,0	22,1	19,0	19,9
Лікер	-	0,8	1,9	1,0	4,0	4,7	2,0	3,4
Вино	25,0	18,5	13,2	17,9	22,0	27,9	35,0	29,7
Самогон	-	3,4	3,8	3,1	2,0	1,2	-	0,8
Мартіні	-	-	1,9	0,5	4,0	1,2	-	1,3

Таблиця 9

Розподіл вживання алкогольних напоїв за віковими групами серед сільської молоді, %

Варіанти відповідей	Хлопці				Дівчата			
	12-14	15-17	18-24	разом	12-14	15-17	18-24	разом
Взагалі не вживаю	11,8	9,4	-	8,7	22,9	4,4	7,1	11,1
Коньяк	5,9	-	17,6	4,8	-	2,2	3,6	1,9
Горілка	8,8	15,1	5,9	11,5	-	2,2	10,7	3,7
Пиво	26,5	39,6	29,4	33,7	25,7	17,8	7,1	17,6
Ром-кола	8,8	3,8	5,9	5,8	17,1	11,1	3,6	11,1
Шампанське	8,8	11,3	11,8	10,6	14,3	24,4	35,7	24,1
Лікер	-	-	5,9	1,0	-	2,2	-	0,9
Вино	20,6	17,0	23,5	19,2	20,0	35,6	28,6	28,7
Самогон	5,9	3,8	-	3,8	-	-	3,6	0,9
Спирт	2,9	-	-	1,0	-	-	-	-

Аналізуючи відповіді респондентів на питання: «Які алкогольні напої Ви вживаєте?» можна зробити наступні висновки:

- найбільшою популярністю серед молоді користуються такі алкогольні напої, як вино та пиво;
- пиво вживають 20,8% - 24,0% загалу опитаних міських жителів та 17,6% - 33,7% - сільських. Пиво лідирує серед хлопців, що проживають у сільських поселеннях;
- наступним за рейтингом є вино, яке популярніше серед дівчат із міських поселень – 29,7% та сільських – 28,7%;
- найбільше вживають горілку хлопці у міських поселеннях – 22,6%;
- найменше молодь вживає такі алкогольні напої, як: лікер, самогон, мартіні;

- серед тих, хто взагалі не вживає алкоголю, більшу частку складає саме сільська молодь;

- хлопці у міських поселеннях вживають алкоголь більше, ніж чоловіча молодь у селах, найбільша частка молоді, що вживає алкоголь припадає на жіноче населення міст.

Щодня алкогольні напої вживають 1,3% хлопців міст. Значна частина учнів та студентів вживають алкогольні напої щотижня: міське, чоловіче – 22,1%; міське, жіноче – 13,1%; сільське, чоловіче – 36,7% - це найбільша частка і сільське, жіноче – 5,1% - найменша частка. Можна стверджувати, що та частина опитаних, що зізналася у вживанні алкоголю щодня та щотижня вже знаходиться у зоні ризику формування алкогольної залежності. 54,1% - 69,7% міської молоді вживає алкоголь щомісяця, серед міської молоді цей показник складає 49,0% - 54,1%.

Таблиця 10

Частота вживання алкоголю учнівською молоддю, %

Варіанти відповідей	Міська молодь		Сільська молодь	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
Щодня	1,4	-	-	-
1-2 рази на тиждень	23,0	13,1	36,7	5,1
1 раз на місяць або рідше	54,1	69,7	49,0	61,0
Не вживають, або не відповіли на питання	21,6	17,2	14,3	33,9

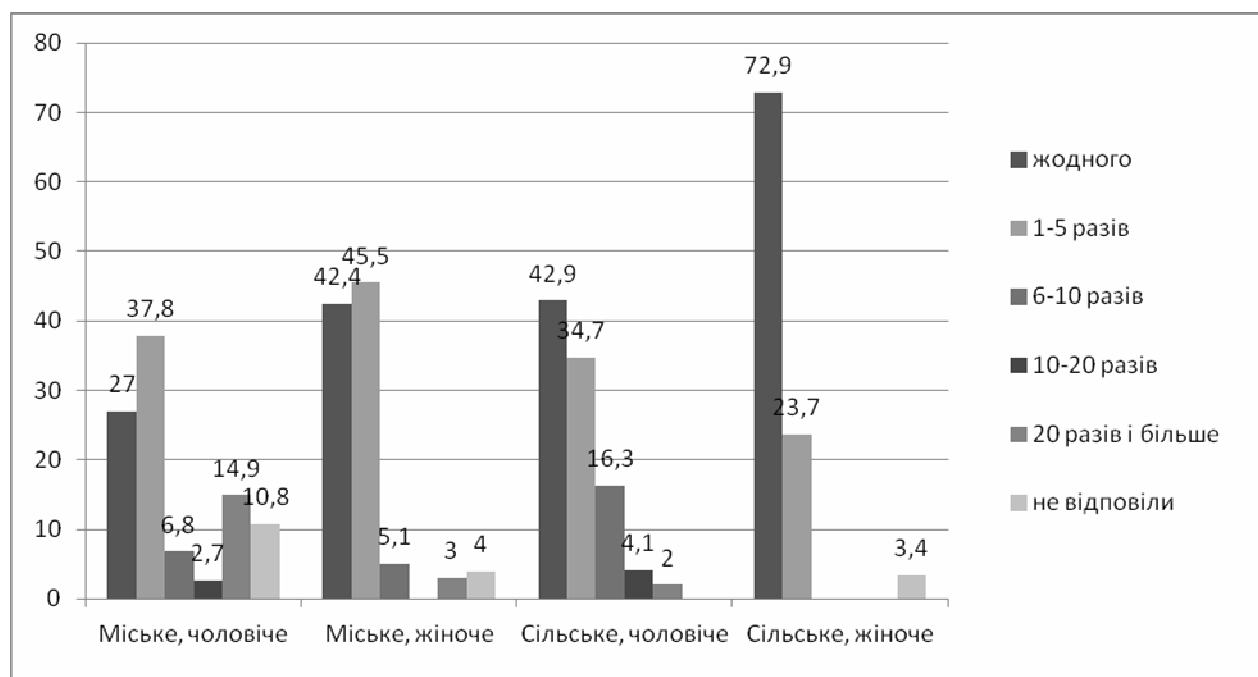

Рис. 3. Розподіл учнівської молоді за частотою стану сп'яніння, %

Таблиця 11

Відсоток респондентів, які відчували стан сп'яніння, %

Варіанти відповідей	Міська молодь		Сільська молодь	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
Жодного	27,0	42,4	42,9	72,9
Хоча б раз у житті відчували стан сп'яніння	62,2	53,6	57,1	23,7
Не відповіли на питання	10,8	4,0	-	-

Хоча б один раз у своєму житті були в стані алкогольного сп'яніння 62,2% хлопців та 53,6% дівчат із міських поселень; 57,0% хлопців та 23,7% дівчат із сільських поселень. Жодного разу не відчували стану сп'яніння 27,0% хлопців із міських поселень. У дівчат, що проживають у містах, та у хлопців із сільських поселень цей показник приблизно однаковий і складає відповідно 42,4% і 42,9%. 72,9% дівчат сільських поселень повідомили, що жодного разу не були п'яними. Аналізуючи частоту сп'яніння міської молоді, що навчається, можна стверджувати, що ставі відмінності щодо кількості тих, хто хоча б один раз у житті відчув стан сп'яніння, були незначними. Серед хлопців таких було 62,2%, серед дівчат –

53,6%. Для сільської молоді характерна дещо інша тенденція: 57% хлопців відчували стан сп'яніння, серед дівчат цей показник менший майже у 2 рази і складає 23,7%. За частотою сп'яніння більшість респондентів вказали, що були п'яними у своєму житті 1-5 разів. 15% хлопців міських поселень вказали, що були п'яними 20 і більше разів.

Середній вік, коли респонденти відчували стан сп'яніння, у хлопців становить 14 років незалежно від місця проживання, у дівчат – відповідно – 15 років. Найменший вік, який був вказаний в анкетах – 9 років для міських жителів та 10-11 – для сільських мешканців.

Таблиця 12

Середній вік першого відчуття стану сп'яніння, років

Вікові групи	Міська молодь		Сільська молодь	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
12-14	12,6	12,4	9,0	16,0
15-17	9,0	14,3	13,5	15,0
18-24	15,0	17,0	16,6	15,0
Середній показник	13,7	15,0	13,9	15,3

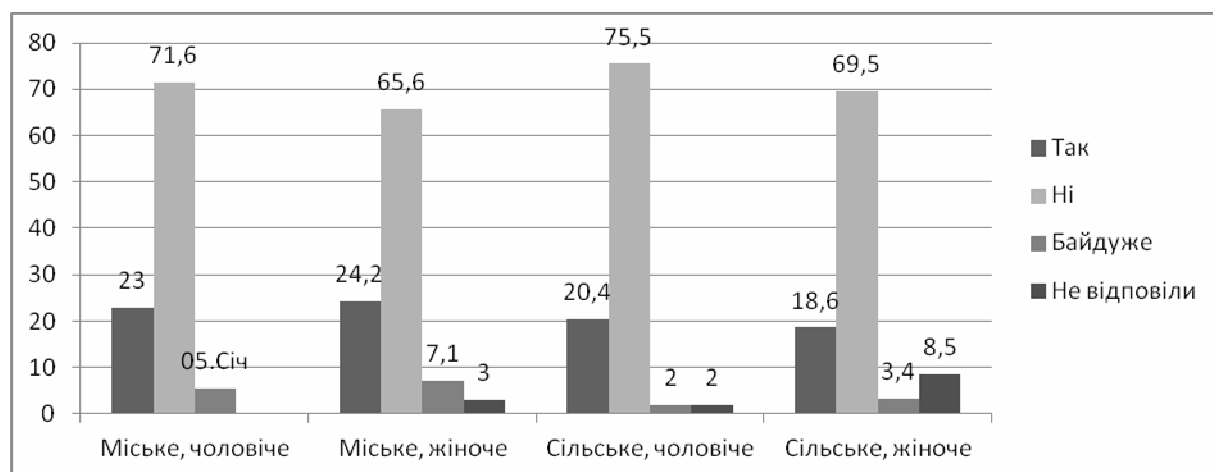

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання: «Чи дозволяють Вам батьки вживати алкоголь ?», %

Батьки, що проживають у містах, більше дозволяють вживати алкоголь своїм дітям (хлопцям – 23,0%, дівчатам – 24,2%). Байдужими до поведінки хлопців є 5,4% батьків, і 7,4% до дівчат. Така велика частка позитивно налаштованих на алкоголь батьків, або байдужих до вживання алкогольних напоїв, непокоїть та насторожує. Ситуація в сільських поселеннях дещо відрізняється: байдужими до алкогольної залежності своїх дітей є 2,0 і 3,4% батьків. Вживати алкоголь дозволяють 20,4% хлопцям та 18,6 % дівчатам.

Отже, зробимо наступні висновки щодо формування алкогольної залежності серед молоді Тернопільської області:

- сільська молодь швидше робить першу спробу вживання алкоголю, відповідно і середній вік першої спроби буде також нижчий;
- найбільше алкоголь вживають тати дітей, що проживають у селах, та мами міської молоді;
- серед хлопців сільських поселень поширений пивний алкоголізм, а хлопці міст мають більший досвід вживання горілки;
- найбільша частка молоді, що зізналася у постійному вживанні алкоголю припадає на чоловіків, що

проживають у селах (85,7%) та на жіноче населення міст (82,8%);

- за частотою сп'яніння більшість респондентів вказали, що були п'яними у своєму житті 1-5 разів;
- середній вік першого сп'яніння молоді, що навчається припадає на 14-15 років. Найнижчий вік сп'яніння, що був вказаний респондентами є 9 років для міської молоді;
- більшість опитаних вказали, що вживання алкоголю під час останньої випивки відбувалося у гостях;
- від 18,6% до 24,2% батьків опитуваної молоді дозволяють їм вживати алкоголь.

Висновок. Алкоголізм, як прояв асоціальної поведінки, є явищем, що швидко поширюється. Передусім це стосується молоді. Соціологічні дослідження свідчать, що серед міської молоді Тернопільщини швидше поширюється алкогольна залежність, хоча ситуація у сільських поселеннях не є значно кращою. Відбувається зростання алкоголізму серед жіночої статті, яка з кожним роком молодшає. Щорічно відбувається поступове збільшення споживання алкогольних напоїв серед підлітків. Як показало дослідження, найпопулярнішим алкогольним напоєм стало пиво, росте популярність і інших слабоалкогольних напоїв.

Список використаних джерел:

1. Довідник «Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області»: Тернопільська обласна державна адміністрація. Головне управління охорони здоров'я. – Тернопіль, 2009.
2. Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді: моногр. / О.М. Балакірева. – Укр. ін.-т соц. дослідж. ім. О.Яременка, 2007.
3. Рівень і тенденції поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України / О.М. Балакірева (кер. авт. кол.), Т.В. Бондар, Н.О. Рингач та ін. – К.: УІСД ім. О.Яременка, 2008. – 152 с.
4. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2009 рік. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2009.
5. Форми та методи роботи ЦССМ по профілактиці негативних явищ серед дітей та молоді. Тернопільський обласний центр соціальних служб для молоді, з досвіду роботи Тернопільського обласного центру соціальних служб для молоді. – Тернопіль, 2001.

УДК 911.5/9

Наталія Добровольська, Віталій Бережний

МОДЕЛЮВАННЯ ЕРОЗІЙНОЇ НЕБЕЗПЕКИ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕРОБСТВА

Стаття присвячена проблемі сільськогосподарського освоєння земель Харківської області в аспекті інтенсивного розвитку та поширення процесів водної ерозії. Проведено аналіз теоретичних аспектів та практичних пропозицій реалізації через програмне забезпечення геоінформаційного моделювання просторового поширення процесів ерозії з метою його подальшого застосування у системі заходів територіальної організації землеробства. Обґрунтовуються поняття «ерозійної небезпеки», «флювіального рельєфу», «агроландшафту».

Ключові слова: водна ерозія, водозбір, ерозійна мережа, флювіальний рельєф, геоінформаційна модель, агроландшафт.

Наталія Добровольская, Виталий Бережний. МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭРОЗИОННОЙ ОПАСНОСТИ ЗЕМЕЛЬ ДЛЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЗЕМЛЕДЕЛИЯ. Статья посвящена проблеме сельскохозяйственного освоения земель Харьковской области в аспекте интенсивного развития и распространения процессов водной эрозии. Проведён анализ теоретических аспектов и практических предложений реализации в программном обеспечении геоинформационного моделирования пространственного распространения процессов эрозии с целью его дальнейшего использования в системе мероприятий территориальной организации земледелия. Обосновываются понятия «эрозионной опасности», «флювиального рельефа», «агроландшафта».

Ключевые слова: водная эрозия, водосбор, эрозионная сеть, флювиальный рельеф, геоинформационная модель, агроландшафт.

Natalya Dobrovolskaya, Vitaliy Berezhnoy. GROUND EROSION RISK MODELING FOR TERRITORIAL ORGANIZATION OF AGRICULTURE. The article is devoted to the problem of agricultural land development of the Kharkiv region in the aspect of intense development and distribution of water erosion. There are analyses some theoretical aspects and practical implementation suggestions in the software of geoinformation modeling the spatial distribution of water erosion processes with a view to its further use in the system territorial organization of agriculture. The paper discusses the following base definitions: «erosion risk», «fluvial network» and «agrolandscape».

Keywords: water erosion, watershed, erosion network, fluvial network, geoinformation model, agrolandscape.

Актуальність. Одна з найголовніших екологічних проблем Харківської області, що зумовлює значні економічні втрати сільськогосподарського землекористування — ерозія земель. Більше третини земель сільськогосподарського призначення досліджуваної території є ерозійно небезпечними. Такі землі характеризуються поєднанням специфічних природних умов та техногенних факторів, що сприяє прискореному утворенню процесів ерозії на досліджуваній території під час їхнього господарського використання. Щорічно ерозійні процеси завдають збиток економіці області, стають причиною техногенних аварій, руйнують шляхи сполучення, будівлі та спорудження, врешті решт, вони стають причиною загибелі людей.

По мірі росту урбанізації, питання вивчення та прогнозу просторового поширення процесів ерозії для територіальної організації землеробства (ТОЗ) потребує все більшої уваги та застосування нових методів її дослідження, таким новітнім підходом виступає достатньо відомий *метод ГІС-моделювання*.

Мета даної статті — розглянути і запропонувати авторський підхід до застосування геоінформаційного моделювання ерозійної небезпеки земель на прикладі тестової ділянки території Харківської області, результати якого доцільно використовувати під час ТОЗ.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан використання земельних ресурсів Харківської області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно допустиму. Так, із загальної площі Харківської області (3141,8 тис. га.) 2420,9

тис. га або 77,1 % займають сільськогосподарські угіддя, в тому числі рілля — 1932,2 тис. га (79,8 %) [3].

Слобожанщина характеризується вираженим флювіальним рельєфом, густою гідрографічною мережею, та ґрунтами, важкосуглинистими і легко глинистими за гранулометричним складом, що є одними з основних причин розвитку в місцевих ґрунтах ерозійних процесів. Тому проблема руйнування ґрунтового покриву через ерозійні процеси є надто гострою та актуальною для досліджуваної території.

Вся сукупність ерозійних процесів складається з ерозії ґрунтів, яка утворюється: тимчасовими не русловими потоками (площинний змив); яружною (лінійною) ерозією; постійними русловими процесами; гірловими процесами [10]. Під дією усіх тимчасових й постійних водотоків формується *флювіальний рельєф* [8].

Через дуже розвинену яружно-балочну мережу Харківської області та специфічний склад ґрунтів утворення та поширення ерозії ґрунтів відбувається з великою швидкістю, тому ґрунти швидко втрачають поживні речовини, від чого залежить їхня родючість, а відповідно і врожай [11].

Головною причиною широкого розповсюдження ерозійних процесів виступає недосконало впроваджена система заходів ТОЗ. Під землі сільськогосподарських угідь відводять ерозійно небезпечні та дуже небезпечні землі. Відбувається безперервне збільшення долі розораних земель у сільськогосподарських угіддях, що призводить до прискореного поширення ерозійних процесів.

Еродовані ґрунти характеризуються гіршими, ніж повнопрофільні, фізичними, фізико-механічними, агрохімічними та біологічними влас-

тивостями, внаслідок чого з них недобирається значна частина врожаю. У структурі землеробства загальні щорічні збитки від ерозії складають по країні від 3,5 до 5 млрд гривень, а втрати чистого прибутку — близько 2 млрд гривень. У Харківській області площа середньо- і сильноеродованих сільськогосподарських угідь становить 35,3 %, з яких 33,8 % — рілля, за цим показником Харківська область посідає одне з перших місць [3].

У кількісному відношенні процеси ерозії характеризуються інтенсивністю змиву, що виражається у тонах/гектарах/на рік. По Харківській області середньорічний змив ґрунту з орних земель становить 15–30 т/га, а під просапними культурами подекуди перевищує 50 т/га. За цим показником спостерігається помірна та сильна інтенсивність ерозії на досліджуваній території (табл. 1) [5].

Таблиця 1

Залежність втраченого шару ґрунту від інтенсивності ерозії

Інтенсивність ерозії	Втрачений шар ґрунту (т/га/рік)
Слабка або відсутня	< 10
Помірна	10–50
Сильна	50–200
Дуже сильна	> 200

Зважаючи на великі збитки через значну еродованість сільськогосподарських угідь, потрібно негайно впроваджувати заходи з ТОЗ, які включають систему контурномеліоративного адаптивного землеробства, впровадження протиерозійних заходів, вилучення найбільш деградованих земель з використання а також оптимізацію використання еродованих земель.

Оптимізація використання еродованих земель є обов'язковою умовою створення екологічно збалансованих високопродуктивних агроландшафтів [7]. Під агроландшафтами за Г. І. Швєбсом слід розуміти природно-господарські територіальні системи сільськогосподарського призначення, що в свою чергу є сукупністю природних елементів із різним ступенем антропогенного навантаження, у тому числі з різною структурою сільськогосподарських угідь [9].

Основою для розроблення й впровадження ТОЗ в аспекті еродованості сільськогосподарських угідь є моделі ерозійного поширення, які адекватно відображають складний характер взаємодій природних та господарських умов на характер та інтенсивність ерозійного процесу [1, 2, 6]. Такі моделі використовуються для оцінки потенційної ерозійної небезпеки як основи для подальшої ТОЗ, а також в основі обумовлення оптимальної в конкретних умовах системи протиерозійних заходів.

Моделювання ерозійної небезпеки земель відбувається шляхом картографічного поєднання ряду карт з різними характеристиками головних умов утворення ерозії та подальшим зонуванням території за рівнем ерозійної небезпеки. В якості тестової території було обрано частину вододілу річки Оскіл Куп'янського району Харківської області.

На основі крупномасштабної топографічної

карти досліджуваної території масштабом 1 : 10 000 у програмному забезпеченні ГІС *Карта – 2008* було побудовано цифрову модель рельєфу, на підставі якої у програмних забезпеченнях *MapInfo Professional*, *GIS Module Ukrainian 1.5*, *ArcGIS 3D Analyst* були змодельовані мережі тальвегів, водозбірних басейнів, швидкості поверхневого стоку; розраховано ухили схилів, експозицію схилів, показники горизонтального розчленування рельєфу та інтенсивності ерозійного розчленування на одиницю площі.

Наступним кроком було суміщення побудованих карт, для визначення зон, на яких сумарний вплив перелічених умов на утворення ерозії є найбільшим. Кожну з означених умов утворення ерозії було оцінено в балах, в залежності від того, наскільки вона впливає на утворення ерозії.

За розробленою методикою, ухили поверхні отримали наступні бали: 0,1°–9,0° — 1 бал; 9,1°–18,0° — 2 бали; 18,1°–27,0° — 3 бали; 27,1°–36,0° — 4 бали. Експозиція схилів, як умова, що менше впливає на утворення та поширення ерозії, порівняно з іншими: Зх, ПдЗх, Пд, ПдСх, Сх. — 1 бал; Пн, ПнСх, Пнях — 2 бали. Показник горизонтального розчленування рельєфу K було обчислено за формулою

$$K = \frac{L}{P}$$
, де L — довжина ерозійної мережі на площі

P . Показник інтенсивності ерозійного розчленування рельєфу Q було обчислено за формулою

$$Q = \frac{\Delta H L}{P}$$
, де ΔH — різниця висот; L — довжина

ерозійної мережі на рівновеликих квадратах площею P [4]. Показники K та Q були оцінені в балах наступним чином (табл. 2):

Таблиця 2

Відповідність показників K та Q балам

K	Q	Бали
0,1–4,0	0,1–4,0	1
4,1–8,0	4,1–8,0	2
8,1–12,0	8,1–12,0	3
12,0–14,0	12,0–14,0	4

Підсумкове моделювання ерозійної небезпеки земель було проведено на основі зіставлення бальних оцінок умов утворення ерозії. Для цього в програмному забезпеченні *MapInfo Professional* було створено новий векторний шар, на якому виділено категорії земель за рівнем ерозійної небезпеки — небезпеч-

ні; потенційно небезпечні; відносно благополучні. В результаті нанесення побудованих зон на топографічну карту тестової території, була отримана картосхема ерозійної небезпеки земель, фрагмент якої подаємо у даній статті (рис. 1).

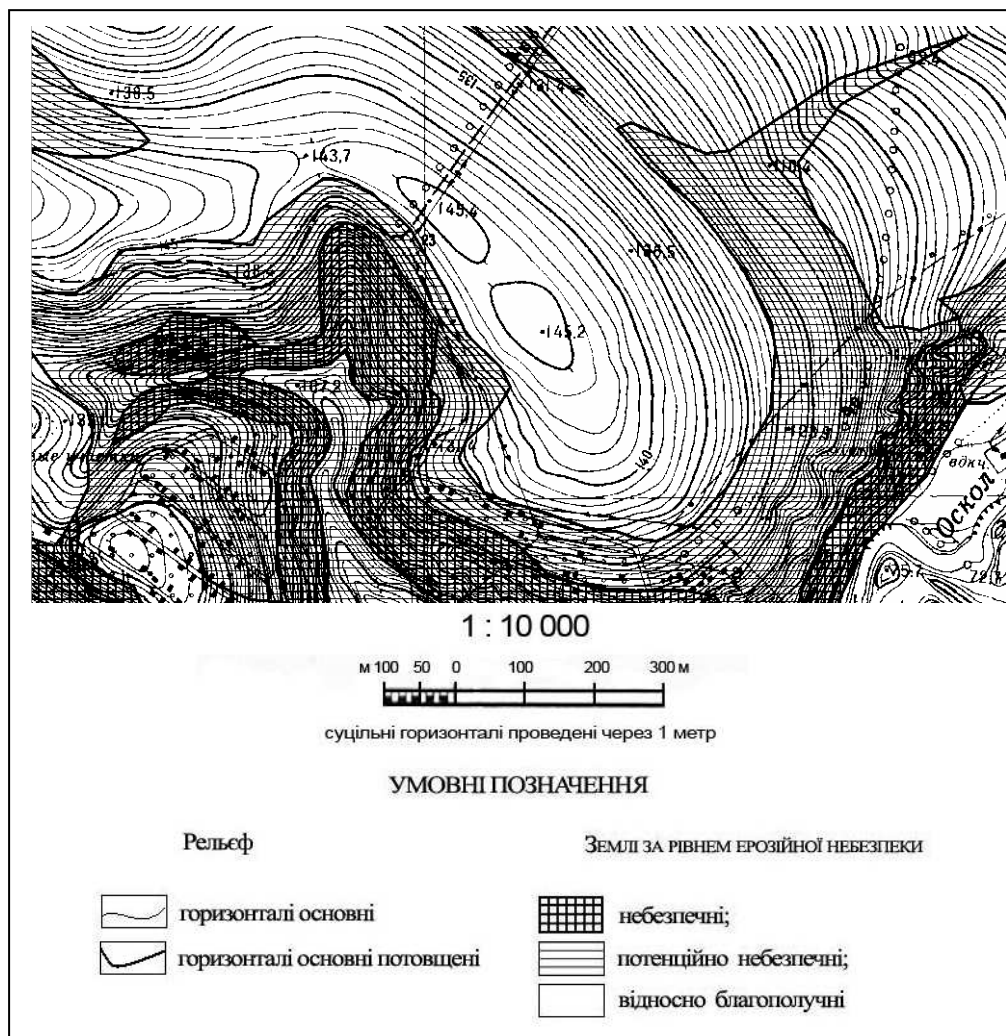

Рис. 1. Фрагмент картосхеми ерозійної небезпеки земель тестової території вододілу р. Оскіл, (Куп'янський район, Харківська область), побудована авторами у програмному забезпеченні *MapInfo*

На підставі отриманої картосхеми ерозійної небезпеки території, можна сказати, що значна частина тестової території вододілу річки Куп'янка відноситься до небезпечних та потенційно небезпечних земель за рівнем ерозійної небезпеки. Ці ділянки території є небезпечними для будь-якої сфери життя людини, катастрофічні ерозійні процеси можуть призвести до надзвичайних втрат. Окрім цього, сільськогосподарські угіддя, які розміщуються на дуже еродованих ґрунтах є найбільш деградованими, а тому непридатними для подальшого використання у сільському господарстві без впровадження системи заходів ТОЗ.

Тому планування системи заходів ТОЗ повинно відбуватися в першу чергу саме на ділянках сільськогосподарських угідь, на яких спостерігається найвища ерозійна небезпека.

Висновки. Земельні ресурси Харківської області представлені у тому числі агроландшафтами, які експлуатуються тривалий час. Високий рівень розораності сільськогосподарських угідь, в тому числі на схилах, значне розширення посівів просапних культур та практично повне призупинення здійснення протиерозійних заходів призвели до значної деградації земель.

Проблема поширення процесів водної ерозії на агроландшафтах потребує негайного втручання людини для стабілізації та нейтралізації негативних впливів від ерозії шляхом проектування і впровадження системи заходів ТОЗ.

Засобами ГІС-моделювання можливо відобразити просторове поширення процесів ерозії, враховуючи умови їх утворення. Результати моделювання та розрахунків у вигляді високоякісних карт у ГІС-

технологіях можуть вирішувати задачу картографування ерозійної небезпеки території. Побудовану картосхему ерозійної небезпеки земель запропоновано використовувати під час планування та впровадження системи заходів ТОЗ.

На основі запропонованої методики в подальшому планується розробити детальні рекомендації щодо впровадження найефективніших протиерозійних заходів для кожної категорії земель за рівнем ерозійної небезпеки.

Список використаних джерел:

1. Географическое прогнозирование и охрана природы: Сб. науч. тр. / Под ред. Т.В. Звонковой, Н.С. Касимова. — М.: Изд-во МГУ, 1990. — 176 с.
2. Геоморфологическое картирование / под ред. Н.В. Вашениной. — М.: Высшая школа, 1977. — 375 с.
3. Грабак Н.Х., Топіха І.Н., Давиденко В.М., Шевель І.В. Основи ведення сільського господарства та охорона земель. — К.: Професіонал, 2006. — 570 с.
4. Кравчук Я.С. Геоморфологічне картографування. Навч. посібник. — Львів. Видавн. центр ЛНУ ім. Ів. Франка. 2006. — 176 с.
5. Кузнецов М.С., Глазунов Г.П. Эрозия и охрана почв. М.: Изд-во МГУ. 1996. 333 с.
6. Марчун Г.И. Математическое моделирование в проблеме окружающей среды. — М.: Наука, 1982. — 319 с.
7. Светличный А.А. Эрозиоведение: теоретические и прикладные аспекты: / Светличный А. А., Черный С.Г., Швец Г.И. — Сумы: Университетская книга, 2004. — 410 с.
8. Черваньов І.Г., Костріков С.В., Воробійов Б.Н., Флювіальні геоморфосистеми: дослідження й розробки Харківської геоморфологічної школи / Наук. ред. І.Г. Черваньов. — Харків: РВВ Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, 2006. — 322 с.
9. Швец Г.И. Теоретические основы эрозиоведения: / Швец Г.И. — К.: Вища шк., 1981. — 222 с.
10. www.landscape.edu.ru/main_news.htm — Сайт кафедри фізичної географії та ландшафтознавства Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова.
11. <http://www.pryroda.gov.ua/ua/index.php?newsid=1231> — Сайт державного науково-виробничого центру аерокосмічної інформації, дистанційного зондування Землі та моніторингу навколишнього середовища.

УДК 911.9:502

Vitaliy Berezhnoy, Natalya Dobrovolskaya

FLUVIAL TOPOGRAPHY, LAND-USE SYSTEM AND ECOLOGICAL NETWORKS

Appropriate arrangement of the territory in the form of an ecological network is an important method for maintaining geosystem balance and ecological safety. Structure-forming importance for lands of the ecological network is provided by a real natural landscape primary structure of the territory which, however, is to be supplemented with cultural elements on lands under intensive management. Due to relatively low degree of anthropogenic transformation of gully and ravine landscapes, ecological network at the major part of Ukraine is determined by a fluvial network, which fact sets up configuration and ways of spatial optimization of conservation areas. By the example of the key participant, land-use structure was discussed; optimization methods for reserve management and studies were suggested and substantiated.

Keywords: fluvial topography, structural network of fluvial topography, territorial management, ecological network.

Віталій Бережний, Наталія Добровольська. ФЛЮВІАЛЬНИЙ РЕЛЬЄФ, СИСТЕМА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ І ЕКОЛОГІЧНІ МЕРЕЖІ. Важливим засобом підтримки геосистемного балансу та екологічної безпеки є раціональна організація території у формі екологічної мережі. Вагоме значення у формуванні структури земель екологічної мережі відіграє реальний природний ландшафтний каркас території, який, проте, на землях інтенсивного господарського використання повинен доповнюватись культурними елементами. У зв'язку з відносно низьким ступенем антропогенного перетворення яружних і балочних ландшафтів, на більшій частині України екологічна мережа обумовлена флювіальною мережею, що і визначає конфігурацію і шляхи просторової оптимізації заповідних територій. На прикладі ключової ділянки розглянуто структуру землекористування, запропоновані і обґрунтовані шляхи оптимізації заповідної справи.

Ключові слова: флювіальний рельєф, структурна мережа флювіального рельєфу, територіальний менеджмент, екологічна мережа.

Віталій Бережний, Наталья Добровольская. ФЛЮВИАЛЬНЫЙ РЕЛЬЕФ, СИСТЕМА ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ СЕТИ. Важным средством для поддержки геосистемного баланса и экологической безопасности является рациональная организация территории в форме экологической сети. Структуроформирующее значение для земель экологической сети играет реальный природный ландшафтный каркас территории, который, однако, на землях интенсивного хозяйственного использования должен дополняться культурными элементами. В связи с относительно низкой степенью антропогенной преобразованности овражных и балочных ландшафтов, на большей части Украины экологическая сеть обусловлена флювиальной сетью, что и определяет конфигурацию и пути пространственной оптимизации заповедных территорий. На примере ключевого участка рассмотрена структура землепользования, предложены и обоснованы пути оптимизации заповедного дела.

Ключевые слова: флювиальный рельеф, структурная сеть флювиального рельефа, территориальный менеджмент, экологическая сеть.

Introduction. Until recently, there were made attempts to solve problems of ecologic safety in Ukraine with more and more detailed monitoring of sources of technogenic loads on environment, regulation and standardization thereof. Area index of facilities of the natural reserve fund was additionally used. In the former's structure, there dominate wildlife reserves with area sometimes of few hectares occupying as a rule small floodplain areas, and slopes and valleys of ravine networks [4]. Moreover, many of them are of an insular nature: they do not have buffer areas of sufficient size and are locked with lands under intensive management [1]. One of the solutions to this problem is designing and safeguarding lands of ecological network joining devastated wildlife reserves into a unified integrated system. Wherein, terrain studies contribute to better knowledge of the environment and possibilities for optimization thereof. The terrain is more and more considered along with human, as a geoecological object, as it forms conditions for life and nature management [3, 7]. This article has a staging nature and its **objective** lies in studying properties of an ecologic network and character of its spatial optimization with regard to a fluvial topography structure of a territory and existing land-use methods.

Presentation of the fundamental material.

Ecological network (EN) is a unified integrated

territorial system formed by total habitats connected spatially and functionally by streams of substance, and warmth and biota migration in the space of natural territorial complexes playing a special part in maintaining a geosystem balance of the territory, preserving biological and landscape diversity [6]. At the same time, this meaning has a dual nature. Ecological network of wildlands is a real natural system consisting of natural nuclei and linearly extended corridors therebetween, convenient for migration of various biota representatives. Problems on designing and optimizing ecological networks concern only economically developed territories where necessity for supplementing ecological network with cultural landscapes is urgent. Within wildlands, such landscapes would in any case look alien. However, under conditions of high anthropogenic transformation of the environment, some cultural landscapes may play an environment-forming role (e.g. forest belts, reservoirs). Construction of ecological junctions (*Figure 1*) — another necessary component of ecological networks — presents the major problem in the course of such designing. Another aspect of understanding the ecological network has rather a legal, regulatory nature related to the territorial management at its various hierarchy levels.

Figure 1. Example of the ecological junction: biocorridor-viaduct (distribution of roads above elevated levels) [8]. To our opinion, such solution is not very effective: we can hardly expect migration of animals (maybe, except for ape-men) at such height over a noisy highway

As an example for studying structure and possibilities of spatial optimization of the ecological network, we address south-west part of Kupiansk District, Kharkiv Region (*Figure 2*).

Territorial management of ecological network lands. Territorial management is characterized in the following:

1. It is based not on abstract model representation and it takes into account smallest peculiarities of the locality (at the level of areas of the territorial landscape

structure);

2. It takes into consideration such disappointing circumstance that major part of lands has already been provided for private ownership, consequentially, the design shall rely on actual distribution of lands according to forms of ownership and land-users as prescribed by Land Code of Ukraine.

Experience in designing ecological networks abroad and list of lands comprising EN according to a number of programs on formation thereof [5], and

speaks for basin's association of its areas. Among them, there are forest-covered areas, floodplain and dry meadows and depleted cultivated lands requiring

conservation. Such lands naturally adjoin to a fluvial network which is tree-structured in terms of topology.

Figure 2. Location map for the study area (shaded), Kharkiv Region. Dashed line is the approximate boundary between steppe (the south part of the region) and forest-steppe landscapes.

Thus, functional connection between natural nuclei of the EN is provided by the very components of the terrain's water-collecting arrangement. The latter is determined by existence of natural corridors which are presented by linearly extended elements of the ravine system and river valley. They are the ones to have the key part in the ecological network integrity. Therefore, we can consider structural network of the fluvial terrain as EN «skeleton» (spatial basis) [2]. Thus, structural network of the fluvial terrain acts as a topological analogue of the ecological network.

Surface of the major part of Ukrainian territory is a logical combination of fluvial forms of various kinds playing the key role in local differentiation of the geographical envelope and formation of the landscape structure specific type. In these terms, we can speak of the ecological network's hierarchy as display of topological properties of the fluvial terrain's structural network. Parts of the fluvial terrain's structural network of the larger kind determine key natural corridors of the territory, those of the smaller kind determine corridors of smaller value, and the territory as a whole is «drained» by various-range elements of ecological network similar

to the primary network of the surface run-off. Thus, ecological network shall theoretically effectively fill-in the territory with branches of various kinds, similar to bilateral symmetry of fluvial forms.

But a tree-structured ecological network is not real for migration of species of organisms. They still have to pass cultivated lands along the shortest way. It creates conflict for land-use, as farmers certainly consider natural plants and mammals as pests and kill them in every available way. In order to avoid such conflict, which always ends up in a farmer's favour, a solution that could optimize a local ecological network shall be observed. Observation reveal that due to association of the ecological network with a fluvial terrain's structure, almost always there are such places between its elements, like between branches of a usual tree, where distance between them is the shortest.

If such shortest distances are transferred to the ecological network land fund, it will not do major harm to lands, but in the end, it will be an optimal network. This is a total idea and method for implementation thereof presented for the key area on figures 3 and 4.

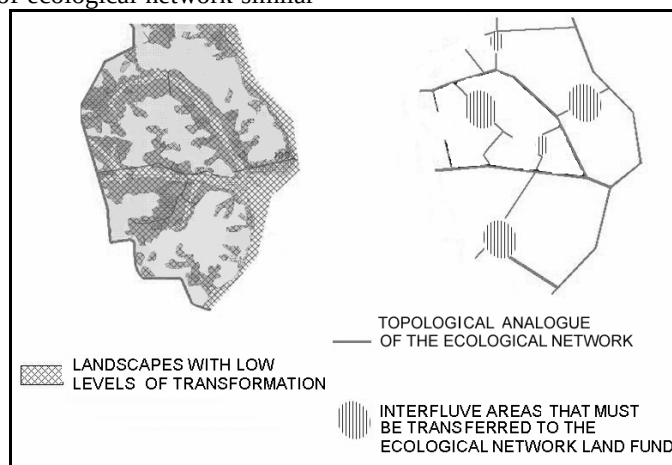

Figure 3. Schematic map illustrating the basic idea of optimization of the spatial structure of ecological networks

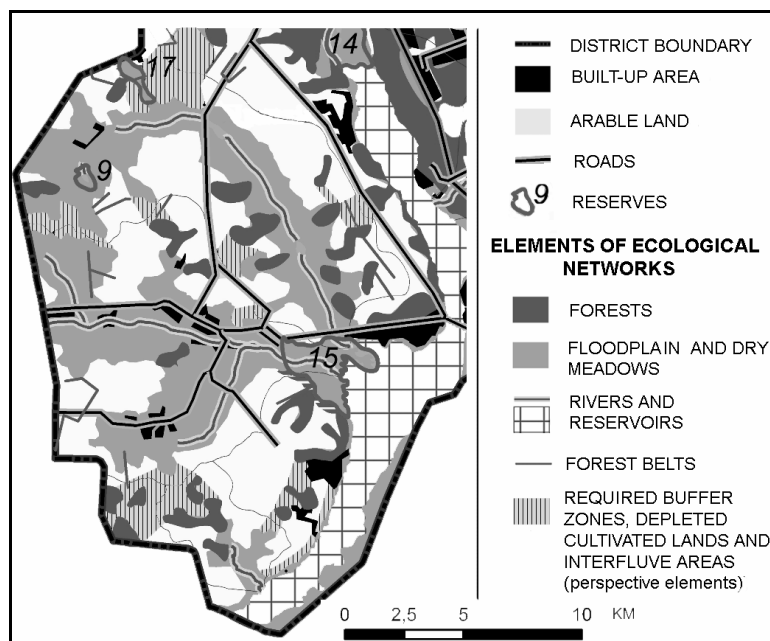

Figure 4. Detailed map of the ecological network land fund

Some conclusions and results. If suggested optimization solutions are performed, ecological network shall acquire conceptually another configuration matching, in terms of topology, a circuit with certain closure. As a result, spatial acceptability between key elements of the ecological network will increase. The territory as a whole will be more drained by them. Moreover, natural complexes of water-dividing and slope areas extending landscape and type diversity of

protected territories appear among elements of the ecological network. However, the most important is that a close distance to areas of the ecological network slightly transformed by human activity in places of location of the smallest-kind streams of neighbouring water catchment areas, under appropriate conditions formed, will contribute to faster self-reconstruction of interfluvial landscapes.

References:

6. Дьяконов К.Н. Экологическое проектирование и экспертиза: Учебник для вузов / Дьяконов К.Н., Дончева А.В. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 384 с.
7. Ігнат'єв С.Є. Топологічні відношення складових ландшафтного каркасу в процесі територіального менеджменту регіональної екологічної мережі / Ігнат'єв С.Є., Бережний В.А // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців „Регіон-2008: суспільно-географічні аспекти”.—Харків, 2008.—С 118-122.
8. Ковальчук І.П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз / Ковальчук І.П. — Львів: Ін-т українознавства, 1997. — 440 с.
9. Природно-заповідний фонд Харківської області: довідник / [О.В. Клімов, О.Г. Вовк, О.В. Філатова та ін.]. — Х.: Райдер, 2005. — 304 с.
10. Програма формування національної екологічної мережі в Харківській області на 2002-2015 роки / Затверджена рішенням обл. ради від 21 трав. 2002 р. (II сесія XXIV скликання).
11. Пространственно-временной анализ в территориальном менеджменте: [Учеб. пособ.] / В.А. Боков, И.Е. Тимченко, И.Г. Черванев, А.Н. Рудык. — 2005. — 184 с.
12. Черваньов І.Г. Флювіальні геоморфосистеми: дослідження й розробки Харківської геоморфологічної школи / Черваньов І.Г., Костріков С.В., Воробйов Б.Н. — Харків: Вид-во ХНУ, 2006. — 322 с.
13. http://www.rijkswaterstaat.nl/images/A1_ecoduct_Borkeld_tcm174-253137.jpg

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ З КРАЇНАМИ СНД

У статті йдеться про зовнішньоторговельні відносини України з традиційними торговими партнерами країнами СНД під впливом вступу країни до Світової організації торгівлі. Розглянуто зовнішньоторговельні відносини України з державами СНД за 2000-2010 рр. Досліджено основні показники торгівлі з країнами співдружності. Проаналізована зміна географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі за 2008 – 2010 рр. Визначено коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі України з країнами СНД за період 2000-2010 рр.

Ключові слова: зовнішня торгівля, експорт, імпорт, Україна, СНД, СОТ, географічна структура, товарна структура.

Ігорь Кучер. ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ УКРАИНЫ СО СТРАНАМИ СНГ. В статье говорится о внешнеторговых отношениях Украины с традиционными торговыми партнерами странами СНГ под влиянием вступления страны в ВТО. Рассмотрены внешнеторговые отношения Украины с государствами СНГ за 2000-2010 гг. Исследованы основные показатели торговли со странами содружества. Проанализирована изменение географической и товарной структуры внешней торговли за 2008 - 2010 гг. Определен коэффициент сбалансированности внешней торговли Украины со странами СНГ за период 2000-2010 гг.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, Украина, СНГ, ВТО, географическая структура, товарная структура.

Igor Kucher. UKRAINE'S FOREIGN ECONOMIC RELATIONS WITH CIS COUNTRIES. The article says trade relations with Ukraine's traditional trading partners, the CIS countries under the influence of the country's accession to the WTO. Describes foreign trade relations between Ukraine and the CIS states in 2000-2010 were studied for the main indicators of trade with the countries of the Commonwealth. The changes in the geographical and commodity structure of foreign trade for 2008 - 2010 were Detected factor balancing Ukraine's foreign trade with CIS countries for the period 2000-2010

Key words: foreign trade, exports, imports, Ukraine, CIS countries, the WTO, geographical structure, product structure.

Актуальність. Однією із найважливіших передумов повноцінної міжнародної інтеграції України є інтенсивний розвиток її зовнішньоекономічних зв'язків з основними торговими партнерами. До того ж зі вступом України до СОТ правила ведення зовнішньої торгівлі набули загальновизнаної регламентації. Зовнішня торгівля України з країнами СНД на загал за останні десять років зростала.

Аналіз попередніх досліджень. Ґрунтовно досліджували питання зовнішньої торгівлі України з країнами СНД вітчизняні вчені, зокрема: О. Білорус, В. Будкін, І. Бузько, Б. Губський, С. Кваша, Ю. Макогон, А. Мокій, В. Новицький, А. Поручник, М. Румянцев, А. Філіпенко. Утім, бракує комплексних наукових досліджень зовнішньої торгівлі України з її основними торговельними партнерами в СНД.

Метою нашого дослідження є аналіз двосторонньої зовнішньої торгівлі України з основними зовнішньоторговельними партнерами серед держав-членів СНД, розкриття її географічної й товарної структури.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку національної економіки України в умовах членства у Світовій організації торгівлі та відновлення ділової активності після світової фінансової кризи 2008-2009 років характеризується зміною тенденцій у географічній та товарній (видовій) структурах зовнішньоторговельної діяльності.

Можна умовно виділити три стадії розвитку зовнішньоторговельної діяльності України (перша стадія – трансформаційної кризи – друга половина 1990-х років; друга – економічного відновлення – з 2000 по 2007 рік; третя – членство у СОТ – з 2008 р. до теперішнього часу).

В нашому дослідженні ми сконцентруємо

увагу на другій та третій стадії розвитку зовнішньоторговельної діяльності України.

Характерними рисами сучасного етапу є випереджаюче зростання вектора торговельної співпраці з країнами СНД за одночасного зниження ролі європейського вектору у географічній структурі як експорту, так і імпорту товарів і послуг. Так, питома вага країн СНД в українському експорті товарів у 2010 році порівняно з 2008 роком зросла на 1,8 відсоткових пунктів (в.п.) і склала 36,4 % від загального обсягу товарного експорту (що є майже рекордним рівнем за останні 13 років). Водночас за цей період відбулося скорочення питомої ваги ЄС з 27,1 % до 25,4 %. Ще відчутнішою у період кризи стала переорієнтація внутрішнього споживання на продукцію з країн СНД: у 2010 році частка товарного імпорту з СНД склала 44 %, що на 5 в.п. більше порівняно з рівнем 2008 року. Варто також відзначити, що зростання частки імпортих товарів з СНД відбулося за скорочення питомої ваги імпорту з ЄС [2, с. 8].

Обсяги зовнішньоторговельного обігу між Україною та СНД значно зросли. У період 2000-2010 рр. зовнішня торгівля товарами та послугами між Україною і СНД зросла на 37 млрд. дол. США, або в 3,5 рази, зокрема з 2002 р. до 2008 р. – на 45 млрд. дол. США, або в 3,8 рази. З 2004 р. по 2007 рр. зовнішньоторговельний оборот між Україною та СНД збільшився на 20 млрд. дол. США, або майже у 2 рази. Експорт товарів і послуг з України до країн СНД за 2000-2010 рр. збільшився з 2 млрд. до 16,9 млрд. дол. США, або в 3,7 рази (табл. 1).

В період з 2000 по 2010 р. у зовнішньоторговому обороті між Україною і СНД спостерігалася така тенденція: зростання експорту та імпорту і як наслідок – зовнішньоторгового обороту до 2008 р., в 2009 р. відбувся значний спад показників майже у два рази. Причиною цього є світова економічна криза, викликана іпотечною кризою в США. Як

наслідок, у країнах СНД відбулося значне скорочення внутрішнього ринку і зменшення зовнішньоторгового обороту України з усіма членами СНД (рис. 1).

Характерно, що за весь досліджуваний період Україна мала від'ємний показник сальдо зовнішньої торгівлі з країнами СНД.

Таблиця 1

Зовнішня торгівля України з країнами СНД у 2000-2010 рр., млн. дол. США

Роки	Експорт (млн. дол. США)	Імпорт (млн. дол. США)	ЗТО (млн. дол. США)	СЗТ (млн. дол. США)	Індекс
2000	6596,5	8242,8	14839,3	-1646,3	-0,110941891
2001	6785,9	9051,6	15837,5	-2265,7	-0,143059195
2002	6741,5	9245,1	15986,6	-2503,6	-0,156606158
2003	8244,7	11801,7	20046,4	-3557	-0,177438343
2004	10906,7	15588,3	26495	-4681,6	-0,17669749
2005	13346,6	17497,6	30844,2	-4151	-0,134579597
2006	15761	20802,7	36563,7	-5041,7	-0,137888124
2007	21753,3	26269,1	48022,4	-4515,8	-0,094035284
2008	27411,8	34435,8	61847,6	-7024	-0,113569484
2009	17299,5	20479,8	37779,3	-3180,3	-0,08418102
2010	24350,2	27637,2	51987,4	-3287	-0,063226859

Складено автором за [3-10]

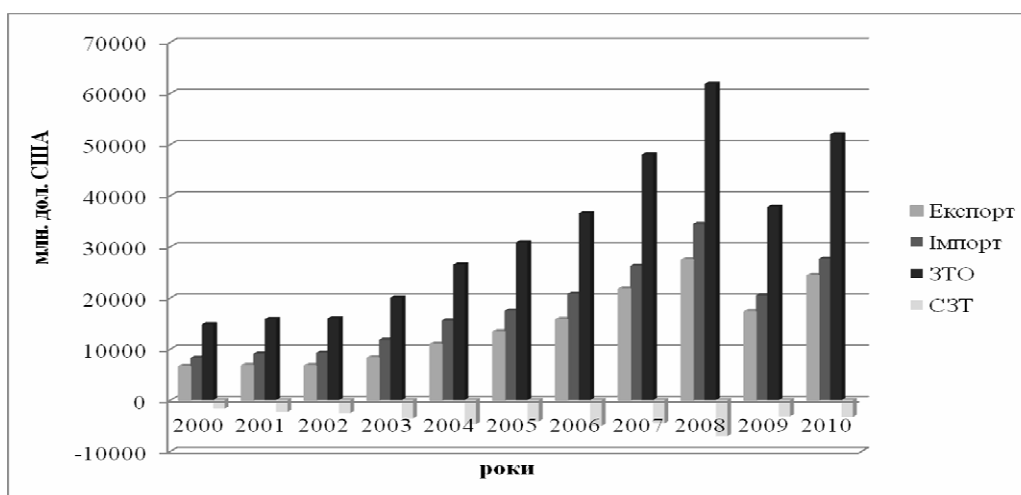

Рис. 1. Зовнішня торгівля України СНД в 2000-2010 рр., млрд. дол. США [3-10]

Зазначені структурні особливості української зовнішньої торгівлі з країнами СНД є стратегічно програвшими для країни, несприятливими для пришвидшення її повноцінної інтеграції до глобального гео економічного простору.

З країн СНД найбільшим торговельним партнером України традиційно залишається Російська Федерація, частка якої у структурі експорту зросла до 26,1 %, а в імпорті – до 36,5 %. Другим найбільшим партнером серед країн цього інтеграційного блоку є Білорусь, частка якої у торгівлі товарами також неухильно зростала протягом 2008 – 2010 рр. Характерною рисою сучасного етапу торгівлі України з країнами СНД є те, що зростання ролі двох провідних торговельних партнерів супроводжується великим і наростаючим обсягом від'ємного сальдо торгівлі товарами з цими країнами, водночас зменшуються частки усіх інших країн СНД, товарна торгівля з якими переважно характеризується для України активним сальдо (табл. 2).

У 2010 році позначилися певні позитивні зрушення у підвищенні енергетичної безпеки націо-

нальної економіки в аспекті географічної диверсифікації імпортного постачання сировини нафти шляхом реалізації контракту між компанією «Укртатнафта» та Державною нафтовою компанією Азербайджану щодо постачання 3 млн. т. каспійської нафти. Це дозволило знизити фактично монопольну залежність від поставок російської нафти протягом періоду 2005–2009 рр. до 75,9 % у 2010 р. Разом з тим, провідною статтею товарного імпорту в Україні залишається природний газ (15,5 % сукупного обсягу товарного імпорту у 2010 р.), практично монопольне становище у постачанні якого на внутрішній ринок України належить Російській Федерації.

Тенденції розвитку торгівлі послугами з країнами СНД у 2008 – 2010 рр. фактично визначалися відносинами з Російською Федерацією, на яку припадало 44,2 % експорту та 14,5 % імпорту послуг Україною. Динаміка торгівлі послугами з іншими країнами СНД характеризувалася незначними різноспрямованими змінами, які в цілому не вплинули на загальні показники цього регіону (табл. 3).

Таблиця 2

Основні показники зовнішньої торгівлі товарами України з країнами СНД за 2008-2010 рр.

Країни	Експорт (тис. дол. США)			Імпорт (тис. дол. США)			Сальдо (тис. дол. США)		
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Азербайджан	910521	546638,7	610836,7	75694,2	282794,6	951192,3	834826,8	263844,1	-340355,6
Білорусь	2105576,7	1258938,2	1899198,1	2809645,7	1692833,9	2567588,7	-704069	-433895,7	-668390,6
Вірменія	263608,3	165628	201340,2	25456,2	28217	17946,1	238152,1	137411	183394,2
Казахстан	1832582,7	1418429,7	1300504,9	3118852,3	2033942,1	766218,3	-1286269,6	-615512,4	534286,6
Киргизстан	83650,1	83839,1	75039,7	9119,7	4012,5	6175,3	74530,4	79826,6	68864,4
Молдова	1171987,3	693621,2	713525,6	169569,7	52058,9	73639,6	1002417,6	641562,3	639886
Російська Федерація	15735571,9	8495072,3	13431881	19414212,5	13235774,4	22198005,8	-3678640,6	-4740702	-8766124,9
Таджикистан	77673,6	80383,1	74742,2	5355,6	3973	3491,1	72318	76410,1	71251,2
Туркменістан	376943,9	325172,2	208949,2	5631673,5	718288,5	31432,4	-5254729,6	-393116,3	177516,8
Узбекистан	595271	406172,3	228479,7	2118262,6	1640771,1	81732,8	-1522991,6	-1234599	146746,9
Всього	23809374,8	13473894,8	51430521,6	33569424,7	19692666,1	60739969,3	-9760049,9	-6218771	-9309447,7

Складено автором за [5-7]

Таблиця 3

Основні показники зовнішньої торгівлі послугами України з країнами СНД за 2008-2010 рр.

Країни	Експорт (тис. дол. США)			Імпорт (тис. дол. США)			Сальдо (тис. дол. США)		
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Азербайджан	23823,3	27896,7	25328,5	8442,9	12362,8	13128	15380,4	15533,9	12200,5
Білорусь	122460,8	84821,6	131837,7	54720,2	43298,6	63268,5	67740,6	41523	68569,2
Вірменія	9512,5	9286,8	12804,3	6636,8	6681,2	6629,1	2875,7	2605,6	6175,1
Казахстан	65650,9	95858,9	83656,1	19236,8	30642,2	22061,7	46414,1	65216,7	61594,4
Киргизстан	112053,4	4294,8	3196,7	38248,6	989,8	1295	73804,8	3305	1901,7
Молдова	2731,2	53822,1	67099,4	1648,7	22604,2	29144	1082,5	31217,9	37955,4
Російська Федерація	68680,3	3452191,6	5157056	47211,4	652017,6	793484	21468,9	2800174	4363572
Таджикистан	3845357,7	1881,2	3506,3	886531,5	133,2	424,8	2958826,2	1748	3081,5
Туркменістан	1958,3	68263,3	111523,9	241,4	7827,8	7227,1	1716,9	60435,5	104296,8
Узбекистан	29040,8	10431,8	13578,6	1936,5	3014,7	3172,2	27104,3	7417,1	10406,4
Всього	4293101,7	3808748,8	5609587	1069531,2	779572,1	939834,3	3223570,5	3029176,7	4669753

Складено автором за [8-10]

Після вступу до СОТ відбулося підвищення концентрації вітчизняного експорту, що пояснюється збільшенням обсягів експорту традиційних для України видів продукції (машини, обладнання, чорні метали та хімічна продукція). Загалом, рівень концентрації українського експорту у 2008-2009 рр. залишається вдвічі нижчим, порівняно з показником транзитивних країн. Водночас, низький рівень товарної концентрації експорту свідчить про його залежність від розвитку окремих міжнародних товарних ринків та вищу конкурентоспроможність. Цей висновок підтверджується стабільно низьким рівнем концентрації товарного експорту розвинених країн та незмінною тенденцією до його подальшої децентрації. Високий рівень товарної концентрації є характерним для експортних моделей країн з низьким та середнім рівнем доходу, що також характеризуються наявністю вагомого сировинно-ресурсного потенціалу, і свідчить про переважно низьку конку-

рентоспроможність решти галузей економіки та вразливість зовнішньоторговельних стратегій такого типу.

Коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі ($K=1 - 2I/T+I$) України з країнами СНД коливається від -0,06 (2010 р.) до -0,17 (2003 р.). Зважаючи на такі максимальні та мінімальні показники за досліджуваний період, можна зробити висновки, що зовнішньоторговельні зв'язки України є доволі збалансованими.

Висновки. Розвиток зовнішньої торгівлі України із країнами СНД, зокрема з її найбільшими торговельними партнерами серед країн, що входять до цього угруповання вказує на існування низки важливих проблем, що сповільнюють її ефективний та динамічний розвиток. Процес міжнародної інтеграції України вимагає глибоких структурних реформ української економіки які виведуть зовнішньоторговельні відносини України та СНД на якісно вищий рівень.

Список використаних джерел:

1. Садула Л.М.. Основні торговельні партнери України в європейському союзі, /Л.М. Садула/, Збірник науково-технічних праць, Національний лісотехнічний університет України, м. Львів,- 2010 р. с.144-153.
2. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період./ Клименко І.В., Федірко О.А. / - К.: НІСД, 2011. – 72 с.
3. Географічна структура експорту-імпорту товарів 1996-2010 рр. //Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gu_u.html
4. Географічна структура експорту-імпорту послуг 1994-2010 рр. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gsp_u.html
5. Експорт-імпорт послуг за країнами світу за 2010 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/eip_kv/eip_kv_u/eip2010_u.htm
6. Експорт-імпорт послуг за країнами світу за 2009 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/eip_kv/eip_kv_u/eip2009_u.htm
7. Експорт-імпорт послуг за країнами світу за 2008 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/eip_kv/eip_kv_u/eip2008_u.htm
8. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2010 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/zd/ztt/ztt_u/ztt1210_u.htm
9. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2009 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/zd/ztt/ztt_u/ztt1209.htm
10. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за 2008 рік. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/ztt/ztt_u/ztt1208.htm

Рецензії

УДК 911.3

Валентина Нагірна

ВАЖЛИВИЙ ПІДСУМОК ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика). Монографія. – Київ: Фенікс, 2010. – 529 с.

Вихід у світ монографії А.І. Доценка є результатом багаторічних досліджень автором важливої складової географічної науки – розселення населення. Працюючи тривалий час у Раді з вивчення продуктивних сил України НАН України, науковець вивчав проблеми розселення населення в Україні, вплив багатьох чинників на цей процес, формування територіальних систем розселення, питання національної політики щодо розселення населення та ін. Серед багатьох монографій опублікованих А.І. Доценком одноосібно і в співавторстві, ця книга вирізняється багатогранністю змісту, поєднанням теоретико-методологічних положень з конкретними дослідженнями, висвітленням широкого спектру питань, пов'язаних з розселенням населення на національному, регіональному та локальному рівнях.

Науковий задум автора реалізовано у 9-ти розділах книги. У першому розділі висвітлюються теоретико-методологічні аспекти територіальної організації розселення населення, зокрема зміст цієї категорії, закономірності й принципи територіальної організації розселення населення, методичні засади дослідження. При викладенні матеріалу автор спирається на результати досліджень інших учених, подаючи й свої власні міркування. Це стосується зокрема впливу економічних та демографічних чинників на розміщення і територіальну організацію розселення населення. Однак загалом при висвітленні закономірностей формування розселення населення позиція автора не завжди чітко простежується.

Особливості та принципи розселення населення, що були притаманні планово-адміністративній економічній системі, автор іноді переносить на сучасний контекст, що не завжди відбиває реальні процеси, які відбуваються нині в Україні. Наприклад, потребує уточнення такий принцип, як „...збалансованість розселення, яка означає забезпечення пропорційності структури поселенських мереж, як міської, так і сільської. Структурна збалансованість поселень, – зазначає автор, – досягається шляхом прискорення темпів розвитку тих груп, що утворюють дисбаланс, з метою ...структурної гармонізації розселення” (с. 75).

Ідея відродження в Україні містечок, слобід і хуторів, як питомо українських форм розселення

населення, заслуговує на увагу. Однак ці форми розселення поширені й нині (за винятком хуторів) під назвою „малі міські поселення”, тобто малі міста і селища. Їх відродження (суть не в зміні назв), виведення з депресивного стану, підвищення рівня соціально-економічного розвитку та ролі в економіці країни і розселенні населення, безумовно, є одним з основних питань вдосконалення територіальної організації розселення в Україні.

Не відображає сучасних реалій думка, що нині в Україні знизилася орієнтація сільського населення на місто, відповідно посилилася орієнтація на село та сільський спосіб життя (с. 41). На жаль, соціально-економічний занепад сільської місцевості, відсутність оплачуваної роботи, низькі прибутки від праці у власному господарстві спричиняють в наш час протилежну тенденцію.

В теоретико-методологічному розділі висвітлено суть та зміст категорії „територіальна організація розселення”, дано оцінку основних чинників, що впливають на розселення населення, визначено закономірності та принципи його територіальної організації, також сформульовано методичні засади дослідження територіальної організації розселення. Використовуються також результати власних досліджень, особливо при висвітленні економічних та демографічних чинників, що впливають на територіальну організацію розселення населення. Заслуговує на увагу врахування етнічного чинника на розселення населення в Україні. Однак автор, обстоюючи права національних меншин у місцях їх компактного проживання, не згадує про корінну етнічну націю – українців, особливості їх традиційної господарської діяльності, трудові навички, що найбільше вплинули на характер розселення населення в Україні.

При розгляді форм територіальної організації розселення та їх трансформації аналізуються міські та сільські форми територіальної організації розселення, а також інтегровані форми розселення. Автор, використовуючи багату ретроспективу на тлі історичного та економічного розвитку України, показує еволюцію форм територіальної організації розселення населення. Це своєрідна захоплююча подорож від давніх протоміст часів трипільської культури (IV – III тисячоліття до н.е.), міст-полісів, що виконували ремісничі, портові, торговельні функції (VII – III ст. до н.е.), городів, городищ як осередків господарського освоєння нашими предками поліських, лісостепо-

вих земель та степової зони до давньоруських міст IX – XII ст., що стали прототипами сучасних міст України. У книзі наводяться матеріали про особливості виникнення міст, їх основні функції, форми міського устрою. Показано зміни, що відбулися в містах за часів входження українських земель до Великого Князівства Литовського, польського панування, козацької доби. Зазначено про заснування російською владою таких міст, як Одеса, Миколаїв, Херсон, Севастополь, Маріуполь, а також Луганськ, Катеринослав, Олександрівськ (Запоріжжя), хоча, як засвідчують історики, міські поселення в цих місцях існували й значно раніше. Показано розвиток процесів урбанізації у Східній Галичині.

Автор всебічно аналізує розвиток міст України, їх людність особливості розміщення, показує трансформацію мережі міст впродовж XIX ст., вплив промисловості, будівництва, транспорту й торгівлі на їх зростання та зміну функцій. Особливо виділено радянську добу в розвитку міських поселень України, період індустріалізації у 30-ті роки XX ст. та відбудовчий етап після Другої Світової війни. Особливості розвитку міст в кінці XX – на початку XXI ст. показано на тлі переходу до ринкової системи господарювання, вирішення питань адміністративно-територіального устрою України. Обґрунтовуються зміни критеріїв виділення міст.

Даючи оцінку процесів формування міських агломерацій в Україні, А.І.Доценко стверджує, що „...в умовах планової економіки та командно-адміністративної системи управління розвиток агломерацій був ефективним, а в умовах багатокладної економіки та ринкових відносин – неефективним” (с. 169). Тут же зазначається, що нині спостерігається поступова трансформація міських агломерацій в інші, ефективніші форми розселення. Цікаво б узнати – а які саме?

Дискутуючи з автором, вважаю, що формування міських агломерацій є об’єктивним процесом виробничо-територіального поєднання великого міста з навколишніми міськими та сільськими поселеннями, який виник з розвитком капіталізму задовго до появи командно-адміністративної системи господарювання. Нині у високорозвинених країнах з ринковою економікою проблеми розвитку міських агломерацій, зокрема забезпечення житлом, засобами транспорту тощо успішно вирішуються. Що стосується України, то в умовах командно-адміністративної системи цей процес відбувався не завжди раціонально, а заплановані заходи, спрямовані на регулювання розвитку агломерацій, зокрема міську забудову, розвиток транспорту, створення промислової індустрії не завжди виконувалися або не завжди відповідали інтересам міських мешканців. З переходом до ринкової економіки негативні явища у розвитку міських агломерацій посилюються через те, що ринок в Україні набув не цивілізованих, а спотворених форм, приватизація відбулася на користь олігархічних кланів. У багатьох випадках ринкова система виявилася продовженням планово-адміністративної економіки щодо розвитку міських агломерацій, тільки у значно більших масштабах.

Територіальна структура розселення, зокрема в Україні, висвітлюється на основі детального аналізу поселенської мережі, динаміки і тенденцій змін структури розселення. Розглядаються історичні, економічні, соціальні і територіальні аспекти розвитку поселенського потенціалу. Використано багатий історичний матеріал, зокрема праці М.Ю.Брайчевського, В.О.Петрашенка, О.Субтельного, О.С.Компан, Д.І.Багалія, А.Г.Рашина та багатьох інших, в яких на історичному, суспільно-політичному та соціально-економічному тлі розглядаються формування поселенської мережі в Україні, зміни в поселенському потенціалі. Виділено особливості заселення Правобережжя, Лівобережжя та степової зони України, згадується про утворення хуторів, що набувало масового характеру в результаті століпінської аграрної реформи.

Особливо детально висвітлюються зміни в розселенні населення в радянський період, наголошується на величезних втратах людського потенціалу, руйнуванні як міської, так і сільської поселенської мережі. Показано зміни у структурі розселення в результаті возз’єднання західноукраїнських земель, Північної Буковини, Південної Бессарабії та Закарпаття з Наддніпрянською Україною.

Автор дає об’єктивну оцінку процесів, які відбувалися в Україні у післявоєнний період та істотно вплинули на зміни в розселенні населення, – високі темпи урбанізації, потужна міграція з села в місто, постаріння населення, зменшення його природного приросту. Ці процеси призвели до зростання міських поселень, загального збільшення поселенської мережі, водночас вони стали першопричиною поступового скорочення сільської поселенської мережі, а в багатьох випадках її руйнування..

Важливим і значною мірою новим є зроблений у книзі аналіз великих зрушень у структурі міського і сільського розселення, що відбулися у 70 – 80-ті рр. XX ст. Людність міських поселень, особливо обласних центрів та приміських зон в цей період інтенсивно збільшувалася, зате у периферійних районах вона стрімко зменшувалася. В цей час розвиваються негативні соціальні та екологічні процеси у великих містах, що згодом перетворилися на великі проблеми, які й досі залишаються невирішеними. Відбувається занепад периферійних, особливо сільських поселень, що призвело врешті-решт до кризового стану сільської місцевості. Зміни в структурі поселень, їх демографічній ситуації розглядаються в книзі у взаємозв’язку з економічними процесами та політикою держави на той час.

Характеризуючи сучасні тенденції динаміки поселенської мережі, автор твердить, що впродовж 2001 – 2008 рр. кількість поселень в Україні збільшилася за рахунок розширення сільської поселенської мережі (с.194), що викликає великий сумнів, адже за офіційними даними щорічно в Україні зникає більше 15 – 20 сільських поселень. Сумнівними, неаргументованими і декларативними є також твердження автора про „зміну орієнтирів та пріоритетів у розселенні...”, активізацію державної політики, спрямованої на збереження сучасної поселенської мережі та соціальний захист населення”.

У книзі розглядаються такі питання, як територіально-функціональна і територіально-компонентна структура розселення. Наводяться різні наукові підходи і відповідно функціональні типології міст окремих авторів. У книзі А.І. Доценко подає також власну розробку – схему функціональної типології міст Донбасу. Крім функцій міст, як додаткову ознаку використано динаміку людності міст. Ця ж ознака покладена в основу територіально-компонентної структури розселення в Україні. Як компоненти поселень автор виділяє природне середовище, екологічну ситуацію. Викликає сумнів, чи правомірно вважати їх компонентами поселень?

У розділі, присвяченому районуванню розселення, висвітлено його роль в економічному районуванні та адміністративно-територіальному поділі країни, методологічні засади районування розселення в Україні. Це переважно ретроспективний аналіз наукового доробку багатьох науковців, у тому числі українських, які досліджували ці питання за часів колишнього СРСР. У виділених автором зонах та районах розселення в Україні (4 зони і 9 районів) дається характеристика таких важливих показників як поселенський та демографічний потенціал, рівень урбанізації, середня людність міського поселення, а також показані особливості сільського розселення. Виділено актуальні проблеми розселення населення у кожній зоні (районі) та напрями їх вирішення. Привертає увагу, що межі районів розселення в основному збігаються з межами економічного районування України (за Ф.Д.Заставним). Виділена Північно-Східна зона розселення, як зазначає автор (с. 258), „сягає від Волинської до Харківської областей...”. Назви зон, зокрема Північно-Східна, Центрально-Східна, є, на нашу думку, не зовсім вдалим.

У книзі висвітлено важливий підрозділ територіальної організації розселення населення – формування системи розселення. Це значно вищий рівень узагальнення наукових досліджень, що включає методологічні засади дослідження на основі аналізу літератури з цієї тематики, формування національної системи розселення та її ієрархічної структури. Позитивне враження справляє використання величезного масиву конкретних матеріалів і результатів дослідження фахівців, що дало можливість узагальнити ці матеріали і подати у вигляді таблиць регіональні, субрегіональні та локальні системи розселення в Україні.

Найбільш конструктивні положення монографії зосереджені в розділах, присвячених управлінню територіальною організацією розселення населення та удосконаленню територіальної організації розселення. Матеріал викладений з позицій наукових засад національної політики розселення, на основі глибокого аналізу та критичного осмислення адміністративних методів регулювання системи розселення і зокрема обмеження зростання великих міст, що пропонувалися раніше, за радянських часів. Ці адміністративні методи тоді не дали бажаних результатів. Великі міста й далі збільшувалися, людність їх зростала. Автор також не оминає важливої болючої проблеми – національної, культурної, мовної політики тодішньої системи, що виявлялася в суцільній руси-

фікації населення великих міст. Зазначається, що малоефективною виявилася також державна політика прискорення темпів розвитку малих і середніх міст.

В книзі справедливо, на нашу думку, зазначається, що на сучасному етапі розвитку України головною метою державної політики в даній сфері повинно бути формування національної системи розселення населення, забезпечення сталого розвитку міських та сільських поселень, створення в них сприятливих умов для проживання, праці й відпочинку відповідно до європейських життєвих стандартів. Національна політика розселення населення, переконаний автор, має ґрунтуватися на тому, що Україна є мононаціональною, відповідно до загальноприйнятих показників, державою (всупереч іншим твердженням), в якій українська національна ідея має об'єднувати все населення на розбудову і соціально-економічне піднесення нашої держави. Формування національної системи розселення уможливить відродження українських міст, містечок, селищ, сіл, підвищення національної свідомості та гідності українців –, стверджує А.І.Доценко. Особлива увага в книзі звернена на відродження українського села як джерела української національної культури, мови, християнської віри та моралі.

У монографії детально висвітлюється організаційна структура територіального управління розселенням населення, вміщено Схему територіально-ієрархічної організації управління розселенням в Україні та показано розподіл поселень та органів місцевого самоврядування за адміністративним статусом в регіонах України (2009 р.). Визначаються повноваження та функції органів управління розселенням та розвитком поселень на національному, регіональному (обласному), локальному та місцевому рівнях, що є важливим при обґрунтуванні напрямів регіонального розвитку країни, трансформації поселенської мережі, розвитку поселень.

Основним підсумком наукового дослідження розселення населення є обґрунтування напрямів удосконалення його територіальної організації з урахуванням сучасних потреб населення, вимог виробництва, розвитку соціальної сфери тощо. Особливий акцент зроблено на співвідношенні між різними формами територіальної організації розселення і структурою поселенської мережі. Використовуючи цей показник, автор прогнозує тенденцію скорочення сільської поселенської мережі до 2015 р. та підвищення рівня урбанізації. Відповідно пропонується система заходів зі стабілізації як сільської поселенської мережі, так і міської. Великим науково-практичним здобутком науковця є розроблений ним прогноз розселення населення в Україні до 2015 р. у розрізі регіонів – Волинського, Карпатського, Подільського, Північного, Центрального, Північно-Східного, Південно-Східного, Придніпровського, Південного. По кожному з них визначено конкретні напрями вдосконалення територіальної структури розселення.

Наукова діяльність А.І. Доценка тісно пов'язана з виконанням прогностичних робіт щодо розвитку і територіальної організації розселення населення, що включає всі його етапи: розроблення кон-

цепцій, стратегій та власне прогнозів. У книзі наведено стратегічні пріоритети територіальної організації розселення, вміщено матеріали з розроблення стратегій розвитку розселення в Україні на довгострокову перспективу, що розроблялися в РПС України, одним з провідних виконавців яких є А.І. Доценко.

В монографії наводиться важливий матеріал, що стосується розроблення Схем розвитку і розміщення продуктивних сил України (на періоди до 2000, 2005, 2010, 2015 рр.). Ним автор обґрунтовує формування систем розселення різних територіальних рівнів і висловлює також власні позиції щодо відродження національних форм поселень, шляхів

вирішення проблем сільського розселення та оптимізації поселенської мережі України.

Монографія А.І. Доценка «Територіальна організація розселення (теорія та практика)» є важливою узагальнюючою науковою працею, присвяченою розселенню населення, сучасним тенденціям розвитку поселенської мережі, напрямам удосконалення територіальної організації населення. Незважаючи на деякі спірні положення, іноді протиріччя, редакційні неточності, мовні недогляди, книга має наукове значення, вона буде корисною для наукових працівників, викладачів і студентів географічних і економічних спеціальностей, усіх, хто цікавиться розселенням населення.

УДК 911.3

Людмила Немець, Юрій Кандиба

СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГО РОЗСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Доценко А.І. Сільське розселення в Україні: динаміка та структура. – К.: РВПС України НАН України, вид. Фенікс, 2010. – 288 с.

В сучасних складних соціально-економічних умовах в Україні, які супроводжуються розвитком процесів урбанізації, демографічною кризою, міграційним рухом населення з сільської місцевості у міста, відбувається скорочення чисельності сільського населення, обезлюднення сільської місцевості. Проблема занепаду сільської місцевості загострюється у зв'язку з кризовими явищами у надзвичайно важливій галузі – сільському господарстві, наслідком яких є деградація соціальної сфери на селі.

У зв'язку з цим дослідження територіальних відмінностей сільського розселення в Україні в умовах трансформації соціально-економічної системи є актуальним науковим і практичним завданням, розв'язання якого спрямоване на оптимізацію поселенської мережі на національному і регіональному рівнях, що є запорукою відродження села, розвитку агропромислового комплексу, підйому рівня життя сільських мешканців.

Спробою вирішення цього складного завдання є суспільно-географічний аналіз сільського розселення в Україні, викладений у монографії А.І. Доценка «Сільське розселення в Україні: динаміка та структура». У монографії розглядаються теоретико-методологічні основи дослідження сільського розселення, розкриваються його територіальні особливості та проблеми, пропонується концепція розвитку сільського розселення в Україні.

У першому розділі висвітлено теоретико-методологічні засади дослідження сільського розселення, зокрема здійснено критичний аналіз поняттєво-термінологічного апарату та існуючих досліджень розселення населення, розкрито соціально-

економічну сутність сільського розселення, наведено методи дослідження та показано їх застосування.

У другому розділі розкрито історико-географічні особливості формування поселенської мережі в Україні, виявлено тенденції формування поселенського потенціалу, зокрема проаналізовано його складові – природно-ресурсний, людський, трудовий, економічний, соціальний, інвестиційний потенціал, та показано характер його використання.

Третій розділ присвячено дослідженню трансформаційних процесів сільської поселенської мережі в Україні. Автором проаналізовано структурну, функціональну та територіальну трансформацію розселення.

У четвертому розділі проведено аналіз територіальних систем сільського розселення в Україні, розкрито особливості їх формування та удосконалення.

Регіональні проблеми сільського розселення в Україні в умовах суспільних трансформацій розкрито у п'ятому розділі, зокрема висвітлено демографічні, соціальні, економічні та екологічні проблеми сільського розселення.

У шостому розділі запропоновано концепцію та стратегію розвитку сільського розселення в Україні та здійснено прогноз його розвитку. Зокрема, запропоновано прогнозну структуру сільського розселення до 2020 року з обґрунтуваннями варіантів розселення на основі впливу економічної, соціальної та демографічної складових початку ХХІ століття. На основі проведеного прогнозу зазначається, що регіональні відмінності в динаміці структури сільського населення зберуться і надалі, і це буде впливовим чинником соціально-економічного розвитку окремих регіонів України.

Монографія «Сільське розселення в Україні: динаміка та структура» має важливе загальнонаукове, прикладне і пізнавальне значення. Викладені у ній положення мають науковий інтерес та практичне застосування при розробці і проведенні регіональної економічної політики в Україні. Стиль монографії ло-

гічний і доступний для широкої аудиторії науковців. Робота дуже цікава, може бути використана як у науковій, так і в освітній діяльності. Як побажання можна зазначити, що робота значно б виграла при наявності картографічного матеріалу та схем, що демонструють дуже багатий статистичний матеріал.

Наші автори

- **Бейдик Олександр Олексійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Бережний Віталій Анатолійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Бойко Зоя Володимирівна** – асистент кафедри фізичної та економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- **Вавринів Лілія Анатоліївна** – вчитель географії та економіки Тернопільського навчально-виховного комплексу «Школа-ліцей № 6 ім. Н. Яремчука», здобувач наукового ступеня кандидата географічних наук
- **Грищенко Надія Володимирівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Гук Наталія Андріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
- **Дарчук Костянтин Вікторович** – аспірант кафедри географії України та регіоналістики, асистент кафедри геодезії, картографії та управління територіями Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Добровольська Наталія В'ячеславівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Заволока Юлія Юріївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Задворний Сергій Ігорович** – студент географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Заставецька Леся Богданівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України і туризму Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- **Калько Андрій Дмитрович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри розробки родовищ корисних копалин Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне)
- **Кандиба Юрій Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кірюхін Олексій Михайлович** – кандидат геолого-мінералогічних наук, член-кореспондент Академії технологічних наук України, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ключко Людмила Василівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Коваль Олександр Дмитрович** – старший викладач кафедри туризму Ужгородського національного університету
- **Колосов Володимир Олександрович** – доктор географічних наук, професор, перший віцепрезидент Міжнародного географічного союзу, Інститут географії РАН (Москва)
- **Кононенко Олена Юріївна** – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії «Регіональних проблем економіки та політики» географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Корнус Олеся Григорівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Костріков Сергій Васильович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кулешова Ганна Олександрівна** – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кучер Ігор Ігорович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіональнознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

- **Логвин Михайло Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальноекономічних дисциплін Полтавського університету економіки і торгівлі
- **Лукашов Олександр Олександрович** – депутат Харківської міської ради, радник Харківського міського голови з питань стратегічного розвитку м. Харкова
- **Любіцева Ольга Олександрівна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мезенцев Костянтин Володимирович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Мезенцева Наталія Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мельник Андрій Васильович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та раціонального природокористування Ужгородського національного університету
- **Мельничук Анатолій Леонідович** – кандидат географічних наук, науковий співробітник, завідувач науково-дослідної лабораторії регіональних проблем економіки і політики кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Моштаківа Наталія Володимирівна** – асистент кафедри географії ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
- **Нагірна Валентина Петрівна** – доктор географічних наук, провідний науковий співробітник відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України
- **Нємець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Нємець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Нефедова Ніна Євгенівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Носирєв Олександр Олександрович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Озерська Тетяна Володимирівна** – студентка кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, декан географічного факультету, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Отченко Сергій Анатолійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Пугач Сергій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Волинського національного університету імені Лесі Українки
- **Редін Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ровенчак Іван Ілліч** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Самойлов Олексій Миколайович** – проректор з економіки і фінансів Міжнародного Слов'янського університету (Харків), здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Сегіда Катерина Юрійвна** – старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Сировець Сергій Юрійович** – асистент кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

- **Сухий Петро Олексійович** – доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри геодезії, картографії та управління територіями Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Ткаченко Сергій Володимирович** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Шандор Федір Федорович** – кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму Ужгородського національного університету
- **Шиян Дарья Валеріївна** – асистент кафедри розміщення продуктивних сил і технологій виробництва Криворізького економічного інституту ДНВЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Шуканов Павло Васильович** – кандидат географічних наук, докторант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Яворська Вікторія Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова
- **Яковлєва Юлія Костянтинівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки і географії Донецького інституту соціальної освіти
- **Яновська Ольга Олександрівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО «ЧАСОПISУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ»

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї». Статті подаються в одному примірнику, який підписується автором та завіряється за місцем роботи чи навчання, у друкованому та електронному вигляді. Нумерація сторінок робиться олівцем на звороті, аркуші надсилаються у твердій обкладинці.

Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 через 1,5 інтервал, абзац 1 см.

Для статей необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами заголовок статті. Під заголовком з абзацу подається анотація статті та ключові слова українською мовою (6-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (6-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Нижче подається текст статті.

Ілюстрації та малюнки мають бути в тексті статті. Електронна версія має бути підготовлена в редакторі MS Word.

Список джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку. Посилання на джерела слід давати в прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають про себе особисті дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

пл. Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна,

тел.: +38 (057) 707-52-74,

e-mail: chasopys_seg@mail.ru

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 11 (2)

Українською, російською та англійською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 01.12.2011 р. Формат 60х84/8. Папір офсетний.

Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 16,5. Обл.-вид. арк. 19,2.

Тираж 100 пр. Ціна договірна.

61022, Харків, пл. Свободи, 4

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

61022, Харків, пл. Свободи, 4, тел. +38-057-705-24-32

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09.